Državni represivni aparat na području Hrvatske od 1918. do 1941. godine

Čapo, Hrvoje

Doctoral thesis / Disertacija

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:623579

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

HRVOJE ČAPO

DRŽAVNI REPRESIVNI APARAT NA PODRUČJU HRVATSKE OD 1918. DO 1941.

DOKTORSKI RAD

ZAGREB, travanj 2011.

MENTOR: prof. dr. sc. ZDRAVKO DIZDAR

SADRŽAJ

PREDGOVOR 5

UVOD 9

REPRESIVNI APARAT U AUSTRO-UGARSKOJ MONARHIJI I KRALJEVINI SRBIJI PRIJE 1918. 32

KRALJEVINE HRVATSKA, SLAVONIJA I DALMACIJA 32

KRALJEVINA SRBIJA 34

STVARANJE REPRESIVNOG SUSTAVA KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA 37

NEDOSTATAK KADRA 42

UREDBA O FORMACIJI, OPREMI, NADLEŽNOSTIMA, DUŽNOSTIMA I NASTAVI ŽANDARMERIJE .. 45

ODJEĆA I OPREMA 48

OBLIK DRŽAVNOG UREĐENJA – RAZLOG REPRESIJE 49

VOJSKA - NOSITELJICA REPRESIVNOG APARATA 51

(TAJNA) VOJNA POLICIJA 63

OSNUTAK MUP-a, STVARANJE ORUŽNIŠTVA 64

SVETOZAR PRIBIĆEVIĆ KAO MINISTAR – MUP POD DEMOKRATSKOM STRANKOM 69

ŠKOLOVANJE ORUŽNIŠTVA I REDARSTVA 75

KVALITETA LJUDSTVA 78

DRŽAVNA UPRAVA I REPRESIVNI APARAT 84

JAVNA SIGURNOST I KRIMINALITET 88

ODUZIMANJE ORUŽJA 93

NEMIRI 1920. 96

VOJNI BJEGUNCI 100

ČETOVANJA - MODEL REPRESIVNOG DJELOVANJA 106

STVARANJE DRŽAVNE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE 110

ODJEL ZA DRŽAVNU ZAŠTITU 110

DRŽAVNA TAJNA POLICIJA 116

ŽELJEZNIČKA I POGRANIČNA POLICIJA 119

UPRAVNO POLICIJSKI APARAT NAKON VIDOVDANSKOG USTAVA 123
REDARSTVO (GRADSKA POLICIJA) 126
INTERNIRANJE KAO MODEL 128
INFRASTRUKTURA U SLUŽBI REPRESIVNOG SUSTAVA 135
ZATVORI I KAZNIONICE 135
GLAVNO RAVNATELJSTVO REDARSTVA U ZAGREBU 139
POLICIJSKA DIREKCIJA U SPLITU 141
MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA – KLJUČ POLITIČKE BORBE 148
POLUVOJNA UDRUŽENJA UZ REPRESIVNI APARAT 149
PODJELA ORUŽJA 151
ZAŠTITA POLITIKE VLADAJUĆEG REŽIMA – OSNOVNA ZADAĆA UPRAVNO POLICIJSKOG APARATA 153
IZBORI - POSEBNA ZADAĆA REPRESIVNOG APARATA 159
NADZOR, CENZURA, KONTROLA DRUŠTVA 164
UČVRŠĆIVANJE REPRESIVNOG APARATA (1925 – 1929.) 165
REŽIM BOŽIDARA MAKSIMOVIĆA - KUNDAKA 165
ODNOS PREMA NACIONALNIM MANJINAMA 173
DIKTATURA (1929. – 1934.) – REPRESIVNI APARAT TEMELJ DRŽAVE 176
NOVO ZAKONODAVSTVO 180
SUD ZA ZAŠTITU DRŽAVE 182
OKRUŽNI INSPEKTORATI 183
REPRESIVNI APARAT I NACIONALNI SIMBOLI 185
REORGANIZACIJA ORUŽNIŠTVA I POLICIJE 186
POLICIJSKE VLASTI U GRADOVIMA 188
DRŽAVNA POLICIJSKA STRAŽA (REDARSTVO) 190
NACIONALISTIČKA UDRUŽENJA UZ REPRESIVNI APARAT (MLADA JUGOSLAVIJA, NARODNA OBRANA, ŽELJEZNA GARDA, JUGOSLAVENSKI SOKOL) 191
UPRAVA POLICIJE U ZAGREBU 192

POLITIČKA SUĐENJA I UBOJSTVA 193

RADIKALIZIRANJE METODA BORBE PROTIV VLADAJUĆEG REŽIMA 196

POJAČANJE OBAVJEŠTAJNOG APARATA..... 205

CENTRALNI PRESBIRO..... 209

STARE METODE - INTERNIRANJE 210

RAZDOBLJE NAMJESNIŠTVA 214

POJAČAVANJE REPRESIVNIH MJERA PREMA OPOZICIJI I MANJINAMA NAKON ATENTATA U MARSEILLU 216

MILAN STOJADINOVIĆA PREUZIMA VLADU 218

VARIJACIJE REŽIMSKE REPRESIJE..... 220

ORGANIZACIJSKI I POLITIČKI OTPOR HSS-a VLADAJUĆEM REŽIMU 225

HRVATSKA SELJAČKA ZAŠTITA 228

HRVATSKO PITANJE SE MORA RIJEŠITI – DRAGIŠA CVETKOVIĆ PREUZIMA VLADU 238

BANOVINA HRVATSKA..... 239

PROMJENE U UPRAVNO POLICIJSKOM APARATU 242

VOJSKA POJAČAVA NADZOR NAD UPRAVNO POLICIJSKIM VLASTIMA 243

NOVE ZAKONSKE ODREDBE..... 248

UPRAVNO POLICIJSKI APARAT U ZADNJIM DANIMA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE 252

ZAKLJUČAK..... 255

PRILOZI 264

POPIS ORUŽNIČKIH POSTAJA PREMA VODOVIMA, ČETAMA I BRIGADAMA (1919.-1925.)..... 265

POPIS ORUŽNIČKIH POSTAJA PREMA VODOVIMA I ČETAMA PREMA PUKOVNIJAMA (1926.-1941.)..... 280

INVENTAR PREDMETA I ORUŽJA ORUŽNIČKE POSTAJE ILOK 1940. GODINE 303

IZVORI I LITERATURA 309

SAŽETAK..... 316

SUMMARY 317

ŽIVOTOPIS..... 318

PREDGOVOR

Cjelokupna problematika državnog represivnog aparata na području Hrvatske[1] u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) / Jugoslaviji nije obrađena. Onaj primarni, ustrojbeni dio represivnog aparata je tek djelomično, a u nekim slučajevima i u potpunosti ostao neistražen. Temelje tog aparata su činili vojska, oružništvo (žandarmerija) i policija (redarstvo). U dosadašnjim istraživanjima najmanje su istraženi oružništvo i policija pa će se zbog toga istraživačka pitanja ovog rada najviše baviti tim dijelom državnog represivnog aparata. Pokušati će se rekonstruirati razvoj i ciljevi njegove organizacije kroz cijelu hijerarhijsku piramidu, od osobe kralja, ministara do razine oružničkih postaja. Neistražena problematika je uvjetovala i strukturu ovoga rada. Posljedično tome su njegovi pojedini dijelovi opširniji dok su oni koji se dotiču već poznatih činjenica, manje obrađeni, upućujući na literaturu.

Dosadašnja istraživanja su najvećim dijelom otkrila karakter i cilj djelovanja državnog represivnog aparata na području Hrvatske između dva svjetska rata. Međutim, način na koji je djelovala ta represivna aparatura ostao je neistražen. Pitanja o njenoj brojnosti, opremi, načinu zapovijedanja te nalogodovacima represije su ostala velikim dijelom neodgovorena.

Prvih nekoliko godina Kraljevine SHS je bilo razdoblje utemeljenja državnog represivnog aparata, odnosno vrijeme kada se na modelu vojske bivše Kraljevine Srbije stvarala vojska Kraljevine SHS, a na temeljima bivšeg austrougarskog oružništva i redarstva njeno novo oružništvo. Stvaranjem, ali i čitavim razdobljem vojske Kraljevine SHS / Jugoslavije najviše se bavio Mile Bjelajac[2], dok je znanstvena obrada problematike oružništva i redarstva tek dotaknuta. Potonje dijelove represivnog aparata u recentijem vremenu najšire je obradio Krunoslav Mikulan.[3] Navedeni autori su pri istraživanju posvetili pozornost upravo organizacijskoj strukturi kao i elementima militarije jugoslavenskog represivnog aprata od 1918. do 1941. godine.[4] Za potpuniju sliku o organizaciji represivnog aprata, osim izvora,

---

[1] Toponim Hrvatska nije postojao u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslaviji, ali je bio prisutan kao politički pojam. Zbog toga ću u ovom radu naziv Hrvatska povremeno koristiti za područje koje je, u vrijeme Kraljevine SHS / Jugoslavije, do 1929. godine označavao prostor bivšeg Kraljevstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, nakon toga Primorske i Savske Banovinu, a od 1939. godine Banovine Hrvatske.

[2] Vidi Mile BJELJAC, *Vojska Kraljevine SHS 1918-1941.*, Beograd 1988.

[3] Vidi Krunoslav MIKULAN, *Povijest policije u Hrvatskoj*, Varaždin 2003.

[4] Militarija je dobro obrađena i u knjizi Tomislava i Višeslava Aralice, Hrvatski ratnici kroz povijest 2: Razdoblje Kraljevine SHS/Jugoslavije, Zagreb 2006.

vrlo korisne podatke sam pronašao u časopisu *Policija*.[5] Osim ovoga časopisa koji je ipak najpotpunije obrađivao tematiku vezanu uz policiju i oružništvo, postojali su i časopisi *Ratnik*[6], *Žandarmerijski vesnik*[7].

Osim ovih časopisa za proučavanje načina organizacije su važna sva službena izdanja državnih zakonskih odredbi (Službeni list Kraljevine SHS / Jugoslavije), ili odredbi pojedinih ministarstava (Službeni vojni list Ministarstva vojske i mornarice i Službeni list Ministarstva unutarnjih poslova (MUP)).

Djelovanje i posljedice državnog represivnog aparata puno su bolje obrađene. Politička represija koja je obilježila postojanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bila je čestom temom novinskih, publicističkih i znanstvenih tekstova, radova i studija. Takva baza literature koja nudi izravne ili tek sporadične spoznaje i podatke o karakteru državne represije od kraja 1918. do prve polovice 1941. je brojna i obimna. Ti su radovi najvećim dijelom okrenuti opisu posljedica djelovanja represivnog aparata koji su više služili dokazivanju stvarnog karaktera jugoslavenskog monarhističkog režima, a ne rekonstrukciji djelovanja njegovog represivnog aparata, što je, ipak, osnovna tema ovoga rada. Najveći dio radova s temom represije u Kraljevini SHS / Jugoslaviji je stoga primarno okrenut objavljivanju podataka o njegovoj težini.

Nekoliko je vremenskih razdoblja u kojima su objavljivani radovi na ovu temu, a koja su izravno utjecala na njihovu kvalitetu. Prvo razdoblje čine djela nastala još za trajanja Kraljevine, a provenijencijom su pripadala domaćem ili emigrantskom izdavaštvu. Prve podatke o karakteru režima na hrvatskim prostorima su pružile novine, i to one opozicijske. Glasila hrvatskih pravaša, Hrvatske (republikanske) seljačke stranke kao i komunistički tisak.

U međuratnom razdoblju represija je obrađena i u sljedećim djelima: Milan Rojc, *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, Zagreb 1922., *Diktatur in Jugoslawien*, Berlin 1930., Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Paris 1933., Rajko Jovanović, *Fašističke žrtve. Historija bijelog terora u Jugosalviji*, Toronto, 1935., Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske I i II*, Zagreb 1938.

[5] Časopis je od 1910. izlazio u Beogradu. Od 1919. godine obnovljeno izdanje i izlazio je na mjesečnoj osnovi tijekom cijelog trajanja Kraljevine SHS/Jugoslavije. Urednici su bili Vasa Lazarević i Živojin Lazić.
[6] Ratnik: mesečni vojni list. Izlazio u Beogradu od 1921. do 1941. Urednik Vojin Maksimović.
[7] Žandarmerijski vesnik, ur. Ante Čurić je bio izdanje Žandarmerijske podoficirske škole u Kamenici. Izlazio od 1926. do 1941. godine.

Drugo je razdoblje označeno trajanjem Drugoga svjetskoga rata u Jugoslaviji, a vezano je za izdavaštvo Nezavisne Države Hrvatske. U ovom razdoblju se ističe knjiga Rudolfa Horvata, Hrvatska na mučilištu (Zagreb 1942.)

Treće razdoblje čine djela izdana u vrijeme socijalističke Jugoslavije. Tada su nastali radovi koji su se, posljedično političkom režimu, bavili samo Komunističkom partijom Jugoslavije (KPJ) u međuratnom razdoblju. Posljedica takvog istraživanja je bilo isticanje i stavljanje KPJ na vodeće mjesto u borbi protiv vladajućeg režima. Četvrto razdoblje karakteriziraju radovi nastali nakon 1990. godine, s primjetnom razlikom srbijanskog i hrvatskog znanstvenog pogleda. Problematikom državnog represivnog aparata najviše se bavila Ivana Dobrivojević[8], formacijsku struktuu i opću problematiku vojske je obrađivao Mile Bjelajac[9], dok je određene vidove političke represije istraživao Ljubomir Petrović.[10] U hrvatskoj historiografiji problematikom državne političke represije najviše se bavila Bosiljka Janjatović.[11]

Arhivski izvori o navedenoj temi su disperzirani u različitim arhivima. Za proučavanje ove problematike na području Hrvatske osnova se nalazi u Hrvatskom državnom arhivu Zagrebu (HDA). Međutim, tu su najvećim dijelom pohranjeni doumenti koji govore o prostoru Banske Hrvatske (Hrvatske i Slavonije) dok su oni za područje Dalmacije ili uzgredni ili nepotpuni za stvaranje cjelovitije slike.

U HDA se nalazi veći broj fondova koji su nezobilazni za proučavanje teme, a oni najvažniji se nalaze u poznatim Grupama bivšeg Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu (današnjeg Hrvatskog instituta za povijest).[12] Zahvaljujući (ne)arhivskoj politici u vrijeme socijalističke Jugoslavije koja je znanstveni rad navedenog Instituta olakšala dopuštanjem stvaranjem arhiva koji je dokumente prikupljao po načelu pertinencije (sadržaju), a ne provenijencije i današnjim je istraživačima uvelike olakšan posao. Međutim, ono što je povjesničarima olakšalo posao ipak je donekle poremetilo mogućnost rekonstrukcije povijesti određenih institucija koje su imale ključnu ulogu u pripremi državne represije. Naime, zbog izdvajanja dokumenata iz strukture njegovih stvaratelja da bi se dobilo gradivo sređeno po

[8] Vidi npr. Ivana DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1934.*, Beograd 2006

[9] Mile BJELAJAC, Mile, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922-1935.*, Beograd 1994, Isti, *Admirali i generali Vojske Kraljevine Jugoslavije 1918.-1941.*, Beograd 2004.

[10] Vidi npr. Ljubomir PETROVIĆ, *Jugoslovensko međuratno društvo u mreži vlasti*, Beograd 2010

[11] Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002.

[12] Radi se o sljedećim fondovima HDA: 1214 Zbirka Vojska i oružništvo, 1349 Periodička izvješća kretanju komunizma, 1352 Pobune, štrajkovi i pokreti radnika i seljaka, 1359 Teror vladajućeg režima, 1361 Cenzura i zabrana tiska, 1362 Robija-politički kažnjenici, 1363 Politička situacija, 1364 Izbori u Kraljevini Jugoslaviji,

temama, narušena je mogućnost rekonstrukcije djelovanja cjelokupnog aparata u državnoj represije. Srećom, dokumenti koji to omogućuju ostali su sačuvani prema načelu provenijencije u neki drugim arhivskim fondovima. U HDA su to npr. fondovi Zemaljska vlada – Predsjedništva Zemaljske vlade ili Državno nadodvjetništvo.

U Državnom arhivu u Zagrebu pohranjeno je nekoliko fondova koji bi mogli pomoći rekonstrukciju državng represivnog aparata od kojih se ističe fond Uprave policije u Zagrebu. Međutim, ime ponekad puno više obećaje nego što sadržaj može otkriti. Navedeni fond se sastoji samo od fragmentarnih dokumenata o njegovom upravljanju, a najvećim dijelom od izvornih registraturnih pomagala (uružbenih zapisnika i kazala). Njihova struktura, naravno, omogućava i detaljnije istraživanje, ali je ipak preobimna da bi se koristila u temi navedenog vremenskog razdoblja uokvirenog u poštivanje njezinog unaprijed određenog tekstualnog opsega. Tako vrlo bitno razdoblje u represivnoj ulozi zagrebačkog redarstva dok je njime rukovodio Janko Bedeković nije obuhvaćeno u sačuvanim dokumentima.

Djelovanje i uloga državnog upravnog aparat u centraliziranoj državi kakva je bila Krlajevina SHS / Jugoslavija je bilo jednoobrazno pa je za njezin opis bilo dovoljno pregledati nekoliko fondova stvaratelja s različitih hijerajhijskih razina. Iako je za potrebne primjere i spoznaje vjerujem moguće opisati bilo koju upravno političku jedinicu u ovom sam se radu poslužio primjerima fondova iz Državnog arhiva u Slavonskom Brodu i Državnog arhiva u Osijeku. U tim sam arhivima koristio fondove Gradskih poglavarstava u Osijeku i Slavonskom Brodu, kotarskog načelstva u Požegi i Oružničke postaje u Iloku.

Pogled iz druge perspektive su mi pružili izvori američke provenijencije. U Nacionalnom arhivu u Washingtonu istraživao sam izvješća američkog veleposlanika u Beogradu te konzula u Zagrebu. Vrijednost ovih izvješća je u njihovim kronološkim dnevnim slijedovima. Najviše je tu riječ o dnevnim memorandumima tek završenih razgovora s vodećim osobama iz političkog života kraljevine (najčešće kralja i predstavnika vlade) zbog čega je pojavnost „naknadne pameti“ znatno reducirana.

Najširu sliku otkrivaju ipak dokumenti smješteni u današnjem Arhivu Jugoslavije u Beogradu. U njima su smješteni fondovi stvaratelja koji su odlučivali i izravno kreirali državni represivni aparat koji je djelovao na području Hrvatske. Tu se nalaze fondovi koji omogućavaju rekonstrukciju državnog represivnog aparata odozgo nalaze se Arhivu Jugoslavije u Beogradu. Tu sam kao najvažnije istraživao fondove Ministarstva unutarnjih poslova 1918.-1941, Kraljev dvor, Zbirku Milana Stojadnovića, Ministarski savjet, Centralni presbiro.

UVOD

Zaštita unutarnje i vanjske stabilnosti te pružanje okvira za očuvanje socijalnog dobra tradicionalno se smatraju osnovnim zadaćama države kao političke tvorevine. Zbog toga je upravo paradoksalno da su mnoge države u svom čitavom povijesnom životu zapravo nesigurne i represivne.[13] Razlog zbog kojeg politička elita odlučuje koristiti represiju uvijek se nalazi u okruženju u kojem se nalazi, a obilježeni su socijalnim, ekonomskih ili društvenim nejednakostima.[14]

Prema prihvaćenim definicijama[15] politička represija je upotreba ili prijetnja upotrebe prisile u različitim stupnjevima koje vlada koristi protiv opozicije ili potencijalnih protivnika, a da bi se oslabio njihov otpor volji vladajućih.[16] Takva represija može imati različite oblike, a može uključivati svojevoljna uhićenja, nestanke, utamničenja, torturu i politička ubojstva. Varijacije represije se mogu kretati od stalnog pritiska na određenu grupu ili pojedince (povremenih uhićenja, pretresa ili pritvora) do široko raširenih nestanaka, tortura i ubojstava.[17] Nestanci podrazumijevaju uhićenja osoba i njihovo pritvaranje bez službenih zapisnika i ono se smatra najvišim stupnjem političke represije jer osoba nama mogućnosti nikakve pravne zaštite.[18]

Namjera represije je stvoriti atmosferu straha.[19] Takvom politikom se kroz određeno razdoblje teror dovodi na takav stupanj da država ne mora raditi sve. On se razvija i djeluje kroz osobne mreže razgovora i glasina među pučanstvom.[20] Tako radni uzorak represije, kako ga naziva C. Henderson, uključuje i rastući krug koji se nakon stvaranja sustava represije, toliko širu da čuva sam sebe.[21]

---

[13] Conway HENDERSON, Conditions Affecting the Use of Political Repression, *The Journal of Conflict Resolution, vol. 35*, no. 1, 120.
[14] ISTI, n.dj., 121.
[15] ISTI, n.dj., 121.
[16] ISTI, n.dj., 121.
[17] ISTI, n.dj., 122.
[18] ISTI, n.dj., 122.
[19] Aleksander DALLIN, George W. BRESLAUER, *Political Terror in Communist Systems*, Stanford 1970, 112. John McGUFFIN, *The Guineapigs*, London 1974, 156-57. C. HENDERSON, n. dj.,122.
[20] Schnid 1983, 175.
[21] De Swaan, 1977, 43.

Takav represivni sustav počiva na upotrebi vojske i policije, a uključuje i suce, odvjetnike, doušnike i najšire profile ljudi koji podupiru sustave torture.[22]

Svaki tip vlasti ima sposobnost upotrebe nekog oblika represije, a što je društvo manje demokratsko mogućnost te primjene je veća.[23] Također, upotreba represije je veća u društvima u kojima vladaju veće socioekonomske potrebe (što je nestašica veća veća je represija da bi se vladajuća politička elita održala na položaju), odnosno sve veća nejednakost (ekonomska, a po mom mišljenju i politička ili bilo koja druga) će uzrokovati i veću upotrebu represije.[24]

Kraljevina SHS / Jugoslavija se od ovakvih globalnih karakteristika nije previše razlkovala. Upotreba njenog državnog represivnog aparata samo je imala neke lokalne specifičnosti. One su bile posljedica nacionalne heterogenosti gdje su nacionalne skupine bile personifikacija jednako homogeniziranih političkih stavova.

Temeljni zakon svake države predstavlja njezin Ustav. Taj skup osnovnih zakona koji je određuje uređenje i osnovno usmjerenje države u sebi najčešće ima uklopljene i članke o građanskim obvezama i slobodama. Te odredbe stoje u najužoj vezi s korištenjem represivnog aparata, a mogu imati dvojako značenje. Spominjanje određenih građanski sloboda u Ustavu može samo značiti da je država baš na spomenute slobode osjetljiva i da će ih zbog tog najviše i suzbijati.[25] Takva interpretacije pretpostavlja onda da je i Ustav tek formalni skup zakonskih članaka koji gube svoju prvotnu zadaću. Prema drugoj teoriji, a koje pretpostavljaju da je Ustav zaista temljeni zakon države kojih se drže svi stupnjevi vlasti, spominjanje određenih ustavnih sloboda jamče da će ih država uvijek i nastojati očuvati. U takvim slučajevima više je bitno ono što nije napisano jer je time i manja vjerojatnost njihovog poštivanja.[26]

Kraljevina SHS / Jugoslavija imala je karakteristike prve teorijske pretpostavke, uz prisustvo elemenata i druge pretpstavke. Građanske slobode izričito spomenute u Ustavu su bile sustavno kršene, baš kao i one uopće nespomenute. Svoj temeljni zakon Kraljevina SHS je dobila tek 1921. godine nakon dvije i pol godine razdoblja provizirijuma, odnosno ravnanja prema uredbama. Donošenjem tog dokumenta koji je u velikoj mjeri bio utemeljen na Ustavu

[22] C. HENDERSON, n. dj., 123.
[23] ISTI, 123
[24] ISTI., 124. Autor ističe tezu Adama Smitha da je osnovna zadaća vlade zaštiti bogate od siromašnih.
[25] Ovo navode Chang, Lee i dr. ??
[26] Navesti autore.

Kraljevine Srbije iz 1903. godine, građanima su bile obećane osnovne demokratske slobode kao i čuvanje tih vrijednosti. U Ustavu su navedene određene slobode, mjere represije kao i zabrane i uskraćivanje određenih sloboda u određenim uvjetima (najčešće u slučaju rata).

Odredbe o osnovnim građanskim pravima i dužnostima donio je drugi odjeljak Vidovdanskog ustava. On je izričito spominjao da su svi građani jednaki pred zakonom, da se svima jamči zaštita vlasti i osobna sloboda. Rečeno je da nikome ne može suditi nenadležan sud, da nitko nije mogao biti osuđen dok nije bio propisno preslušan u svrhu obrane, da se kazna mogla ustanoviti samo za zakonom ustanovljena djela. Smrtna se kazna nije mogla ustanoviti samo za političku krivicu,[27] a obećala se i sloboda od internacije, preseljenja ili progonstva i to čl. 10. koji je obećao da „nijedan građanin ne može biti izgnan iz države. On se ne može proterati u zemlji iz jednog mesta u drugo, ni zatočiti u jednome mestu", ali se odmah i otkrila bit ovoga jer je dodatak odredbi glasio: „osim u slučajevima koja je zakon izrečno predvideo". Dano je i obećanje da se nitko ne može prognati iz zemlje, ali samo bez sudske presude. Članak 11. je obećao nepovredivost stana građana navevši da „vlast ne može preduzeti nikakvo pretresanje ni istraživanje u stanu građana", ponovno se ograđujući „osim u slučajevima koja je zakon predvideo i načinom kako je zakon propisao".[28]

Ustav je propisivao i jednakost svih priznatih vjera. Vjeroispovijest međutim nije mogla odgoditi ili poremetiti građansku ili vojničku dužnost pojedinca, što je pogotovo korišteno protiv Nazarena koji su zbog vjerskih razloga izbjegavali služenje u vojsci. Prema Ustavu nitko nije morao ići na vjerska okupljanja ili služenja osim za vrijeme državnih blagdana.

Člankom 13. bilo je obećano da je „štampa slobodna" nastavivši da se „ne može (se) ustanoviti nikakva preventivna mera koja sprečava izlaženje, prodaju i rasturanje spisa i novina".[29] Cenzura se smjela ustanoviti samo u dva slučaja, za vrijeme rata i mobilizacije i to samo za stvari „zakonom unapred predviđene". Međutim, bili su navedeni slučajevi koji nisu potpadali pod ove odredbe nego su bili već ustavom zabranjeni, a to su bili: uvreda Vladaoca

[27] Od ovoga su bili izuzeti krivci za atentat na članove kraljevske obitelji kao i oni koji su uz političku imali i drugo krivično djelo za koje su civilni ili voni zakoni propisivali smrtnu kaznu. *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca,* Beograd 1921, čl. 9.

[28] *Isto*, čl. 11. Pretres stana Ustavom je bio detaljno opisan. Mogao se obaviti samo uz prisutvo dva svjedoka, u slučaju noćnog pretresa po mogućnosti i općinskog poglavara. Prije pretresa građaninu se trebalo uručiti pismeno rješenja istražnog tijela na koje je ovaj imao pravo žalbe koja nije odgađala pretres. Po završetku pretresa građaninu je trebalo uručiti popis oduzetih stvari radi istrage. Samo u krajnjoj nuždi se stan smio pretresti noću.

[29] *Isto*, čl. 13. Čl. 138. Ustava iz 1921. je predvidio da se navedeno može učiniti i ako se iz naslova članka vidi da se u tekstu možebitno širi mržnaj protiv države, vjerski ili plemenski razdor, ali ako se zahtjeva mijenjanje ustava i zakona silom.

ili članova Kraljevskog doma, stranih državnih poglavara, Narodne skupštine kao i „neposredno pozivanje građana da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili sadrže tešku povredu javnog morala.[30] Za navedeni prekršaj odgovornima su se smatrali pisac, urednik, tiskar i distributer.

Članak 14. je jamčio građanima slobodu udruživanja, okupljanja i zbora. Ipak je bilo navedeno da će se pobliži uvjeti donijeti donošenjem pojedinačnog zakona. Građani su imali pravo pisanja zamolbi na sva tijela vlasti.[31]

Člankom 17. bila je obećana nepovredivost tajnosti pisama, telegrafskih i telefonskih saopćenja osim „u slučaju krivične istrage, mobilizacije ili rata".

Kraljevina SHS / Jugoslavija je dva puta dobivala ustav. Donošenje drugoga, 1931. godine se dogodilo u specifičnim političkim uvjetima kraljeve diktature i izrazito autoritarog režima. Taj oktroirani ustav razlikovao se od Vidovdanskog baš i u dijelovima koji su govorili o građanskim pravima i dužnostima. To govori u prilog tezi da je nespominjanje nekih sloboda značilo da su se one i lakše oduzimale građanima, iako ni postojanje nekih u ustavu nije sprječavalo državu da ih ignorira. I dalje su, načelno, svi građani bili jednaki, a država je jamčila njihovu zaštitu. Međutim, čl. 5 kojim se i dalje jamčila osobna sloboda, niti jednom odredbom nisu bile naglašene karakteristike te slobode. Za razliku od Vidovdanskog ustava u kraćoj se verziji jamčilo tek da nitko ne može biti lišen slobode niti pritvoren, osim u zakonom predviđenim slučajevima što je i na ustavnoj razini ostavljalo prostor represiji.

Odredba da nikom ne može suditi nenadležan sud je ostala i dalje, a također su u biti iako lišeni objašnjenja ostali članci o neosuđivanju bez obrane, suđenju samo za djela propisana zakonom, kao i mogućnosti izgnanstva, internacije samo u zakonom propisanim slučajevima.

Članak o nepovredivosti stana je i ovim ustavom stavljen u snagu, ali je opisan puno kraće. Samo se opisivalo da se pretres mora obavljati prema zakonu.[32]

Članak o jednakosti vjeroispovijesti je ostao u biti nepromijenjen, ali je dobio i rečenicu koja dobro ocrtava položaj vlasti. Tom članku 6 dodano je sljedeće: „Isto tako nikom nije

[30] Kod ovakve privremene zabrane vlasti su nadležnom sudu slučaj trebale predati u roku od 24 sata koji je u isto roku trebao osnažiti ili ukinuti zabranu. Ukoliko ne bi došlo do odluke najdulje 48 sati od zabrane smatralo bi se da je ona ukinuta.

[31] *Isto*, čl. 15.

[32] Izostavljeni su dijelovi o svjedocima, popisu, davanju pisanog rješenja o pretresu ili izbjegavanju noćnog pretresa.

dopušteno da u bogomoljama ili prilikom verskih skupova i manifestacija u opšte vrši ma kakvu političku aitaciju".[33]

Za razliku od vidovdanskog ustava u ovome nije izričito bila propisana sloboda tiska nego je sadržaj tog članka kamufliran sljedećim tekstom: „Svakome je slobodno, u granicama zakona, izraziti svoje mišljenje putem reči, žive ili pisane, slikama i drugim shodnim sredstvima".[34]

Promjenu političke situacije je je dobro opisala i promjena u članku o udruživaju. Tako je čl. 13 načelno dozvolio udruživanja, zbor i dogovor, ali opet samo u granicama zakona dok se istom odredbom izičito zabranilo udruživanje „na verskoj ili plemeskoj ili regionalnoj osnovi u partisko političke svrhe kao ni u svrhe fizičkog vaspitanja".[35]

Zanimljivo da je i dalje ostala odredba o nepovredivosti tajne pisama, telegrafskih i telefonskih saopćenja, osim u slučaju krivične istrage, rata ili mobilizacije.[36]

Pravo izbornog glasovanja su privremeno izgubili, prema čl. 56 Ustava iz 1931., koji su osuđeni na robiju (tamnicu) ili zatvor dulji od godinu dana dok se ne vrate s isluženja kazne, 2. koji su osuđeni na gubitak časnih prava za vrijeme dok kazna ta traje, 3. koji su pod stecištem, 4. koji su pod starateljstvom i koji su izgubili izborno pravo zbog izborne krivice.

Upotrebu vojske u unutarnjim stvarima je za razliku od Vidovdanskog, Ustav iz 1931 propisao člankom 111. u kojem je rečeno da se vojska može upotrijebiti u unutrašnjim stvarima samo na poziv nadležne građanske vlasti.[37]

Kraljevina je ustave imala, ali su prava njime propisana bila često kršena. To se nije činilo samo u pojedinčanim slučajevima, možebitnom neodgovornosti na nižim razinama nego su nerijetko ustavna prava bila gažena snagom izravne uredbe kralja. Takav je slučaj bio na primjer kod donošenja Zakona o zaštiti države kada je za politički prekršaj bila propisana smrtna kazna, iako je ustav jamčio da se za takvo djelo ne može propisati navedena kazna.

Upravo je tako hotimično kršenje ustava pokazatelj političke klime i načina upravljanja jugoslavenskim društvom. Opterećeno različitim problemima, od ekonomskih do etničkih u

[33] *Ustav Kraljevine Jugoslavije*, Beograd 1931, čl. 11.
[34] *Isto*, čl. 12.
[35] *Isto*, čl. 13.
[36] *Isto*, čl. 17.
[37] *Isto*, čl. 11.

srži problema se nalazila nemogućnost i nedostatak volje vladajuće elite da prihvati postojanje drukčijeg političkog razmišljanja, sebi suprotnoga.

Ujedinjenjem 1918. došlo je do preklapanja dvaju svjetova koji su dotada posve neovisno egzistirali jedan od drugoga. Uz ideje o ujedinjenju koje su živjele i u Austro-Ugarskoj i Srbiji, politički uzusi, navike i mentalitet ipak su se razvijali u svom neposrednom okruženju. A ono je bilo ipak bitno drugačije u Austro-Ugarskoj nego u Srbiji i obrnuto. Političke prilike u ovim državama krajem 19. i početkom 20. stoljeća oblikovali su političku elitu koja je stvorila, a zatim i vodila Kraljevinu SHS/Jugoslaviju, pri čemu je ona iz stare Srbije imala premoć.

Razlog tome sigurno može biti i činjenica da je Srbija bila država s punim opsegom tog značenja, da je i prije 1918. imala sredstva, institucije i svijest o državotvornosti, kao i sve s tim povezane planove. Hrvatska državnost je u isto vrijeme bila uklopljena u širu zajednicu u kojoj su njeni znakovi bili zatomljeni i sigurno nisu bili na onoj razini koja je bila u Srbiji.[38] Uz to, razina političke realnosti je bila bitno drugačija na područjima koja su se od kraja 1918., preko noći, našla u istoj državi. Borba dviju dinastija koja je bila obilježena i krvavim obračunom te stalan strah od fizičkog istrebljenja bio je stalno prisutan u srbijanskom životu.[39]

S druge strane takva realnost je uvela vojsku kao osiguravatelja vlasti u područje političkih odnosa. Ulazak vojske u visoku politiku, pogotovo od dolaska Karađorđevića, nosio je s druge strane i vječiti strah od mogućnosti da se u vojsci nađu nezadovoljnici koji bi se i okrenuli protiv vladajućih, kao što se to uostalom dogodilo Obrenovićima. Solunski proces 1917. dobar je primjer takvog razmišljanja, nakon kojeg su kralj i njegova vojska postajali još prisnijima. Takvo se stanje nije se promijenilo u novoj državi nego su monarhijska vlast (kralj) i vojska, koja joj je bila osigurač i kamen temeljac, obilježili međuratno društvo Kraljevine SHS / Jugoslavije.

Takva realnost ipak nije bila na hrvatskim područjima u Austro-Ugarskoj. Politička klima je bila pitomija, a nepostajanje čvrstih državnih obilježja i institucija koja bi ju osiguravali su

[38] Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988., 113.

[39] „Ubiti ili biti ubijen“ bila je ocjena Slobodana Jovanovića u opisu srbijanskog političkog života prije 1918. godine. (*Isto*, 113.).

bili još jedan razlog zbog kojih su srbijanske institucije samo proširile svoja djelovanja cijelo „novo područje“ nove države.[40]

Uzroci ujedinjenja 1918. dakako imaju svoju povijest. Uz genezu ideje o južnoslavenskoj povezanosti i njezinim inačicama i objašnjenima i kod Srba i Hrvata od ilirskog pokreta do Prvoga svjetskoga rata na povijest prve Jugoslavije uvelike su utjecali potezi takvih grupa tijekom tog globalnoga sukoba. Izbijanjem rata Kraljevina Srbija je gotovo momentalno poručila što očekuje ukoliko se ostavari pobjeda u tom ratu. Jozo Tomašević navodi da je vlada Kraljevine Srbije tako nešto poručila već 7. prosinca 1914. kada je Narodna skupština donijela deklaraciju da svojom zadaćom Srbija smatra i „borbom za oslobođenje i ujedinjenje naše podjarmljenje braće Srba, Hrvata i Slovenaca“.[41] Uz ovo još povezati velikosrpske ideje.

Kraljeva osobnost je bila presudna u razvoju događaja u Kraljevini. On je zapravo bio odgojen na dvoru Romanovih i to u vojnoj školi. Aktivno je sudjelovao u Prvom svjetskom ratu što mu je donijelo ugled i autoritet, a od vojske koju je smatrao osnovnim osloncem nikada se nije odvajao.

Način ujedinjenja, bezuvjetni ulazak DSHS u zajednicu sa K Srbijom i Crnom Gorom, je bio neprimjeren.[42] Nepoštivanje hrvatskih nacionalnih osjećaja, kao i bezobzirnost u nametanju centralizma, nepoštivanje i manjinskih prava nikako nisu pridonijeli mogućoj konsolidaciji nove države.[43] Dvadesete godine su donijele samo pogoršanje unutarnjopolitičkih odnosa što je uzrokovalo i jaku političku emigraciju sa svih ideoloških prostora. U okolnim i malo udaljenijim državama su se polako stvarale baze hrvatskih nacionalista i ljevičara, ustaša i komunista, i ostalih protivnika države koji su nerijetko i imali pomoć svoji domaćina.

Takvo je stanje pridonijelo paranoičnom strahu države (vlasti) od opasnosti rušenja koji su opet jačanjem represije pokušavali zatomiti. Takav način je proporcionalno pojačavao odgovor, pogotovo u kraljevini. To je dakle vrijeme nakon Memoranduma, ali i sve jačih prigovora Radića koji je postajao predvodnik Hrvatske. Emigraciji uzrkovanoj i teškom i nesređenoj unutarnoj situaciji isprepletene državnom represijom doprinijeo je i puno govori i

---

[40] *Isto*, 113.

[41] Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941 – 1945. Okupacija i kolaboracija*, EPH, Liber, Zagreb, 2010., 7. (Citirano prema Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1920., 10.

[42] J. TOMASEVICH, *Rat i revolucija*, 17.

[43] *Isto*, 17.

Radićev boravak u inozemstvu 1923. i 1924. godine.[44] O hrvatsko – srpskim odnosima je Tomislav Tomljenović, oštri kritičar Pribićevićeve politike, član njegove stranke je izjavio da je držanje srpskog naroda od samog početka bilo pobjedničko čime je „Hrvatima nametnut defanzivan stav“.[45]

Jednom prilikom je američki veleposlanik u Beogradu početkom 1933. napisao povjerljivu studiju o „rasnim karakteristikama” Jugoslavena i Mađara u kojoj je iznio i svoje mišljenje o razlozima nemogućnosti stvaranja jedinstvene Jugoslavije.[46] Veleposlanik John D. Prince je smatrao da se tri jugoslavenska naroda Hrvati, Srbi i Slovenci značajno razlikuju. Hrvate je smatrao najčišćim Slavenima, usporedivši ih s Poljacima, a Slovence je prikazao kao germaniziranim Slavenima koji su tijekom godinama potpuno preuzeli germanski menatalitet i navike. O Srbima je zapisao: „Ne dvoumim se utvrditi da, prema mome mišljenju, Srbi uopće nisu Slaveni” pripisujući to višestoljetnoj vladavini Osmanlija.

Prema Princeu je „neslavenski mentalitet Srba koji želi jedino dominaciju i trenutno ju (1933., op. HČ) provodi nad ostalim jugoslavenskim narodima” bio osnovni razlog neuspjeha stvaranja jedinstvene jugoslavenske nacije, a pri tome je predvodnika ideje integralnog jugoslavenstva, kralja Aleksandra Karađorđevića vidio kao „Srbina nad Srbima” koji je želio jedinstvenu kraljevinu, ali je „vezan svojim odgojem i navikama, pri tome mislio samo na proširenu Srbiju”.[47] „Osnovna karakterisika njegove vladavine je bilo potčiniti svakoga njegovoj volji, što se odnosilo i na sve nesrpske nacije” zaključio je američki veleposlanik u Beogradu.[48]

Kralj je u svim razgovorima s američkim veleposlanikom objašnjavao da se nikada neće odreći centralizacije čime su sva nagađanja o federalizmu i liberalizaciji odnosa padale u vodu.[49] U tim razgovorima nije volio niti čuti izraze Hrvat, Dalmatinac, Crnogorac ili Slovenac. Nakon uvođenja diktature u skladu s time cilj mu je, prema mišljenju američkog predstavnika u Beogradu, postao da cijela država zapravo mora postati velika Srbija, a

---

[44] Usp. Franjo TUĐMAN, Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji, knj. 1., Zagreb 1993, 265.-268. J. TOMASEVICH, 21.

[45] Izjava na konferenciji intelaktualaca održanoj u Ilidži kraj Sarajeva 28. lipnja 1922. (Hrvoje MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević. Ideolog, stranalaki vođa, emigrant*, Zagreb 1995., 97.

[46] National Archives Microfilm Publications, Washington, SAD, Microfilm Publication (M) 1203, Records of the Department of State relating Internal Affairs of Yugoslavia 1930-1944, svitak (Roll) (R) 10, 860h 4016/37, 28

[47] M1203, r10, 28

[48] M1203, r10, 28. Američki veleposlanik je razlog vidio i u odgoju Aleksandra Karađorđevića u carskoj Rusiji, gdje je i dobio ideal svoje vladavine.

[49] M1203, r1, 857

američki veleposlanik je početkom 1933. godine procijenio da se u ostvarenju te namjere kralj ne boji riskirati niti svoju krunu pa ni život.[50]

„Daleko od toga da je on (kralj Aleksandar Karađorđević, op. HČ) loš čovjek ili da je prirodno okrutan. On ima samo jednu misao na umu – sačuvati jedinstvo svoje države da bi je mogao predati svojim nasljednicima u što sličnijem teritorijalnom obliku kao što je sada. Zbog toga namjerno zatvara oči na tisuće nepravdi koje se svakodnevno provode nad opozicijom. Njegovo viđenje opozicije je da je ubije, a ne da pregovara s njom. U ovome je, dakako, temeljit Srbin, što mu nitko ne može zamjeriti, jer je njegova krv i nasljeđe srpsko. Nema sumnje da je on veliki vladar i osobno vrlo šarmantan čovjek. Njegova je mana – naravno srpska – da je potpuno indiferentan, kao i njegovi sunarodnjaci, prema mišljenju nekoga izvana. Nijedan Srbin zapravo ne mari što bilo koji stanac, pa ni Francuz, misli o njegovoj osobnosti, životu ili metodama“ – zapisao je o osobnosti kralja Aleksandra u svom posljednjem izvješću na dužnosti američkog velepolanika u Jugoslaviji John Dyleney Prince krajem kolovoza 1933. godine.

Argumentirana razmišljanja o razlici između Hrvata i Srba koje su bile vjekovno utemeljena bila su prisutna kod različitih političara tijekom cijelog trajanja Kraljevine. Tako je nekoliko godina prije Princeovog izvješća identične argumente jednom talijanskom novinaru u intervjuu dao dr. Ivan Pernar.[51] Pernar je navedenu razliku također objasnio povijesnom okrenutošću Hrvata zapadnoj civilizaciji i onu Srba prema Bizantu, odnosno Istoku, a zatim i Osmanlijama koji su ih vladali Srbijom do duboko u 19. stoljeće. „Historijska je istina da, unatoč istog jezika, međ ovim narodima nije bilo intimnih odnosa, ni političkih ni društvenih. Tursko ropstvo ostaviše kod Srba duboke tragove i u upravi i u načinu razmišljanja.”[52]

Kraljevinu SHS / Jugoslaviju su karakterizirali politička autokracija i apsolutizam. Ti su oblici bili najizraženiji od uvođe nja diktature 1929. pa sve do 1937. godine iako je u samo nešto manjoj mjeri bilo izraženo i tijekom ostalog razdoblja. Ključnu ulogu u tom razdoblju je imao kralj Aleksandar Karađorđević čiji je karakter bitno oblikovao politički život Kraljevine.

Od 20. prosinca 1918. i osnutka prve vlade pa sve do 27. ožujka 1941. kada je državnim udarom na vlast došla posljednja vlada Kraljevine Jugoslavije (ne računajući razdoblje u

[50] M1203, r1, 857
[51] Zlatko BEGONJA, Ivan Pernar o hrvatsko-srpskim odnosima nakon atentata u Beogradu 1928. godine, *Radovi zavoda povijesnih znanosti Hazu u Zadru*, 51/2009, 209.
[52] ISTI, 209.

emigraciji) Kraljevina SHS je imala 39 vlada. U tolikom broju vlada na njenom čelu se izmijenilo znatno manje predsjednika, njih četrnaestorica.

Jugoslaviju su na životu držala dva straha. Jedan od svih „kraljevih konjanika i ljudi, a drugi od talijanskih, mađarskih i inih teritorijalnih pretenzija".[53] Stanje se ipak znatno pogoršalo nakon uvođenja diktature kada je represivni aparat pogotvo dobio na važnosti i to toliko da su vojska, policija i oružništva postali režimski ljubimci koje je trebalo držati zadovoljnima da bi ostali lojalni kralju što je bilo ključno u sprečavanju nemira.

Uz već prirodnu, gotovo urođenu, naklonost prema vojsci, jugoslavensko međuratno društvo razvijalo se pod utjecajem dvaju snažnih i istovremeno suprotnih stajališta o ideji razvoja tog društva. Centralistička i protucentralistička težnja uređenja države su je obilježile od samoga početka, a pri tome nije bio potpuno odijeljen prema nacionalnom principu. Iako je među Hrvatima protucentralistička ideja preko Stjepana Radića bila najprisutnija, ona se u nekim oblicima mogla primijetiti i među Srbima.

Kamen graničnik preko kojeg se teško moglo priječi je bio, međutim, postavljen još pri stvaranju KSHS, a ukratko je značio da se državnost Srbije ne smije izgubiti u novoj državi.[54] Ta je poruka odmah odredila pravac u kojem će se voditi državna politika, ali i pravac kojom će ona nastojati upravljati tom istom, ipak raznorodnom državom.

Vodeću ulogu u tom oblikovanju vladanja su uz kralja odmah preuzeli Radikali, ali posredno i njihovi kasniji najveći oponenti Demokrati. Značaj i struktura njihovih razlika je bila još izraženija u latentnom tihom sukobu dvojice vodećih Radikala, onoga koji priča za Radikale, Pašića i onoga koji „za Radikale ćuti", Protića.[55] Iako istih političkih stavova, njihova karakterna razlika je uvjetovala i razlilaženja u raspravama kako se treba vladati novom državom. Pašić je zadržavao stav i predlagao da se kraljevstvom treba vladati na autokratski ruski način, Protić je smatrao da treba koristiti umjereniji centralizam pa je predlagao nešto ublaženiji britanski stil.[56] Budući da je voljom Aleksandra ipak bio iznad Pašića, Radikale je uspio prividno pretvoriti u čak poželjne partnere za pregovore i hrvatskim strankama, pri tome zbacivši sav bijes anticentralizma na Pribićevićeve demokrate. Daleko od toga da Pribićević nije bio po ukusu Radikalima (Pašićevoj grupi) koji su naposljetku s njima sklopili i dogovor kojim je osigurano donošenje centralističkog Vidovdanskog ustava. Protić je na kraju postao i

[53] M1203, r2, 089.
[54] Usp. I. BANAC, *Nacionalno pitanje*, 130.
[55] Usp. *Isto*, 134.
[56] *Isto*, 135.

radikalskim disidentom, strahujući zapravo od onoga što bi viđeno rigidno provođenje centralizma uz snažan policijski pečat moglo učiniti srpskim demokratskim slobodama.[57]

Pribićevića gorljiva i žestoka borba za unitarističku državu ogledala se i u organizacji njegove Demokratske stranke (DS). Netoleranciju prema svima koji nisu uz njegov program jednog naroda i jedne države ispoljavao je na najžešći mogući način. Njegova se stranka nije previše razlikovovala od ostalih totalitarnih stranaka u Europi pa su i po njihovom uzoru odmah organizirani i pomoćne borbene odjeli koji su trebali doslovno zatući svakog neprijatelja države. Tako se već od 1921. uz policijski aparat koji je već bio ustrojio po njegovim željama, uz njih pojavila i snaga Organizacije jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA). U očima Pribićevića to je tek značilo dobar temelj za stvaranje države po pravom ukusu unitarističkih snaga na čelu s vladom u Beogradu. Osim njih DS je raspolagala i mobilizirala i snage paravojnih karakteristika izvan svoje stranke, pa je tako u cilju suprostavljanja Radičevom utjecaju Milan Pribićević na Banovini okupio i oko 15000 Srba.[58] Osim vlastitih organiziranih snaga poput Orjune i ogromnog utjecaja na srpsko stanovništvo u Hrvatskoj DS je imala upliva na ljude i grupe iz militarističkog habitusa, a to ih je dodatno dovelo do sukoba s preostalim pretendentom za vlast, Radikalima. Osim što je Pašiću smetao ulazak Davidovića s DS na prostor stare Srbije gdje su oduvijek imali vodeću ulogu, zasmetao im je i taj nestranački upliv na ljude među solunskim dobrovoljcima i četnicima koji su u novom društvu imali povlaštenu ulogu.

Upravo će ta tiha borba ojačati tijekom godina, a postat će prepoznatljiva u stalnoj borbi za nadzorom nad ministarstvom unutarnjih poslova kao i preuzimanjem utjecaj nad svim ostalim poluvojnim organizacijama koje su u većoj ili manjoj mjeri uvijek bile nekakve pomoćnice za održavanje reda vladajuće garniture.

Do uvođenja diktature 1929. godine Kraljevina SHS je promijenila dvadeset i četiri vlade. U istom razdoblju dužnost ministra unuarnjih poslova je obavljalo četrnest osoba, a pozicija ministra je imala čak osamnest smjena. Najviše je tu dužnost obavljao Božidar Maksimović (Radikalna stranka), čak sedam puta. Četiri puta je u fotelji ministra sjedio Svetozar Pribićević (Demokratska stranka), tri puta Milorad Drašković (Demokratska stranka), a Milorad Vujičić (Radikalna stranka), Milan Srškić (Radikalna stranka) i Anton Korošec

[57] *Isto*, 136.
[58] *Isto*, 151.

(Slovenska ljudska stranka) su bili po dva puta na toj poziciji. Nijedan se nije zadržao dulje od dvije i pol godine, a to je uspjelo samo Svetozaru Pribićeviću.

Policijske i vojne snage su od početka kraljevine bili prepoznati kao jedini elementi koji su takvu državnu institutciju mogli držati na okupu.[59] U njihovo se materijalno podupiranje najviše ulagalo, posebno tijekom razdoblja diktature.

Karakteristika autokratskih režima je da se u prvom redu oslanjaju na vojsku i policiju, a zatim i na ostatak državnog aparata. Podaci o broju državnih službenika to i potvrđuju. Tako je u njihovom ukupnom broju 1931. godine broj uniformiranih pripadnika MUP-a iznosio 17,82 %. Samo godinu dana kasnije njihov je broj povećan i iznosio je 20,44 %, a broj vojnika aktivnog kadra je bio čak 28,05 % ukupnog broja zaposlenih u državnoj službi. Vrlo slični, gotovo identični, podaci vrijedili su i za naredne godine diktature i prema njima je vojska i policija i dalje činila gotovo polovinu ukupno zaposlenih državnih službenika.

Podaci državnog proračuna iz vremena diktature kada je autokratski režim potpuno obuzeo život Kraljevine otkrivaju temelje njegova opstanka. On se prije svega tražio Ministarstvu vojske i mornarice, Ministarstvu prosvjete i Ministarstvu unutarnjih poslova. Ta tri ministarstva prosječno blizu polovice državnog proračuna uzimajući u obzir i sve državne dugove i davanja na mirovine, invalidnine i potpore. Ovakav prosjek se održao tijekom cijelog razdoblja diktature, štoviše, čak je i rastao za nekoliko postotaka. Tako je u proračunskoj godini 1930./1931. za potrebe ta tri ministarstva izdvojeno 47,9% u odnosu na čitav iznos proračuna. Iduće godine taj se udio povećao na točno 50%, u godini 1932./1933. je bio 52,1 % da bi u posljednjoj godini režima Aleksandra Karađorđevića kada je bio samo neznatno manji 51,3 %.

Bitno je nepomenuti da su upravo ove godine bile vrlo teške zbog snažnog utjecaja svjetske gospodarske krize i na poljoprivrednu Jugoslaviju. Međutim, i u takvim uvjetima se još više izdvajalo za podučavanje i propagiranje integralnoga jugoslavenstva, ali i očuvanje režima okupljanjem vojske i policije oko sebe.

U međusobnom odnosu unutar represivnog aparata njegovi elementi su imali različiti položaj. Vojska je tradicionalno bila oslonac režima, dok se u policiju i žandarmeriju ipak manje ulagalo. U razdoblju diktature su se dogodile i određene promjene u tom odnosu. Vojska je i

[59] Ovako je razmišljala i Kominterna koje je smatrala da je „Jugoslavija ništa više nego svojevoljno okupljenne regije koje na okupu drže samo oružane snage i policija“. (Aleksa DJILAS, *The Contested Country. Yugoslav Unity and Communist Revolution,* Cambridge 1991, 57.)

dalje ostala primarna prema ulaganjima, ali se odnos ukupnog udjela promijenio. Povećanje ulaganja u MUP se dogodio od 1932. do 1934. godine kada im je odlazilo oko 13% ukupnog proračuna. To je bilo znatno povećanje jer je tijekom 1930. i 1931. MUP dobivao oko 8% proračunskog kolača. U istom su vremenu davanja za vojsku smanjena za gotovo 10%. Vojska je do tada dobivala oko 30% proračuna, a iznenađenje je bilo kada je od 1932. do 1934. došlo do pada u udjelu na oko 18%.

U istom je ovom razdoblju također raslo i ministarstvo prosvjete koje je umjesto prosječnik 11% (od 1930. do 1932.), u vremenu od 1932. do 1934. dobivalo oko 20% proračuna. Nakon smrti Aleksandra Karađorđevića i dolaska regentstva na čelo, ali i niz vanjskopolitičkih kao i unutarnje političkih realnosti, i odnos prema represivnom aparatu se promijenio kako su četrdesete godine dvadesetog stoljeća dolazile.

Do 1939. godine proračunski udio ovih triju ministarstava je bio ponešto promijenjen tako da je MUP ispao iz onih s najvećim udjelom u proračnu. Otada je prvo mjesto preuzelo Ministarstvo saobraćaja.[60]

Društveno uređenje Kraljevine Jugoslavije je bilo obilježeno snažnim stupnjem apsolutizma i autokracije. Prema rezultatima projekta Polity IV[61] razina demokracije je donekle nadmašila onu autokracije tek u posljednje dvije godine Kraljevine Jugoslavije, od 1939. do 1941. Krivulja demokratskih i autokratskih obilježja Jugoslavije primjećuje se usklađena je upravo s promjenama na čelu države. U najviše slučajeva opća razina autokracije i / ili demokracije su bile određene kraljevim odlukama ili događajima uz izravnu vezu s kraljevim dvorom. To govori o velikom, izravom i snažnom utjecaju kraljeve osobe na političke događaje i usmjerenje države u autoritativan režim koji se u vladanju oslanjao na snagu represivnog aparata.

Prema uopćenim definicijama demokracija je postignuta ukoliko su postojana tri bitna, međuovisna elementa. Jedna je postojanje institucija i procedura kroz koje je građanima omogućeno izražavanje odobravanja oporbene politike i vođa. Drugo je postojanje

[60] To povećanje je moglo biti povezano i s ubrzanim pripremama za rat.

[61] Polity projekt je pokrenuo Robert Gurr 1972. godine da bi na temelju jednakih kriterija dobio komparativne rezultate o karakterima državnih uređenja radi omogućavanja analize. Do danas je napravljeno četiri nadogradnje na osnovni projekt, a nastala baza podataka je postala najcitiranijim izvorom u proučavanju društvenih uređenja. Polity projekt na jednakoj metodologiji ocrtava osnovne, ona markantna obilježja političkog uređenja 166 država u njihovom povijesnom životu počevši od 1800.-te godine. U ovom radu se koristi posljednja verzija podataka, Polity IV (2010).

djelotvornih mehanizama kontrole i/ili suzbijanja prevelike moći vlasti. Treći je garancija građanskih sloboda svima bez izuzeka, u svakodnevnom životu, ali i političkom.

Sva ostala obilježja pluralne demokracije poput slobode izražavanja, slobode tiska, vladavina zakona i slično su zapravo derivati gore spomenutih bitnosti. Kvantitativni izraz i vrijednost demokracije u Polityu je izražena međusobnim odnosom kompetitivnosti političke participacije, otvorenosti i kompetitivnosti odabira izvršne vlasti, te mehanizama kontrole glavne izvršne vlasti.

Kompetitivnost odabira i napredovanja na kjučna mjesta izvršne vlasti koji su konceptualizirali Ecklestein i Gurr proučavaju na koji način politički lideri i obnašatelji najviših državničkih dužnosti dolaze na svoj položaj.[62] Pitanje je u kojoj su mjeri otvoreni, kompetitivni i kako su institucionalizirani mehanizmi odabira političkih vođa.

Regulacija odabira izvršne može imati tri oblika, a zavisni su od načina na koji je državna politika uspostavila načina prijenosa izvršne vlasti (u kojoj je mjeri taj način institucionaliziran). Prema tome razlikuju se: 1. neregulirani[63], 2. imenovanjem[64], 3. regulirani.[65] Prema ovim karakteristikma Kraljevina SHS (1918.-1921.) je imala regulirane načine na koji je dobivala političke vođe. Regularnost se ogledala u tome da su vođe izvršne vlasti (kralj i predsjednik vlade) imali ustaljenu proceduru dobivanja dužnosti nasljedstvom i, u slučaju predsjednika vlade, preko izbora. Postojanje ustaljene procedure, odnosno mehanizama ili institucija je dovoljno da se način odabira izvršne vlasti pokaže regularnim.

U ocjeni demokracije je bitan čimbenik i kompetitivnost postupka odabira izvršnih dužnosnika, odnosno gradira se u kojoj je mjeri najširem puku bio dostupan taj postupak i kolike su im bile šanse za ulazak u visoku izvršnu vlast. I kod ovog slučaja postoje tri moguća oblika: selektivni, dvojni i izborni.

Kraljevina SHS / Jugoslavija je tijekom cijelog trajanja u ovom elementu imala i prakticirala selektivni postupak odabira svojih najviših dužnosnika u izvršnoj vlasti. Takva je bila jer je predsjednike vlade odabirao i imenovao kralj, a kasnije Namjesništvo. Nakon takvog odabira nisu odrađivali mandate do kraja, nego su većim ili manjim pritiskom bili primorani napustiti

[62] Eck i Gurr, 1975, 150.
[63] Monty MARSHALL, Ted Robert GURR, Keith JAGGERS, *Polity IV Project. Dataset Users' Manual*, Center for Systemic Peace, 2010, 21.
[64] *Isto*, 21.
[65] *Isto*, 21.

mjesto vlade. Osim ovoga, kralj je pokazivao naklonost prema postavljanju vojnih osoba na neka civilna mjesta. Kralj je imao središnje mjesto u političkom životu Kraljevine jer je još prema Vidovdanskom ustavu parlametarni sustav bio ograničen zbog pojavljivanja kralja kao drugog ustavnog čimbenika.[66]

Treći čimbenik koji utječe na demokratičnost društva se ocjenjuje otvorenošću postupka odabira političke elite (vodstva).[67] Taj proces je otvoren samo ukoliko je svim građanima pružena mogućnost nesmetanog ulaska u više slojeve izvršne vlasti, bez izuzetaka. Razlikuju se četiri oblika procesa: zatvoreni, dvojni izvršno-imenovani, dvojni izvršni-izborni i otvoreni.

Zatvoreni tip podrazumijeva da je nositelj izvršne vlasti biran / određen temeljem nasljednog prava. Dvojni izvršno-imenovani opisuje društvo u kojem postoji nasljedno preuzimanje vlasti uz imenovanje predsjednika vlade od toga nositelja (dvora ili druge izvršne vlasti). Dvojno izvršno – izborni tip označava situaciju u kojem nasljedno preuzimanje vrhovništva uz imenovanje i dobivanje predsjednika vlade (šefa izvršne vlasti) kroz proces izbora. Otvoreni tip podrazumijeva da se nosioca izvršne vlasti bira ili kroz izbore ili kroz tranzicijski dogovor nasljedne i imenovane vlasti ili preko pralamentarnog imenovanja.

Prema rezultatima projekta Polity Kraljevina SHS je do 1929. godine bila država koja je imala institucionaliziran odabir političkog vodstva (vlade) preko načina. U tom je razdoblju način ulaska u državnu administraciju (na najviše položaje) bio je selektivan, a otvorenost postupka odabira te administracije je označen kao dvojni, simbioza nasljeđivanja vrhovne vlasti uz istovremeno imenovanje formalnog predsjednika vlade od istog naslova. Prema navedenome, do diktature je Kraljevina SHS, bila okarakterizirana kao društvo u kojem je vodeća izvršna vlast bila podijeljena. U jugoslavenskom slučaju značilo da je kralj biran nasljedstvom, a ujedno je izravno birao predsjednika vlade, obnašatelja izvršne vlasti i imao je velikog upliva u diobi moći. Regrutiranje dužnosnika izvršene vlasti je bio selektivan, ili nasljedan ili se obavljao imenovanjima podobnih.

Kraljevo ekskluzivno pravo ponovno je jamčio ustav. Stavljajući ga na vrh izvršne vlasti, na čelu političke hijerarhije, imao je pravo imenovanja vlade, sudaca, kao i raspuštanja parlamenta. Zbog svega je tako ustrojeni parlamentarni bio snažno obilježen autokratskim, apsolutističkim režimom.

---

[66] F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj...*, knj. 1., 342.
[67] U Polity projektu oznčena terminom XROPEN.

Prema svim gore navedenim kriterijima demokracija u Jugoslaviji nikada nije bila ni blizu zavidne veličine i razvoja. Na skali od 0 do 10 najveća je razina zabilježena visinom 5 u vrijeme vlade Cvetković – Maček. Preneseno u rječnik, to je značilo da su u to vrijeme postojale barem djelomične metode kontrole nad izvršnom vlasti, da li kroz samu politilku grupu na vlasti ili legislaturu. Drugi važan element u takvoj ocjeni je bio po prvi puta u povijesti Kraljevine otvorena politička borba između stabilnih, suprotstavljenih grupacije, bez prisile na njihovo djelovanje. Pojava ovih demokratski naznaka bila je vezana rješavanjem hrvatskog pitanja i osnivanjem Banovine Hrvatske.

U zapadnjačkim političkim raspravama pojam autokracije vezan je za njezinu institucionalizaciju čime se oblikuje i naziva autokratski režim. To je više pejorativni termin koji se upotrebljava za one režime u kojima prevladavaju nebriga o političkim slobodama kao i nedostatak regulirane političke borbe, odnosno kompetitivnosti.[68] Autokratski režim Kraljevine SHS / Jugoslavije može se uvrstiti, svojim vremenskim pojavljivanjem, u stariji oblik autokracije koju je karakterizirala iznimno oštro suspregnuće kompetitivne političke borbe, odnosno opozicije.

Takvi režimi su izvršne dužnosnike izabirali u regularnim i reguliranim institucionalnim proceima, ali samo iz redova vlastite političke elite. U svojim uredima su tada isti provodili moć i zamisli centra uz tek rijetke institucionalne kočnice ili metode kontrole rada. Za ovakav rad najbolji su primjeri česte samovolje upravnih političkih vlasti koja je na nižim razinama upravo bila i najčešća.[69]

Vrlo važan element u procjeni autokratskog režima je tzv. „odgovornost" – nezavisnost vladajućih. Taj pojam opisuje do koje mjere izvršna vlast u državi, kao vladajući, u svoje odluke unose želje i namjere ostalih, izvan sustava.[70]

Sljedeći bitan element u procjeni karaktera režima je i skup metoda političke kontrole. Termin je to koji opisuje načine kontrole nad vladajučom strukturom, a većina uređenja ih ima. Ova varijabla opisuje u kjoj mjeri u nekom društvu postoji institucionalno utemeljena kntrola vladajuće garniture, koju u nekim državama predstavlja neovisno sudstvo, u nekih je to

[68] Ovdje se autokracijom podrazumijeva svako društveno uređenje u kojem su prisutni setovi navedenih političkih karakteristika koje ga oblikuju.

[69] Vidi npr. Sonja DUJMOVIĆ, Prilog pitanju centralizma: učešće Srba u upravnim tijelima Bosne i Hercegovine 1918.-1941., *Prilozi* 37/2008, Sarajevo, 75.-93.

[70] Ted Robert GURR, *Polity II: Political Structures and Regime Changes 1800-1986*, Limited Revised Edition, e izdanje, 1997., 9.

parlament ili dvorski savjet ili čak vojna elita u državama izražene sklonosti državnim udarima.[71]

Kraljevina Jugoslavija je tijekom postojanja imala dva oblika ovakve vladavine. U vremenu do uvođenja diktature i kratkom razdoblju Cvetkovićeve vlade (1939-1941.) je bilo vrijeme tek djelomičnih ograničenja volje izvršne vlasti. Bilo je to i najbliže demokraciji kojoj se prbližila Kraljevina Jugoslavija. Svo ostalo razdoblje (izuzev druge polovice Stojadinovićeve vlade (1937.-1939) kada je vladalo razdoblje međuvlasti) je bilo karakterizirano kao vrijeme neograničene vlasti vladara. Prema kriterijima Polity projekta to je značilo da su ustavne zabrane rada izvršne vlasti bile ignorirane, da je Ustav ili mijenjan ili zanemarivan (suspended) od strane te iste vlasti. Postojanje ovakvog uređenja je pretpostavljalo da u državi ili uopće nema parlamenta ili postoji, ali se saziva ili ukida voljom izvršne vlasti, odnosno u ovom slučaju vladara.

Vlast vladara je određena i time što svojevoljno imenuje većinu bilo koje bitne političke grupe i može ih smijeniti prema volji. To je posebno bio slučaj kod vlada. Nadalje, niti jednom zakonskom osnovom se nije mogla suspendirati kraljeva odluka, a konačno obilježje ovakvog tipa vladavine je bilo često korištenje uredbi kao oblika vladanja.

Još jedan element koji oslikava društveno uređenje je i participacija, sudjelovanje podređenih u odlukama vladajuće elite. Pitanje kojim se ovaj element bavi je do koje je mjere ne elitama dopušteno da sudjeluju u odlukama političkih vladajućih struktura i kroz kako regulirane kanale. Tako je participacija političkih slupina u vladajućim odlukama u Kraljevini Jugoslaviji do diktature bio okarakteriziran kao višestruki identitet političkog društva. To je označavalo situaciju u kojoj su postojale relativno stabilne, oponentne, političke skupine koje su se borile za vlast, prije svega i na nacionalnoj razini.

Od uvođenja diktature 1929. pa sve do 1937., a završavajući početkom vlade Dragiše Cvetkovića Kraljevina Jugoslavija je imala restriktivni sustav participacije. Karakteristika takvog uređenja je postojanje nekakvog oblika političke stranke Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS) i Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ), ali da su velike političke interesne grupacije ipak bile isključene iz političkog života. Postojale su dakle tek uniformirane, bez pretjeranog kohezovinog elementa, stranke vladajućih.

[71] M. MARSHALL, T. R. GURR, K. JAGGERS, *Polity IV Project*, 24.

Vlada Cvetković-Maček je, kao i u ostalim elementima, i ovdje zapravo označena kao najbližem obliku demokracije. Tek je za posljednje dvije godine Kraljevine Jugoslavije sustav participacije političkih skupina bio označen kao „regulirani".[72] To je značilo da su u državi postojali relativo stabilni uvjeti u kojima su se jasno odijeljene političke grupacije natjecale u političkoj borbi bez, ili uz malu, upotrebe prisile. Međutim, budući da je vlada Cvetković Maček sve do vojnog udara 27. ožujka 1941. ostala nepromijenjena i nije bilo izbora daje se zaključiti da, u ukupnom trajanju državnosti Kraljevine SHS / Jugoslavije, pozitivni politički smjer u tek malom vremenskom odsječku nije utjecao na ukupnu ocjenu karaktera režima, koji je najveći broj godina ipak pripadao autokratskom obliku vladavine.

Nakon ovog parametra u ocjeni društvenog uređenja bitno je i do koje mjere opozicione političke struktire mogu iznositi svoje stavove u političkoj areni.[73] U godinama prvog parlamentarizma, do diktature, Kraljevina SHS je bila u tzv. „frakcijskom" obliku kompetitivnosti političkog sudjelovanja. To je značilo da je politički život bio oblikovan postojanjem različitih stranaka utemeljenih prvenstveno na nekoj regionalnoj ili etničkoj pripadnosti, u smislu borbe za svoje ciljeve. To se slaže s političkom realnošću u kojem je borba između centralista i anticentralista dominirala.

Od uvođenja diktature pa sve do prve Stojadinovićeve vlade krajem lipnja 1935. godine Kraljevina Jugoslavija se nalazila u represivnom, potisnutom stanju političke kompetitivnosti. Ta represija nad političkom opozicijom i činjenica da izvan vladajuće, kasnije osnovane, stranke nije bilo dopušteno političkog angažmana uzrokovala je da je u tim godinama autokratski režim bio najžešći. Većinu kriterija za opis ovakvih režima u to je vrijeme ispunjavala Kraljevina Jugoslavija, a daju se opisati trima pojmovima: totalitarna stranačka struktura vladajuće elite, vojna diktatura i despotska monarhija.[74]

Sličan sistem, iako nešto blaži, otvoren je dolaskom Stojadinovića na vlast. U prive dvije godine njegove vlasti društvo se razvijalo u tzv. „suspregnutom" okruženju političke kompetitivnosti. To je značilo da je tek nekakav oblik opozicionog postojanja bio dozvoljen, ali da je vladajuća garnitura suspregnućem njihovih prava, isključenjem velikih skupina koje bi opozicionim strujama dali snagu, iz sustava glasovanja, te sve ostale represivne mjere koje su tu mogu zamisliti, u širokom smislu. Takvo uređenje je tek formalno dopustilo postojanje političkih protivnika vladajućima. U praksi je to značilo da je takvo djelovanje bilo

[72] *Isto*, 26.
[73] U Polity projektu oznčena terminom PARCOMP.
[74] M. MARSHALL, T. R. GURR, K. JAGGERS, *Polity IV Project*, 26.

onemogućeno zabranjivanjem djelovanja političkih ili bilo kojih drugih skupina na temelju nacionalne pripadnosti ili njenog isticanja. To je značilo zabranu djelovanja nekih grupacija (npr. HSS može postojati, ali mu je zabranjen izlazak na izbore). Održavanje takvog uređenja je značilo sistematsko ugnjetavanje političke opozicije kroz masovna uhićenja njenih članova, ubojstva političkih ili istaknutih vođa, zabranom i cenzurom stranačkih glasila.

I u ovom slučaju promjenu je učinio tek dolazak vlade Cvetković – Maček. Nakon tranzicijskog razdoblja posljednje Stojadinovićeve vlade nastupilo je tzv. „kompetitivno" razdoblje. Njega je okarakteriziralo postojanje stabilnih političkih grupa koje su se regularno borile na političkoj sceni.

Gledajući u cjelini odnose PARREG I PARCOMP od Vidovdanskog ustava do proglašenja diktature Krlajevina SHS se nalazila u frakcijskom političkom okruženju. Od diktature pa do prve vlade Milana Stojadinovia 23. lipnja 1935. Kraljevina Jugoslavija se nalazila u represivnom „potisnutom" okruženju. Tijekom njegove vlade (prva vlada do 1937) Kraljevinu je karakteriziralo „ograničavajuće" okruženje koje je dopuštal neki oblik opozicije, ali s time da su glaven skupine opozicionog razmišljanja bile isključene iz najviše politike.

Promjena i najbliže demokratski procesima Kraljevina je došla od 1939. do 1941. kada je prema kriterijima političke kompetitivnosti i otvorenosti zavladalo razdoblje institucionaliziranog izbora, što je značilo prihvaćanje postojanja jakih i istovremeno različitih političkih stranaka koje su otvorene bez prisile sudjelovale u izbornim procesima.[75]

Svi navedeni elementi pokazuju da se društveno uređenje, političko ozračje, a time i one bitne karakteristike načina života u Kraljevini Jugoslaviji nalazilo najvećim dijelom u autoritarnom okruženju. Upravo zahvljajući kvantitavnim metodama Polity projekta Kraljevinu se može promatrati i u komparativnom pogledu s ostalim europskim državama od 1918. do 1941. koji prikazuju sljedeći grafikoni.

[75] *Isto*, 28.

Grafikon 1. Razine demokracije i autokracije u Kraljevini SHS / Jugoslaviji 1921.-1941.

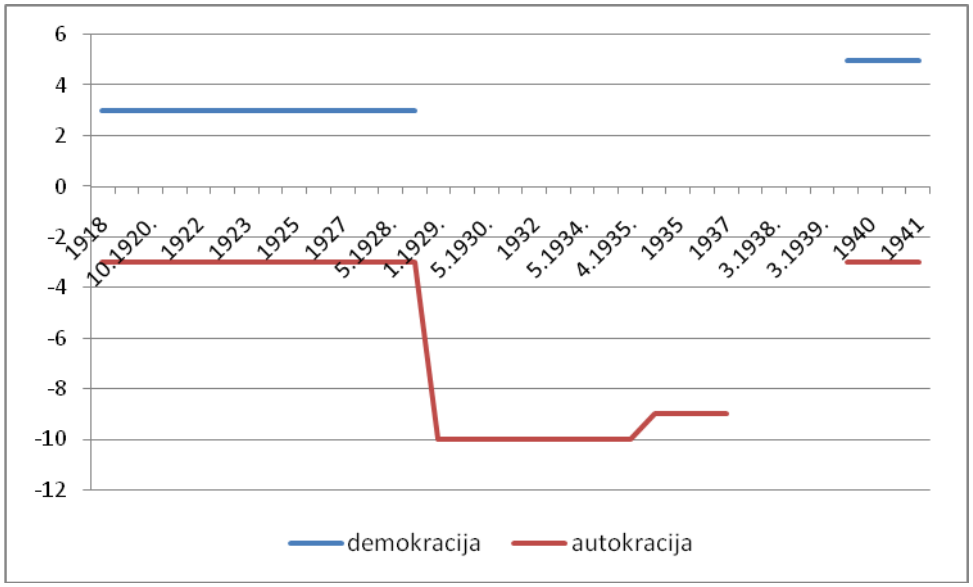

Grafikon 2. Razine demokracije i autokracije u Kraljevini Bugarskoj 1918.-1941.

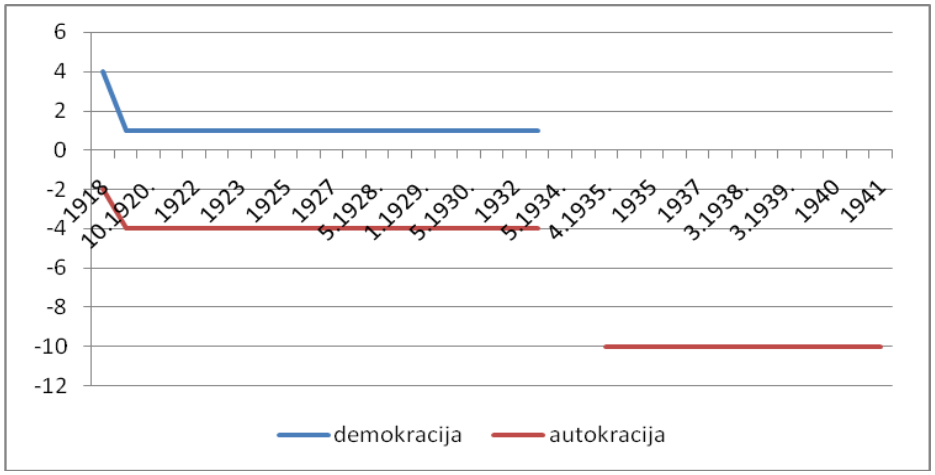

3. Razine demokracije i autokracije u Rumunjskoj 1918.-1941.

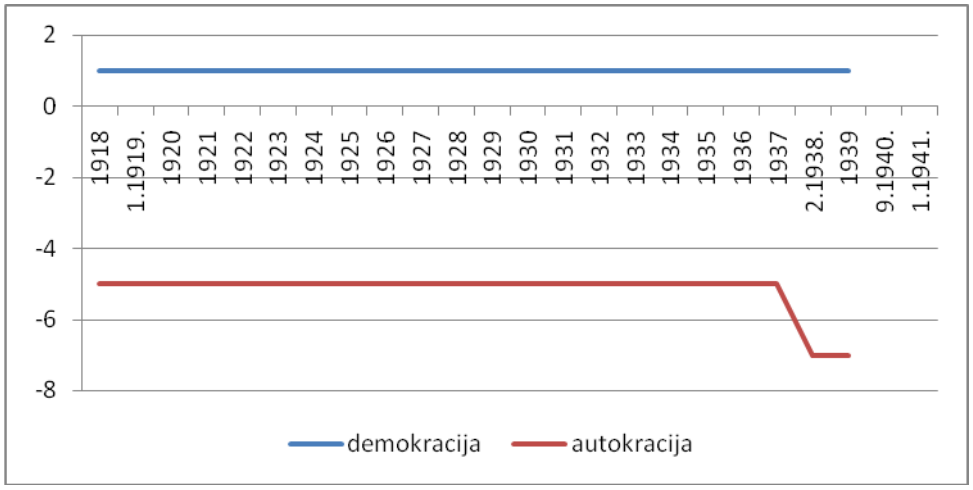

4. Razine demokracije i autokracije u Mađarskoj 1919.-1941.

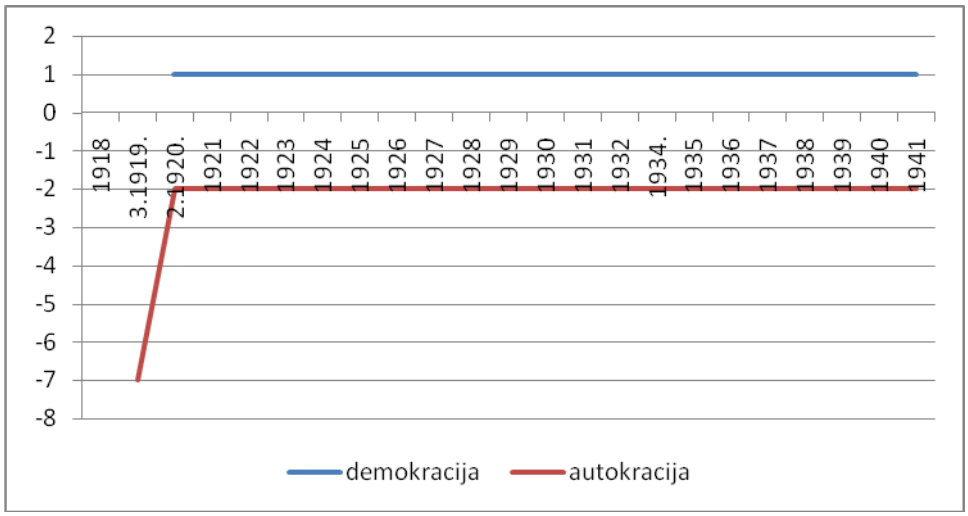

5. Razine demokracije i autokracije u Italiji 1919.-1941.

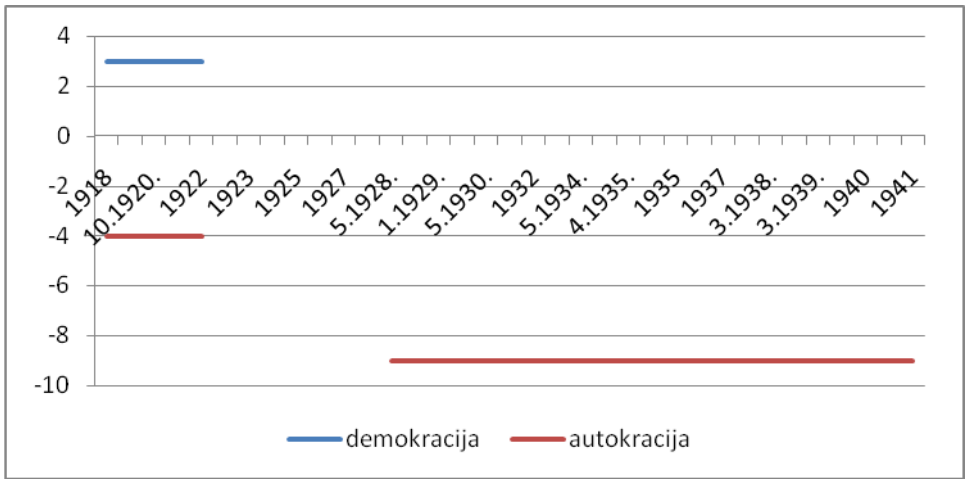

6. Razine demokracije i autokracije u Čehoslovačkoj 1919.-1939.

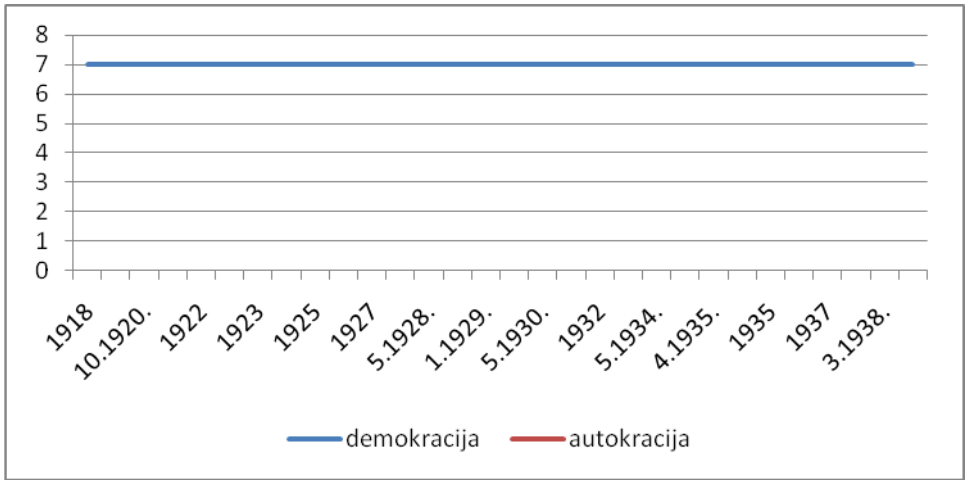

7. Razine demokracije i autokracije u Francuskoj 1919.-1941.

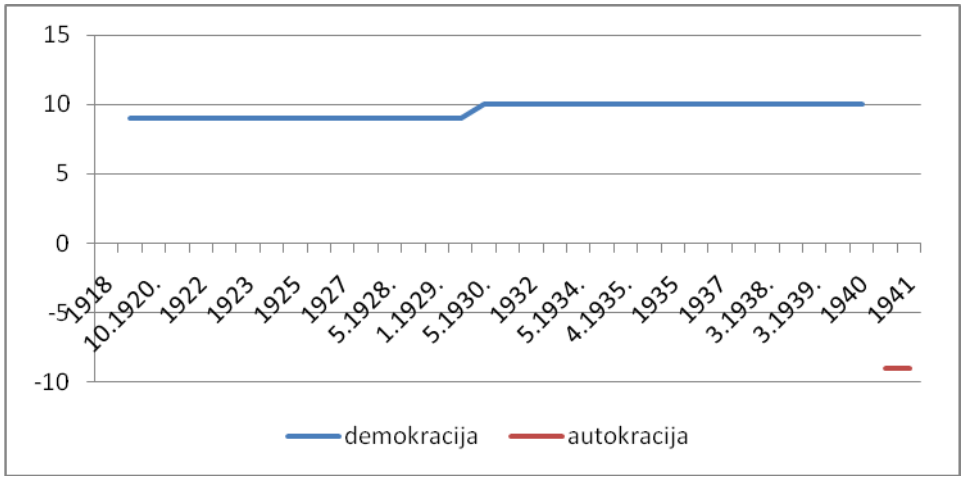

8. Razine demokracije i autokracije u Njemačkoj 1919.-1941.

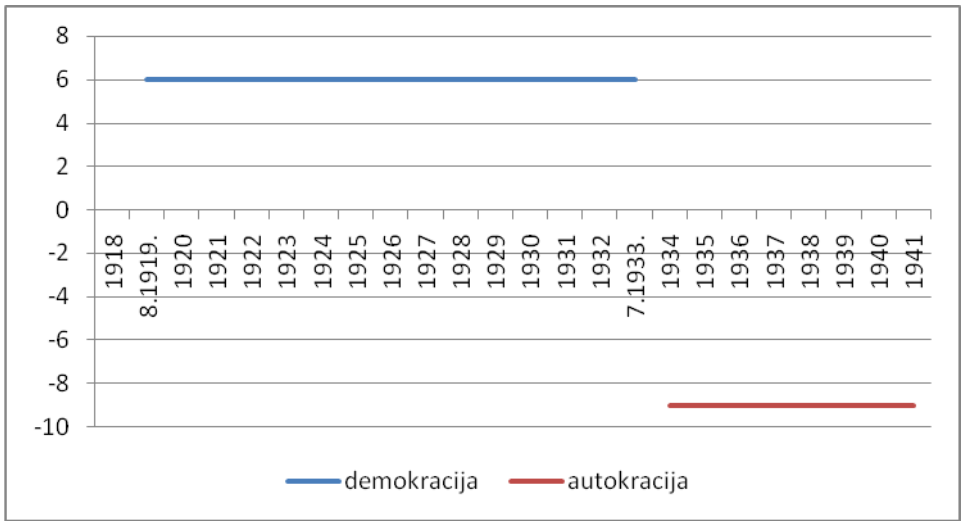

Odnos autokracije i demokracije društvenog uređenja u Kraljevini Jugoslaviji u usporedbi sa susjednim državama od kraja 1918. do travnja 1941. opisuje sljedeći grafikon.

Grafikon 9. Kraljevina SHS / Jugoslavija prema polity vrijednostima u kontekstu susjednih država

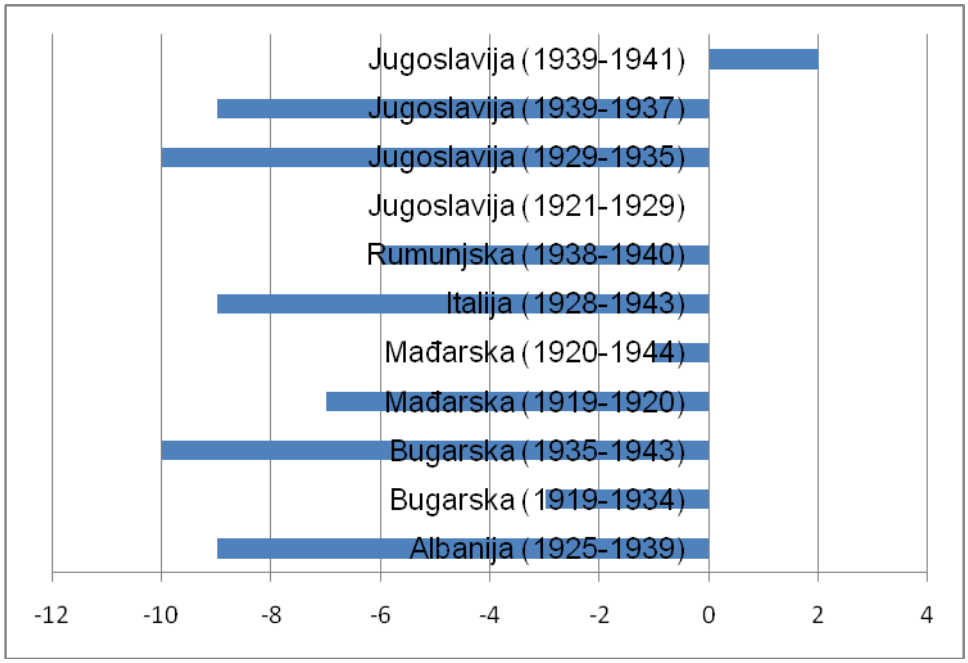

REPRESIVNI APARAT U AUSTRO-UGARSKOJ MONARHIJI I KRALJEVINI SRBIJI PRIJE 1918.

KRALJEVINE HRVATSKA, SLAVONIJA I DALMACIJA

Razvoj oružništva u Europi prije Prvoga svjetskog rata je tekao u dva pravca. Policija Europe razvijala se prema dva modela, britanskom i francuskom.[76] Francuski je model prednjačio i mnoge su ga države preuzimale, a tako su učinile i Srbija i Austro-Ugarska. Austro-Ugarska je prišla razvoju oružništva odmah nakon revolucionarnih događaja 1848./1849.

Iako je austrougarsko oružništvo u nekom obliku postojalo još od 1815. tek se od 1850. može pratiti njgov razvoj.[77] Predstavljalo je dio oružane sile, nalazilo se pod vojničkom sudbenom nadležnošću, pripadnici su mu dobivali sva vojnička odličja, a svrha mu je bila određena u pet zadaća: da u svakom vidu uzdržava javnu sigurnost, mir red, da po mogućnosti preduhitri protuzakonitosti, da ako se protuzakonitosti i pojave da se sve učini da se one i kazne, da podupire provedbu raznih oblasnih odredbi i da provodi sve mjere koje su zakonima propisane.

Oružnička služba je već tada oblikovana prema dužnostima koje su obuhvaćale nadziranje i kontrolu stanovništva. Zadaće austrougarskih oružnika su bile da „ točno i marljivo obilazi svoj postajni kotar, upozna mjesta i osobe i osobito pazi na to da li domaći ljudi ili strani poremećuju javnu sigurnost, nadzire sumnjivce marvinske putnice sve stalne i prolazne strance te cigane i one osobe koje su među pukom poznate kao opasne.“[78]

U Austro-Ugarskoj su postojala dvadeset i četiri oružnička zapovjedništva. Četrnaest ih je bilo za zemlje u carevinskom vijeću Cislajtanije, osam ih se nalazilo u Ugarskoj, dok je jedno bilo za Hrvatsku i Slavoniju, a jedno za Bosnu i Herceovinu.

Osnovna karakterisika oružničkih zapovjedništva je bila njihova dobra organizacija na terenu, odnosno razvijenost najnižih organizacijskih jedinica, oružničkih postaja, koje su pokrivale cijeli prostor preuzete odgovornosti. Prema takvom ustroju sjedište oružničkog

[76] Ovo ima u članku o policiji u 19. stoljeću
[77] Rješenje o organiziranju oružništva u Monarhiji je doneseno 8. lipnja 1848., ali je tek 18. siječnja 1850. izdan i zakon o oružništvu. (Milan MIZLER, *Javna sigurnost. Priručnik za sve organe javne sigurnosti*, Zagreb 1913., 36).
[78] *Isto*, 36.

zapovjedništva kaljevina Hrvatske i Slavonije je bilo u Zagrebu, a sastojalo se od jednog stožera, pet krilnih, trinaest vodnih i 251 oružničkog zapovjedništva.[79]

Zapovjedni kadar je bio ustrojen tako da je na čelu oružničkog zapovjedništva bio pukovnik, a njegovi pomoćnici su bili postavljeni prema sljedećoj stukturi. U stožeru se nalazio jedan potpukovnik kao zamjenik oružničkog zapovjednika, jedan major kao drugi stožerni časnik, jedan nadčasnik kao pobočnik, jedan nadčasnik kao obučavatelj, dva nadčasnika računovođe, jedan nadčasnik vojni sudac koji je dodijeljen od hrvatskog ugarskog domobranstva kao izvjestitelj oružničkog vojnog suda.

Specifičnost austrougarsko oružništva je bila u prostornoj samostalnosti svake od ustrojbenih jedinica. Osnovu rasporeda jedinica je u Hrvatskoj i Slavoniji činilo pet krilnih zapovjedništva koja su se sastojala od dva ili tri voda koji su opet bili sastavljeni od određenog broja postaja. Krilna zapovjedništva su se nalazila u Zagrebu (s vodovima u Zagrebu, Bjelovaru i Varaždinu), Osijeku (s vodovima u Osijeku i Vukovaru), Petrinji (s vodovima u Petrinji, Požegi i Karlovcu), Ogulinu (s vodovima u Ogulinu, Otočcu i Gospiću), te u Srijemskoj Mitrovici (s vodovima u Mitrovici i Zemunu). Na prostoru ovih krilnih zapovjedništva je primjerice 1913. godine bilo 1211 oružnika i 25 časnika.

Porast kriminaliteta i akcija protudržavnih elemenata učinio je potrebnim da se ustroji jedna jedan centralna oblast za cijelo područje hrvatske i slavonije. Uslijed toga je 1922. godine pretvoreno redarstveno povjereništvo za grad Zagreb u Kraljevsko redarstveno ravnateljstvo. Otada se djelokrug tog ravnateljstva u predmetima državne zaštite protezao na područje cijele Hrvatske i Slavonije sa Krkom, Kastvom i Srijemom.

Ustroj oružničkog i redarstvenog dijela represivnog aparata je nešto drugačiije bio organiziran u Dalmaciji nego je to bio u Hrvatskoj i Slavoniji. Na području Dalmacije, pod austrijskim dijelom Dvojne monarhije, ipak je bio slabije organiziran. Gradsko redarstvo je postojalo samo u Zadru i bilo je pod nadleštvom Policijske direkcije u Trstu.[80] U svim ostalim dalamtinskim mjestima i područjima represivni aparat je bio na leđima općinskih i mjesinih vlasti i malobrojnog oružništva.

[79] *Isto*, 38.
[80] *Policija*, Beograd 1923, 684.

Austrougarsko oružništvo se razvijalo u višegodišnjim stabilnim političkim uvjetima u kojima nije dolazilo do promjena zakonske regulative ili naglih promjena ustrojbene organizacije što je omogućilo dugogodišnje razvijanje oružničke i policijske službe.

KRALJEVINA SRBIJA

U Kraljevini Srbiji uvjeti razvoja oružništva su bili pod većim utjecajem političkih prilika što je uzrokovalo neravnomjernu i nedovoljnu stabilnost organizacije oružničkih snaga, dok se gradsko redarstvo tek ponegdje pojavilo bez snažnije uloge kao oslonca policijek vlasti. Razvoj žandarmerije u Srbiji je započeo u drugoj polovici 19. stoljeća, točnije od 1884. Tada su u sklopu modernizacije državne uprave Obrenovići prišli i osnivanju žandarmerije pri čemu su pratili europske sisteme. Srbija je svoju žandarmeriju razvijala također na francuskom modelu jednostavno prepisujući njihovu već postojeću legislativu.[81]

Ključni događaj za razvoj žandarmerije bilo je donošenje „Zakona o ustrojstvu i voenog ministarstva" od 19. veljače 1864. kada je žandarmerija postala jedan od četiri roda vojske. Tada su i podijeljeni poslovi oko brig eo njenom razvoju između Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) i Ministarstva vojske. Prema već postojećim modelima vojska je bila zadužena za njihovu obuku, taktiku, odijevanje i naoružanje, a za sva ostala pitanja što se tiče upotrebe u održavanju javnog reda je bio zadužen MUP.[82]

Žandarmerija je dakle, uvijek predstavljala militarizirani oblik policije pa je se nerijetko uvijek vezivalo za autoritarne režime. Željelo se naglasiti da je ona u svom položaju uvijek bila podređena vladaru. Tako je bilo i u srpskom slučaju kada je njen položaj uvelike i zapravo jedino ovisio o odnosu političkih snaga između kralja i Radikalne, inače glavne političke snage, stranke.[83]

U tom razdoblju žandarmerija je bila zadužena samo za održavanje reda u Beogradu, dok su u ostatku kneževine red čuvale noćne straže pod upravom lokalnih vlasti, osnovane kneževom

[81] Dragan KRSMANOVIĆ, *Žandarmerija Kraljevine Srbije 1884.-1918.*, magistarski rad, Beograd 2003., neobjavljen, 11.
[82] Branko BOGDANOVIĆ, *Dva veka policije u Srbiji*, Beograd 2002., 40.
[83] D. KRSMANOVIĆ, *Žandarmerija Kraljevine Srbije*, 11.

uredbom od 28. prosinca 1861.[84] Uz žandarmeriju i noćnu stražu, treću kategoriju represivnih tijela su obavljali „panduri" koji nisu imali niti uniforme, već su je obavljali civili u svojoj svakodnevnoj odjeći.[85]

U ovom razdoblju ni brojem ni snagom žandarmerija Srbije nije predtsavljala presudnu političku moć, nego je tu ulogu upravi imala vojska, toliko bitno obilježje srpske kulture.[86]

Srbija je prvu uniformiranu žandarmeriju dobila 1861. godine i to samo za grad Beograd. No tek od 1884. se može govoriti o modernoj žandarmeriji u Srbiji kada je bio i proglašen Zakon o žandarmeriji.[87] Prema Uredbi o formaciji žandarmerije je navedeno da se žandarmerija trebala sastojati od 28 časnika i 1207 dočasnika i žandara.[88] Prema toj Uredbi bili su osnovani žandarmerijski odredi diljem Srbije (23? odreda) koji su vrlo brzo bili popunjeni prema gornjim vrijednostima. Nakon tog zakona u Beogradu i ostalim sjedištima okruga bio je osnovan po jedan odred žandara.[89]

Nakon izbora 1887. i osnivanja radikalske vlade vrlo je brzo došlo do reorganozacije žandarmerije, koja je u svemu prošla loše jer je ovom Uredbom svedena na trećinu nekadašnje, a sužena je samo na područje Beograda i Niša.

Nakon toga je žandarmerija smanjena na samo 478 ljudi, a prema Uredbi o ustrojstvu bila je sastavljena od jednog žand bataljuna od četiri čete[90] i jednog konjičkog eskadrona od dva voda[91].[92]

Sljedeća reorganizacija je uslijedila krajem 1888. godine kada je pješačkom bataljunu dodana još jedan četa, a konjičkom eskadronu još jedan vod.

---

[84] Noćne straže osnovane ovom uredbom su zamijenile „arhaične i nepouzdane patroldžije" koje su prije toga u mjestima održavale javni red i sigurnost. Noćnu stražu je činila četa s jednim četnikom (narednikom, vodnikom) i 20 običnih stražara. Plava knjiga MUP, 40.

[85] *Ministarstvo i ministri policije Srbiji*, (Miroslav PERIŠIĆ, ur.), Beograd 2002., 41.

[86] U to se vrijeme Milan Obrenović oslanjao samo na vojsku pa je žandarmerija bila zanemarivana što je uzrokovalo da je 1876. (pred srpsko-turski rat) jedina žandarmerijska četa u zemlji bila reducirana na 135 ljudi. (B. BOGDANOVIĆ, *Dva veka policije*, 50.)

[87] Prije ovoga je posebno važna 1862. godina kada je prvi put ustrojeno i Ministarstvo vojske i Ministarstvo unutarnjih poslova.Upravo je tada MUP na sebe preuzeo odgovornost za brigu o „poretku, miru, sigurnosti lica i imanja svih lica u zemlji". (*Isto*, 38.)

[88] D. KRSMANOVIĆ, *Žandarmerija Kraljevine Srbije*, 76.

[89] U Beogradu ih je bilo 384, a u ostalim mjestima po 42 ili 43 žandara.

[90] Vod je imao 106 ljudi.

[91] Konjički vod je imao 51 čovjeka.

[92] D. KRSMANOVIĆ, *Žandarmerija Kraljevine Srbije*, 79.

Konačno, žandarmerija je 1890. kraljevim manifestom i stalnim zalaganjem radikalske vlade dokrajčena. Tada je svedena na 475 ljudi i žandaerijskih odreda nije viš nigdje bilo osim u Begradu.

Stupnjem maloljetnoga, punoljetnoga tek dekretom, Aleksandra na prijestolje dogodila se još jedan reorganizacija koje je označila napredak žand službe do daljnjega. Od 1894. godine stvari u organizaciji, brojnosti i obvezama su vraćena one iz 1884.

Neposredno prije Balkanskih ratov, 1911. godine, policijska žandarmerija je bila povećana na 1350 ljudi, a tada je uvedena i tzv. poljska žandarmerija. Ona je bila pod nadležnošću Vrhovne vojne komande, armjskih kmandi i nadzornika poljskih puteva, a u biti je bila vojna policija.[93]

Nakon balkanskih ratova se dogodila i posljednja organizacija prije 1918. kada je žandarmerija preuzela oblik kakav će se zapravo nastaviti i u Krlajeivni SHS.

Njihova zadaće su bile određene sljedećim redsolijedom: da se brinu o održavanju reda, mira i sigurnosti u državi. Zatim da izvršavaju naredbe policijskih vlasti (odnosno civilnih vlasti koje su ih obavljale), da progone i privode okrivljenike te da čuvaju granicu.

U svom radu su trebali obavljati redovne i posebne zadatke. Redovni su bili određeni pravilima i uredbama, a posebne je određivala nadležna civilna vlast. Praćenje ljudi pokreta i njihovih osječaja je spadalo već u osnovne, dakle redovne zadaže žandarmerije. Oni su kao dio brige o javnom redu i sigurnosti imali zadaću pratiti i saznato tko nagovara ljude protiv vlasti i tko radi protiv nje. Znači, protudržavna djelatnost je bila prva na listi njihovih zadaća. To su činili bez posebnih naređenja, kao i što su isto tako pratili kriminalne radnje i trebali ih sprečavati u začetku.

Već je spomenuto da je konačnu organizaciju Kraljevina Srbija dobila nakon balkanskih ratova. Otada je bila sastavljena od dva žandarmerijska bataljuna kojima je zapovjedala Komanda cjelokupne žandarmerije u Beogradu. Sjedište 1. bataljuna je bilo u Beogradu odakle se vodio rad u starim granicama Srbije. Taj je bataljun imao 1350 ljudi, a u svakom od 17 okružnih mjesta je bio i jedan odred. Najveća je koncentracija bila u Beogradu. Sjedište 2. bataljuna je bilo u Skoplju i odatle se vodio rad u prostorima dobiveima nakon balkanskih

[93] „Njen delokrug rada prvenstveno je bio u pozadini vojske koja se bori“. (*Ministarstvo i ministri policije Srbiji*, 62.)

ratova. Bataljun je ima 3834 čovjeka i 400 konjanika. Bio je organizoran po modelu 1. bataljuna u 10 odreda.

Komanda cjelokupne žandarmerije je imala svog zapovjednika, jednig nižeg časnika blagajnika te dva ili tri dočasnika.[94]

Klasične policijske vlasti nisu bile ustrojene. U gradovima su doduše postojali varoški panduri, ali je osnovnu ulogu u tome imala žandarmerija.

STVARANJE REPRESIVNOG SUSTAVA KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA

[94] D. KRSMANOVIĆ, *Žandarmerija Kraljevine Srbije*, 84.

Na području koje je pokrivalo Kraljevstvo SHS[95] ratni događaji su formalno prekinuti primirjem Kraljevine Srbije (predstavnice Antante) s Austrijom 3. studenoga 1918. i Ugarskom 13. studenoga iste godine. Međutim, primirjem nije bilo okončano svako ratno djelovanje. Ona su nastavljena još tijekom 1919., pa i 1920. godine, a „ratno stanje" je formalno trajalo sve do potpisivanja i posljednjeg mirovnog ugovora, onoga s Mađarskom u dvorcu Trianonu lipnja 1920.

Razvoj unutarnjih političkih prilika bio je obilježen tim događajima, ali i opterećen posljedicama Prvog svjetskog rata. Zbog skupa problema koji bi se mogli razvrstati dvije grupe: vanjskopolitičkih i unutarnjopolitičkih svaka je organizacija struktura vlasti, time i represivnog aparata, bila usporena i obilježena najrazličitijim problemima.

Nova država je bila od svojih prvih službenih dana postojanja obilježena snažnom centralističkom silom vladanja iz Beograda, što je bio još jedan od utega njenom normalnijem razvoju.[96]

Službena politika je često puta isticala teškoće u kojima se Kraljevina SHS nalazila na početku svog stvaranja pri čemu s presudni elementi za takvo teško stanje bile neprijateljske države u okruženju, odnosno inozemni utjecaj i destabilizirajući faktori u zemlji (prema službenim stajalištima i nastao iz tih inozemnih utjecaja). U prvom redu se tu mislilo na područje Makedonije, a zatim i prigovore s hrvatske strane koji su redovito bili obilježeni kao „frankovački i separatistički". Uz te razloge, za nepovoljno stanje sigurnosti je presudan bio i nedostatak kadra iz stre Srbije koji ipak nije mogao pokriti sve obveze koje je sada imao na novom, velikom prostoru, tek oformljene Kraljevine.

---

[95] Kraljevstvo SHS (KSHS) nastalo je formalnim odgovorom regenta Kraljevine Srbije Aleksandra Karađorđevića na Adresu Narodnog vijeća Države Slovenaca, Hrvata i Srba 1. prosinca 1918. Taj, Prvoprosinački akt, bio je sastavljen od dva dijela, adrese i izjave, jer nije bila predviđena ratifikacija u državnim parlametnima. Njime je predivđeno da i dalje na snazi ostaju Zemaljske vlade na području Države SHS pod uvjetom da ih do donošenja Ustava centralna vlada u Beogradu ima pravo nadzirati kao i da su bili odgovorni autonomnim narodnim predstavništvima. (Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527.-1945)*, Zagreb 1969., 331.) Iako uvijeno, ipak je evidentno da je srpska strana imala premoć u novoj državi. (I. BANAC, *Nacionalno pitanje*, 175.)

[96] Delegacija Narodnog vijeća koja je išla Beograd 3. prosinca 1918. je proglasila prestanak svih funkcija Narodnog vijeća kao vrhovne vlasti u Državi SHS. Budući da u to vrijeme ministarstva i uprava nisu bili organizirani vrhovnu vlast i Kraljevstvu je imao regent. (Neda ENGELSFELD, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1989., 5.). Vlada je osnovana 20. prosinca 1918., a Privremeno narodno predstavništvo (prvi parlament) je sazvano 3. ožujka 1919. Njegovim sazivom bio je završen proces provremenog ustroja države do donošenja novog ustava. O karakteru nove države vidi npr. i: Davorin RUDOLF, Saša ČOBANOV, Jugoslavija: unitarna država ili federacija povijesne težnje srpskoga i hrvatskog naroda – jedan od uzroka raspada Jugosalvije, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 49/2009, br. 2, 287.-314

Upravo zbog karakteristika tih problema za državnu vlast je bilo izuzetno značajno organiziranje podesnog represivnog aparata čija je snaga oružja u tom vremenu procijenjena kao glavna snaga očuvanja države. Zbog izrazitih teškoća nastalih spajanjem dotada različitih upravnih sustava i nedostatka ljudstva u prvim godina Kraljevstva SHS osnovu zadaću represivnog sustava je obavljala vojska.

U to vrijeme je vojska imala glavnu ulogu i u obavljanju redarstvenih poslova. Oružništvo još nije bila ustrojeno, a u gradovima je bilo nedovoljno redarstvenika koji nisu mogli obavljati svoje dužnosti. Međutim, na ulogu redarstva se i nije gledalo pretjerano kao službu koju treba razvijati. Događalo se da civilne vlasti nisu željele uopće ulagati u rasuto redarstvo jer su u vojsci (u tom trenutku još i formalno srbijanskoj) vidjeli glavne predstavnike i osiguravatelje sigurnosti.

Tome govori u prilog jedan primjer iz Broda na Savi kada je predstojnik redarstvenog povjereništva policom listopada 1919. zatražio od velikog župana požeškoga dr. Jove Polovine da se broj redarstvenika u Brodu povisi sa 24 na 42 čovjeka. Budući da su redarstvena povjereništva bila na teretu gradskih proračuna takvo povećanje nije odgovaralo grdaskom poglavarstvu. S tim u skaldu je svoje mišljenje dao i tadašnji upravitelj grada August Radinić. On je u svom izvješću županu Požeše županije, dr. Jovi Polovini, od 15. studenoga 1919. napisao da povećenje redarstvenika zapravo nije ni potrebno jer u gradu i tako glavnu sigurnosnu ulogu vrše vojska, oružništvo i gradska garda sastavljena od civila.[97]

Iako je način na koji vojska pruža asistenciju civilnim i redarstvenim vlastima bila propisana pravilima službe, koja su propisivala službenu pismenu komunikaciju na jednakim razinama, zanimljiv je način na koji je jedan gradski službenik iz Broda na Savi opisao svoju vezu sa vojnim vlastima: „Zamolio sam komandanta mesta, g. pukovnika Dimitrija Pajića, osobno i učinio mesnoj komandi neke usluge, ter mi je isti, veoma susretljivo obećao dati, i danas daje, potrebne vojničke asistencije, kr. red. povjereništvu...“.[98]

Iz navedenoga se zrcali jedan od najčešćih oblika odnosa civilnih i vojnih vlasti u kojima su osobne usluge, prvenstveno civilnih predstavnika, imale presudan utjecaj na njihovu kvalitetu.

[97] Državni arhiv u Slavonskom Brodu (DASB), Gradsko poglavarstvo Slavonski Brod (7), Vojna referada, 118/21.10.1925. (1010010)
[98] DASB-7, Vojna referada 118/21.10.1925. 1010009.

Vojska je ulogu primarnog represivnog aparata zadržala namanje do 1920. godine, a prema nekima i do 1921. godine.[99] U vremenu nepostojanja klasičnog policijskog aparata koji bi preuzeo brigo o javnoj sigurnosti vojska je obavljala oružničku službu. Sa svojom novom ulogom vojska je preuzela i glavnu riječ i u upravljanjima civilnim vlastima, pri čemu je dolazilo i do razmimoilaženja mišljena s Ministarstvom unutarnjih poslova.

Ulogu nositelja represivnog aparata primjetio je i tadašnji veleposlanik Sjedinjenih američkih država (SAD) u Beogradu Henry Percival Dodge krajem lipnja 1919. godine. Izvješćujući Washington o prosvjedima studenata u Beogradu ispred Ministarstva vojske i mornarice zbog uhićenja njihovih kolega zapisao je da su problemi nastali kada su „naoružani vojnici koji sada služe kao policajci" pucali u zrak u znak upozorenja.[100] Nakon dolaska srbijanske vojske na hrvatsko područje još u studenome 1918. u svim je urbanim središtima bila odmah ustanovljena i vojna komanda mjesta. Taj je ured imao svu vlast nad civilnom upravom i zapravo je obavljao sve poslove iz domene ministarstva unutarnjih poslova, a kao predstavnik vojnih vlasti takve komande mjesta su postojale cijelog vremena Kraljevine.

Međutim, takva uloga nije bila po volji vojnim vlastima jer su im kapaciteti postajali nedostatni za toliku službu koju im je vlada nametala. Zbog toga su pokušavali na sve načine ubrzati ustrojavanje službenih organa represije. Tako je čak početkom ožujka 1920. godina Ministarstvo vojske zahtijevalo da se napokon na demarkacijskim linijama u „novo-okupiranim oblastima (bivši austrougarski prostori, op. HČ) (i) zamene financijskom stražom i žandarmerijom zbog čega je veliki dio aktivne vojske bio zarobljen van redovnog kadra i obveza". Posebno se isticalo da je to potrebno jer je taj dio vojnika „izložen neposrednom uticaju boljševičke agitacije koja potiče od susednih teritorija a poglavito iz Mađarske."[101]

Preduvjet za stvaranje tog službenog državnog represivnog aparat je bilo stvaranje i zajedničke vlade do kojeg je došlo u prosincu 1918.[102] Na pregovorima oko njenog sastava nije išlo sve glatko, a posao je obilježen i prvom krizom vlade i prije njenog formalnog osnutka gdje je upravo je sa strane Narodnoga vijeća u toj su raspravi sudjelovali Svetozar

[99] Mile Bjelajac navodi da je vojska u ovoj službi bila ipak do 1920. (Mile BJELAJAC, *Vojska Kraljevine SHS 1918.-1921.*, Beograd 1988., 74.)
[100] Nekoliko je studenata bilo uhićeno 23. lipnja 1919. jer nisu pozdravili časnike „srbijanske vojske". (M 358, Records of the Department of State relating internal Affairs of Yugoslavia 1910-1929, R 2, 6)
[101] Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd, Ministarstvo unutarnjih poslova (14), Odeljenje javne bezbednosti, 226-151.061.
[102] Usp.: Ljubomir DAVIDOVIĆ, Formiranje zajedničke vlade za KSHS, *Pravda*, (Beograd), 12360/8,9,10. i 11.4.1939. Bogdan KRIZMAN, Formiranje prve jugoslavenske vlade, *Zbornik Historijskog institua Slavonije*, sv. 5.

Pribićević, Josip Smodlaka i Anton Korošec.[103] Srbijansku je stranu predstavljalo više članova tima koji su u međusobnom odnosu bili tek „ledeno uljudni“.[104] Bili su to, od Radikala Nikola Pašić i Stojan Protić, njihov disident Marko Trifković, liberali Voja Veljković i Stojan Ribarac, vođe samostalnih radikala Ljuba Davidović i Milorad Drašković i Miloje Jovanović, predstavnik naprednjaka.[105] I dok je predsjednik vlade vrlo brzo i lagan odlučen, a postao je to Nkola Pašič, puno je više problema bilo u dodijeljivanju velikih i važnih ministarstava, pogotovo Ministarstva pravde i Ministarstva unutarnjih poslova.

Bilo je to razdoblje državnog provizorija, odnosno oblik privremene vladavine koji se najbolje očitovao u tome što su snagu zakona zamijenile različite odredbe u toj funkciji. Samo odredbe su oblikovale život do donošenja Ustava 1921. čime je vlast definitivno priznala da „živi od danas do sutra“.[106] U vremenskom rasponu od kraja 1918. do 1921. odnosno donošenja Ustava ta je provizorna politika uzrokovla čak 800 uredbi i propisa.[107]

Kada se prišlo dodjeli MUP-a došlo je do mimoilaženje između srbijanske opozicije i članova iz Narodnog vijeća. Prvi su željeli na tom mjestu vidjeti Marka Trifkovića, dok su ovi drugi htjeli Svetozara Pribićevića. Kandidaturu koju je podupirao i Pribićević obrazložio je Smodlaka naglašavjući da je za ministra unutarnjih poslova bitno da dobro poznaje situaciju i prilike u bivšim austrougarskim područjima. Za argumente su iskoristili i strah od nove situacije napominjući da upravo u tim krajevima „ima elemenata koji nisu oduševljeni narodnim jedinstvom, te se sada, nakon prvog zaprepaštenja, pribiru, postaju smjeliji i otvoreniji. Ministar unuarnjih poslova treba primjenjivati sva sredstva i načine, koji tamo vrijede, da ih suzbije.“[108]

Ovim argumentima Pribićević je, kao prilog svom imenovanju, još dodao da ministar MUP-a mora biti u stanju kontrolirati hrvatskog bana, što sigurno ne bi mogao čovjek iz Srbije. Srbijanska strana je naravno podržavala svog čovjeka smatrajuči kako je najbolji čovjek za to mjesto ipak iskusni pravnik Marko Trifković.

Čvor je naposljetku presiječen opet Smodlakinim korištenjem argumenta straha kada je prigovorio da „Srbijanci uzimaju sve važnije resore i zapitao se što će delegatim Narodnog

---

[103] Sastancima je trebao prisustvovati i Ante Pavelić, ali je dan ranije kao predsjednik stranke otišao na Skupštinu Hrvatske stranke prava. (H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, 95.)
[104] *Isto*, 65.
[105] *Isto*, 65.
[106] *Ministarstvo i ministri policije Srbiji.*, 84.
[107] *Isto*.
[108] H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, 64, 65.

vijeća na to reći narod."[109] Izbor Pribićevića nakon toga je bio prihvaćen i potvrđen, ali uz iznimku koje je značila da je ovlasti na prostoru bivše Kraljevine Srbije ipak imao Ministar pravde Marko Trifković.[110] U novostvorenoj vladi većinu su činili pobornici, zagovornici i borci za centralizam i unitaristički uređenu državu, a ministar MUP-a je čak i prednjačio u tome. Već u prvom intervjuu kao ministar je izjavio i da se pokrajinske vlade trebaju podrediti vladi u Beogradu.[111]

Zbog svih specifičnosti novostvorenog Kraljevstva, koji se kretao u rasponu očekivanih u slučaju spajanja toliko različitih elemenata u strogo centraliziranu državu, ministarstvo unutarnjih poslova je bilo iznimno važno. Svojim djelovanjem to je ministarstvo izravno utjecalo na sve pore društva što je i bilo objavljeno u prvoj uredbi o osnivanju MUPa krajem prosinca 1918., a službeno proglašeno u svibnju 1919.

Tom, prvom Uredbom su stvoreni temelji ministarstva na čije je čelo, kao prvi ministar, zasjeo Svetozar Pribićević, a tijekom godina njegov rad i zamisli su dopunjavane zakonima o općoj upravi, o sreskoj i oblasno samoupravi, o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi, o biračkim spiskovima, izbornom redu, žandarmeriji, nošenju oružja, zakonima o zavičajnosti i državljanstvu, zakonima o općinama i gradovima, o zborovima i udruženjima te štampi.[112]

NEDOSTATAK KADRA

Od stvaranja Kraljevine SHS je hitno trebalo, barem formalno, ujediniti sve organizacijske oblike postojećih oružničkih sustava. Izraženiji, ali i ne brzo rješiv problem je predstavljao nedostatak ljudstva. Zbog toga je još na Krfu 1917. godine gdje je u izbjeglištvu djelovala vlada Kraljevine Srbije bilo jasno da u novoj državi neće biti dovoljno činovnika zbog

[109] *Isto*, 66. Upravo je taj problem već 1919. godine naglašavao i američki veleposlanik u Beogradu H. P. Dodge kada je pisao da se „počinje otkrivati nacionalno pitane kao mogući uzrok budućih kriza u Jugoslaviji" kada navodi da Srbi imaju prevlast u vladama. M 358, R 2, 0024., 9.8.1919.
[110] H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, 66. Vladan JOVANOVIĆ, *Jugoslovenska država i južna Srbija 1918.-1929.: Makedonija, Kosovo, Sandžak i Metohija u Kraljevini SHS*, Beograd 2002.
[111] *Riječ,* 7.1.1919. (Citirano prema H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, 67.)
[112] *Ministarstvo i ministri policije u Srbiji*, 85.

posljedica rata. Tada je proglašen Zakon o privremenom popunjavanju činovničkih mjesta koji je uvelike oblikovao i kadar represivnog aparata jer je „ostavio širom otvorena vrata da može doći ko hoće u policijsku struku“.[113] Taj je zakon vrijedio još i u donošenja Ustava 1921. godine.

Uslijed takvih uvjeta „žandarmerija se morala forsirano organizovati i popunjavati. Novo i ljudstvo, novo i starešine, neupoznate sa zakonima i dužnostima, protkana retkim redovima ranijih žandarma kao osloncem za rad. Ona se morala istovremeno i obrazovati, i obučavati, i upotrebljavati, i u glavnom, ubrzo se ipak uspeo uspostaviti svuda relativan red i mir”.[114]

Ministar unutrašnjih poslova je već 9. prosinca 1918. godine zatražio primanje 10.000 ljudi u žandarmeriju, što mu je Ministraski savjet i dozvolio 12. prosinca te godine. Regrutiranje je provođeno postupno, po tisuću regruta mjesečno počevši od siječnja 1919. godine.[115] Međutim, s ljudstvom je bio veliki broj jer je starog prijeratnog kadra nedostajalo. Na primjer, na području Bačke, Banata i Baranje nije ostao niti jedan stari oružnik.[116] Tako da se prišlo novačenju novih ljudi pa je tijekom 1919. godine u službu primljeno čak 14.000 oružnika i časnika, „ali to još nije bila žandarmerija, već naoržani ljudi, kao neka milicija, bez pojma o žandamerijskoj službi“.[117]

U svrhu načelnog rješavanja ovih prblema početkom veljače 1919. godine je u Beogradu održan sastanak na kojem je dogovorena formacija zajedničke žandarmerije Kraljevstva SHS. Sastanak je održan u Komandi cjelokupne žandarmerije, a prisustvovali su mu: Živojin Lazić, izaslanik ministra unutrašnjih poslova; pukovnik Petar Kesić, izaslanik ministra vojske i mornarice, pukovnik Milan Mizler, zapovjednik hrvatske žandarmerije (banske Hrvatske) s pomoćnikom Ladislavom Černijem, pukovnik Petar Radošević (kasniji zapovjednik IV. žandarmerijske brigade za Hrvatsku i Slavoniju), zapovjednik žandarmerije u Bosni i Hercegovini; pukovnik Oskar Vidic, pomoćnik zapovjednika slovenske žandarmerije s ađutantom Oskarom Gromom, kapetan Aleksandar Kerdić, zapovjednik dalmatinske žandarmerije i kapetan Đorđe Barako, referent povjerenika narodne obrane za žandarmeriju u

[113] *Policija, ??*
[114] *Policija*, 1928/1061.
[115] M. BJELAJAC, *Vojska Kraljevine SHS*, 73. AJ-14, 226-805.
[116] *Policija*, br. 1. i 2., 1922, 116.
[117] *Policija*, br. 1. i 2., 1922, 116.

Vojvodini. Sastanak je vodio tadašnji zapovjednik cjelokupne žandarmerije, general Dragutin Dimitrijević.[118]

Značajnost ovog susreta je bilo u donošenju teksta Uredbe o organizaciji i formaciji žandarmerije. Na konferenciji je izneseno brojno stanje oružništva na bivšim austrougarskim područjima i žandarmerije u Srbiji. Prema tim podacima Srbija je dotada imala 5.164 žandara, a trebala ih je 5.300, Hrvatska i Slavonija je imala 2800 koliko ih je trebala i zadržati[119], Dalmacija imala i zadržala njih 900, Bosna i Hercegovina 2.417, a trebala je 2500, Slovenija 1.200, a trebala 1.400 dok je Crna Gora imala i zadržala njih 500.

Zaključeno je da su se potrebe za oružnicima u novoj državi bili na 15.000 ljudi u kadru. Ovi su se brojevi kosili s već odobrenim brojem od 10.000 žandara, pokazujući da je u prijašnjim formacijama na ovom području bilo 14.811 ljudi, te da ih najmanje toliko i treba iako su tada potrebe bile i veće.[120] Posebna pažnja na ovoj konferenciji je dana plaćama žandara pri čemu se naglašavalo da se ljudi mogu privući i zadržati u žandarmeriji jedino isplativim motivima koji mogu osigurati siguran standard.[121]

Posao oko početne organizacije žandarmerije je pokrivala Komanda cjelokupne žandarmerije čije je središte bilo u Beogradu, ali je formalnu podlogu trebalo postaviti Ministarstvo vojske i mornarice i MUP. Međutim, Uredba o formaciji žandarmerije prethodila je Uredbi o ustrojstvu Ministarstva unutarnjih poslova koja je potpisana tek 8. svibnja 1919. godine. Štoviše, iako je u svibnju bilo oglašeno osnivanje MUP-a njegov potpuni rad nije bio uspostavljen sve do početka rujna 1919. godine.

Prvi ministar je bio Svetozar Pribićević, a pomoćnik mui je bio dr. Aleksandar Mijović.[122] Ministarstvo je bilo podjeljeno na: kabinet ministra, upravno odjeljenje, samoupravno odjeljenje, odjeljenje za javnu sigurnost (bezbednost) i inspektorsko odjeljenje. Pribićević je također dobio pravo da organizira i dodatne odsjeke ukolio to zatreba na poslu izjednačavanja zakona na području cijelog krljevstva što je i učinjeno pa su tako do 1921., a izgleda još

[118] General Dragutin Dimitrijević preminuo je 1921. godine.
[119] Mile Bjelajac navodi da je za Hrvatsku i Slavoniju bilo zatraženo 5.600 ljudi. (M. BJELAJAC, *Vojska Kraljevine SHS*, 76.)
[120] U siječnju 1919. je ministraski savjet odlučio da se primi u žandarmeriju 10.000 ljudi, ali je na prijedlog ovog dokumenta najvjerojatnije to promijenjeno pa je Ministarski savjet odlučio da se ipak uzme 15.000 ljudi (M. BJELAJAC, *Vojska Kraljevine*, 73). D. Janković navodi da su pojedine Zemaljske vlade tražile i više ljudi pa je tako Hrvatska i Slavonija tražila čak njih 5200, a dobila samo polovinu. (D. JANKOVIĆ, Društveni i politički odnosi, 97, 98, 73). Mislim da je mjerovdavno ipak ovo mišljenje doneseno na spomenutoj konferenciji gdje je Milan Mizler prihvatio da u Hrvatskoj i Slavoniji ostane isti broj ljudstva kao i prije rata.
[121] AJ-14, 226-805, Komandant cjelokupne žandarmerije Ministru unutrašnjih poslova, 5.2.1919.
[122] Marko Trifunović je prešutno obavljao dužnosti kao ministar MUP-a za područje Srbije prije rata.

tijekom 1919. godine osnovani i odsjeci za: Banat, Bačku i Baranju (Uredba od 24. srpnja 1919.), Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Slavoniju (šef je bio dr. Todor Pejčić / Almanah 1921/22), Dalmaciju (šef dr. Miloš Martić, Almanah 1921/22), Sloveniju te Odjel za računovodstvo. Od osnovnih pet odsjeka ministarstva najveću važnost u izvršenju represivnih adaća je imao Odsjek javne sigurnosti. Načelnik tog odsjeka je bio Živojin Lazić. Poslovima oko evidencija svih snaga i sl. je pokrivao personalni odsjek.

Tek je u tom trenutku posebnom Pribićevićom uredbom bila uređena potpuna organizacija i naređen početak rada u Kabinetu ministra, Upravnom, Samoupravnom odjelu, Odjelu za javnu bezbednost i Inspektorskom odjeljenju.[123] Uredbom o formaciji žandarmerije je žandarmerija, što se tiče discipline i snabdjevanja, stajala pod vojnom upravom dok su joj šefovi u službi bili upravno policijski organi pod Ministarstvom unutarnjih poslova. Žandarmerija se dijelila na šest brigada i 13 bataljuna.

Uredbom o ustrojstvu MUP-a to je ministarstvo postavljeno kao vrhovna i nadzorna vlast nad svim policijsko-upravnim vlastima u državi. Ova je piramida djelovala tako da je ministarstvo svoje odluke spuštralo na nižu izvršnu vlast, župane, oni na podžupane, zatim kotarske načelnike koji su ih trebali preko svojih činovnika, policijskih agenata i oružnika izvršiti.

UREDBA O FORMACIJI, OPREMI, NADLEŽNOSTIMA, DUŽNOSTIMA I NASTAVI ŽANDARMERIJE

Rad oružništva je do donošenja prvog Zakona o žandarmeriji 1922. bio određen ovom Uredbom od 26.2.1919. te Privremenim pravilima za vršenje žandarmerijske službe iz 1920. godine. Ta su pravila vrlo opširno i detaljno pokrivala sve dužnosti i način ponašanja oružnika u većini situacija i zapravo su ocrtavala „savršenog" oružnika i bili su daleko od stvarnog stanja. Prema njima on je trebao bio uljudan, a opet autoritativan, oštar, ali pravedan i tolerantan. Trebao je štititi slabije, biti obazriv prema strancima, nepodmitljiv, neporočan i uvijek na usluzi građanima.[124]

[123] AJ-14, 1-65. 201.

[124] Pravila su tiskana u četiri dijela po dijelovima su ostala poznata i u upotrebi sve do kraja Kraljevine Usp. Prilozi 2.1). U prvom dijelu o vršenju službe uopće, u drugom o všenju službe po žand stanicama, u trećem o ličnim pitanjima i četvrtom o snabdijevanju žand kora. U literaturi se ova pravila i vrlo opširno opisuju. Npr. I. Dobrivojević, Diktatura. Međutim, vjerujem da se pokazalo da je realnost bila bitno drukčija od propisa pa im na ovom mjestu dajem samo onoliko pozornosti da bi se dobila jasnija slika o osnovnim crtama navedenih pravila.

Ova je uredba odredila rad oružništva u cijelom trajanju Kraljevine.[125] Tek su neke promjene učinjene u drugom Zakonu o žandarmeriji iz rujna 1930. Prema ovim prijedlozima 26. veljače 1919. je donesena Uredba o formaciji žandarmerije koja je predvidjela stvaranje šest pukova (prema Bjelajcu, 73), a zapravo šest brigada (AJ-14,040.jpg). Tako je područje Hrvatske i Slavonije pokrivala IV. žandarmerijska brigada, a Dalmaciju VI. brigada. Tom je uredbom predviđeno i stvaranje žandarmerisjkih stanica i na području Srbije i Crne Gore što je bila novost u organizaciji jer ih do tada tamo nije bilo.[126]

Ova je uredba služila odmah je bila zamišljena da služi i kao zakon do donošenja pravoga Zakona o žandarmeriji do čega je došlo tek 1922. godine.

Žandarmerija je bila sastavni dio stalnog kadra vojske Kraljevine SHS. Na čelu je imala Zapovjednika cjelokupne žandarmerije koji je bio administrativni organ 2. stupnja i njegovo je sjedište bilo u Beogadu. Prema vlasti i položaju njegovo je mjesto odgovaralo onome zapovjednika divizije, a njegova pomoćnika zapovjednika brigade.[127]

Njegov je štab činilo najviše osamnaest ljudi koji su ili potpomognuti još određenim brojem dočasnika, prema potrebi.[128]

Cjelokupno oružništvo je bilo podijeljeno na šest brigada koje su bile označene rimskim brojevima (I do VI).[129] Štabovi komandi oružničkih brigada su bili administrativna tijela III. stupnja što je i hijerarhijski označavalo njihov položaj. U službi su, prema propisima, trebali

---

[125] *Policija*, br. 4 i 5., 15.12.1919., 2. Dodatak Raspis ministra unutrašnjih dela o rasporedu žandara, žandarmskim stanicama i krstarećim odelenjima. Uglavnm se ponavovilo što je zadaća žandara i da ih se ne može upotrebaljavati za čuvanje objekata, održavanje reda u gradovima i sl. "To pokazuje da se još nema prečišćen pojam: šta je žandarmerija i šta jjoj je dužnost. Žandarmerija je organ javne bezbednosti i ima vršiti samo opštu službu bezbednosti, na celoj teritoriji zbog čega se i zove poljska policija za razliku od varoške."

[126] Ivo Banac tvrdi da je oružništvo Kraljevine SHS bilo „proširena srpska žandarmerija" (I. BANAC, *Nacionalno pitanje,* 122.)

[127] *Uredba o fomaciji žandamerije* (1919.), čl. 26. i čl. 28.

[128] Propisani sastav Štaba komande cjelokupne žandarmerije: 1. Komadant, general (1 osoba obavlja dužnost, 2 konja na raspolaganju); 2. Pomoćnik Komadanta, pukovnik (1 osoba obavlja dužnost, 2 konja na raspolaganju); 3. Stariji ađutant, viši časnik (1 osoba obavlja dužnost, 1 konj na raspolaganju); 4. Mlađi ađuatnt, niži časnik (1 osoba obavlja dužnost, 1 konj na raspolaganju); 5. Na službi časnika (do 4 osobe na službi, do 4 konja na raspolaganju), 6. Pravni referent, viši sudski časnik (1 osoba u službi, bez konja na rapsolaganju); 7. Načelnik intendature, viši časnik ili viši intendat (1 osoba u službi, bez konja); 8. Intendanata (2 osobe na službi, bez konja); 9. Računoispitača (1 osoba na službi, bez konja); 10. Blagajnik, niži časnik ili administrativni činovnik (1 osoba na službi, bez konja); 11. Arhivar, niži administrativni činovnik ili pisar (1 osoba na službi, bez konja); 12. Pisara (3 osobe na službi, bez konja); 13. Dočasnika – pisara (Prema potrebi, bez konja). Službeni list, 1919.

[129] I. brigada je pokrivala područje sjevernog dijela Kraljevine Srbije do 1912. i Vojvodinu sa sjedištem u Beogradu; II. južni dio Kraljevine Srbije s područjima dobivenima nakon 1912. i Crnu Goru sa sjedištem Skoplju; III. Bosnu i Hercegovinu sa sjedištem u Sarajevu; IV. Hrvatsku i Slavoniju sa sjedištem u Zagrebu; V. Sloveniju sa sjedištem u Ljubljani i VI. Dalmaciju sa sjedištem u Splitu.

imati najmanje šest ljudi čiji je broj mogao biti povećan prema potrebi.[130] Zapovjednici oružničkih brigada su u pogledu opskrbe, discipline i nastave bili podređeni zapovjedniku cjelokupne žandarmerije dok su u smislu upotrebe i održavanju javne sigurnosti bili podređeni nadležnim šefovima državnih upravnih vlasti na čiji su poziv imali obvezu izlaziti.

Prema organizacijskoj strukturi brigada je predstavljala najvažniju oružničku jedinicu jer su joj bila prepuštena sva obilježja oružništva.[131] Austrougarsko oružništvo je imalo obilježje podjele rada na što manje jedinice, postaje, a to je bilo preuzeto u novoj organizaciji Kraljevstva SHS. Sigurnosni problemi i procjene onih budućih su uzrokovale da se takav ustroj preuzme.

Problematično je, međutim, bilo upravljanje takvim rasutim jednicima u čemu je nova država imala dosta problema. Naime, uz podjelu do razine postaja nije bio preuzet i sustav njihovim upravljanjem, nego je zato preslikan način zapovijedanja u vojsci Kaljevine Srbije. On se odlikovao jakom centralizacijom i „višestepenošću u upravi i komandovanju, suviše velikim brojem nižih jedinica, velikim brojem ljudstva u jednoj jedinici i suviše velikom teritorijom".[132]

Velika formacija oružništva bila je zbog toga i kritizirana i od oružničkih časnika koji su ocijenili da brigada „usled velike teritorije, velikog broja osnovnih jedinica (četa oko 30, stanica oko 600), a pored teške administracije...ništa ne stvara u pogledu javne bezbednosti, već samo administrira".[133]

IV. oružnička brigada je bila podijeljena na tri bataljuna, a VI. je bila podijeljena samo na čete (niža formacija u odnosu na bataljun), zbog nesigurnog i neriješenog odnosa s Italijom. Broj bataljuna je mogao promijeniti Ministar vojske u sporazumu s Ministrom unutarnjih poslova. Sjedišta bataljuna u IV. brigadi su bila u Zagrebu (1.), Osijeku (2.) i Rijeci (3.), što nakon talijanskog ulaska u grad nije bilo moguće pa je sjedište uspostavljeno na Sušaku. Zapovjednici bataljuna su bili podređeni zapovjedniku brigade, a u pogledu održavanja javne

[130] Propisani sastav Štaba oružničke brigade: 1. Komadant, pukovnik (1 osoba na službi, 2 konja na raspolaganju); 2. Pomoćnik komadanta, potpukovnik ili pukovnik (1 osoba, 2 konja); 3. Ađutant, niži časnik (1-2 osobe, 1-2 konja); 4. Časnika na službi (prema potrebi, bez konja na raspolaganju); 5. Pravni referent, niži sudski časnik (1 osoba na službi, bez konja na raspolaganju); 6. Intendant (1 osoba na službi, bez konja); 7. Blagajnik (1 osoba na službi, bez konja); 8. Pisara (prema potrebi, bez konja); 9. Dočasnika – pisara (prema potrebi, bez konja).
[131] Briga o javnoj sigurnosti, rasporedu svih nižih jedinica, njihovom ustrojstvu, kadru i nastavi.
[132] *Policija,* 1923, 289.
[133] *Policija,* 1923, 289.

sigurnosi trebali su biti u vezi i privoli sa šefovima upravnih državnih vlasti na području svoje odgovornosti.

Broj četa je ovisio o potrebi, ali je namjera bila da svaki „politički okrug ili odgovarajuća upravna politička jedinica, osim Uprave grada Beograda" ima oružničku četu na svom području. Zapovjednik oružničkom četom je, prema uredbi, morao imati najmanje čin kapetana, ukoliko se ne bi mogao naći podesan u činu majora, a u pogledu održavanja javne sigurnosti bio je u upućen na odgovarajućeg šefa upravne vlasti na području okruga ili odgovarajuče upravno političke jedinice. Četa je trebala imati i šetiri do šest vodnika, kapetan, poručnika ili potporučnika. Broj narednika, podnarednika kaplara i redova nije bio propisan i kreao se u skladu s prilikama.

Čete su se dijelile na vodove, a namjera je bila da se u svakom kotaru postavi jedan vod. Vodovi su se onda dijelili na pojedine stanice. Broj oružnika i ostalog osoblja kao i ukidanje ili uspostavljanje pojedinih oružničkih postaja, uključujući i raspored četa i vodova, odnosno svega nižeg od ranga bataljuna radio je Ministar unutarnjih poslova na prijedlog lokalnih upravnih vlasti, ali u dogovoru za zapovjednikom cjelokupnog oružništva.

ODJEĆA I OPREMA

Svu neorganiziranost u prvim godinama Kraljevine SHS je izvana ocrtavala neujednačena uniforma oružnika, ostataka redarstvenih snaga pa i vojnika. Zbog toga je u ovom prvom razdoblju odjeća koju su nosili oružnici bila koloplet svih saveziđkih uniformi preostalih iz Prvoga svjetskoga rata, prije svega francuskih i američkih kao i onih austrougarskih.

Odjeća ovom Uredbom, ali i kasnijim Zakonom o žandarmeriji iz 1922. nije bila propisna. Nju je raspoređivao, prema raspoloživim mogućnostima, Ministar unutarnjih poslova.[134] Prema izgledu je bila identična onoj vojnoj, a od nje se razlikovala samo pojednim elementima oznaka na kapi i rukavima.[135] Za vrijeme kraljevine su na oružništvo utjecale tri Uredbe o odeći (1922., 1935. i 1939.). Budući da je oružništvo bila tijelo državnih vlasti bila je dužna izvršavati njene odredbe. Službenu vlast nad oružništvom su dakle imali: ministar

[134] Isprva se tu radilo o vrlo različitim uniformama pa su one predstavljale varijacije austrougarskih, srbijasnkih, američkih uniformi. Tek od sredine 1920.-ih je oružništvo dobivalo za njih krojene i izrađivane uniforme. Tomislav ARALICA, Višeslav ARALICA, *Hrvatski ratnici 2: Razdoblje Kraljevine SHS 7 Jugoslavije 1918.-1941.*, Zagreb 2007., 108.

[135] Na kapi se nalazila kokarda s državnom trobojkom, a na lijevom rukavu crvenu laticu od tanje čoje dugačku 12 cm i široku 4 cm. Viši oružnički časnici su na lijevom rukavu nosili zlatnu laticu, a niži srebrne boje dugačku 10 cm i široku 3 cm.

unutarnjih poslova, šefovi pokrajinskih vlada, povjerenici za unutarnje poslove i okružni i sreski načelnici kao i njima odgovarajuća upravna tijela.[136]

Ostala državna i vojna tijela nisu imali formalnu vlast nad žandarmerijom, ali s ih mogli zamoliti za usluge. Također, sudske su vlasti imali pravo tražiti od oružništva ispunjavanja sudskih naloga.

OBLIK DRŽAVNOG UREĐENJA – RAZLOG REPRESIJE

Prvoprosinačkim aktom stvorena je država sa centralističkim uređenjem, a odmah su se pojavili i protivnici takvom državnom uređenju. Federalisti, točnije anticentralisti se uspjelo marginalizirati time što je proračunato izvršeno, ne prepuštajući slučaju, osnivanje tijela koji su trebali dovesti kraljevstvo do prvog ustava. Prvo tijelo je bila zajednička vlada, a drugo Privremeno narodno predstavnivštvo.[137]

Ipak, čim se centralna vlada u Beogradu toliko učvrstila u organizaciji i proširila svoj utjecaj i na nove prostore, počelo je suzbijanje deklarativne autonomije iz Prvoprosinačkog akta. To se pogotovo vidjelo u tome što je do Ustava kojim je centralizam legalno postao državna osnova, u KSHS vrijedio privremeni Ustav iz veljače 1919. koji je bio prošireni Ustav Kraljevine Srbije.

Iako je prvoprosinačkim aktom bilo potvrđeno da u novim dijelovima vrhovnu vlast i autonomnu obavljaju vlade koje će nazirati centralna vlada u Beogradu one su kratko vrijeme radile svoj posao u punom obimu. Već početkom siječnja 1919. vlade su dale svoje ostavke. Istina, bile su osnovane nove, ali s potpuno drukčijim ovlastima, otada bitno smanjenima.[138] Tako su iz njihova sastava izašla povjereništva koja su bila pokrivana radom ministarstva u Beogradu (narodna obrana, financije, željeznice i promet, trgovinu, obrt i industriju, prehranu, a u djelokrugu su im ostavljeni samo unutarnji poslovi, pravosuđe, bogoštovlje, prosvjete, gospodarstva i socijalne politike.[139] Konačno, bili su ostavljeni oni poslovi koje je vlada imala

[136] *Uredba o formaciji žandamerije* (1919.), čl. 47.
[137] Usp. I. BEUC, *Povijest institucija*, 329.
[138] U literaturi se mogu naći i suprotna gledišta. Dušan Bajagić tvrdi da su te ovlasti ostale na jednakoj razini, a da je učinjen i pomak naprijed jer su na mjesta šefova odjela (umjesto povjerenika) otada dolazili ljudi po svojoj stručnosti, a ne političkoj pripadnosti. (Dušan BAJAGIĆ, *Ministarstvo prosvjete*, Uvod.)??
[139] I. BEUC, *Povijest institucija*, 330.

za Austro-Ugarske, ali se i ta vlast ograničavala. To dokazuje i to što se na odluke Zemaljske vlade mogla uložiti žalba nadležnom ministarstvu.[140]

Smanjivanje ovlasti Zemaljske vlade je bilo i u onim područjima u kojim joj je formalno i bila ostavljena autonomija. Na području unutarnjih poslova to se vidjelo i u tome što je u Beogradu djelovao poseban odjel unutar MUP-a, Odjel za Hrvatsku i Slavoniju te Odjel za Dalmaciju.[141] Inače, Zemaljska je, na poziv Svetozara Pribićevića s početka prosinca 1918., svoju ostavku dala 28. prosinca 1918. Regent ju je uvažio 20. siječnja 1919., a novu vladu je imenovao tek 15. veljače 1919. Istoga dana su regentovom odlukom bile i smanjene njezine ovlasti, i to ukidanjem čak pet dotadašnjih povjereništava. Nova Zemaljska vlada je tada imala samo povjereništva za unutarnje poslove, za pravosuđe i za bogoštovlje i nastavu.[142]

Državnoj centralizaciji i smanjenju autonomnosti hrvatskih institucija pridonosilo je osnivanje ekspozitura vlade u Beogradu koja je preko ureda izvan centra upravljala pojedinim područjima. Za represivni aparat je u tom smislu značajna Željeznička direkcija u Zagrebu koja je pored ostalih zadaća imala i organiziranu Željezničko redarstvo koja je obavljala nadzor putnika i roba. Odjel je bio osnovan 15. rujna 1919., a zapravo je bio odjeljak Državnog redarstva iako je Direkcija bila podređena Ministarstvu prometa.[143]

Osim što su prema vojsci bili podređeni oružnici su se masovno žalili i na postupke civilne vlasi koje su im se obraćale sa zahtjevima koju su izlazili izvana okvira njihovih zadaća. To je samo dokaz da gradska i općinska policijia u velikom (većinskom) broju slučajeva uopće nije

[140] Nesamostalnost se ogledala i u tome što je centralna vlada sve više komunicirala izravno s povjerenicima odejla u Pokrajinskom namjesništvu. Odluke zemaljske vlade je znala poništavati uslijed pritužni građana, političara ili neke stranke, a počela je i imenovati niže činovnike u tom sustavu (*Isto*, 332).
[141] *Isto*, 332. Šef Odjela za Hrvatsku i Slavoniju je bio dr. Todor Pejčić, a Odjela za Dalmaciju dr. Miloš Martić (*Almanah Kraljevine SHS*, 2. dio, 1921/1922, 72.).
[142] Bosiljka JANJATOVIĆ, Politički teror u Hrvatskoj, Zagreb 2002, 21.
[143] I. BEUC, *Povijest institucija*, 333.

VOJSKA - NOSITELJICA REPRESIVNOG APARATA

Kroz čitavo vrijeme dok se službeni represivni aparat organizirao vojska je i dalje obnašala njihovu dužnost. funkcionirala pa su žandare koristili i za njih smiješne i uvredljive zadaće.[144] Vojne vlasti su otpočetka imale vrhovnu vlast i nad policijskim i upravnim vlastima. U svakoj prilici oni su im naređivali i slušalo ih se u svemu. Takav odnos je bio i pravno uređen prema je Uredbi o starešinama itd u vojsci od 1897. (opisujem niže), a vojska je držala svaki oblik vlasti. Tako je krajem siječnja 1919. godin zapovjednik osječke posade samo obavijestio župana virovitičke županije i grada Osijeka na je na tom području od donio naredbu kojom je zabranio držanje političkih skupova. Održavanje skupova radi rešenja privrednih, prosvetnih i humanih pitanja dozvoljeno je, ali samo sa dozvolom te komande i to pod ovim uslovima: a) skupovi se moraju držati danju i u lokalima. b) pokretači za skup dužni su podneti pismeno, na odobrenje ovoj komandi dnevni red sa iznakom mesta i vremena zbora. c) potpisani doneće pismenu odluku da li zbor dozvoljava...(treba još nadopisati).[145]

Čudan je bio odnos civilnih i vojnih vlasi. Tako je primjerice u ožujku 1919. dostavio naređenje armijskim oblastima, koje su ih preko divizijskih oblasti spustile na upravne vlasti, da vojne cenzure nalože dnevnim listovima da ne smiju objavljivati nikakve boljševičke tektove i sl.[146] Brigu nad vojnim obveznicima su imale civilne vlasti.

Civilne vlasti koje je prema Beogradu personificirala Zemaljska vlada u Zagrebu su najveći problem imali u nemogućnosti primjena straih srbijanskih, pogotovo vojnih, zakona. Takvi su slučajevi najvećim dijelom u prve dvije godine nove države. Kulminaciju je predstavljalo nasilno provođenje žigosanje stoke zbog čega je Milan Rojc pisao predsjedniku vlade Milanu Vesniću, ministru unutrašnjih dela Miloradu Draškoviću i ministru vojnom i mornarice generalu Branku Jovanoviću sljedeće: „Zadnji nemili događaji koji su imali za neposredan povod određene žigosanje konja te pozivanje stoke i komore bez naplate, ponukali su me da dovršim već prije započete proučavanje prilika proizlazećih iz vojno upravnih propisa kako bi ti propisi i u ovim krajevima našli podpuno razumijevanje nemilih događaja, te ne bi bili

[144] AJ-14, 226-346.180.
[145] Državni arhiv u Osijeku (DAO), Gradsko poglavarstvo Osijek (6), kt 5783, 46
[146] DAO 6, kt 5783, 61.

povodom takovih i novih nemilih događaja, nego bi i ovdje osigurali interese oružane sile u potpunoj mjeri.[147]

Ova je zemaljska vlada već skoro dvije godine vrlo često imala zgode, da upozorava na neprilike, koje se rađaju od toga što su vojno-upravni zakoni stvoreni u drugim prilikama i za druge krajeve protegnuti i na ove krajeve, a da pritom nijesu učinjene sve one promjene, koje su bile nužne, da budu ti zakoni bez smutnje mogli i u ovim krajevima korisno po državu funkcionirati, a koje promjene predviđa ukaz NJ.V. Kralja od 19.avgusta 1919. (proširenje srbijanskih zakona na cijelu Kraljevinu, op. H.)". Primjedba je bila da se "ove zakone i propise koji su izraženi na temelju njih je onda kada im se nadležnost protegnula na ove prostore trebalo objaviti i oblastima koja ih moraju provoditi kao i državljanima na koje se odnose. Međutim to do danas nije učinjeno «premda u pravnoj državi treba da budu zakoni proglašeni»…Nepoznatom zakonu ne može se ni udovoljavati. Budući da ljudi ne poznaju zakone, pogotovo seljaštvo, događa se da ljudi misle za neke odredbe da su one samo samovoljne novotarije političkih oblasti, pa je i to uzrok negodovanja i otpora.

2. Neprilično je i što je banu nepoznato koje su to sve odredbe koje se ukazom protežu i na ove krajeve.

Ministarstvo vojno je tek na opetovane molbe poslalo po jedan primjerak od zakona koji se spominju u ukazu, ali nije nikada priposlalo ni jedan od tih sporednih propisa, bar u koliko bi njihovo poznavanje bilo od potrebe upravnim oblastima. (uredba o vojnoj disciplini, pravilo i uput za rekrutovanje, pravilo o sanbdjevanju vojske sa konjima i sl.)

3. Kraljevim ukazom nisu skinuti vojno-upravni zakoni i propisi, koji su ovdje vrijedili prije ujedinjenja. Stoga se dešava, da oblasti u slučaju gdje novih propisa nemaju, posežu za starima.

4. Novo protegnuti vojni zakoni i propisi uređuju i takve odnošaje koji po ovdje vlajanima zakonima spadaju pod građansko kazneno – pravno sudovanje i upravno-pravno prosuđivanje.

Vojne vlasti žele i na tim područjima primjenjivati nove vojne zakone i propise. Razlog tomu mišljenju leži u okolnosti što su mnogi odnošaji koji u Hrvatskoj i Slavoniji spadaju pod nadležnost sudskih odnosno upravnih oblasti, podpadali u Srbiji pod nadležnost vojnih vlasti.

[147] Mile Bjelajac navodi da je zbog pobuna oko žigosanja stoke ono moralo biti prekinuto čime je „mogućnost ospobljavanja armije bila umnogome smanjena". (M. BJELAJAC, *Vojska Kraljevine SHS,* 115.)

Stoga se za ove krajeve ne mogu priznati obvezatnima oni vojnički propisi koji bi mijenjali ili ukidali zakone i zakonske propise građanske uprave i sudstva.

Tako se npr. činjenica da vojne vlasti izdaju naređenja neposredno nižnim oblastima bez znanja viših, a naročito ove kr. zemaljske vlade, protivi ne samo zakonu o ustrojstvu kr. zemaljske vlade, zakonu o ustorjstvu županija i o uređenju uprave u županijama i kotarima, te o zakonu o ustroju gradskih općina, nego se time obara i temeljni princip uspoređenosti i jednakopravnosti vojnih i građanskih oblasti, a to sve na očiti uštrb i štetu samoga proveđenja odnosnih vojnih naređenja.

1. među vojnim i građasnkim vlastima treba vladati najjljepši sklad. Vojnike vlasti pako smataraju sebe prema građasnkima kao nadređene i naređujuće, dok bi imale s njima općiti kao s jednakima, kojim je državni interes i interes vojske jednako na srcu.»

Prema SN 91 ukinute su odredbe zakona o ustrojstvu vojske u kojem se vojnim vlastima daje disciplinska vlast nad građanskima. Ali vojne vlasti svejedno nalažu građanskim oblastima izvršenje pojedinih uredovanja prijeteći im se pozivanjem na odgovornost. Karlovačka pukovska komanda dala je javnim oglasom obzanniti odredbe čl. 12 zakona o ustorjsrvu vojske iako je nevednim odredbama to bilo već stavljeno izvan snage.

Često se tim zahtjevima nije moglo udovoljiti a onda bi ih vojne vlasti optuživale čak i radi protudržavnog mišljenja i djelovanja!

2. Ministarstvo vojno naređuje sve mjere za nadopunu i opskrbu vojske putem vojničkih komandi neposredno bez znanja vlade na najniže upravne vlasti koje im nisu potčinjenje. Trebalo bi sve te propise prvo poslati na kraljevsku zemaljsku vladu, pa bi ona to prenijela nižim jedinicama a ujedno i kontrolirati da li se svi propisu slažu s važećim zakonima u H i Slavoniji.

3. vrlo je nezgodno uplitanje vojnih komanda u uredovanje građanskih oblasti.

4. batinjanje vojnika, koje je prošle godine prouzročilo toliko zlih posljedica za skaldnost s građasntvom i za ljubav prema vojsci u ovim krajevima, već je uslijed strogih odredbi ministra vojsnog od 24.7.1919. bilo prestalo ali se prigodom zadnjim nemira (ŽIGOSANE STOKE) ne kao sporadično nego kao pravilo pod vidom izvršivanja oblastnog uredovanja (i ne kao izgredi neodgovornih pojedinaca).

Imao sam nažalost prilike da čujem obranu tog stanovišta na usta jednog višeg časnika na konferenciji koju sam sazvao radi stišanja buknulih nemira. Energičnim nastupom uspio sam izvesti da se to prekine kod pojedinih komadanata, ali neće prestati nemiri dok batinjanje bude zabranjeno (U Hrvatskoj i Salvoniji ukinuto 20.8.1872.) Pučanstvo u batinjanju vidi nezakonitu mjeru, koja nema značaj kazne nego privatne osvete.

Prema tome postaje vojnik neprijatelj građanstvu, dolazi do mišljenja da je vojska neprijatelj pučanstvu, a dosljedno tome se stvara nepriajteljsko raspoloženje prema vojsci. Budući da je vojska jedan od predstavnika državen sile i vlasti, time se smanjuje i uništava osjećaj prvrženosti i vjernosti prema državi kao i svijest jedinstva. Ne mogu dosta da naglasim kako je batinjanje duboko narušilo povjerenje u novi državni poredak te privrženost novom redu i u graodvima (Zagreb, Karlovac, Petrinja, Bjelovar itd.) i na selu.

5. Izdavanje propisa za prodaju držanje i nošenje oružja, baruta i eksploziva u Hrvatskoj i Slavoniji smatra se u djelokrugu unutarnje uprave kao redarstveno upravni problem, dok ga vojno ministarstvo smatra svojom nadležnošću.

6. Državna uprava dolazi u velike neprilike i u veliku pogibao uslijed pozivanja činovnika na vojnu službu i vježbu, što se osobito štetno opažalo za vrijeme zadnjih nemira, a u slučaju mobilizacije i rata dovelo bi pozivanje činovništva do katstrofalnog zastoja u svim granama državne uprave.

7. Vojska hvata i drži u zatvoru rođake (oca, majku, sestru, zaručnicu itd.) neposlušnih vojnika (bjegunaca) kao taoce dok se ovi sami ne prijave.

Na traženje objašnjenja na temelju čega se to radi, prvo se komanda IV. Armijske oblasti pozivla na 12. čl. Zakona o ustrojstvu vojske, a zatim su priznali da tu «strogo uzev» nije bilo «zakonskog oslonca».

8. «Ovdašnje pučanstvo bilo je kroz pol stoljeća naučeno, da vojne vlasti namiruu svoje potrebe za stokom redovnom kupnjom. Vojničke komisije pregledavale su samo konje svake druge godine uvaženjem klimatičkih i gospodarstvenih prilika dotičnog predjela…Sadanji propisi u tom predmetu daleko više zadiru u privatno vlasništvo pojedinca, a napose je istanova žigosanja djelovala na seljaštvo, koje običaje žig na konju smatrati znakom vlasnika.

Koliko bi bolje bilo po državu njeno pučanstvo i ljubav naroda prema državi i vojsci da je odredba ministra vojnoga i mornarice od 5.101.1920. uslijedila prije bune, da je ova kr zem

vlada došla u stanje da upozna pravodobno dohvat preduzetog uredovanja i tako došla u mogućnost da ministartvu vojnom razloži potrebu da se osdstupi od propisa o žigosanju koji su ovdje zbog posebnih prilijka neporovedivi.

Primjeri neslaganja civilnih i vojnih vlasti:

1. Slučaj da se komandir kolodvorske straže u Sunji upleo u redarstveno uredovanje općinskog poglavarstva u Sunji šaljući vojnike u noćno doba po općinskog načelnika i grozeći se da općinsko redarstvo ne smije zatvarati ni jednog žitelja Srbina, jer će inače on sa svojom stražom doći u Sunju i pretvoriti mjesto u prah i pepeo. Taj je slučaj dojavljen 27.6.1919. komandi IV: armijske oblasti, ali rezultat nije poznat.

Budući da je takvih slučajeva bilo više komadant Savske divizijske oblasti 19.2.1920. izdao naredbu koja je zaprijetila strogom odgovornošću i kaznom svakom samovoljnom postupku oficira.

2. U noći od 22. veljače 1920. je oko 30 vojnika 5 peš. Puka pod vodstvom podoficira počinilo u Delnicama više nedjela izlupavši i teško ozledivši 9 seljaka pri čem je jednom nestalo stvari u vrijednosti od 3000 K. slučaj je dopisom od 1.3.1920. br, 10145 jvljen komandi 4 armijske oblasti radi povedenja istrage. Odgovora nema.

3. Potpukovnik Radovanović u Sisku je javno opsovao i dva puta udario udovu Držaj što je javljeno dopisom od 12.2.1920.ministru unutrašnjih dela, pa ministrsvu vojnoma 9.8.1920. i predsjeniku ministrstkog savjeta,

4. Pukovnik Tomić u zajednici s kapetanom Panićem i redovo Stevanovićem zlostavio je i teško ozledio oružničkog stražmeštra Katušića u Zagrebu.

Taj je slučaj pobudio u Zg opće ogorčenje a prijavljen je komadi cjelokupne žandarmerije. Dopisom od 5.8.1919. saopćeno je stanje stvari vojnom ministru ali na taj dopis nije stigao odgovor unatoč brojnih požurivanja.

5. Dana 12. srpnja 1919. vojnici su uhitili i u kasarni kroz 24 sata zatvorene držali zagrebačkog mesara Lukšića, kavanara Tipčića i konobaricu Anu Krsnik, a kod toga su ih izbatinjali tako, da je konobarica kasnije povraćala i padala u nesvijest. Slučaj ej 26. 7.1919. prijavljen zapovjedništvu IV. armijske brigade i MUP-u.

6. U noći 30. kolovoza 1920. napao je jedan vojnik na pučkoj zabavi u zagrebačkoj pivovari propisno uredujućeg redara i htio mu je oteti pušku. Kad ga je redar proglasio uhapšenim, opro mu se na što je redar propisno upotrijebio oružje i ... toga vojnik ubio.

Na to doletili su iz bliže kasarne drugi vojnici, navalili na redara, odveli ga u kasarnu i tamo izlupali šakama i kudacima izbivši mu kod toga 7 zubi. Drugih 30 vojnika navalili su na ostale stražare i htjeli su provaliti u redarstvenu stražarnicu.

7. U Petrinji su vojnici dva puta napali ribara Tomu Tomaševića /jednom na večer u njegovoj kući, a drugi put nedjeljom na gradskom šetalištu, gdje se nalazilo mnogo svijeta/ te ga kundacima izlupali. Kad je gradsko poglavarstvo posredovalo kod vojne komande u toj stvari, izjavio je kapetan Marko Delja, da je on naložio vojnicima, neka uhapse Tomaševića i dovedu u kasarnu, a „tamo bi njemu odbrojio što ga spada".

8. Major Radović u Ogulinu češće je došao u sukob s gradjanskim oblastima i pučanstvom, ali najjače se zamjerio gradjanstvu, kad je udario po glavi odvjetnika Dra. Mihelića kovnom kuglom svoga štapa tako žestoko, da je ovaj pao u više satnu nesvijest, a nakon toga ga je još gazio i udarao uz kletve.

9. Najdalje je pošao predsjednik II. komisije za žigosanje stoke petrinjske pukovske komande, koji je 9. septembra /nakon izdatih protivnih naredjenja/ odredio obavljanje žigosanja cjelokupne stoke /ne samo konja!/ naglasivši, da „sva druga u tom pogledu izdata naredjenja civilnih vlasti za sada ne važe."

10. Dne 17. septembra 1919. napao je kapetan Drago Novaković, koji je neovlašteno lovio po tudjem lovištu, ovlaštenog zakupnika lova 70 – godišnjeg zagrebačkog gradjanina Kolarića i lupio ga kundakom, zadav mu time krvavu ozljedu tako, da je isti morao pobjeći. Na to je ubio Kolarićevog lovnog psa i ponio sa sobom Kolarićevu pušku i lovnu torbu.

11. Zadnji od slučajeva, koji su ovdje primjera radi navedeni, zbio se nedavno /4. oktobra/ prigodom žigosanja stoke u Vinkovcima, gdje je predsjednik komisije major Milutin Stojanović ispsovao javno načelnika općine Vinkovci i kr. kotarskog predstojnika a kasnije je pred svjedocima vikao, da će načelniku dati dvadeset batina te da će kotarskom predstojniku i načelniku razbiti glavu i svezane ih u Mitrovicu otpremiti.

Odnos civilnih i vojnih vlasti je bio stalno opterećen, a vlada u Zagrebu je Beogradu u jednom izvješću 1921. nabrojila sljedeće točke koje je smatrala glasvnim razlozima takvog odnosa:

1. ministarstvo vojno i vojničke oblasti ne vode dovoljno računa o razlikama koje postoje između propisa, ustanova, životnih prilika i shvaćanja u Hrvatskoj i Srbiji pa primjenjuju sve propise koji su u Srbiji vrijedili i posve odgovarali tamošnjim prilikama, bez obzira ne protive li se ti propisi zakonima i zakonskim propisima, koji ovdje stoje na snazi, kao i bez obzira na šettne posljedice kojima je njihov postupak kroz dvije godine urodio i još uvijek rađa. Otale bezbrojni sukobi radi nadležnosti među građanskim i vojničkim oblastima, rekriminacije i tužbe, uplitanmje vojničtva u oblastna uredovanja, a otale i mnogi razlog nezadovoljstva i otpora u narodu.

2. Ministarstvo vojno naređuje sve mjere za dopunu (stavnje itd.) i opskrbu vojske (rekvizicije, stanovi itd.) putem vojničkih oblasti na najnižže upravne oblasti (kotare i općine) čime se postizava da se te mjere ne mogu jednolično izvršavati, jer su ti propisi nejasni i protuslovni s propisima koli ministarstva vojnog toli još u većoj mjeri drugim građanskim propisima.

3. na sve korake povjereništva za unutarnje poslove za poboljšanje postojećeg stanja drži se i ministarstvo vojno i druge vojne oblasti odbojno upirući se n asrbijanske propise i tumačeći ih tako te se mora jurističke dedukcije njihove uz najveću kritiku prosuđivati.

4. vojničke oblasti drže se prema građanskima kao naredjujuće dok bi trebalo da s njima opće putem zamolbenim. Ako se njihovim zahtjevima ne udovoljava, kako bi oni htjeli, sumnjiče ih s labavosti, nepovjerljivosti i pomanjkanja domorodne svijesti, a da često za to nema povoda.

5. premda je zloglasno batinjanje prestalo, dešavaju se ipak svaki čas nasilna i protuzakonita djela vojnika, ne kao pojednica, nego kao reprezentanta vojske.

6. isto tako radi nedovoljnog poznavanja ustrojstva oružništva došlo je često do sukoba između vojske i oružnika.

7. Ministarstvo vojno izdalo je propise o posjedu i nošenju oružja, prometu oružjem itd. na području Hrvatske i Slavonije postoje drugipropisi kojih provedba spada u nadležnost građanskih oblasti. Ministarstvo vojno na mnoge vladine prdstavnike u tom pitanju do danas nije dalo odgovora.

8. Nesusretljivo držanje ministarstva vojnog glede oprosta državnih i općinskih činovnika dovodi do pogibli da uslijed nastupa činovnika na vojnu službu štetuje državna uprava.

9. Isto tako nije do sada riješeno po vladi potaknuto pitanje predvadjanja vojnih obveznika na stavnju i nadpregled, budući sadanji sustav uzrokuje prevelike, a nepotrebne troškove općinama.

10. Običaj da se mjesto neposlušni obveznika hvataju njihovi rođaci kao taoci, nema nikakog temelja ni na starim ovostranim ni na novim vojničkim propisima (premda se komanda IV. Vojničke občasti pozvala za opravdanje tog postupka na član 12. Zakona o ustrojstvu vojske.)

11.popis stoke i žigosanje konja proveden je na način opisan u točki 2. i na temelju u pojedinostima nashodnih starih srpskih propisa. Posljedice toga još se ne daju dogledati. Prigovor vojske da odpor u narodu nije skrivljen nepotpunošću propisa, nego da se ima pripisati drugim, dijelom političkim uzrocima, ne može ispričati, jer državna uprava mora uvijek imati na oku, kakove će posljedice imati po njoj određene mjere.

12. buru negodovanja dići će među narodnom pozivanje komordžija sa stokom i kolima bez odštete. Isto je sa zaposjedanjem stambenih prostorija bez odštete (hotel Lav u Senju) koje se temelji na čl. 40 i 51 Zakona o vojnoj administraciji.

13. Komanda osiječke divizijske oblastiodredila je povodom žigosanja konja, da se zabranjuje izdavati marvinske putnce i preprodavanje stoke, što ima za posljedicu zabranu sajmova. Ta odredba osječke divizijske oblasti znači uplitanje u nadležnost građanskih oblasti.[148]

Vojska se miješala i u rad oružništva pa je znalo doći i do međusobnih sukoba. U prilog govori i naredba zapovjednika IV. armijske oblasti Svetozara Matića od 16. veljače 1920. kada je nakon jednog takvog događaja zabranio vojnim osobama miješanje i ometanje rada oružništva.[149] Iz zapovijedi je vidljivo i da se ona nije odnosila na „nadležne vojne vlasti“ nego se njome samo zabranjivao postupak ostalih vojnika koji su si uzimali pravo ispravljanja oružničkih postupaka što je očito bilo često.

Znakoviti primjer je bio i sredinom svibnja 1921. kada je vojska oduzimala od civilnih i policijskih vlasti naoružanje da bi popravila vlastito. Nakon rata je odmah donesena odluka da svo osobno naoružena u vojsci moraju činiti Manlicherove puške. Vojska Kraljevine Srbije je odmah početkom rata dobila veliki broj ruskih pušaka i sada su ih se nastojali riješiti. Budući da je Manlicher bila austrougarska puška logično su ih je imalo oružništvo na bivšem

[148] Hrvatski državni arhiv (HDA), Zbirka 1214, Grupa XXVI, Vojska i žandarmerija, kt. 17, f. 4, 7658/1921.
[149] „ ... Kako ovo nije prvi i jedini sukob izmedju žandarmerijskih organa i vojnikih lica ove vrste, a ovakove sukobe treba n asvaki način onemogućiti. NAREĐUJEM da se ni jedno nenadležno vojničko lice ne sme mešati i ometati zakoniti rad žandarmerije.“ HDA 1214, kt. 17, 039.

austrougarskom području koje je sada došlo na red u oduzmanju. Dakle, vojska je policiji na bivšem austrougarskom području oduzimala njihovo staro naroužanje i predavala im svoje stare ruske puške što je dovelo i do niza pritužbi. Zanimljivo, na starni tih pritužbi je bio i ministar MUPa, ali se iz odnosa s vojnim ministrom odlično ocrtava odnos snaga u kojem je primus bio vojni ministar.[150] Naposljetku se ništa nije dogodilo. Manlicherovi modeli su morali prijeći u vojne ruke, a ruske brzometne puške su nove vlasnike našle kod oružništva na bivšim austrougarskim područjima.[151]

Tako su zapovjednici vojnih oblasti predavali gradskim poglavarsvtima spiskove vojnih obveznika koje su ovi trebali obavijestiti o točnom mjestu javljanja te da ponesu i hrane za tri dana boravka van kuće. U takvim se obavijestima u pravilu stajalo i upozorenje dotičnog potpisanoga vojnog službenika kao što je to bio slučaj u jednom pismu gradskom poglavarstvu Broda na Savi: „za pravovremenu izvršbu svoga naredjenja odgovorni će mi biti dotični gradski organi.“[152]

Odmah s pozivima je došlo i do nejavljanja obveznika na vojne vježbe, a rješenje su vojne vlasti ponovno pronašle u spuštanju odgovornosti na civilne vlasti naređujući im način na koji se mora osigurati poslušnost odaziva. Tako je zapovjednik pukovske okružne komande u Požegi ?? 6. prosinca 1919. naredio gradskom poglavarstvu Broda na Savi sljedeće: „preduzmite sve zakonom dozvoljene mjere da se neposlušnici pohvataju i stražno ovoj komandi dovedu. Ako se imenovani ne mogu pohvatati pritvorite njihovu porodicu i tako dugo u pritvoru držite dok se traženi ne prijave.“[153] Ipak, vojne vlasti nikako nisu bile zadovoljne zalaganjem civilnih vlasti u Hrvatskoj. Tako je Komanda Savske divizijske oblasti 14.12.1921. obavijestila komandu IV. armijske oblasti o razlozima negativnih utjecaja

[150] Na spomenute pritužbe protiv zamjene oružja Ministarstvo vojske i mornarice je u jednom pismu Odjeljenju javne bezbjednosti ministarstva unutarnjih poslova od 3. veljače 1921. odgovorilo da se „naoružanje vojske izvodi po naročitom planu stvorenom od nejmerodavnijih faktora“ te da se pritužbe Zemaljske vlade u Zagrebu ne mogu uvažiti. Zbog toga je naloženo MUPu da izda potrebna naređenja „ da se striktono postupi po naređenju Ministarstva vojnog ASBr. 565 od 25-5.1920. i sve Manliherove puške zameni Ruskim kao i da se upozori sve područne ... vlasti da ovakve predstavke u buduće više ne čine i time odugovlače izvršenje ovog pitanja o zameni pušaka“. (AJ-14, 227-310, 229, AJ-14, 229-287.PA080087). Najviše je ipak bilo što je svim armijskim oblastima bilo naređeno da oružništvu ne smiju davati neispravne puške jer bi to bilo fatalno u vremenu javne nesigurnosti.

[151] Zemaljska vlad u Zagrebu se 9. siječnja 1921. obratila uz zamolbu da se zamjena ne čini. Kao rzloge su naveli da s ruskim puškama oružništvo ne bi moglo uspješno izvršavati svoje zadaće. Kao primjer tome je poslužilo rastjerivanje komunističkih štrajkova tijekom 1920. „što ne bi tako lako uspjelo, kad bi redarstvenici bili oboružani dugim i teškim ruskim puškama“. Kao dodatni razlog je vlada navela da zamjena ne bi bila dobra jer bi loše djelovala na mentalitet pučanstva koji je osjetljiv na svaku promjen koju forsira državna vlast. (AJ-14, 229, AJ-14, PA080100)

[152] DASB-6, 010. 15.11.1919.

[153] DASB-6, 013. 15.11.1919.

na lošu provedbu djelomične mobilizacije, šestomjesečne vježbe u studenome 1921. godine, a u primjerima je navedeno da:

1. Zagrebačko gradsko poglacvarstvo nije dovoljno sve pozive u najkraćem vremenu dostavilo adresantima nego je „posle 4 dana držanja kod sebe vratilo 402 neuručena poziva sa motivacijom da je obustavljen dalji poziv.“ Zbog toga je zapovjednik savske divizijske oblasti tražio od komadanta mjesta da najstrožije provede istragu tko je za to kriv „zbog sporog dejstva gradskog poglavarstva u Zgarebu i pokazanog pasivnog otpora.“

2. Kotarska oblast u Ludbregu također prijavljena za sporost u slanju poziva.

3. Obveznicima u puno slučajeva željezničke vlasti nisu dopustile besplatan prijevoz. Bojne isprave im za to nisu vrijedile.

4. Šef želj stanice nije pokazivao brige za brzi transport trupa pa je komadant primosrke posade stalno intervenirao da prednost imaju vojnici, a ne roba trgovaca.

5. Šef pošte u Varaždinu je uskratio mogućnost kontorle nad telegrafsko telefonskim prometom vojnih lica niti je dozvolio otvarane vojnog ureda u pošti.

6. I pošta u Bakru je otežavala tel teleg promet.“[154]

Vojni vrh je političke razloge takvog ponašanja vidio u tome da je „separatistička Radićeva stranka kojom su zadojeni seljaci zagrebačkog, belovarskog i varaždinskog vojnog okruga“, u tome što su se „popovi i učitelji koji imaju velikog upliva na prost i nepismen svet držali (...) neprijateljski prema mobilizaciji“ te da je „štampa (...) mnogo uticala“.[155]

Vojne vlasti su predložile i sljedeće opće mjere koje bi trebale popraviti stanje:

1. svi službenici na željeznici i poštama bi također bili mobiliziorani akli na radnom mjestu.

2. kod prometnih sredstava osigurati vojsci prednost

3. preduzeti mere da sreske i opštinske vlasti snose svu odgovornost za svoj rad

4. uvesti cenzuru posebno nad tiskom koji je ovaj put jako utjecao na pad obveznika

[154] Državni arhiv u Slavionskom Brodu (DASB), 494, Zbirka preslika iz Vojnoistorijskog arhiva, Rola (R) 17, sn. 50.
[155] Isto.

5. „Pojačati državnu policiju koja bi bila u stanju energičnim merama suzbiti svu agitaciju i razorni rad protivdržavnih elemenata“[156]

Krajem 1921. došlo do nemira na granicama zbog povratka Karla u Mađarsku. Zbog takvog stanja komande vojnih oblasti su izdale naređenja žandarmerijskim brigadama što je prihvatila i komanda cjelokupne žandarmerije da ostave ostale poslove i počnu osiguravati željezničke pruge i ostale važne objekte. Uz žandarmeriju vojne su vlasti zatražile i da se na čuvanju tih objekata upotrijebe i pouzdani mještani kao seoske straže.[157] U ovim zahtjevima nije bila obuhvaćena VI. oružnička brigada moguće zbog velikih problema na tom području. Inače, zemaljska vlada je u Zagrebu 10. svibnja 1919. izdal naređenje na niže civilne vlasti da u slučaju pozivanja vojske da u bilo kojem slučaju intervenira „treba stanovništvo shodnim način pozvati, da u svom vlastitom interesu ostaje kod kuće“.[158]

Oružništvo je predstavljala 1/5 državne administracije.[159] Problemi u nedostatku kadra ili dostatnog, ali neškolovanog kadra utjecalo je i na odnose između ministarstva vojske i MUP-a. Zamolbu ministru up-a za osnivanje Kriminalnog muzeja poslao je 19. listopada 1919. godine Dragutin Dimitrijević, zapovjednik cjelokupne žandarmerije.

Upravne vlasti su i surađivale s vojnima i često ih pozivale na djelovanje. Tako je kotarski predstojnik Virovitice u namjeri sprječavanja mogućeg štrajka u strugari u Virovitici pozvao vojsku da odredi deset konjanika koji bi se uselili u tvornicu i tako odbili razmišljanja o štrajku.[160]

Treba napomenuti i da su civilne vlasti u posebnim i osjetljivim pitanjima komunicirale izravano s MUP-om preko šifriranih brzojava.[161]

Odnos između vojnih i civilnih vlasti bio je pun primjera u kojima su si one prve uzimale, odnosno prešutno zadržavale pravo naređivanja potonjim organima vlasti. To je trajalo od

[156] DASB, 494, Mikrofilmovi iz A VII, rola 17, sn 49 – 52.
[157] AJ-14, 226-390, 200.
[158] DAO 6, kt 5783, 63.
[159] Službeni podaci o broju državnih činovnika otkrivaju da se tu radi o 1/5 ili 20 % u njihovom ukupnom broju državne administracije. (*Statistika Kraljevine Jugoslavije*, Beograd 1939.). U literaturi se mogu pronaći podaci da je oružništvo činilo i 2/3 državne administracije. (Policija, 1921, 199).
[160] AJ-14, 25-62, 467.
[161] Knjige šifri su se mijenjale svakih par godina. Stare knjige koje su izlazile iz upotrebe su se skupljale u MUP-u u Beogradu gdje su se uništvale spaljivanjem. Nove knjige su se dostavljale osobno, preko činvovnika i nisu se slale poštom. Na terenu su ih dijelili veliki župani koji su potpisane potvrde o primitku slali MUP-u. Odobrenje upotrebe novih šifri se davalo tek kada su svi prijemni listići bili u Beogradu. Svaka admnistrativna razina je imala svoje šifre. Tako je npr. veliki župan šifrirano mogao komunicirati s drugim županima, MUP-om i Pokrajinskom vladom. (Državni arhiv u Slavonskom Brodu – Odjel u Požegi (DASB PŽ), Sresko načelstvo Požega (8), 248 Prs./1923. P1010033.)

samih početaka Kraljevine SHS, ali je i nastavljeno u njenom cijelom trajanju. Dobar primjer za opis toga odnosa su i odredbe prvoga Zakona o ustrojstvu vojske i mornarice Kraljevine SHS koji je bio donesen tek 1923. godine. Do tada je vrijedio stari srbijanski.[162] Odredbe starih srbijanskih zakona, pravila i uredbi bile su ubrzo i modificirane naredbom ministra vojske i mornarice za bivša austrougarska područja.[163]

Međutim, te načelne promjene, više preporuke jer ih je donio tek ministar a ne i vrhovni vladar, koje su se odnosile na bivša austrougarska područja ipak nisu uzeta u obzir pri donošenju novoga Zakona iz 1923. godine. Tako je u čl. 55. i 56. novoga Zakona ponovno predvidio „prava komadanta divizija da može zatvorom od 10 – 30 dana ili odgovarajućom globom kažnjavati odgovorne organe mjestnih pa i upravnih sreskih vlasti, ako ta odgovorna lica pokažu nehat ili se isledjivanjem dokaže, da su pomagala, da je koji vojni obvezanik pobjegao iz komande".[164] To je predstavljao nove prepeke u odnosima vojnih i civilnih vlasti. U smislu popravljanja tih odnosa je izgleda i donešena Naredba od 21. prosinca 1923. kojom je Ministar vojske naredio da zapovjednici divizisjskih oblasti ne smiju sami izricati kazne državnim činovnicima i službenicima u pravnih odnosno policijskih vlasti kao ni općinskim časnicima i njihovim službenim organima. Međutim, princip je gotovo osto isti. Prema istoj naredbi i dalje su vojne vlasti prikupljali podatke o civilnim i policijskim vlastima, a cjelokupan predmet je trebalo dostaviti nadležnom zapovjedniku divizijske oblasti na rješenje. Ako je on smatrao da ga treba kazniti to je mišljenje dostavljao Ministru vojske i mornarice koji je onda preko Ministarstva unutarnjih poslova da se pojedino lice kazni.[165] Ovo je bio

---

[162] Regent Aleksandar Karađorđević je odlukom od 19. kolovoza 1919. naložio „ da privremeno vže za sve oblasti kraljevstba Srba, Hrvata i Slovenaca dosadašnji vojni zakoni Kraljevine Srbije, i to: zakon o ustrojstvu vojske, zakon o vojnoj administraciji, zakon o nabavkama vojnih potreba, vojni kazneni zakonik, zakon o ustrojstvu vojnih sudova u krvivičnim delima, zakon o vojno – disciplinskom sudu i zakon o ženidbi oficira, podoficira, kaplara i redova – sa svima dosadašnjim izmenama i dopunama u tim zakonima i uredbama, pravilima i propisima koji su na njima zasnovani". Jedine izmjene u navedenim zakonskim aktima su bile da se „reči „Kraljevina Srbija" zamene rečima „Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca", reči „srpska vojska" zamene rečima „vojska Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca" i, najzad, reči „srpski podanik", „srpski gradjanin" ili „srpski državljanin" zamene rečima „državljanin Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca". (HDA 1214, XXVI, kt. 20).

[163] Naredbom ministra vojske i mornarice od 25. kolovoza 1919. iznimke su se trebale učiniti u Zakonu o ustrojstvu vojske u sljedećim odredbama: u čl. 2 (odnosi se na naplatu vojnice) se naplata vojne takse trebala nastaviti prema odredbama koje su i dotada vrijedile na bivšim austrougarskim područjima. U čl 11. odredbe koje govore da državljanin ne može postati svećenikom ako nije odslužio vojni rok se nisu odnosile na osobe iz bivših austrougarskih područja. U čl. 12., 72. i 85. odredbe koje govore o pravu vojnih vlasti na kažnjavanje upravnih, policijskih i poreznih vlasti nije vrijedila za bivša austrougarska područja nego su ih u slučaju odgovorsti vojne vlasti (što daje zaključiti da i dalje imaju nekakvu vlast nad spomenutim organima) trebale predati njihovoj upravnoj ili administrativnoj vlasti. (HDA 1214, XXVI, kt. 20, 008)

[164] HDA 1214, XXVI, kt. 20, 026. Odredbu o vojno kaznenoj odgovornosti civilnih vlasti u slučaju pomaganja vojnih bjegunaca na bilo koji način bila je prpisana i Privremenim pravilima za vršenje žandamerijske službe (1920.) i to čl. 71, točkom 6.

[165] *Policija*, 1924, 77.

vrlo važan detalj u odosima vojnih, civilnih i policijskih vlasti. I dok su policijske vlasti bile pod prismotrom i sankcionim pravom vojske sličnu su si ulogu uzimale kod ostalih organa vlasi. Tako se na primjer ministar poljoprivrede i voda žalio ministru unutarnjih poslova da, iako smo njegovo ministarstvo ima pravo dopuštati priređivanje lutrija i tombola, to si pravo uzimaju policijske vlasti koje to dopuštaju.[166]

Navedene zakonske odredbe odmah su uznemirile Zagreb odakle je šef odjela za unutarnje poslove dr. Gojković 8. studenoga 1923. upozorio ministra unutarnjih poslova Vujičića o kontraditnonostima ovoga zakona prema Zakonu o činovnicima koji je već predvidio čitav postupak kažnjavanja i suđenja u slučaju neke krivice predstavnika civilnih vlasti.

Gojkoviću je posebno uznemirujuća bila odredba o zatvorskoj kazni pitajući se: „Pa i kakova je to kazna? Zatvor od 10 – 30 dana. Je li ikada tko čuo da se u jednoj pravnoj državi upravni činovnici kažnjavaju disciplinski zatvorom“ da bi zaključio: „Mislim da nije, jer se to ni ne može da zamisli.“[167] Dakle, stare srbijsnske odredbe bile su i u ovom pogledu uključene u novi Zakon o vojsci, a u obzir opet formalno uzete specifičnosti bivših austrougarskih područja. Takve su zakonske odredbe u kojima vojne vlasti imaju ipak vrhovnu vlast i nad civilnim vlastima bile pravac od kojeg se nije odustajalo.[168] Najveći ustupak je ponovno bila ministarska odredba o izuzeću nekih pravila za bivša austoriugarska podučja, koja ipak nisu imala zakonsku snagu čime su odmah mogla biti izložena i daljnim modifikacijama prema potrebi.

(TAJNA) VOJNA POLICIJA

Nedostatak oružničkog kadra je nadomještala vojska, što je u počecima države značilo srbijansku vojsku. Međutim, posebne policijske zadaće su odrađivali vojni policajci.[169] On je

[166] *Policija*, 1924, 77.
[167] HDA 1214, XXVI, kt. 20, 027.
[168] Žalbe civilnih vlasti na ponašanje vojske i njihovo pravo njihova superiora je bilo naglašavano od 1919. godine. Zakon o vojsci iz 1923. godine je primjerice imao i sljedeću odredbu: „Ako bi predstavnik gradjanske vlasti koji pomoć traži, bio komadantu odeljenja sumnjiv, ovaj ima prava da ga kod sebe zadrži pod prismotrom, a isto tako i svakog drugog službenika, koji bi se pokazao kao sumnjiv”. (*Zakon o vojsci*, Beograd 1923., čl. 40.)
[169] D. KRSMANOVIĆ, *Žandarmerija Kraljevine Srbije*, 294.

na bivšim austrougarskim podruljima djelovala odmah nakon ulaska srbijanske vojske na te dijelove.[170]

Sve do svibnja 1919. je takva policija nazivana Tajna vojna policija, a otada se zvala samo vojna policija. U zadaći su joj bili dvojaki poslovi. Uobičajeni poslovi obavještajne službe i svakodnevni poslovi koje bi inače pokrivala policija i oružništvo.

Primarni zadaci Vojne policije (nazivom *Tajna* do svibnja 1919.) na području IV. armijske oblasti su bili otkrivaju i ono što je u tom trenutku država smatrano najvećom opasnošću. Suzbijanje špijunaže, boljševizma, destruktivne agitacije i popagande, te uznemiravajućih glasova su bili primarni zadaci vojne policije.[171]

U sklopu takvih zadaća vojna policija je i stalno pratila političke struje te s time povezane osobe i događaje.[172] U svom radu ova je policija imala sekundarnu ulogu prema formalnim istražnim i represivnim tijelima i te zadaće su bile drugi krug njihovih zadaća. Tim organima su trebali pružati pomoć, u slučajevima krijumčarenja ili razoružanja stanovništva.

Preko obavještajne službe je zapovjedništvo vojne policije (Šef armijske policije) bilo podređeno načelniku štaba armijske komande.[173] Na području IV. armijske oblasti[174] svaki je zapovjednik vojne policije bio podređen Komadantu svake od divizijskih oblasti. Na terenu su bile osnovane vojno – policijske stanice koje su primarno trebale biti raspoređene na ganici, ali je, prema potrebi, bilo predviđeno i njihovo osnivanje u unutrašnjosti.

OSNUTAK MUP-a, STVARANJE ORUŽNIŠTVA

MUP je formalno bio osnovan tek polovicom 1919. godine dok je u praksi zaživjelo negdje u rujnu iste godine. Ono je bilo vrhovna i nadzorna vlast i organ nad svim upravno policijskim tijelima u državi zaduženo za svu unutarnju upravu u zemlji. Trebalo je obavljati poslove na čuvanju imovinske i osobne sigurnosti te o javnom redu i miru. Obavljalo je nadzor nad

[170] Znak raspoznavanja su bila ćirilična slova „ВП“ na lijevom rukavu. D. KRSMANOVIĆ, *Žandarmerija Kraljevine Srbije*, 294.
[171] „Suština službe vojne policije sastoji se da posmatra dogadjaje, ljude i prilike, da iznalazi potrebne podatk i ličnosti, razjasni pojednine pojave ili spreči.“ (HDA 1214, kt. 17, 044.)
[172] To se radilo preko kontrole putničkog prometa, viza i ostalih institucija oko putovanja.
[173] „Prava i nadležnost šefa vojne policije je u rangu komadanta bataljona za osoblje centrale, a sve ostalo osoblje na teritorijama divizijskih oblasti potpada u delokrug dotičnih komandanata odnosno komandanata mesta pod kim su pojedine policijske stanice.“ (HDA 1214, kt. 17, 46.)
[174] Savska, Dravska i Osječka divizijska oblast.

samoupravnim tijelima i ustanovama, odnosno nadziralo je provođenje zakona i njegovo provođenje kod područnih vlasti.[175]

Uredbom o ustrojstvu MUP-a od 8. svibnja 1919. ministrastvo je bilo podijeljeno na: Kabinet ministra, Upravno odjeljenje, Samoupravno odjeljenje, Odjeljenje za javnu bezbjednost i Inspektorsko odjeljenje. Kao jedna grana državne uprave MUP je vrhovna upravna i nadzorna vlast nad svim upravno – policijskim vlastima i organima u zemlji.

U kabinetu ministra su se obavljale formalni zadaci koji su trebali osigurati normalno funkcioniranje zaposlenih i dužnosnika u uredu.[176] Tu se primala i raspoređivala pošta ostalim odjeljenjima, izrađivala osobna ministrova korespondencija, prikupljao materijal za odgovore na pitanja interpelacija upućene ministru. Djelatnici ovog ureda su pratili i sve tiskovine u državi.

Propisana zadaća MUP-a je bila da se preko svojih tijela brinulo o sigurnosti imovine i života građana te o redu i miru te izvršavalo odluke sudskih vlasti i ostalih ministarstava. Tijekom prvih nekoliko godina države glavni zadaci su bili na osiguranju sigurnosti, ali i suzbijanju svake opozicijske političke aktivnosti koju je država, u pravilu, doživljavala kao protudržavno djelovanje.

Međutim, i na ovakvu, uobičajenu i logičnu organizacijsku strukturu ministarstva su se mogle naći primjedbe, a koje su otkrivale njezine temeljne manjkavosti. Kritike nisu doprinijele nikakvoj promjeni, ali su zanimljive iz razloga jer se u jednoj govori o načinu kako se došlo do njihovog ustrojavanja. O tome je 1920. godine pisao Milivoje Petrović, tadašnji načelnik kumanovskog okruga. On je u časopisu Policija, čiji su urednici inače bili stalni visoki dužnosnici MUP-a, o tome zapisao sljedeće:m „Uredbom o ustrojstvu našeg Ministarstva kopirano je nevešto ibez dovoljnog poznavanja same stvari uređenje francuskog ministarstva unutaršnjih dela. U svoje vreme po naređenju g. Ministra unutrašnjih dela ja sam u Francuskoj proučavao administartivno uređenje Francuske, pa prema tome i uređenje MUP-a ove zemlje. Među prve izveštaje koje sam podneo ministru u poslova bio je detaljan izveštaj o uređenju francuskog Ministarstva unutrašnjih dela. Očevidno je da je taj moj izveštaj služio redaktorima naše uredb ekao osnova za njenu izradu. to se potvrđuje baš u onim najgrubljim pogreškama, kojima se odlikuje ta uredba, a koje je istakao g. Alimpić, jer su one došle otuda, što je za izradu naše Uredbe trebalo znati još nešto čega nije bilo u mom izveštajuo uređenju

[175] *Almanah Kraljevine SHS*, Beograd 1924, 19.
[176] Prvi načelnik Kabineta ministra bio je Viktor Krstić, kasniji potpredsjednik Narodne skupštine.

samog francuskog ministarstva...Stoji u istini ona zebnja g. Alimpića da se ova aktivna služba odeljenja za javnu bezbednost može da zlouptrebi u čisto političke, ili tačnije rečeno partijske svrhe...Naposletku bolje je imati političku policiju pa makar i sa kakvim manjim nedostatkom nego nemati nikakvu.“[177]

Prema ovim tvrdnjama, ne uzimajući u obzir samohvalu autora, primjetna karakteristika prepisivanja legislative koja se zaista i mogla primijetiti u nekim dijelovima Uredbe o ustroju ministarstva. Primjerice, prema tekstu Uredbe u pojedinim su se nadležnostima preklapale dužnosti i Upravnog odjeljenja i Odjeljenja za javnu bezbjednost. Još su veću zbunjenost unosile pojave da je tekst nekoliko zakonskih odredbi završavao s i.t.d.[178]

Međutim, novac je uvijek bio problem i u prvim danima Kraljevstva SHS nije se isplatilo biti u službi. U početku plaće nisu bile dovoljne ni za skroman život te je od 1919. bilježen stalan odlazak iz službe, a u tim su godinama plaće oružnika bile među nižima u državnoj upravi.[179] Pitanje plaće je bilo prepoznato na samom početku stvaranja zajedničkog oružništva, a bilo je naglašeno još na početnom sastanku u Beogradu početkom veljače 1919.

I prije donošenja Uredbe o formaciji žandarmerije pitanje plaća je bilo postavljeno odmah uz bok razgovorima o broju potrebnog ljudstva. To je pitanje bilo raspravljano i na sjednici Ministarskog savjeta kada je 12. prosinca 1918. donesena „odredba o početnim prinadležnostima žandarma“. Prema njoj je oružniku početniku godišnja plaća bila 1200 dinara, a još toliko je trebao dobivati dodatka na skupoću. Uz uobičajenu plaću su oružnici na bivšim austrougarskim područjima primali i naknadu za svako dijete od 200 kruna što se nastavilo i u novoj organizaciji jer, pisao je Dragutin Dimitrijević Pribićeviću „nismo ga ni mi mogli izbjeći a da ne izazovemo nezadovoljstvo kod žandarma, koji taj dodatak i danas primaju. Mi smo zbog toga našli da im treba priznati taj dodatak u obliku kako je i inače

[177] *Policija*, 1920., 135.
[178] Npr. čl. 12 Uredbe o ustoju MUP-a. (*Policija,* 1920, 135.)
[179] Sudski pisari početnici su imali 1.800 dinara, financijski pisari 1.500, pisari pošta i telegrafa 2.500, policijski pisari kao i oružnici početnici 1.200 dinara. „pisari sudski počinju sa platom 1.800, a završavaju sa 2.500 dinara godišnje; financijski pisari počinju s 1.500, a završavaju s 2.500 (u centrali imaju po 3000), policijski pisari počinju s platom od 1.200, a završavaju sa 1.700. ovo je žalosno, ali ima još i gore. žandar redov dobiva odmah po stupanju u žandarmeriju 1.200 na godinu, a poslije određenog broja godina stiže do 1.920 din na godinu. Jedan sreski načelnik počinje s 2.500, a završava s 3.000 din godišnje. navodi i primjer da seoski učitelji počinju s 2.400 din, a završavju s 5.000 din god. okružni načelnik s fakultetom i najmanje 8 god javne službe počinje s 4.000 a završava sa 7.000. njegova je plaća manja od plaće najmlađeg pukovnika u žandarmeriji ili vojsci“. (*Policija,* br. 1921, 199.).

priznat kod nas porodicama neukaznog osoblja – po pola dinara dnevno na svako dete i to ženskoj do navršene 18-te godine, a muškoj 20-te godine.“[180]

Problemi u isplati plaća su bili tijekom cijele 1919. godine zbog čega je kroz to vrijeme Ministarstvo vojske stalno prebacivalo novce od pojedine armijske oblasti u druge.[181] To je i jedan razlog zbog čega je 1920. godine žandarmerija ipak prebačena u proračun MUP-a. To je uglavnom učinjeno da bi se naizgled nešto umanjio preveliki vojni proračun. Osim ovoga, akutni problem novog oružništva je bio i Nnedostatak discipline koji se pripisavao lošem odabiru ljudstva.

Bilo je zamišljeno i da se organizira konjičko oružništvo koja je bila raspoređena u svakoj općini. Međutim, nedostajalo je konja koje je Pribićević zatražio je od ministra vojske da mu od konja koja je, prema ugovoru o miru bila dužna dati Ugarska, odvoji 1300 konja za potrebe žandarmerije što je odobrio i ministarski savjet 4. veljače 1919. godine.[182] U svom zahtjevu Pribićević je izjavio da ti vojnici trebaju točno desetini ljudtsva u žandarmeriji što daje zaključiti da ih je u tom trenutku u žandarmeriji bilo oko 13000.[183]

Prema nekim podacima u ovo je vrijeme kadar bio popunjen s tek petinom potrebnog ljudstva, što bi značilo da je bilo tek oko 3000 ljudi u sastavu.[184] Već 9. svibnja 1919. godine komandant cjelokupne žandarmerije je od ministra unutrašnjih poslova „ s obzirom na sve uticaje, kako spoljašnje, tako i unutrašnje, koji su napereni protiv jedinstva države...“ zatražio dodatno povećanje broja žandara na 20000 ljudi.[185] To je i učinjeno do početka 1920. godine.[186] Regrutiranje je posebno sporo išlo u IV. hrvastsko – slavonskoj i III. bosanskoj brigadi, a o tome govore i podaci iz svibnja 1919. godine o broju dotada primljenih u oružništvo.

U IV. žandarmerijskoj brigadi je u tom trenutku od predviđenih 2800 žandara bilo njih 2200 što je činilo nedostatak od 580 ljudi, a na području VI. brigade u Dalmaciji od zamišljenih 900 je bilo primljeno njih 598, što je činilo nedostatak od 302 čovjeka.[187] Međutim, jedno

[180] AJ-14, 226-10.018.
[181] AJ-14, 226-92.046
[182] AJ-14, 226-36
[183] *Isto.*
[184] *Policija*, 1921., 23.
[185] *Policija*,1921.,23. Prema Lj. Petroviću ovo je učinjeno zbog izravnog utjecaja gušenja komunističkih skupova, štrajkova kao i napada iz kom Mađarske moji su provedeni krajem 1919. (Ljubomir PETROVIĆ, U okruženju unutrašnjeg neprijatelja. Neki vidovi borbe Kraljevine SHS protiv komunista i antijugoslovenskih nacionalista 1918-1921., *Istorija 20. veka*, 2/2009, 26.)
[186] M. BJELAJAC, *Vojska Kraljevine SHS*, 74.
[187] AJ-14, 226-65,

izvješće Zemaljske vlade u Zagrebu iz lipnja 1919. godine govori i o još manjem broju žandara od potrebitoga. U njemu je iskazano da je na području IV. žandarmerijske brigade tada bilo 857 žandara i 960 pripremnih žandara (od tog broja je u školu išlo njih 394, njih 374 je bilo već prošlo školu i nalazili su se na stanicama, a 192 ih je pristiglo iz Srbije).[188]

Ljudstvo se nastojalo pridobiti redovnim i što višim primanjima koji je bilo moguće ostvariti. Do 1920. godine su zamišljeni broj ljudi pokrili sve brigade osim 1. i 2. u kojima se to očekivalo do kraja iste godine.[189] Uslijed brzine da bi se kadar što brže napunio „često uzimala i lica kojima po svojoj prošlosti i moralnim osobinama nije mesto u trupi reda, morala i discipline...Inače, materijal je sirov, ali odličan. I ovakav poslužio je dobro i korisno, a kada se još pročisti, provede kroz škole i disciplinuje, što i pored sviju napora ne ide ni brzo ni lako, onda ćemo, a to je kroz 2-3 godine, dobiti u svakom pogledu valjanu savremenu žandarmeriju.“[190]

Problem ljudstva je bio stalno prisutan, a predviđen broj formacije nije bio dostignut niti 1921. godine. Zbog općih loših uvjeta stalno je dolazilo do napuštanja oružništva i manjka dragovoljaca za ulazak u službu. Zbog toga je tijekom 1921. jednostavno uzet dio ročnika iz vojske kao i jedan dio Rusa (Wrangelova vojska) koji su pak bili posebno hvaljeni za svoju službu.[191] Međutim, novoprimljeni ročnici su „pojačavali samo broj pušaka, inače sami nisu mogli ni umeli vršiti žand. službu“.[192]

Pojava da se vojni kadar jednostavno prebaci u oružništvo je bila uobičajena. Ovakav je jedan slučaj opisan i u Požegi (niže je dokument) kada potpisani govori ?? o Takav je slučaj bio i sa Todorom Kneževićem, američkim državljaninom, koji se u New Yorku dragovoljno javio u jugoslavensku legiju, ali je nakon rata bez pitanja prebačen u oružništvo iz kojeg mu više nisu dali istupiti.[193]

Iako je početna osnova žandarmerije nove države velikim dijelom počivala i na bivšim austrougarskim oružnicima i oni su vrlo brzo počeli izlaziti iz kadra. I u rodu žandamerije je bilo slično kao i u vojsci u koju je primljeno oko 2.500 bivših austrougarskih časnika.

---

[188] AJ-14, 226-117, Popuna žandarmerijskog stališa, i opskrba istog odijelom.
[189] *Policija*, 1921., 23.
[190] *Policija*, 1921., 27.
[191] *Policija*, 1922., 121. Prema čl. 63 Uredbe o formaciji iz 1919. bilo je predviđeno da se do zaključenja mira, a najdulje do godine dana od donošenja Uredbe u žandarmeriju prenose časnici iz ostalih rodova vojske, ali bez njihova prevođenja u oružništvo. O primanju Rausa u vojsku npr. M. Bjelajac samo navodi da su djelomično primani u pogrnične trupe, ali ne govori o primanju u bilo koji drugi rod vojske. Bjelajac, Vojska I, ??.
[192] *Policija*, 1922., 121.
[193] Knežević je dobio otpust iz službe tek na pritisak američkog veleposlanstva. M 358, R 9, 0250.

Doduše, najveći broj oružnika nije izlazio iz žandamerije nego je prebacivan u problematičnije krajeve Kraljevine SHS. To je najvećim dijelom vrijedilo za oružnike iz Dalmacije koji su presljevinani na područje Makedonije.[194]

O problemu otpuštanja iz službe bivših austrougarskih oružnika se očitovao i predsjednik Pokrajinske Vlade za Dalmaciju Ivan Krstelj.[195] On je ispred Predsjedništva vlade za Dalmaciju u svibnju 1920. MUPu poslao dopis i izvješće u kojem je branio otpuštanja ili preseljenja oružnika. „ Da je pak služba bivših žandarma osim rijetkih izuzetaka bila ispod svake kritike to je notorna činjenica. Ta se je služba vršila u znaku pasivne rezistencije te je za vlasti bilo vrlo riskatno osloniti se na pomoć žandarma“ pisao je Krstelj MUPu, a „ ... što su većinom pogogjeni katolici, to je shvatljivo, i ako je žalosno. Srbinu je bilo teže istupat protiv Srbije, a za Austriju, iako ima i takovih slučajeva. A ti katolici sjetili su se da su Jugoslaveni nakon što je i sam car Karlo napustio Austriju“ – zaključio je svoje izlaganje.

SVETOZAR PRIBIĆEVIĆ KAO MINISTAR – MUP POD DEMOKRATSKOM STRANKOM

Dvije su stranke, Demokratska i Radikalna, do 1929. godine imale nadzor nad MUP-om. Njihova početna komplementacija, samo u vidu državnog uređenja, kasnije je završena razilaženjem, a kontrola MUP-a je imala ključnu ulogu u toj borbi. Svetozar Pribićević je , držeći MUP, imao moćno oruđe u provođenju i vlastite politike.

Iako su postojale naznake da bi Pribićević prišao Radikalima to se ipak nije dogodilo, jer je vrlo brzo nakon stvaranja KSHS stvorio i vlastitu stranku. Prije je moguće da ga nikada ni nije zanimao ulazak među radikale nego da je ideja o osnivanju jake politike stranke s centralističkim programom državnog jedinstva bila jedina konstanta.[196] Osnivanje Demokratske stranke koja je u skladu sa svojim programom djelovala na području cijele

[194] Upit zastupnika Stanka Banića ministru unutarnjih poslova od 20. ožujka 1920. AJ-14, 4-329.080331. Zastupnici su posebno postavili pitanje za nekoliko oružnika koji su bili u oružničkom pritvoru jer su odbili selidbu u druge krajeve ne mogavši ostaviti obitelji iza sebe. Na navedena pitanja je svoje izvješće poslavo i zapovjednik VI. žandamerijske brigade D. Kostić koji je za njih poimenično naveo sljedeće razlog pritvora. AJ-14, 4-337. 080339.

[195] Član Demokratske stranke, 1919. i 1920. predsjednik Pokrajinske uprave za Dalmaciju. Izabran u Ustavotvornu skupštinu na izborima u studenome 1920. Tijekom 1921. i 1922. obnašao dužnost ministra vjera. (Franko MIROŠEVIĆ, *Počelo je 1918. Južna Dalmacija 1918. – 1929.,* Zagreb 1992.)

[196] Svetozarov brat Milan Pribićević je krajem prosinca 1918. pisao dr. Anti Trumbiću da u najvažnije zadatke u tom trenutku spada i „formiranje moderne stranke, koja bi morala postati strankom jugoslavenske većine za konstituantu“. (Lazar MARKOVIĆ, *Jugoslavenska država i hrvatsko pitanje,* Zagreb 1935, 228., H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, 71.,)

države je u sebi nosio klicu i razlaza s Radikalima, na čije je područje počela ulaziti. I dok je s Radikalima ta borba u prvo vrijeme bila latentna, prigušena, opipljiva tek osjećajima, Pribićević se nesmiljeno obrušio na svog drugog i po njemu opasnijeg protivnika, Stjepana Radića.[197]

Pod pečatom antidržavnog djelovanja ministar unutarnjih poslova vodio je žestoku borbu protiv Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS), ali je njegov položaj došao u pitanje tek kada je, u okviru svojih političkih ciljeva, počeo preko organa upravnih i policijskih vlasti progoniti i Radikle. Protić i Pašić, vođe Radikalne stranke su Prbićevića smatrali i glavnim stručnjakom za hrvatske krajeve pa im ni provedba represivnih mjera nije zasmetala do trenutka kada su njima bili obuhvaćeni i oni. Razlaz s njima počeo je odmah nakon osnivanja Demokratske stranke u Sarajevu, a do srpnja 1919. odnosi između Pribićevića i Protića, predsjednika vlade bili su nemogući. U svojoj pismenoj ostavci 1. kolovoza 1919. Protić je kao glavni razlog ostavke istaknuo „jake diferencije u pitanjima unutrašnje politike između njega i ministra unutrašnjih poslova".[198]

Do ostavke Protića je, dakle, ponajprije došlo zbog međusobnih nesuglasica između njega i Pribićevića, ministra unutrašnjih poslova, koji je optužen da je vlast provodio previše borbeno i svojevoljno.[199] Međutim, problem je i dublji jer bi i Protić i Pribićević htjeli biti u novom kabinetu u kojem bi Pribićević htio opet biti ministar unutrašnjih poslova jer je „žarko htio provesti određene mjere u Hrvatskoj bez kojih bi snaga njegove stranke mogla značajno opasti, ali da o tome Protić ne želi ni čuti".[200]

Pribićević je za vrijeme svog prvog ministrovanja kao šef unutarnjih poslova omogućio daljnju centralizaciju države tako što je mnoge ovlasti bivše zemaljske vlade prenio na kraljevsku vladu.[201] O krizi Protićeve vlade 1919. godine američki veleposlanik u Beogradu H. Percival Dodge je zapisao da je u razgovoru s jednim dvorskim savjetnikom doznao da je osnovni razlog razlaza u vladi osobna netrpeljivost između Protića i Pribićevića.

Pregovori o sastavu druge vlade su trajali petnaestak dana nakon kojih su se uz članove HRSS-a, sada u opoziciji našli i radikali. Razlog je bio Svetozar Pribićević. Prvu vladu u Kraljevini SHS sastavio je radikalski vođa Stojan Protić i to najviše zbog osobnog

---

[197] H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević,* 79.
[198] *Isto*, 81. Puni tekst ostavke u Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1990., 175, 176.
[199] J. HORVAT, *Politička povijest*, 185-192, 200-202. 214. M 358, R 2, 0012.
[200] M 358, r 2, 0029. U dokumentu se nadalje opisuje i Protićev odlazak u Zagreb gdje je razgovarao sa Starćevićancima u želji da djeluje protiv Pribićevića.
[201] Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija,* 13.

antagonizma regenta Aleksandra prema Pašiću za kojeg se očekivalo da sastavi tu povijesnu prvu vladu. Od početka je mjesto šefa unutrašnjih poslova bilo bitno u pregovorima pri sastavljanjima novih vlada.

Mandatar za sastav druge vlade je bio vođa demokrata Ljubomir Davidović i mjesto unutarnjih poslova ponovno je bilo obećano Pribićeviću. Ne mogavši sastaviti većinsku vladu Davidović je morao prići i pregovorima s Protićem, ali tu nikako nije bilo uspjeha. Kamen smutnje je bio i ostao Pribićević kojega se Davidović nikako nije mogao ili htio riješiti. Najviše što je pokušao učiniti kao uslugu Protiću koji nije odustajao od želje da osobno vodi MUP, je bilo da Pribićević možebitno postane ministar vojske.[202] No, Protić Pribićevića nikako nije htio u vladi tako da se Davidović morao okrenuti minornijim strankama (Socijal demokratska stranka, Hrvatska narodna zajednica, Jugoslavenska demokratska stranka da bi došao do uvjeta za sastav vlade).[203]

Ljubomir Davidović je dobio mandat za sastav nove vlade, ali se odmah znalo da će se morati naći partnera za koaliciju koji neće uvjetovati ispuštanje Svetozara Pribićevića u vladi. Znalo se i da to neće biti Radikali koji su da bi se to sigurno i znali odmah izdali i priopćenje da neće sudjelovati u novoj vladi ukoliko Svetozar Pribićević preuzme ponovno MUP. Za to mjesto su Radikali predvidejli Stojana Protića. Pregovarajući, Demokrati su našli partnera koji nije pravio problema oko Pribićevića, Socijal-demokratsku stranku. Tako je 16. kolovoza 1919. KSHS dobila svoju drugu vladu ovaj put u demokratsko-socijalisičkoj vladi u kojoj je Svetozar Pribićević opet postao ministrom unutarnjih poslova.[204] Politiku željezne ruke nije promijenio, nego je ona i dalje natavljena prema stvaranju njegove idealne zajedničke države. Na području unutarnje uprave i dalje su se ograničavale ovlasti lokalnih, kao i banskih organa. Dekretima su se smjenjivala neposlušna gradska zastupstva, cenzura, zaplijena i zabrana tiska je također nastavljena.[205]

Pribićević je i u tim okolnostima, dakle, ostao ministar MUPa, a znakovito je da su ga američki izvori u toj vladi opisivali kao najvažnijega čovjeka koji će zbog svog karaktera imati sigurno ogroman utjecaj na buduće izbore za Ustavotvornu skupštinu.[206] Da su krize vlade u prvih nekoliko godina Kraljevine bile određene zapravo borbom za resor unutarnjih

[202] H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, 83. M 358, R 5, 0271.
[203] Postojao je i prijedlog Matka Laginje da manje stranke, budući da se veliki ne mogu složiti, trebaju sastaviti vladu, ali je mandatara za drugu vladu Ljuba Davidović to odmah odbio. H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, 83.
[204] *Isto*, 84.
[205] *Isto*, 86.
[206] M 358, R 5, 0271.

poslova zaključio je i američki predstavnik u Beogradu. Tako je o stvaranju Radikalnsko-Demokratske vlade (sa muslimanima i slovenskim agrarcima, ili 2. Vesnićeve vlade) saznao da je bilo dogovoreno da će značajni MUP zbog njegove velike moći utjecaja na izbore pripasti demokratima i tada je Drašković je postao ministar.[207]

MUP je bio važan jer je uz represivini aparat kontrolirao i državnu upravu. Ministar je postavljao sve, pa i najviše, državne dužnosnike (bana, župane, kotarske načelnike) pa je postavljajući svoje ljude stranka koja je imala to ministarstvo mogla dosta utjecati i na rezutate izbora preko mreže svojih ljudi na terenu.

Druga Protićeva vlada je očekivano prošla bez uvrštenja Pribićević u sastav. Nakon četrnaest mjeseci upravljanja unutarnjom politikom Pribićević se našao u opoziciji pod pritiskom napada od vladajućih za svo loše stanje u državi. Istovremeno s njegovim padom pala je i garnitura njegovih ljudi u Zagrebu. Nakon Ivana Palečeka[208] kojeg je za bana postavio još na početku svog mandata, ubrzo ga je zanijenio članom svoje stranke Dr. Tomislavom Tomljenovićem.[209] Iako je na bansku poziciju pretendirao i Ante Pavelić, Pribićević je postavio svog štićenika Ivana Palečeka.[210] Inače i ostali prdstojnici odjela u banovini su bili zajedničari, osim predstojnika odjela za unutarnje poslove dr. Franka Potočnjaka, koji je ipak bio čovjek od povjerenja Radikala.[211] To također pokazuje koliku je ulogu imao resor unutarnjih poslova u političkoj borbi.

Druga Protićea vlada također nije dugo potrajala najviše zbog toga što je, iako je predstavljala Parlamentarnu zajednicu, bila itekako stranački obilježena. Na mjesto unutarnjih poslova Protić je stavio Marka Trifkovića. Taj bivši premijer Kraljevine Srbije[212] koji je za vrijeme vlade na Krfu bio opozicija Stojanu Protiću tada je u svojoj pedeset i šestoj godini postao i ministar unutarnjih poslova Kraljevine SHS upravo u njegovoj vladi. Mjesto i položaj nisu dugo potrajali, samo tri mjeseca, a za vrijeme svojih dužnosti ovaj pravnik po struci nije učinio nikakve promjene u ministarstvu. Ono je ionako već bilo ustrojeno po Pribićeviću i usmjereno svojoj zadaći, radu na jedinstvenoj, centraliziranoj, unitarističkoj državi.

---

[207] M 358, R 2, 0491.
[208] Po stupanju na dužnost izjavio da „će raditi po uputama iz Beograda jer više ne vrijedi autonomija kakvu je Hrvatska imala u sklopu Austro-Ugarske između 1868. i 1918.“. Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992., 64.
[209] Dr. Tomljenović je nešto kasnije napustio Demokratsku stranku i prišao HSS-u. Bosiljka JANJATOVIĆ, Skupštinski izbori na području Kvarnerskog primorja, *Vjesnik DAR*, 1997, 427-471.
[210] I. BANAC, *Nacionalno pitanje*, 177.
[211] H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, 88.
[212] Na mjesto predsjednika vlade došao nakon smrti Milovana Milovanovića i obavljao dužnost od 1. srpnja do 12. rujna 1912.

Trifkovića je, opet na kratko razdoblje, naslijedio Ljubomir Davidović. Bivši profesor regenta Aleksandra, u to vrijeme samo godinu dana stariji od Trifkovića, također nije učinio nikakve značajne promjene sustava kao ministar MUP-a.

Duže se zadržao tek Milorad Draškovič koji je bio ministrom MUP-a u vladama Milenka Vesnića i Nikole Pašića, a vjerojatno bi ostao i dulje da ga Alija Alijagić nije 1. srpnja 1921. ubio u Delnicama. Negova je smrt po mnogočemu obilježila represivnu politiku Kraljevine jer je nakon tog događaja borba protiv „državnih neprijatelja" postala potpuno otvorena, a to je bio razlog uvođenju mjera koje su se razmotrile i puno prije. Njegova je smrt i tijekom budućih godina iskorištavana kao dokaz komunističke svireposti.

Nakon Draškovićeva[213] ubojstva njegovo je mjesto preuzeo Pribićević, ali je otada optuživan od Radikala da koristi policiju i službu u svrhu jačanja svoje političke moći da bi pobijedio na sljedećim izborima.[214] Njegove odluke na svoju ruku i borbene metode, ali sada upućene i protiv Radikala, su zabrinule i Pašića koji je tražio od Pribićevića umirovljenje i smjenu na tom mjestu. stao na Pašićeva vlada je pala početkom prosinca 1921. godine, a u stvaranju novog kabineta kamen smutnje je ponovno bilo Ministarstvo unutarnjih poslova.[215]

Kralj je ponovno sastavljanje vlade dao Pašiću, ali se on nije uspio dogovoriti s Demokratima oko toga kome će pripasti unutarnji poslovi.[216] Pašić predaje prvi mandat, a drugu priliku dobiva Davidović (Demokrat) koji ne uspijeva sastaviti vladu jer ne želi predati MUP. I on je predao mandat, a priliku opet dobiva Pašić koji uspijeva sastaviti vladu. Kompromis je napravljen tako da na mjesto ministra MUP-a postavljen umjereni demokrar Voja Marinković, ali mu je zato kao desna ruka postavljen žestoki i odani radikal Kostić koji je postavljen na novoosnovano mjesto zamjenika ministra.[217] Kada je i to riješeno, kada su i muslimani pristali na neka ministarstva za podršku, došlo je do još jednog razdvajanja između demokrata i radikala, zbog ministra vojske i mornarice.

Demokrati nisu prihvaćali generala Milivoja Zečevića[218] zbog njegove umiješanosti i važnosti u Bijeloj ruci, ali kojeg su podupirali radikali i kralj.[219] Demokrati su ipak popustili, ali

[213] Radikal je početkom siječnja 1922. objavio članak u kojem je za naručivanje ubojstva optužio baš Pribićevića. Primjerice, američki veleposlanik u Kraljevini je izrazio mišljenje da je to samo dokaz dokle će ići politički protivnici u međsobnom dezavuiranju, shvaćajući članak kao dio političke borbe. (M 358, R 2, 0549.)
[214] M 358, R 2, 0491.
[215] M 358, R 2, 0515.
[216] M 358, R 2, 0515.
[217] M 358, R 2, 0516.
[218] Bio na opozivu zbog smrzavanja nekoliko stotina regruta početkom 1922.
[219] M 358, R 2,0521

zadržavši pravo da glasaju protiv njega. Međutim, nakon prisege, dao je ostavku pa je od 5. siječnja 1922. novi ministar bio general Miloš Vasić koji je isto tako bio usko povezan s Bijelom rukom.[220]

Radikali su odmah nakon uspostave vlade pokušali pokrenuti pregovore o širenju kabineta i stvaranju koncentrirane radikalske vlade, ali su svi pregovori propali do sredine travnja 1920. kada je regent Aleksandar mandat za sastav nove vlade ponudio radikalu dr. Milenku Vesniću koji je nosio iskustvo karijernog diplomate u Carigradu, Rimu, Washingtonu, Parizu i pravničko obrazovanje stečeno u inozemstvu.[221] Njegova je vlada imenovana 17. svibnja 1920., a značajno je da je tijekom pregovora između Radikala i Demokrata dogovorena i formula koalicije. Ključne su bile dvioje pozicije, predsjednik vlade koji je trebao doći iz redova radikala i ministar unutranjih poslova koji je dobila Demokratska stranak. Međutim, Svetozar Pribićević nije dolazio u obzir na to mjesto. Budući da je i regent Aleksandar forsirao ovu koaliciju Demokrati i Pribićević su se s tim pomirili i prihvatili. Ministar MUPa je postao Ljuba Davidović, a Pribićević je dobio ministarstvo prosvjete.[222]

U novom ministarstvu je nastavio po starim navikama iz MUPa, pa su ga hrvatske novine često napadale da „Pribićević radi i uređuje kao da i nema zakona u okviru kojih imade da vodi svoj resor.“[223] U svom obračunu s Pribićevićem Davidović je 1925. žestoko napao njegov rad ao ministra provjete optužujući ga da je ono zapravo u tom vremenu bio ministartvo policije. Preko njega je Pribićević obavljao pritisak prvenstveno na prečanske krajeve. U razdoblju od 1920. do 1922. godine on je u svom resoru zapravo provodio čistke neistomišljenika, odnosno ne unitarista, pogotovo na području Hrvatske i Slavonije. Samo je do kraja školske godine 1921./1922. što umirovio što premjestio dekretom oko 600 učitelja u Hrvatskoj i Slavoniji.[224]

Raskol u Demokratkoj stranci je počeo odmah nakon donošenja Vidovdanskog ustava, a dogodio se između grupe koja je željela nastaviti centralizaciju politikom željezne ruke oko

---

[220] M 358, R 2, 0521. O Crnoj i Bijeloj ruci i u izvješću 0530. Borba između cr i bj ruke se odrazila i u pisanju novina. Tako je Republika 25.12.1921. objavila članak „Vojska i politika“ kao i u Radikalu „Crna i Bijela ruka“ vidi 0532 i 0533. U izvješću od 14.1.1924. m358, r3, 0366 piše se o alarmu u beogradskoj vojarni u noći 17/18.12.1923. Izlažu se tri različita mišljenje, a detaljno se donosi i o Bijeloj ruci koja se navodno podijelila u tri grupe oko Radikalne stranke. Jedna oko Pašića koju vodi gen Pešić i gen Kostić, jedna oko Ljube Jovanovića s gen Okanovićem i jedna oko Ninčića s gen Živkovićem.

[221] O Milenku Vesniću više u: Radoslav VESNIĆ mlađi, *Dr. Milenko Vesnić. Gransenjor srpske diplomatije*, Beograd, 2008.

[222] H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, 89.

[223] Hrvat, 8.7.1920. (Citirano prema H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, 89.).

[224] I. BANAC, *Nacionalno pitanje*, 178.

Svetozara Pribićevića i grupe oko Ljube Davidovića koja je bila ipak za popuštanje centralizacije i popuštanje prema hrvatskoj strani da bi došlo do pregovora.[225] Kroz dulje razdoblje se vodila ova tiha borba za prevlast između dva krila unutar Demokratske stranke. Pribićević je sve do pada druge Pašićeve vlade imao i formalnu veću ulogu i unutar svije stranke kao i unutar koalicijskih vlada radikala i demokrata.

Iako je od Vesnićeve vlade Pribićević bio ministrom prosvjete u njegov primarni resor vratio ga je upravo radikal Pašić nakon ubojstva Milorada Draškovića krajem srpnja 1921. U trenutku nakon kojeg je država otpočela otvorenu represiju prvenstveno nad komunistima, ali i ostalim političkim protivnicima, Pribićevića politika željezne ruke činila se itekako dobrodošlom i opravdanom. Međutim, i u toj radikalsko – demokratskoj vladi je došlo do zategnuća odnosa. Pribićevićeva grupa je zahtijevala i gurala dosljedno provođenje ustava i podjelu zemlje na oblasti kako bi u isto vrijeme spriječila mogući sporazum Radikala i Hrvatskog bloka. Radikali su s druge strane tražili mogućnost da preuzmu i ministarstvo unutarnjih poslova.[226]

Došlo je do krize vlade, a ponovnu koaliciju s demokratima je tek trebalo zaključiti. U raspletu je došlo do polovičnog uspjeha radikala i prvog znaka premoći Davidovićeve grupe. Njegovo krilo je bilo toliko jače da je na tajnom glasnovanju Demokratskog kluba zastupnika odlučeno da resor ministarstva unutarnjih poslova ne može pripasti Svetozaru Pribićeviću.[227] Iako Radikali nisu uspjeli osvojiti i to ministarstvo ipak su dobili da to ne bude Pribićević. On je u trećoj Pašićevoj vladi postao ponovno ministrom prosvjete. Međutim, ministarom MUPa postaje baš njegov čovjek u vladi Voja Marinković na kojeg je on siguno imao utjecaja što je značilo da su njegve pozicije tek prividno bile oslabljene.[228]

Nakon smrti opet je kratko došao Pribićević u vladi Nikole Pašića, ali je ostao samo do kraja prosinca 1921. godine. A onda je uslijedio niz od trojice demokrata koji su držali MUP također za vrijeme treće Pašićeve vlade (24.12.1921. – 16.12.1922.). Tada su se na mjestu ministra MUP-a nalazili Vojislav Marinković, Kosta Kumanudi i Kosta Timotijević.

ŠKOLOVANJE ORUŽNIŠTVA I REDARSTVA

[225] H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, 92.
[226] *Isto*, 94.
[227] *Isto*.
[228] *Isto*.

Odmah po uspostavljanju sustava na kojem se trebala organizirati oružništvo započele su pripreme i na otvaranju oružničkih škola. Međutim, zbog velike nesređenosti represivnog sustava sve do druge polovice 1919. nije došlo do uspostave novih škola. Tadašnji zapovjednik cjelokupne žandarmerije general Dragutin Dimitrijević je polovicom ožujka 1919. je pisao ministru S. Pribićeviću da je u namjeri zapovjedništva otvoriti jednu oficirsku školu u Beogradu, a pripremne i podoficirske škole u svakoj od brigada, ali da zbog općeg stanja u žandarmeriji to tada nije bilo moguće. U tom je trenutku (19. ožujka 1919.) zbog prilika u državi „zbog toga što je najvažnija stvar što pre i što bolje sprovesti jedinstvo države“.[229]

Zbog toga je odlučeno da će se isprva osnovati dvomjesečne pripremne škole u Beogradu i Zagrebu. Pripravnici za ove škole su se odvajali prilikom primanja u žandarmeriju i to samo „najpodesniji pripravnici, prvenstveno pismeni borci sa solunskog fronta“.[230] Tih 400 žandarmerijskih časnika koji su iz škole izašli u lipnju 1919. postalo je temeljem nastavničkog kadra ove nove žadarmerije.[231]

Odmah prišlo i otvaranju tečajeva i škola za oružnike. Pri svakoj brigadi (u Hrvatskoj u Zagrebu i Splitu) bili su oformljeni dvomjesečni tečajevi za pripremne oružnike, a u Zagrebu i Sarajevu je djelovao također dvomjesečni tečaj i za vođe patrole.

Reguliranje oružničkog školovanja je riješeno tek donošenjem Zakona o žandarmeriji 1922. kada su bile propisane sve instance koje su se trebali brinuti o tome. Formalno je za cijelo školovanje bio zadužen zapovjednik cjelokupne žandarmerije u Beogradu koji je pri tome najviše pratio naređenja ministra unutarnjih poslova, a što se tiče nastave i vojne obuke glavnu je riječ imao ministar vojske i mornarice.[232] Za razliku od prethodnog razdoblja škole su sada bile preciznije utvrđene pa su tako bile predviđene a) žandarmerijske pripremne škole, b) škole za vođe patrola, c) žandarmerijska podoficirska škola i g) informativni tečajevi za oružničke časnike.

Oružničke pripremne škole i škole za vođe patrola trajale su jednako, tri mjeseca. Pripremnu je školu morao proći svaki oružnik u svojoj prvoj godini rada i formalno bez svršene te škole

[229] AJ-14, 226-49, 036.
[230] *Isto.*
[231] *Isto.*
[232] Ove odredbe je potvrdioi Zakon o žandarmeriji 1922. godine. (*Policija*, 21 i 22, 1926, 1132.)

nije mogao samostalno izvršavati oružničku dužnost. Nakon nje, oružnici koji su je svršili s najmanje vrlo dobrim uspjehom su mogli poći u Školu za vođe patrole. Oružnici koji us završili ovu tromjesečnu školu i titularno su se razlikovali od ostalih oružnika. Njihova imenovanja je provodio zapovjednik žandarmerijskog puka, a nosili su znak i titulu „vođa patrole“.

Taj dio školovanja je bio bitan zbog ispunjenja formalnih odredbi iz Zakona o žandarmeriji kao i ostalim odredbama i pravilima struke i da bi se zadovoljilo brojno stanje u svakoj oružničkoj stanici prema zamišljenim kategorijama stručne spreme. Po jedna pripremna škola i škola za vođu patrole su bile osnovane u svakom žandarmerijskom puku i samostalnom bataljunu.[233] Polaznici ovih škola su slušali i polagali iste predmete samo s drugačijim redoslijedom.

Predmeti su bili podijeljeni u dvije kategorije, prvu i drugu. Prvu kategoriju su činili sljedeći predmeti: Zakon o žandarmeriji i žandarmerijskom penzionom fondu, Pravila za vršenje žandarmerijske službe I., II., III. Dio; Istražna služba, Kazneni zakon i Krivični postupak; Administrativni zakoni i praktična žandarmerijska vježbanja. Predmeti druge kategorije su bili predmeti: Higijena i veterinarstvo, pisanje i računanje, Ustrojstvo državne uprave i istorija, egzecir, borba nožem i gimnastika, Nastava za gađanje i opis puške i municije. Vojnička pravila službe I., II., III. I IV. dio; Vojno kazneni zakon i krivični postupak; Uredba o vojnoj disciplini i Zakon o ustrojstvu vojske i mornarice.

Ponovno, u teoriji je sustav predstavljao dobro razrađenu ideju. Međutim, praksa je često pokaziavla suprotan učinak. Zakonski akti vezani za žandarmeriju nisu bili sređeni još niz godina pa su oružnici, prema pravilim, trebali zapravo znati zakone područja na kojem se nalaze.

Primjerice, još su se 1926. godine ta predavanje obavljala na način da „žandarmi za sada, dok se zakoni ne izjednače, budu dobro upoznati sa zakonima koji važe na teritoriji gde su oni na službi“.[234] Prema ovome znači da je idealna situacija značila ako su oružnici djelovali uvijek na području istih zakonskih odredbi, ali se pritom postavlja pitanje i praktične izvedbe tih zamisli. Prema ovome oružnici iz Srbije ne bi dolazili u druge dijelove ili obrnuto, a što nije odgovaralo stanju na terenu.

[233] *Policija*, 21 i 22, 1926, 1132.
[234] *Isto*, 1134.

Žandarmerijska oficirska škola u Srijemskoj Kamenici

Osnovana je Pravilom o ustrojstvu žandarmerijske podoficirske škole

U ovu su školu mogli ući oružnici s najmanje dvije godine službe (inače, oružnici su birani na tri godine). Nastava je trajala šest mjeseci, a pohađali su nastavu iz, već spomenutih, dviju kategorija predmeta. Na kraju školovanja se polagao ispit kojem je predsjedao Zapovjednik cjelokupne žandarmerije, a prisutni bili izaslanici Ministar vojske i Ministra unutarnjih poslova. Školu je do 1926. godine prošlo 2725 pitomaca, a tek ih 12 nije prošlo završni ispit.

KVALITETA LJUDSTVA

„Hrvatsko oružništvo je do nedavno stajalo na razmjernoj visini svoje zadaće, pak je nužno, da tako i u buduće bude, a to će moći biti samo onda, ako bude za ovu važnu i prevažnu pomoćnu sigurnosnu službu dovoljan broj oružnika čestitih, iskusnih i savjesnih , valjano moderno osposobljenih i strogo po zakonu nadziranih...“ – ovo je bio zaključak izvješća pravosudnog odjela vlade u Zagrebu Ministarstvu unutarnjih poslova iz listopada 1920. nastao zbog žalbe oružničke postaje Oblaj (kod Petrinje) na sudske vlasti zbog navodnih neispunjenja svojih zadaća.[235]

Naime, oružnici su bili nezadovoljni puštanjem na slobodu onih koje su oni privodili. U odgovoru Odjela za pravosuđe su međutim glavni razlozi navedenim pojavama bili upravo iz područja za koja je bio zadužen Odjel za unutarnje poslove (državna uprava i policijske vlasti). Tako je navedeni pravosudni odsjek rješenje vidio u sljedećem: „da bi u svrhu uspješnijeg sudbenog postupka ... nužno bilo, da visoka kr. zemaljska vlada povjereništvo za unutarnje poslove neodvlačno najodrešitije protegne odnosna općinska poglavarstva na to, da sudske pozivnice odmah, pravodobno dadu po savjesnim i pismenim dostavljačima strankama dostavljati i propisno potvrdjene dostavnice sudovima neodvlačno vraćaju, te da zamoljena predvedenja k sudu ozbiljno shvate i savjesno ih na vrijeme izvršuju, ..., nadalje da se po nadležnoj oblasti oružničkim postajama naloži, da kaznene, u koliko im nikako ne bude moguće pisati ih latinicom, pišu posve razgovijetnom ćirilicom, zatim da paze da se uhićenja osumnjičenika i predja njihova sudu obavljaju po dobro shvaćenim propisima zakona, nadalje,

[235] Oružnička postaja u Oblaju je 15. veljače 1920. Zemaljskoj vladi u Zagrebu uputila pritužbu „proti kr. sudovima i inim oblastima radi neodredjenja istražnog zatvora proti zlikovcima, što ih ona uhićuje i sudovima predaje i radi preblagog postupka proti njima...“. (HDA 1214, kt. 17, 66.)

da se svim sredstvima zakona stane na put torturi po oružnicima, koja je zabranjena zakonom u čl. 193 Kp po kojem se torturom iznudjeno priznanje i onako „ne ima“ uvažiti, da izvidjaje obavljaju propisno i svrsi shodno, te da ne meću u jednu kaznenu prijavu kažnjiva djela, koja nisu u subjektivnom ili objektivnom savezu, pa da svaki put odmah i obranu osumnjičenika izvide.“[236]

U ovom odgovoru na pritužbu jedne oružničke postaje koja ju je podnijela izravno zemaljskoj vladi na očitovanje, Odjel za pravosuđe je iznio nekoliko zamjerki na dotadašnji rad oružništva koje vrlo dobro opisuju stanje i dojam koja su ostavljali pripadnici represivnog aparata, a koje bi se mogle svesti na nekoliko karakteristika: forsiranje ćirilice, nezakonita uhićenja, tortura, nepropisni uviđaji.[237]

Nadalje, disciplina u oružnišvu nikako nije bila zadovoljavajuća i razlikovala se od vojske u više polja. U vojsci je najveći broj disciplinskih kazni bila ona zatvora do pet dana, u oružništvu je većina njih (preko 90%) bio kazna zatvora iznad deset dana (najčešće od 20 do 30 dana).[238] Očita razlika težine učinjenih djela objašnjavala se nedostatkom discipline i kvalitetom ljudstva koje je u svojim žandarmerijskim stanicama i službom izvan vojarni proizvoljno provodilo vlast i ovlasti.

Vrlo teško oblikovanje i vojnog i oružničkog kadra imalo je za posljedicu potez Ministarstva vojske i mornarice od 7. travnja 1920. kada je proglašena je amnestija za široki opseg nedjela (nabrojati) koja su počinili vojnici (uključeni u žandari) od 12. srpnja 1914. do dana donošenja Ukaza.[239] Ovim se načinom, koji je bio u skladu sa sličnim europskim rješenjima, izgleda htjelo i od različitog starog kadra krenuti iznova.

No, mišljenje o lošem oružništvu je prevladavalo. Loš materijalan status, neškolovano ljudstvo i nemotivacija su učinili da je ubrzo nedisciplina u oružništvu postala izražena. U smislu otkrivanja uzroka i upućivnja na biti problema urednici časopisa *Policija* i stalni suradnici MUP-a su 1921. Miloradu Draškoviću, ministru policije poslali pismo u kojem su

[236] HDA 1214, kt. 17, 67.
[237] Mile Bjelajac tvrdi da je „upotreba pisma bila (je) ravnopravna. Jedna ko se korsitila i ćirilica i latinica, bilo da se radi o aktima koja su služila internoj vojnoj komunikaciji ili prema vani, bilo kada se komuniciralo sa civilnim vlastima ili duhovnim.“ (M. BJELAJAC, *Vojska Kraljevine SHS*, 129.)
[238] *Policija*, 1923, 359.
[239] AJ-14, 226-297, 130.

su vrlo dobro opisali tadašnje stanje represivnog aparta.[240]

U, inače vrlo oštrom obraćanju su naglasili da se „u toku posljednjih godina prilikom izrade policijskih ukaza obraća sve manja pažnja na stvarni interes državne službe, spremu, savesnost i revnost, i manifestuje sve veća tendencija, da se ovi bitni osnovi državne službe zamene partiskim interesima, partiskim kvalifikacijama i protekcijom. Na ovaj način u policijsku struku uvedeni su mnogi novi i sa službom nedovoljno upoznati ljudi, a iz a iz nje udaljen znatan broj starih i iskusnih činovnika, što je imalo za posledicu primetno opadanje struke u pogledu kvalitativnom. 2. da na izradi ovih ukaza u veliko sudeluju i neovlašćena lica razni partiski odbori i komiteti koja činovnike poznaju samo po partijskom obilježju i kojima je više stalo do lokalnih partiskih nego do opštih ineteresa. 3. da se unapređenja vrše prekoredno i po protekcijama. 4. da se premeštanje činovnika ne vši u najviše slučajeva, zbog stvarne službene potrebe nego zbog partijskih i ličnih razloga“.[241]

Na loš izbor kadra odmah su se počeli žaliti i sami, većinom stariji, oružnici u službi. U tom smislu je ocjena zapovjednika 1. oružničke čete u Splitu VI. Žandarmerijske brigade bila ovakva: „ Stariji službenici se žale, da se slabi i nebirani materijal u žandarmeriju prima, te im isti službu oteščavaju i inače svojim neznanjem i nemarom, kao i nedisciplinom žandarmerijski ugled pred narodom potpkopavaju. Od sadanjih regruta bit će samo djelomično moguće vaspitati suvremene valjane žandare i podoficire, jer mnogi ne pokazuju ni najmanju volju za strukovnu izobrazbu, drže disciplinu u svakom pogledu suvišnom, a mnogi traže u žandarmeriji neko privremeno utočište, jer su bezposleni bili, ili su iz Talijanima okupiranih krajeva otkuda su pred istima pobjegli. Oni ne pokazuju nikakav mar i volju za izobrazbu, vrše svoju službu bez interesa i inicijative, jer nemaju uopće nakanu da se žandarmeriji posvete.“[242]

O kvalieti kadra i uzrocima općeg lošeg stanja je pisao i zapovjednik 5. čete VI. žand. brigade u Kotoru. On je pisao da „pokusnici oskudevaju vaspitanjem i disciplinom. Zauzimanje za službu vrlo dobro tačno ispunjanje naloga pohvalno. Nesređenost u samoj državi demoralisanje bivše austro-ugarske vojske iz čijih se redova nadopunjava naš zbor uplivisao

[240] Urednici časopisa Policija Vasa Lazarević i Živojin Lazić bili su i visoki dužnosnici MUP-a, kao i članovi svih važnijih povjerenstava o policijskim pitanjima, pa se u ovakvom slučaju više ogleda „prividna demokracija“ koja je pridonosila obračunu s bivšim ministrom MUP-a.
[241] *Policija,* br. 3 i 4., 1921, 197., 198.
[242] U to je vrijeme zapovjednika 1. čete u Splitu zastupao (najvjerojatnije je tu dužnost i obnašao) poručnik Mirko Zgaga. Sudeći po formi izvješća izgleda da je komandu VI. Brigade odnosno MUP-a zanimalo koliki je utjecaj komunista i sličnih ideja (u tom smislu i HRSS-a) na ljudstvo jer je uvijek na prvom mjestu objašnjavano koliko je bio „štetni upliv iz vana“.(AJ-14, 226-339, 172.)

je na odgoj, zapt, moral pokusnika i postavio disciplinu i red u pozadinu..Ima nade da će od današnjih rekruta 75% odgovarati uslovima žandara 40 % postati valjani žandari i podoficiri“.[243]

Iz Makarske je stiglo izvješće u kojem se nove oružnike opisalo ovako: „Od sadanjih redova početnika treba veliki dio odmah s početka odstraniti, jer se je uvukao izmedju njih elemenat iz kojega se neće nikada valjanoga oružnika vaspitati, bilo bi u korist i interesu službe elemente nakon predloženih prijava nesposobnosti u pogledu intelektualne nesposobnosti ili nemoralnosti bez daljnih formalnosti iz službe odpustiti. Ovo čišćenje bilo bi osobito povoljno prigodom pohađanja pokusne škole u Splitu učiniti.“[244]

Zapovjednik 2. čete VI. brigade u Makarskoj je bio Ernest Zimprich, kapetan I. klase koji je u svom izvješću od 3. kolovoza 1919. detaljno iznio svoju prosudbu stanja u kadru i na terenu. Odnos žandara prema poslu je na početku 1919. bio puno gori nego tada, početkom kolovoza. Kaže da su žandari i civilne vlasti napokon počeli strožije provoditi zakone, a za još bolje stanje na terenu bi ih trebalo još iše postrožiti.[245] Ni na makarskom području nije bilo nikakvih vanjskih utjecaja na žandare, a kaže se da i puno bolje surađuju s vojskom nego što je to prije bilo. Međutim, još uvijek su između vojske i njih postojale trzavice jer ih vojnici „ne smatrju kao organa javne bezbednosti nego više za podređenog ili običnog stražara odnosno općinskog stražara.“[246]

Oružnici su i na ovom dijelu Kraljevstva SHS bili nezadovoljni, a razlog je bio financijske naravi, male plaće, neisplata putnih troškova, nepokrivanje troškova iznajmljivanja stanova i sl. U to je vrijeme najveće nezadovoljstvo uzrokovala uredba kojom je oružnicima bilo zabranjeno nositi vanjsko obilježje čina, a s tim je bilo povezano i pitanje napredovanja u kadru koje je inače bilo znatno nepovoljnije od vojske.[247]

Stječe se dojam da je u tim prvim godinama položaj oružništva prema vojsci bio podređen, a jedan dodatni problem je takav dojam samo pojačao. U to su vrijeme pristigle i nove uniforme u oružničke brigade, ali su jako podsjećale na odjeću zatvorenika za vrijeme Austro-Ugarske.[248] To je toliko uznemirilo oružnike da je npr. zapovjednik u Makarskoj izvijestio da

[243] AJ-14, 226-340, 173
[244] AJ-14, 226-346, 180
[245] AJ-14, 226-345, 179
[246] AJ-14, 226-346, 180
[247] *Isto.*
[248] *Isto.*

će oružnici, ukoliko ih se natjera na nošenje takvih odora, masovno istupiti iz službe.[249] Sažetak problema je bio da su se borili za mogućnost napredovanja, dobivanja novih odora koje bi ih razlikovale od vojske i naravno plaće.

Za razliku od mišljenja u Makarskoj i Kotoru iz Dubrovnika je zapovjednik 3. žandarmerijske čete major ?? u kolovozu 1919. pisao (rukom pisana ćirilica što znači da je morao biti saživljen s tim pismom) da su žandari početnici jako dobri i da će postati odličan kadar kada prođu kroz školu. Major je možda bio iz srbijanske vojske i očito je na pitanje novoga kadra gledao drukčijim očima od onih koji su možda bili bivši austro-ugarski kadar.

Ministarstvo unutarnjih poslova – Odjeljenje za javnu bezbjednosti je krajem 1920. godine (20.12.1920.) zadužilo Pokrajinsko namjesništvo u Splitu da provjeri da li je točno da u Konavlima neki učitelj skuplja potpise za hrvatsku republiku „i za preduzimanje potrebnih mera, ako je izveštaj tačan, da se ovom pokretu stane na put.“[250] U istinitosti ovih navoda ministarstvo je unaprijed ocijenio točnima jer je taj „kraj dao većinu komunistima i u pogledu dogadjaja u Hrvatskoj drži se rezervisano.“[251]

Tek je donošenjem Zakona o žandarmeriji 1922.[252] postalo donekle jasno na koji će se način ocijenjivati oružnički časnici. Kao i u puno slučajeva prije na papiru je puno toga bilo jasno. Prema tom zakonu jasno je rečeno da je oružništvo organ upravnih državnih vlasti i da je u pogledu sigurnosne službe ono podređeno njenim dužnosnicima. To je bila ipak posebna vojna organizacija koja je imala vojni ustroj i organizaciju zapovijedanja, posebna pravila službe, ali postavljena na službu civilnim upravnim vlastima. Prema čl. 33 Zakona o žandarmeriji (1922.) do 16. rujna svake godine su ministru unutarnjih poslova predstavnici upravnih vlasti trebali dostavljati izvješća koja su bila bitan podatak u konačno evaluaciji žandara koja je trebala utjecti na njihove karijere (unapređenja, pohvale i sl.).

Međutim, u prvim godinama nakon Zakona o žandarmeriji to se baš i nije poštivalo. Oni su trebali podnositi podatke isključivo za vodnike i zapovjednike žandarmerijsih službi, a informacije koje su podnosile o ocjenjivanima su također bile točno propisane. Za ocjenu zapovjednika žandarmerijskih stanica izvješća su podnosili veliki župani i to su morali činiti na temelju osobnog kontakta s njima. Za vodnike su trebali koristiti izvješča koja su im o

[249] *Isto.*
[250] AJ-14, 179-596, 558
[251] Izvješće kotarskog poglavarstva u Dubrovniku je bilo da se nije moglo potvrditi postojanje takvih pokreta i djelovanja (AJ-14, 179-579, 561).
[252] Objavljen u *Službenim novinama*, br. 73, 1.4.1922, i u *Narodnim novinama*, br. 91., 20.4.1922.

njima podnijeli kotarski prestojnici.

Budući da u Dalmaciji (i Sloveniji) nisu bile ustrojene okružne vlasti (županije) onda su ta izvješća trebali podnositi kotarski načelnici, ali uz mišljenje pokrajinskog namjesnika. Niže vlasti su inače svoja izvješća trebale dostavljati velikim županima (Hrvatska i Slavonija) ili pokrajinskom namjesniku (Dalmacija) između 15. i 30. kolovoza svake godine, a oni su do 15. rujna potpuna izvješća podnosili MUP-u koje je donosilo konačnu ocjenu.[253] Izvješća su trebala poštivati nekolio osnovnih pitanja kojima se dobivao uvid u rad oružnika i postaja u cijelosti. Ocjena je morala poimenično navoditi za koga se odnosi, kakav je njegov odnos i suradnja s civilnim vlastima, kako se odaziva na njihove pozive i izvršava zadaće, kako se zapovjednik i potčinjeni angažiraju u službi i kakav im je uspjeh, te ukoliko izvršavanje zadaća nije uspješno koja i kakva je odgovornost tu žandara i zapovjednika.[254]

Na krajnjem jugu VI. žandarmerijske brigade, odnosno na području Kotora uz slične probleme prvih godina bili su detektirani i drugi problemi. Niz od tri neriješena ubojstva te veliki broj razbojstava i krađa alarmirali su i Pokrajinsku vladu za Dalmaciju. Njezin pravosudni odjel je 31. ožujka 1920. uputilo zapovjedništvu VI. žandamerijske brigade jedno pismo, žalbenog sadržaja, u kojem su iznesene i optužbe na račun kvalitete lokalnog oružništva u Kotoru i Budvi. Ocijenili su da zbog akcija i lokalnog stanovništva i nikakvih reakcija oružništva postoji velika opasnost da lokalna vlast u očima javnosti izgubi svaki autoritet.[255] Na tom nitko nikome nije vjerovao. „Oružništvo se žali, da njima ova vrst državljana nerado prijavljiva učine, jer da ih ima, koji ovakvo oružništvo ne priznavaju. Opazilo se je nadalje, da je oružništvo ustravljeno i da ne može da vrši službu od straha, te, da nitko ne će pred sudom ništa da posvjedoči, jer se svaki boji, da će poginuti ili barem, da će bit izvrgnuti preziru i ruglu i da će bit proglašen „špijunom““ – bila je ocjena Vlade u Splitu o civilima i oružnicima oko Kotora i Budve.[256]

---

[253] Zbog neujednačenih izvješća i nepoštivanja rokova predsjedništvo pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju je 13. prosinca 1922. (za vrijeme banovanja Juraja Demetrovića) naredilo svim velikim županima da do 1. rujna svake godine dostave Odjelu za unutarnje poslove u Zagrebu, Odsjeku V. izvješća od svih kotarskih oblasti. Ta su se izvješća do 10. rujna trebala nadopunjavati u Odjelu za unutarnje poslove kada ih se dostavljalo predsjedništvu pokrajinskog namjesništva koji ih je onda do 15. rujna dostavio ministru unutarnjih poslova (DASB PŽ 8, *MUP Pokrajinskom namjesniku u Zagrebu*, 9.12.1922., P1010048).

[254] DASB PŽ 8, *MUP Pokrajinskom namjesniku u Zagrebu*, 9.12.1922, P1010049.

[255] AJ-14, 226-461, 229, AJ-14, 229-174, 76.

[256] Na spomenutom području je veliki problem predstavlo i naoružanje jer „da svaka kuća ima pušaka, ručnih granata, a suviše, da svaki muškarac ima revolver...“. Za ovaj problem je kotarski načelnik Kotora optužio majora Đukanovića po čijoj je zapovijedi, a bez dogovora s civilnim vlastima, to stanovništvo i naoružano. Nešto

DRŽAVNA UPRAVA I REPRESIVNI APARAT

Narušena javna sigurnost nakon svršetka Prvoga svjetskog rata je uzrokovala potrebu osnivanja velikog broja oružničkih postaja. Prve, inicijalne zamolbe za njihovo osnivanje su činile civilne vlasti. Te su lokalne vlasti trebale i pružiti infrastrukturu za njihov prihvat iako nje najčešće nije bilo. Prostorije za rad postaje su se iznajmljivale, ali su oružnici u mjestu gdje su dolazili često uselili nekom bogatijem stanovniku.[257] Međutim, represivni aparat nikako nije bio zadovoljan načinom dobrodošlice u pojedinim mjestima. Tako ej u jednom izvješću MUP-u u Beogradu javljeno da „pojedini činovnici i građani od Hrvata /frankovci/ fratri gledaju na vojsku preko, sa nepoverenjem, izbegavaju je...Prema oficirima isto tako. Svakom prilikom izbegavaju dodir s njima.“[258]

Kao primjer koji ilustrira navedni odnos prema vojsci i oružništvu naveden je primjer u kojem posljednji nisu mogli naći stan u Ljubuškom jer im nitko nije htio izdati prostore.[259] To je trajalo mjesec i pol dana dok se „jedan musliman iz Carigrada nije dragovoljno iselio iz svoje kuće, iz poštovanja prema srpskoj vojsci, i dao pod zakup...“[260]

Do 1922. IV. žandarmerijska brigada se sastojala od četiri bataljuna (Zagreb, Osijek, Petrinja, Mitrovica), a od 1922. od tri bataljuna (Zagreb, Osijek, Ogulin). 1924. je u Zagrebu bio 9. žandarmerijski puk.

VI. žandarmerijska brigada u Splitu[261] je bila sastavljena od sljedećih četa: 1. čete u Splitu (stanice Lećevica, Muć, Kijevo, Trogir, Kaštel Stari / pod njim bio i Kaštel Novi/, Dicmo, Zadvarje[262]? ovo navodim kako piše u izvješćima), 2. čete u Makarskoj, 3. čete u Dubrovniku

---

kasnije Pokrajinska vlada za Dalmaciju zatražila je njegov premještaj, ali nisam naišao podatke o rezultatu tog zahtjeva. (AJ-14, 226-461, 229, AJ-14, 229-174, 76.)

[257] „Imade naime policijskih činovnika a i žandarmerijskih oficira, koji pitanje organizovanja žand stanica na veoma pogrješan način rješavaju. oni obično odrede 2-3 žandarma, koji sačinjavaju stanicu, pošalju ih u bilo koje selo, a o njihovom stanovanju, hranjenju, vršenju sužbe itd ne brine se niko više. Ovi žandarmi čim stignu u selo, odmah potraže kakvog "gostoljubivog" domaćina, koji će ih besplatno ili uz minimalnu naknadu primiti na stan i hranu...na taj ćemo način dobiti, umjesto jedne dobro organizovane žandarmerije, četu raštrkanih uniformisanih prosjaka, koji su seljacima samo na teretu...” *Policija*, br. 1 i 2, 1920. s.p.

[258] AJ 14, 229-50

[259] „Zulumćari u Ljubuškom“, *Jugoslavija*, 22.9.1922., 138.

[260] AJ-14, 229-53.

[261] U kolovozu 1921. zapovjednika zastupao potpukovnik Stojan Trnokopović (M. BJELAJAC, *Admirali i generali Vojske Kraljevine Jugoslavije 1918.-1941.*, Beograd 2004., ??)

[262] U kolovozu 1921. ovu su stanicu činili: zapovjednik, podnarednik Bogdan Damjanović; kaplar Umberto Lučić, žandar Marin Marinović. (AJ-14, 226-389, 198)

(stanica Ston, Blato,), 4. čete u Herceg Novom, 5. čete u Kotoru, 6. čete u benkovcu (od 1921. i izgleda odlaska Talijana u Obrovcu) i 7. čete u Šibeniku (sada u Siveriću /1921.).

Iz jednog izvješća o cijepljenju iz srpnja 1921. se vidi da je na području VI. brigade bilo organizirano 165 stanica sa po 3 – 7 oružnika u njima, a ukupno ih je bilo blizu 1000.[263] Komanda VI. žandarmerijske brigade izvijestila je 20. kolovoza 1921. kraljevskog namjesnika za Dalmaciju i o najmanjim provalama što govori koliko je bilo prisutno nadziranje i želja za kontrolom svih događaja.[264]

Tijekom 1923. na području VI. brigade su u 13 slučajeva žandari pucali i 1 upotrijebili hladno oružje.[265] Inače, svakog tjedna su sve brigade slale izvješća u Komandu cjelokupne žandarmerije o učinjenim prekršajima i kaznenim djelima. Međutim, često je na kraju godine dolazilo do ispravaka statističkih podataka, a opravdanje za takve slučajeve iznio je zapovjednik VI. žandarmerijske brigade: „neke stanice nisu bile u stanju, da tačno okategorišu kažnjiva dela, pošo nisu žandarmi imali kaznenog zakona, niti druga koja pomagala, kao ni ostalih zakona ni propisa.“[266] Ta se sitaucija trebala poboljšati od 1924. godine izdavanjem zbirki zakona, ali je pitanje na koji su način oružnici prije toga djelovali „po zakonu“ kojeg često nisu zapravo znali.

Problem u kadroviranju oružničkih postaja je bio stalan. Jedan primjer koji to potkrepljuje dogodio se i prilikom pitanja sigurnosti na području Gračačkog žandarmerijskog voda je bilo narušeno i tijekom prva četiri mjeseca 1930. godine kada su se dogodile dvje provalne krađe, provla u poštu u Gračacu te jedno ubojstvo uz krađu. Niti jedan zločin nije otkriven, a za potrebne mjere je intervenirao kotarski načelnik u Gračacu zamolbim na Odjel za državnu zaštitu Savske banovine. Tražio je povećanje broja oružnika na postajama Gračačkog voda[267] kao i konačno postavljenje nekog oružničkog časnika na mjesto zapovjednika oružničkog voda u Gračacu.[268]

[263] Oružnike su trebali cijepiti vojni liječnici, ali ih je bilo premal pa je zatraženo da cijepljenje obave civilni liječnici na područjima stanica. (AJ-14, 226-384, 193)
[264] Npr. Slučaj provalne krađe koju je počinio Grgo Blažeković u selu Kućića, općina Omiš (AJ-14, 226-389, 198).
[265] AJ-14, 226-541, 242, 243.
[266] AJ-14, 226-544, 245.
[267] Postaja u Gračacu za 4 oružnika, Bruvno za 3, Zrmanja i Velika Popina za 2. (HDA 144, kt. 36, 023.)
[268] HDA 144, kt. 36, 023.

Osnutak stanica su tražile civilne vlasti koje su nekada bile uslišene, a često i ne.[269] Proces zahtijeva za uspostavu nove stanice je bio prilično nejasan. Dokumenti iz vremena diktature daju zaključiti da je redoslijed takvih zahtjeva bio održavan na najvišim državnim razinama, dokumenti s početka 1920.-ih otkrivaju da su kotarski predstojnici osnuak nove stanice trebali prvo dogovoriti s odgovoarajućim nižim časnikom n terenu, zapovjednikom voda ili čete, a nikako ne sa zapovjednikom brigade ili više.[270]

Prema Uredbi o žadarmeriji civilne vlasti su trebale kontaktorati poštujući načelo jednake hijerarhije, Kotarski predstavnici sa zapovjednicima čete ili voda, Zemaljska vlada s komandom žandarmerijske brigade.

Međutim MUP je za osnivanje pojedinih organizacijskih struktura žandarmerije tražio i mišljenje vlasti na terenu. Tako je na prijedlog okružnog inspektora u Ogulinu koji je predložio osnutak žandarmerijskog voda u Rabu[271] MUP mišljenje i prijedlog djelovanja zatražio od banske uprave Savske banovine Zagrebu. No, nije jasno zbog čega do toga ipak nije došlo jer je banska uprava iskazala poptuno slaganje s navedenim prijedlogom. To bi mogao biti dokaz da posljednju riječ kod osnutka voda nije imala civilna vlast nego jedinoministastvo u Beogradu.

Briga o javnom redu i miru stavljeno je u dužnost policijskim vlastima i organima ovim zakonima: o javnoj bezbednosti, o uređenju okruga i srezova, o ustrojstvu uprave grada beograda, o opštinama, uredbom za službu komesara željeznilčke i parobrodske policije.[272]

Po čl. 2 zakona o javnoj bezbjednosti od 31.1.1905. „za održavanje javne bezbjednosti reda i ira staraju se policijeske i općinske vlasti , svaka u svome području.“

Po čl. 6 zakona o uređenju okruga i srezova od 18.3.1905. „državnim upravnim vlastima u krugu i srezu glavni zadaci su : 1. da se staraju o održanju javnog reda i opšte i lične imovne bezbednosti u okrugu i srezu. Itd.“

---

[269] Kao razlozi se najčešće isticalo potrebu zbog očuvanja sigurnosti i političkog mira. Jedan primjer kada ne banska uprava Savske banovine tražila od Savskog žandarmerijskog puka osnivanje postaje u Rečici do koje nikada nije došlo. (HDA 144, kt. 36, 024.)

[270] „Isto tako dešava se da potiču pojedini predlozi za uspostavljanje stanica od strane kotarskog predstojnikaneposredno komadantu brigade bez da se je o tom učinio prethodno sporazum sa dotičnim vodnikom ili koandirom čete.“ (HDA 1214, kt. 17, 046.)

[271] Prema prijedlogu an čelu voda je trebao biti oružnički major sa znanjem talijsnskog jezika, a po mogučnosti i mađarskoga jer za vrijeme sezone od travnja do 15. listopada kroz mjesto prođe oko 12 do 13000 turista stranaca. (HDA 144, 38, 192.)

[272] *Policija*, br 19 i 20, 1920.

Po čl. 12 ovog zakona: „okružni načelnik stara se da u njegovom okrugu uvek bude red, da je svakom građaninu u okrugu potpuno ujemčena lična i imovn abezbednost otklanjajući svojim brzim i energičnim merama sve ono što bi oglo smetati.“

Po čl. 41 istog zakona“ u vršenju svoje policijske skužbe sreski načelnik izdaje policijske naredbe kako za ceo srez tako i za pojedina mesta u koliko nisu već izdate od mesnih policijskeih vlasti, kao i za pojedine pojavljene slučajeve u srezu:

Te policijske naredbe obuhvataju sve što ima za cilj: 1. ličnu i imovnu bezbednost, 2. red sigurnost i lakoću saobraćaja po javnim putevima, ulicama, pijacama, mostovima i vodama. 3. red na putovima u varoši i javnu prodaju životnih namirnica za jelo i piće. 4. red i napredak prilikom skupljanja ljudi na jednom mjestu kao: na vašarima saborima, javnim svečanostima i td.

Po čl. 94. zakonao opštinama od 5.6.1903. (posljednje izmjene 29.12.1909.) „opštinski sud ima ove vlasti: 1. policijsku da održava red i bezbednost u opštini po propisima zakonskim i po upustvima i naredbama državen policijske vlasti.“

Osnovna bitnost navednih mjera su bile njezine preventivne i represivne osobine. Preventivne (nadzor nad javnim mestima, skupovimma, zborovima, društvima, raznim manifestavicijama, svečanostima, itd. a u druge mjere: kažnjavanje ili optuživanje izgrednika nadležnim vlastima). Za izvođenje ovih mjera nadležnim vlastima stoje na raspoaganju: žandarmerija, državni služitelji (panduri), općinski stražari, privatna lica i vojska.

JAVNA SIGURNOST I KRIMINALITET

Kraj Prvog svjetskog rata su obilježili brojni neredi, pljačke te posljedično tome, opći dojam nesigurnosti na čitavom području tek osnovane Države Slovenaca, Hrvata i Srba. To je u konačnici bio i jednim od osnovnih razloga pozivanja savezničkih jedinica na njeno područje u studenome 1918. Međutim, potpisivanjem primirja u istom mjesecu s Austrijom i Ugarskom nisu odmah donijeli i smirivanje situacije. Preko noći se nije ništa promijenilo, tako da je određena nesigurnost vladala i prvih godina Kraljevine SHS.[273]

Cijela 1919. godina je protekla u teškom sigurosnom stanju i atmosferi. Pljačkanja su bila česta, a velike su štete činjene na željezničkim prugama i sl. Vlakovi su se pljačkali stalno, a država još nije raspolagala s dovoljnim brojem ljudi. Žandarmerija i policija nisu se mogle nositi s takvim stanjem, pa je krajem studenoga 1919. primjerice za područje Vojvodine bio proglašeno izvanredno stanje i vojska je preuzela kontrolu nad javnom sigurnosti.[274] Na području Vojvodine je ovo moglo biti najlakše izvedeno jer je prijeratna legislativa to dopuštala bez ikakvih dodatnih mijenjanja zakona. Bili su planovi da se isti zakoni uvedu i u Hrvatsku i Slavoniju, ali do toga nije došlo.

Stanje u Hrvatskoj je tada bilo također ispunjeno napetostima, a razlozi su bili različiti. Američki izvori su tako njihovo ishodište vidjeli u izjavama i pokretima radikala, u uvijek prisutnim subverzivnim elementima, u tajnim postupcima Italije i Austrije, u ogromnom broju izbjeglica iz Istre i Rijeke koji su vladu držali neodgovornom i lijenom da radi išta za njihovo dobro i naposljetku greške, nasrtljivost i „željeznu ruku srpskih civilnih i vojnih dužnosnika i časnika“.[275]

Te, 1919. godine je nedostajalo sigurnosti na čitavom području Kraljevstva SHS od čega je najviše izgreda i problema bilo u Južnoj Srbiji. Tadašnji represivni aparat nije uspio riješiti navedene probleme čemu su uzroci bili već navedeni problemi oko organizacije i ljudstva. Nemogućnost da se normalnim procedurama ostvare rezultati oko organizacije tijela pod MUP-om od početka 1919. je uzrokovalo vrlo česte posebne naredbe i uredbe ministra unutarnjih poslova Pribićevića kojima je osobno usmjeravao rad na terenu.

[273] Ostaci odmetnika s kraja 1918. bili su uhvaćeni tek 1924. (Slučaj Jove Stanisavljevića Čaruge).
[274] M 358, R 5, 0302.
[275] M 358, R 5, 0305.

Takva njegova okružnica od 18. svibnja 1919. slikovito govori što se očekivalo od oružničkih i policijskih vlasti. Tada im je S. Pribićević propisao: „Zbog novajlija u struci, a da bi i starije podsetio obraćam Vam pažnju da u borbi protiv odmetnika i kriminaliteta u opšte valja ovo raditi:

1. Odmah obrazovati žandarmerijske stanice po svom okrugu i po njima rasporediti žandare tako da najveća stanica bude u okružnoj varoši, pa onda u sreskim mestima, i onda dalje po važnosti i ugroženosti pojedinih krajevaa, no da stanice ni u kom slučaju ne budu slabije od pet žandarma. Žandare valja uputiti da naizmjenično po dvojica patroliraju po putevima pa onda u drugom mjestima. Svaka stanica treba da ima obilježen svoj rajon i da vodi spiskove odmetnika, osuđivanih, onih pod nadzorom, i da patroliranjem nadziru što rade i ime se bave…ja ostavljam rok od dvadeset dana da se stanice uspostave gdje to dosada nije učinjeno i dvadeset prvog dana da mi se podnese izvješće o učinjenom. Gdje se to ne bude učinilo uzet ću na odgovorrnost dotične starješine.

2. I općinske, i sreske i okružne vlasti kao i žandarmerijske stanice vodovi i čete imaju voditi svako za svoj rejon spiskove i točnu evidenciju odmetnika, jataka itd.

3. Prema onima koji se od vlasti odmetnu treba odmah primjenjivati i preduzimati sve nužne zakonske mjere i neprestano ih goniti na dajući im oka sklopiti dokle se ne pohvataju ili ne pobiju. Treba ih na prvom mjestu u smislu zakona o javnoj bezbejdnosti odmah pozvati na predaju i ako se u ostavljenom roku ne predaju, oglašavati ih za hajduke i predlagati za ucjenu.[276]

4. narediti i voditi računa da se rodbina i jataci odmetnika stave i drže pod nadzorom

5. Okružni načelnici trebaju češće obilaziti srezove i po koju opštinu iz svakog sreza da se uvjeri da li sreski načelnici, pisari i općinske vlasti i žandarmerija preduzimaju sve potrebne mjere za suzbijanje kriminaliteta.

[276] Za oglašavanje hajduka od 1919. je izlazio i poseban list navedenih tjeralica, Policijski glasnik. Oglašavanje odmetnika zakonski je dodatno ojačano *Uredbom o oglašavanju i ucenjivanju zločinaca, odbeglih iz istražnih ili sudskih pritvora i kaznenih zavoda* 20. veljače 1921. sljedećeg sadržaja: „Čl. 1 Kad lica koja odgovaraju ili su osuđena a zločina dela pobegnu iz pritvira policijskih i sudskih vlasti ili iz kaznenih zavoda, oglasiće se odmah po begstvu za odmetnike – hajduke, ne čekajući rok po čl. 9 zakona o javnoj bezbednosti. Čl. 2 Prilikom oglašavanja za odmetnike ovakvih oblasnih begunaca nadležni okružni načelnici će ih odmah i uceniti sa sumom od dve hiljade dinara. Ako odbegli krivac bude predstavljao već opasnost za javvni red i mir i ličnu i imovnu bezbednost, okružni će načelnik učiniti telegrafsku predstavku ministru un poslova, koji ucenu može odmah povisiti do sume, koja će svojom veličinom ubrzati hvatanje ili uništenje opasnog abegunca. Čl. 3 Odredbe zakona o javnoj bezbednosti koje se protive ovoj uredbi neće se primenjivati.“ (*Policija* 1. i 2., 1921. s.p.)

6. Voditi računa da i žandarmerijski oficiri što više obilaze žandarmerijske stanice.

7. U krajevimaa gdje se bezbednost poremetila valja pored žandarmerije osnovati i seoske straže od mještana za koje tražiti puške od vojnih vlasti a koje će nadzirat i činovnici i žandarmerijske patrole.

8. I činovnici i žandari trebaju biti u stalnom kontaktu s restavnicima općinskih vlasti s učiteljima i svećenicima i drugi viđenijim ljudima radi informacija o pojavama.

9. Rodbinu odmetnika strogo nadirati i preko nje djelovati da se ovi predaju govoreći im kakve će posljedice podnostiti u slučaju da ne bude bržeg uspjeha.

10. Treba nastojati da se što prije saznaju jataci odmetnika a i njih uzimati na odgovor i osobito ih upotrijebiti da prokažu odmetnike da se isti pohvatju ili da ih oni sami pobiju.

11. Biti u stalnom kontaktu s mještanima kao obavještajna služba. Kontakt uvijek u četiri oka.

12. Gdje se ukaže potreba i u krajnjoj nuždi narediti da se čobani i stoka s trla i pojate steraju u sela te da odmetnici ne bi na lak način dolazili do hleba i ostalog.

13. Organiziranje krstarećih odjeljenja. Po potrebi povući sa stanice gdje je mirno najviše dupli broj od odmetnika žandare koji će ih goniti.

14. Suradnja između političkih okruga i oblasti, razmjena informacija."

Uredba o vojnoj cenzuri pojavila se dakle krajem 1919. iako je provođena i prije.

KRIMINALITET HRVATSKA I SLAVONIJA							
	1919 (5)	1920 (3)	1922 (4)	1922 (11)	1923 (5)	1923 (10)	1924 (3)
DRŽAVNI POREDAK (1-4)	2,34%	2,06%	1,99%	1,61%	1,19%	1,36%	1,74%
JAVNO NASILJE (5-17)	8,17%	5,66%	10,82%	14,65%	10,60%	7,16%	4,51%
UBOSTVA, TJELESNE OZLJEDE (23-29)	11,36%	12,46%	23,51%	18,80%	16,15%	15,15%	15,42%
KRAĐE, PALEŽ (30-37)	78,13%	79,82%	63,68%	64,94%	72,05%	76,33%	78,34%

KRIMINALITET DALMACIJA							
VRSTA POSLA/ GODINA	1920 (1)	1920 (3)	1920 (4)	1922 (4)	1922 (11)	1923 (2)	1924 (5)

DRŽAVNI POREDAK (1-4)	1,12%	1,68%	4,35%	7,87%	1,96%	15,54%	8,26%
JAVNO NASILJE (5-17)	13,41%	17,88%	8,70%	23,03%	20,59%	8,81%	8,26%
UBOSTVA, TJELESNE OZLJEDE (23-29)	7,26%	11,17%	14,29%	2,81%	12,25%	11,92%	19,27%
KRAĐE, PALEŽ (30-37)	78,21%	60,34%	72,67%	66,29%	65,20%	63,73%	64,22%

Na području banske Hrvatske je bilo ustrojeno pet žandarmerijskih četa i to u Zagrebu, Osijeku, Petrinji, Ogulinu i Mitrovici, a činili su IV. žandarmerijsku brigadu u Zagrebu. Što se tiče javne sigurnosti (svibanj 1919.) u kriminalitetu su najviše udjela imale krađe i djela protiv vlasništva (napraviti tablice za 1919.), a ocjena je bila da je javna sigurnost bila povoljna. Tijekom svibnja 1919. oružnici su djelovali bez pomoći redovne vojske, a u pet slučajeva su oružnici otvarali vatru u kojima su ubili četvero, a ranili šestero ljudi.[277]

I 1920. godina je protekla u lošoj javnoj sigurnosti posebno na području Like i Slavonije koju su uzrokovale grupe odmetnika poput Jove Stanisavljevića Čaruge ili Matijevića i drugih. Zbog iznimno lošeg stanja je Zemaljska vlada je krajem srpnja zatražila od IV. žandarmerijske brigade uzroke takvog stanja i prijedloge za popravak tog stanja. Sve čete su bile obvezne poslati izvješća, a sumirano izvješće je naglasilo da su bitni uzroci djelovanje komunista i drugih protudržavnih elemenata i sl. U ljetu 1920. na području IV. žandar brigade je 2. bataljun 1. četa bio u Osijeku. Imala je u tom trenutku 49 odkomandovnih, 4 u bolnici, 16 na osiguranju Erduta, Donjeg Miholjca, Sopja i Terezinog polja.[278] To je bilo premalo i za predlagana četovanja kojima se trebalo uhititi Čarugu i Matijevića. 2. žandarmerijski bataljun Osijek je bio sastavljen od vodova. Matijević i Čaruga su se u to doba nalazili na zapadnom dijelu našičkog i istočnom virovitičkog voda koje je obuhvaćalo područja sljedećih stanica: Orahovica, Drenovac, Slatina, Crnac, Đurđenovac, Našice i Klokočevac.[279] Stanica Suhopolje je pripadala 3. vodu, 1. čete, 2. bataljuna Osijek. 2. četa 2. bataljuna je bila u Požegi, a izgleda je pokrivala područje županije jer su joj pripadali vodovi u Brodu, Gradiški, Pakracu i sl. Zapovjednik bio ? B. Orešković. Na području te čete je tijekom srpnja i kolovoza 1920. djelovala razbojnička grupa Jurkovića u kotaru Brod na Savi i Lavrnje u Gradiški. I za njima su organizirana četovanja. Tako je za Lavrnjom i drugovima tragalo 32 oružnika pod vodstvom potporučnika Lovinčića.[280]

Stanica Lipik je inače zbog povećanja krađa povećana sa 2 na 4 oružnika. 3. četa 2. bataljuna je bila u Mitrovici, zapovjednik (kolovoz 1920.) Svetozar Sremčević. Na području te čete su

[277] AJ-14, 226-119, 055.
[278] AJ-14, 179-623, 581
[279] *Isto*.
[280] AJ-14, 179-625, 583.

veliki predstavljala 32 zatvorenika koja su pobjegla iz zatvora Sudbenog stola u Mitrovici u Mitrovačke šume i Frušku goru. Sremčević je predlagao da bi se za bolje rezultate oružništva po tom pitanju trebalo činiti sljedeće: da se u svim selima održavaju noćne straže, da se pomagači podvrgnu što strožim kaznama, da se raspiše nagrada za njihovo hvatanje ili ubijanje, da se i stanovništvu dozvoli upotreba oružja nad razbojnicima i da se poveća broj oružnika.[281] 4. četa je bila u Vukovaru, zapovjednik Pavle Sušić.

Stanje na području virovitičke, požeške i srijemske županije su posebno bile nepovoljne, a zapovjedništvo 2. bataljuna IV. žand brigade je razlog tome ovako objasnilo: „Velika napučenost ovog teritorija sa življem svih mogućih narodnosti, dakle i stranaca dapače dosta takovih, koji nisu naši državljani, a prebivaju ovdje radi zarade u trgovini ili većinom u znatnim industrijalnim poduzećima, kojih poduzeća imade ovde razmjerno najviše u cijeloj našoj državi. Razmirice među narodnostima, proizazvanima bivšom politikom Austro-Ugarske, a raspirane osobito početkom svetskoga rata, jest baština iza predjašnih vlasti, a dovodi sada do štrih izazivanja i sukobam te delikti osobito krvni, koji proističu iz toga, sačinjavaju veliki procenat kriminalnih djela, osobito ali u Srijemu.“[282]

Kriminalitet u gradu Osijeku 1922. i 1923. godinu bio sljedeći prema izvješću kraljevkog redarstvenog povjereništva u Osijeku.[283] U zagradama su brojevi za 1922. U 1923. je bilo izvršeno 216 zločina (249) i to: uvreda veličanstva 6 (9), ometanja javnog reda i mira 9 (7); javnih nasilja 25 (10); silovanja i ostalih bludnih radnji 7 (9); umorstva 1 (3); ubojstva 4 (3), teških tjelesnih ozljeda 12 (9); krađa 99 (157); pronevjera 12 (14), razbojstva 3 (6), prevara 16 (15), ostalih zločina 3 (3). Počinitelji su pronađeni u 186 (201) dok su u 30 slučajeva ostali neotkriveni. U Osijeku je tih godina bilo 541 (355) prekršaja i prijestupa što ih dosuđuju kazneni sudovi.[284] Zbog tih prekršaja je uhićeno 651 (464) osobe, od čega 58 (12) ženskih.

Prekršaja što ih presuđuju upravne oblasti[285] bilo je 5373 (3964).[286]

Podatke o kriminalitetu za 1923. godine je objavila i zagrebačka policija. Tijekom te godine bilo je pritvoreno 13130 lica. Od tog broja je dobilo izgon u unutrašnjost 1622, a van zemlje 421.

---

[281] *Isto.*
[282] AJ-14, 179-629, 586
[283] *Policija,* 1924., 74.
[284] Presude kaznenih sudova: protiv sigurnosti života, protiv tjelesne sigurnosti, sigurnosti vlasništva, oružanom patentu, inih.
[285] Upravne oblasti: prekršaji cestovnog reda, zdravstvenih, službinskog reda, poljske štete, bjegstva od kuće, veterinarskih, šumskih, lovnih, inih.
[286] *Policija,* 1924., 74.

ODUZIMANJE ORUŽJA

Vlastima je veliki problem predstavljalo i oružje zaostalo među stanovništvom nakon rata. Već i prije ujedinjenja srbijsanska je vojska provodila oduziumanje oružja, ali ih je veliki broj ostao neotkriven još dugo u budućnosti. Prema zamolbi Drinske divizijske oblasti povjerenik Narodnog vijeća za unutarnje poslove dr. Budisavljević je 25. studenoga 1918. izdao naredbu o razoružanju na području požeške, virovitičke i srijemske županije.[287] U tom trenutku propisani redoslijed nositelja akcije je bio na oružništvu, vojsi SHS te kao pomoćnice ovim snagama, srbijanskim postrojbama dok je u praksi djelovao obrnuti redoslijed. Stari oružnici i novi pripadnici SHS još su bili u procesu ispitivanja, a u akciji su trebali sudjelovati samo oni „za čiju potpunu pouzdanost mogu jamčiti i odgovornost mogu preuzeti njihovi predpostavljeni glavari upravnih oblasti".[288]

Provedena akcija nije ostvarila očekivani rezultat, a situacija je bila otežana i pojavom masovnog skrivanja i zakopavanja oružja pa je Budisavljević 18. prosinca 1918. donio novu naredbu koja je i za nezakonito posjedovanje oružja propisala kaznu zatvora od šest mjeseci i globu od 2000 Kruna.[289]

Nakon Slavonije razoružanje je nastavljeno i dalje na zapadu. U Zagrebu je bilo naređeno razoružanje 3. siječnja 1919., na području grada Karlovca 15. siječnja, a u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji 20. siječnja 1919. U praksi je razoružanje stanovništva obavljeno nešto kasnije pa je u Bjelovarsko-križevačkoj kao i Varaždinskoj županiji to učinjeno tijekom ožujka 1919.[290] Sve su akcije bile provođene po istom modelu. Razoružanje se obavljalo po načelu da oduzimanje obavlja oružništvo uz pratnju pouzdanih vojnika dok im je zaštitu i pomoć pružala srbijanska vojska koja se trebala brinuti „za uspješnu, nesmetanu provedbu" razoružanja.[291] Prije početka provođenja bilo je također potrebno prići viđenijim licima sela, prvenstveno svećenicima, koji su trebali uvjeriti stanovništvo na predaju oružja. Smjelo se ostaviti samo lovačko naoružanje, ali tek režimu i državi „pouzdanim licima".

[287] AJ-14, 226-494, 229
[288] AJ-14, 226-494, 229, AJ-14, 229-136, 60.
[289] AJ-14, 226-494. AJ-14, 229-138, PA62
[290] AJ-14, 226-494, 229.
[291] AJ-14, 226-494, 229. AJ-14, 229-140

Razoružanje u Varaždinskoj i Bjelovarsko-križevačkoj županiji se obavilo na temelju uputstava tadašnjeg v.d. zapovjednika IV. žandarmerijske brigade pukovnika Milana Mizlera od 4. ožujka 1919.[292] Prema njegovoj osnovi početak posla je bio na velikim županima. Oni su trebali označiti „najpogibeljnije“ kotareve svoje županije u kojima bi onda kotarski načelnici odredili općine koje bi trebalo razoružati.[293] Za akcije u Varaždinskoj i BB županiji je bilo određeno po 50 redovnih oružnika te još 50 „pridijeljenih oružničkih vojnika“. Oružnici su bili skupljani u Zagrebu 8. ožujka 1919. odakle su u rano poslijepodne krenuli prema odabranim mjestima.[294] Dodatnu snagu su im pružale armijske oblasti koje su ovim snagama trebale dodati po još 100 vojnika.[295] Inače, Zakon o nošenju i držanju oružja je proglašen 18. veljače 1922.

Prema Mizlerovoj uputi razoružanje je trabalo provesti tako da se prvo opkoli izabrano selo u kojem bi zatim najčešće načelnik pozvao stanovnike da predaju oružje uz upozorenje teških kazni u suprotnome. Nakon toga bi išla premetačina, a kome se pronađe oružje išla bi i globa i kazna zatvora. Prokazivanje se podupirlo davanjem 2/3 od utjerane globe ako bi informacija bila istinita.[296] Prema sadržaju ovih uputstava daje se zaključiti da su oni bila ishodište i osnva kasnijih četovanja i njihovih metoda koje su povremeno, in situ, bile modificirane.[297]

Nakon ovih premetačina stanovništvu se davalo i dodatnih 14 dana za anonimno vraćanje oružja.[298] Tek nakon isteka i tog roka je poduzimana još jedna premetačina nakon kojih bi oni koji su i dalje imali oružje bili najstrožije kažnjeni.

Međutim, rezultati nisu bili ni približno zadovoljavajući. Posebno su vojne vlasti bile nezadovljne jer su smatrale da civilne vlasti nemaju ni kompetencije ni mogućnosti da nad stanovništvom provedu one propisane „najteže kazne“. Zbog izostanka rezultata

---

[292] MInistar unutarnjih poslova Pribićević je naredio rzoružanje ovog područja, a prije toga i kotara oko Zagreba u istom vremenu. (*Dokument Uputstva za vojnu asistenciju civilnim vlastima kod razoružanja civilnog stanovništva u Hrvatskoj, april 1919*, M. BJELAJAC, *Vojska Kraljvine SHS*, 319.)

[293] AJ-14, 226-494, 229. AJ-14, 229-143

[294] *Isto.*

[295] Prema jednoj naredni Komande IV. armijske oblasti, a prema naređenju Vrhovne komande vojska („naše trupe“) su trebale učestvovati pri razoružanju pomažući tijela civilnih vlasti „izbegavajući neprijatne scene“. (M. BJELAJAC, *Vojska Kraljvine SHS*, 319)

[296] AJ-14, 226-494, 229-144

[297] O načinu provođenja razoružanja su postojala različita mišljenja pa je dolazilo do razlike rješenja koja su nudila oružništvo, vojska ili MUP. Sva su se ipak svodila na potrebu najtežih kazni za one koji ne predju oružje na vrijeme, uz stav vojske da sam oni mogu to valjano i provesti. Naročito problematične su bile tri hrvatske županije Zagrebačka, Varaždinska, BB. Dojave su bile za sela oko Zagreba: Otok, Ciklarec, Rudnik, Pobrežje te u kućama Kajzerice, ali i grad Zagreb što se vidjelo tek „pucnjavom za vrijeme božićnih i novogodišnjih blagdana”. (AJ-14, 226-494, 229-147, 229-149)

[298] Prijedlog je bio da se oružje može potajno ostaviti u dvorište, ispred vrata ili u hodniku oružničke postaje ili zgrade kotara ili općine. (AJ-14, 226-494, 229-146)

zapovjedništvo IV. armijske oblasti je službeno povuklo svoju asistenciju oružništvu jer je smatralo način razoružanja neprovedivim.[299] Nezadovoljstvo provedenim mjerama, odnosno pojava da je uz sve akcije stanovništvo i dalje bilo naoružano nije prestajalo prvih nekoliko godina nove države. Zbog toga su velikim županima u Varaždinu, Bjelovaru i Zagrebu te redarstvenom povjereništvu u Zagrebu ponovljene naredbe o naoružanje 18. i 31. ožujka što samo govori o nestrpljivosti vlasti. Naredba je ponovljena na zahtjev IV. armijske oblasti i 15. svibnja 1919.

Ništa nije ostvarilo zadovoljavajuće rezultate pa su do jeseni 1919. još dva puta bile donesene naredbe o razoružanju na području Hrvatske, 2. srpnja kada je već provođenje razoružanje preuzela žandarmerija. Posljednja faza razoružanja je pokrenuta naredbom od 26. srpnja 1919. Problem naoružanja nije prestao ni u 1920., a tek krajem te godine na sjednici Ministarskog savjeta od 29. prosinca je donešena odluka koju je Naredbom proveo novi ministar unutarnjih poslova, Milorad Drašković.[300]

[299] AJ-14, 226-494, 229-147

[300] Naredba je odredila da dozvole za nošenje oružja mogu izdavati samo „okružni načelnici". Kazna za posjedovanje oružja bez dozvole je bila tri mjeseca zatvora sa radom, a bila je dozvoljena i njezina promjena u novčanu. AJ-14, 229, 420, PA 085.

NEMIRI 1920.

Kao posljedica provođenja popisa stoke na području nekih općina oko Zagreba, ali i u Dalmaciji, su nastali oružani nemiri stanovništva koji su odmah uzbunili vlasti i pokrenuli represivni aparat. Zbog toga je 31. kolovoza 1920. nastala i strogo povjerljiva okružnica koja je u pet točaka opisala kako se treba ponašati prema općinama koje ne surađuju pri navedenom popisu. Okružnicu je u ime bana potpisao Milan Rojc, u to vrijeme načelnik Odjela za unutarnje poslove zemaljske vlade u Zagrebu. Popis stoke je vlastima bio neizmjerno važan pa ga se ovom naredbom trebalo „bezuvjetno provesti upotrebom svih na raspoložbu stojećih zakonskih sredstava energijom, koju zahtijeva važnost prigoda i održanje autoriteta državne vlasti, ali s potrebnom taktičnošću, kako ne bi provodenje dalo povoda novim žalbama i nezadovoljstvima.“[301] Osim svih zakonskih mjera bilo je naređeno i da se djeluje propagandom „putem uglednih žitelja /učitelja, župnika, posjednika, uglednih seljaka/, koji uživaju dobar glas i povjerenje među narodom, da se oblasnom pozivu na predvedenje stoke i vozova odazove u punoj mjeri.“[302]

U tu je svrhu pučanstvo trebalo pozivati i posebnim oglasima koji su na temelju vladinog nacrta trebali biti prilagođeni svakoj lokalnoj sredini.[303] Davanje primjera i trenutačni odgovor na nepoštivanje odredbi o popisu je bio ključan u cijeloj taktici njegova provođenja. Tako se naredilo da „za slučaj, da pučanstvo ne dovede stoku i vozove pred vojničku komisiju u odredjeni dan, ima se istoga, a najkasnije slijedećeg dana pristupiti prisilnom predvedenju stoke i vozova uz jaku oružničku asistenciju“.[304]

Pučanstvo se jakim represivnim mjerama trebalo uplašiti da ne bi ni pomislili na otpor. Tako se u spomenutoj naredbi još napomenulo i da „u slučaju podpunog neodaziva valja kazan izreći primjera radi proti najotpornijim žiteljima te onima, koji potiču na odpor.“[305] Međutim, u jednom vojnom izvješću o nastalim događajima daje se do znanja da iako je je bio

[301] DAO 6, kt 5784, 06.
[302] DAO 6, kt 5784, 06.
[303] Prijedlog teksta oglasa je sadržavao objašnjenja da vojska koristi popis i žigosanje samo u svrhu „...da (vojništvo) dobije pregled koliko stoke i kola ima u zemlji.” Nadalje se naglašavalo da žigosanje ne čini nikakvu fizičku ozljedu ili anomaliju na životinjama jer „se savim mali žig u obliku slova K, A ili V stavlja na vrat ispod glave, tako da ga često griva i sasvim pokrije”. Budući da se stanovništvo donošenjem ovakvog oglasa smatralo obaviještenim i upozorenim poručeno im je u tekstu da sve posljedice neodaziva popisu „svojoj lakovjernosti” pripišu. Čl. 6. je propisao karakter tih posljedica: „..Oni (neposlušno stanovništvo, op. HČ) će biti kažnjeni radi neposluha osjetljivom kaznom zatvora i visokom globom, a troškovi, koji će nastati radi oštećenja rada oblastima, rasporezati će se na neposlušne posjednike blaga i kole, jer će komisija i njena oružana pomoć ostati na njihov trošak u onoj općini, tako dugo, dok svoj posao ne svrši”. (DAO 6, kt 5784, 5).
[304] DAO 6, kt 5784, 07.
[305] DAO 6, kt 5784, 07.

sporazuman s upotrebom vojne sile podban Rojc je „specijalno naglasio nastojati svakoj uporabi oružja izbjeći.“[306]

Odgovor na seljačke nemire je na području Međimurja predvodio poručnik Dušan Popović koji je sa svojim četujućim odredom do 30 lipnja 1921. „sprovedeno iz sreza Prelog svega 409 neposlušnika i vojnih bjegunaca.“[307] Popović je nastupao kao krstareći odred i očito se trudio utjerati strah u kosti stanovnicima Preloga i okolice.

Prvo se povezao s kotarskim načelnikom koji mu je prema banovim naredbama nesumnjivo izlazio u susret, a zatim je još zatražio i 10 vojnika konjanika koja je dobio od zapovjednika murske posade. Nakon svega se je poduzeo razoružanje na ovom području, a o intenzitetu i detaljnosti tog pretresa i razoružanja govori i podatak što je sve još, uz pronađeno oružje, bilo oduzeto: „2 sikirice, 1 ašov, 1 truba, 4 čuture, 10 opasača, 2 rednika, 5 visaka, 15 kajiša za šatorsko krilo, (1 raketa), 2 para mamuza i 2 krušne torbe“.[308] Očito je pretres bio nesmiljen način na koji je sve moglo biti oduzeto pod izlikom razoružanja.

Popović se naročito hvalio da je mještane prislilio na poslušnost time „što su sela bila opkolivana neopaženo noću hvatanjem vojnih bjegunaca i neposlušnika dokazujući im nadmoćnost i energiju države i policijskih organa radi uvodjenja reda i mira.“[309] Ishrana njegovih žandra je, prema banovoj naredbi, išla na teret onih općina „koje nisu htele da dadu vojne bjegunce i neposlušnike ... dok se god ne pokore vlasti.“[310]

Pojava da vojska i žanadarmerija budu na teret vlasti nije bila neuobičajena i nije se pojavljivala samo u slučajevima četovanja. Srbijanskoj vojsci se izlazilo u susret otpisujući im poneke duogove. Tako je gradsko poglavarstvo Osijeka kao nagradu „kr. srpskoj vojsci SHS“ krajem 1918. pokonilo određeni novčani iznos kao božićnicu. Budući da je vojska od tog iznosa kupila veći dio robe izvan Osijeka bili su dužni platiti gradski porez koji je tad iznosio nevelikih 789 kruna. U svojoj dobroj volji gradski su zastupnici otpisali vojsci i taj dug.[311] Međutim, vojska se nije uopće osjećala obveznom plaćati bilo što gradskim vlastima. Vojni dug na ime gradskog poreza se godišnje popeo na jedan veći iznos zbog čega je poglavarstvo zatražilo pomoć i zemaljskoj vladi za pomoć u naplati. Na tu zamolbu poglavarstva od 16. srpnja 1919. vlada nije odgovorila, ali je pismo poslalo zapovjedništvo osječke divizijske

[306] DASB, Zbirka preslika iz Vojnoistorijskg arhiva u Beogradu (494), R (Rola) 14, sn. 25.
[307] B. JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj*, ??. AJ-14, 226-371, 185.
[308] AJ-14, 226-371, 185.
[309] *Isto.*
[310] *Isto.*
[311] DAO 6, knj 1070, 101006.

oblasti u kojem se nalazilo rješenje i Ministasrtva vojske i ministarstva financija. U njemu se kratko i jasno reklo da je „vojska oslobodjena od svih gradskih daća za nabavku bilo neposredno bilo posredstvom dobavljača i to na temelju zak.čl. 25 o vojnim nabavkama, koji je ukazom regenta od 19. kolovoza t.g. proširen na cijelo kraljevstvo“.[312] Tom prilikom su poglavarstvu vraćeni i svi nenaplaćeni računi, a gradski proračun je ostao bez oko 60.000 kruna. S druge strane, civilne su vlasti često i pozivale vojsku nudeći im nagradu da bi spriječili moguće nemire.

Jedan takav primjer pokazuje zamolba Pokrajinske vlade za Hrvatsku i Slavoniju komadantu IV. armijske oblasti u Zagrebu od 7.11.1921. za pomoć. Kotarski predstojnik iz Novske im je javio da se pučanstvo općne Krapje kotar Novska organiziralo protiv odlaska na služenje vojnog roka. 6. o.m.11. 1921. je žandar oatrola od 4 čovjrka došla interveniati u Krapje, ali su razoraužani i zatvoreni, a seljaci su rekli da nitko neće ići služiti vojsku. „Iskustva lanjske koja je počela na sličan način, uči da se je svakom otporu moglo i bez žrtava i bez većeg zla doskočiti jedino ondje, gdje se je odmah izaslala dovoljna državna sila koja je već samom svojom pojavom eratrijeznila otpornike“.Civilne vlasti nisu imale dovoljnu silu na raspolaganju pa su pozvali vojsku. Tražili su jednu četu od bar 150 ljudi koji bi „imala da ostane o trošku općine kroz nekoliko dana“ dok žandari ne uhite otpornike. Pomoć je bila odobrena.[313]

Zamolba namjesnika komandi IV. armijske oblasti od 9.11.1921. također za pomoć u hvatanju otpornika u Novigradu. zatraženo također 150 ljudi jer ljudi navodno imaju oružje.[314]

Događaji na području Preloga su imali za cilj pružanja primjera, sigurno putem širenja vijesti i priča o represiji, za ubuduće tom i susjednim kotarima.[315] Ovo je izvješće, ali vidi se i ostala izvješća pogotvo o političkoj situaciji bila podnesena i ministru unutarnjih poslova i minstru vojske i mornarice. Popović je još dodao da su mu uhvaćeni seljaci govorili da su se odlučili na izbjegavanje vojne obveze jer su im „Radićevi propagatori javili (su im) da svi Medjimurci regrutuju se zato i šilju u Albaniju, da tamo sa njima oru i vuku kola i da tako izmučeni ova polovina njih izumreti, a što ne umre od tereta dobije bolest malariju od koje se odmah

[312] DAO 6, knj 1070, 1010010.
[313] DASB 494, R 16. sn. 72.
[314] DASB 494, R 16, sn. 85.
[315] AJ-14, 226-371

umre.“[316] Uz ovo im je navodno i rečeno da se ne trebaju javljati u vojsku „jer će 28. juna t.g. biti proglašena Radićeva republika i koji budu zatečeni u Albaniji i Srbiji da će biti robovi.“[317] Usto je dodao da uz Radićeve agitatore veliu štetu čine mađarski propagatori koji agitaciju na seljaštvo vrše u Mađarskoj jer mnogi i dalje imaju zemlju na mađarskoj strani.

Popović je kao glavne krivce za loše regrutiranje u Međimurju optužio, u to vrijeme komuniste i Talijane, ostala dva glavna državna neprijatelja Radićevce i Mađare. Međutim, u ime zemaljske vlade je dr. Milovan Zoričić, kraljevski odsječni savjetnik je Minisatarstvu izrazio mišljenje u kojem je izrazio da je glavna krivnja za proturegrutnu propagandu uglavnom na Mađarima koji se izdaju za Radićeve ljude jer za to „govori činjenica, da je u čisto Radićevim kotarima koji imade lični dodir s njima, regrutacija vrlo povoljno napredovala“.[318]

Tijekom lipnja 1921. godine izvjesni Ž. Bogoievič je proputovao Hrvatsku, Slavoniju, Srijem i Dalmaciju i izradio izvješće (nepoznato kome) u kojem je iznio i svoja opažanja i prijedloge što bi se trebalo napraviti na tom području da bi vlast bila čvrsta:[319]

„1. Treba u policisku službu u Hrvatskoj postaviti činovnike prvenstveno Srbe, za tim Slovence i Horvate, za koje se bude imalo uverenja da su odani (prijatelji?) jedinstva.

2. Gradske kapetane ukinuti? ?.

3. Opštinske delovođe u Hrvatskoj dosadanje zameniti Srbima prvenstveno iz invalida, penzionera, rezervnih oficira i.t.d pa tek onda Hrvate i Slovence dokazane prijatelje države.

4. Bezuslovno zabraniti vizu pasoša graničnim polic. vlastima, no samo da taj ? vrše poslanstva i konsulati.

5. Svima jugoslavenima zabraiti ulaz u zemlju sa talijanskim, austrijskim, mađarskim i ostalih neprijateljskih zemalja pasošima, a naročito Crnogorcima iz „Gajete“.

6. Organizovati željezničku policiju, ?? po svima vozovima ?? graničnim, ma sa koje strane.

7. Narod uopšte nezadovoljan sa činovništvom zaostalim iz b. Augarske.

---

[316] AJ-14, 174-651, 596
[317] *Isto.*
[318] AJ-14, 174-652, 597.
[319] Isti dokument navodi Sofija Božić, ali samo spominje dio u kojem kaže da Hrvate mrze Srbe. (Sofija BOŽIĆ, *Srbi u Hrvatskoj 1918-1929,* Beograd 2007., ??).

8. Uopšte vlada mržnja prema Srbima od frankovaca, pravaša, zajedničara, radićevaca i komunista.“[320]

Četujući odredi su bili česti odgovori na bilo kakvu pojavu otpora među seljaštvom. Oni su nastali kao odgovor sve većem bjegstvu iz vojske u lipnju 1920. godine, a uključivali su združene snage oružništva i vojske.[321] Tako je 20. lipnja 1920., prema izvješću Odjeljenja MUP-a za Hrvatsku i Slavoniju, prilikom privođenja jednog vojnog bjegunca skupina seljaka na jednim kolima išla za oružničkom patrolom u namjeri da oslobode zatvorenika. Oružnici su na okupljene seljake zapucali na što su se ovi razbježali, a pritom su privedenoga i ubili. Međutim, tu se nije stalo. Odmah je iz Koprivnice poslano dodatno pojačanje od 12 oružnika i 24 vojnika, a istodobno je i naređeno četujućem odredu oružnika u Virju da sa 80 ljudi krene u Petranec (očito mjesto prvotnog sukoba).[322]

Slučajevi oružničke samovolje i osjećaja moći koji su imali potvrđuje i jedan primjer od 24. lipnja 1921. Tada je u vlaku na relaciji Križevci – Zagreb oružnik pratitelj vlaka Dušan Krušić susreo grupu bankovnih činovnika da pjevaju hrvatske pjesme. Nakon što nakon njegova upozorenja da prestanu oni to nisu učinili on je „ušao u kupe, stavio jednu nogu na klupu, pušku uperio na jednog od njih i odapeo.“[323] Pri tome je jednoga putnika ubio (Zdravka Arnolda, nećak profesora na zg sveučilištu), jednoga teže i jednoga lakše ranio. Nakon događaja oružnik je bio priveden i zadržan u vojnom pritvoru, ali je po pisanju Hrvata odmah bio i pušten na slobodu.[324]

VOJNI BJEGUNCI

Nepoštivanje poziva u vojsku je u prvim godinama Kraljevine posebno teško opterećivalo vojne koje su onda prtiskale civilne vlasti. Navesti razloge koji su dovodili do toga. Razlozi nepoštivanju su bili višestruki, a najveći su bili tek dovršeni rat kao i autoritet Radićeve

[320] AJ-14, 179-639, 599
[321] AJ-14, 580
[322] AJ-14, 569. O ovome izgledan piše i Šadek. ??
[323] AJ-14, 572
[324] AJ-14, 573. Ovo navodi i Rudolf Horvat, Hrvatska na mučilištu, i svi ostali koji su se bavili temom.

politike. Uslijed takvih odnosa vlasti su na svakom koraku nailazile na otpor unovačenjima, pogotovo tijekom 1919., 1920. i 1921.[325]

Odgovor na takvo stanje je gotovo u pravilu bilo nasilje represivnog aparata. Poneki predstavnici civilnih vlasti su znali posati zamolbe vojnima u cilju smirivanja takvog terora koji samo rađa novi otpor, ali bez uspjeha. U naređivanju takvih metoda obračuna s neposlušnima veliku je ulogu imao Svetoazar Pribićević koji je osobnim naređenjima znao provoditi i navoditi represiju nad otpornicima.[326]

Takav pristup je međutim, negdje rezultirao zadovoljnim razvojem sitaucije, po vladajuće snage. Tako je nakon poznatih otpora i pobuna protiv žigosanje stoke na području cijele Hrvatske, nakon nesmiljenih represivnih metoda, lokalno stanovništvo vrlo često pacifizirano.[327] Ogledni primjer se vidi i u ponašanju stanovnika imotskoga kotara koje je nakon pobuna i nasilnog gušenja krajem 1920. u sljedećim godinama s pjesmom odlazilo na regrutaciju, protivno i predviđnjima vojnih prestavnka.[328] U ovom slučaju civilne su vlasti prije navedene regrutacije izdle i priglas u kojem su stanovnike indirektno posjetili na događaje i 1920. dajući im i upozorenje što će biti ako stvar ne bude dobro prošla.[329] Prije takvog raspleta nakon neuspjelih regrutacija kada je „pojavom regrutne komisije u Imotskom,

---

[325] Mile Bjelajac u Vojska 1918-1921 navodi da je Pokrajinska vlada u Splitu izdala naređenje da se novačenje u kotarima Imotski, Vrgorac i još nekima ne provodi regrutacija „jer je to teritorij u američkoj zoni“. Dalje navodi da se vojska tome protivila, prijeteći i stavljanjem civilnih vlasti pod vojni sud, ali da su u konačnici odustali od regrutacije u tom području što je neposredno uzrokovalo otpor regrutaciji i u nekim hercegovačkim mjestima. (M. BJELAJAC, *Vojska Kraljevine SHS*, 62.)

[326] Naređenje Pribićevića o upotrebi vojske i žandarmerije u gušenju pobune krajem 1921. Imotskom AJ-14, 229-428.

[327] Naposljetku je Ministarstvo vojke i mornaric i naredilo 5. listopada 1920. nastavak žigosanja samo stoke i „vozova“, ali ne i konja, odnosno da se popis nastavi bez žigosanja. HDA 1214, kt. 18., 88. No, Zemaljska vlada se žalila na nepoštivanje te i sličih naredbi. U njihovoj žalbi od ??? je naveden slučaj iz ??. HDA 1214, kt. 17, pri kraju.

[328] „Gospodim potpukovnik Vuksanović odmah po svom dolasku u Imotski posjetio je potpisanog (kotarskog načelnika, op. HČ) , te prve riječi njegove bijahu upit: „ kakovi su izgledi u odaziv obvezanika?“. Moj odgovor bijaše: „Uspjeh će biti potpun i zadovoljavajući sa svakog gledišta“. To bijaše moe čvrsto uvjerenje, pa u toj sigurnosti nijesam bio za svaki eventualni slučaj zatražio od tog Naslova nikakovu intervenciju svrhu pojačanja žandarmerijskih stanica; Bio sam stalan da će mi sile kojim raspolagah biti više nego dostatne. Da me moje osvjedočenje bazirano na opažanjima nije prevarilo, najbolje je dokazao uspjeh odaziva kod prvog dana 29-5. Momci u skupu kao jedna četa dodjoše iz svog sela okićeni, umiveni, očešljani i u svečanom ruhu...Bilo je i časova pravog zanosa...Pjevanju ni kraja ni konca...“ AJ-14, 229-49.

[329] „Braćo krajišnici...Žalosni dogadjaji prilikom zadnjeg popisa stoke, koji su vas i nas stali velikih moralnih i materijalnih žrtava, upozoriše nas da ima neka tajna crna ruka koja proračunano uštrcava od prigode do prigode otrov u vašu poštenu i rodoljubnu dušu, izrabljivaćo teške prilike u kojima se nalazimo. Onakov šta u vašoj poštenoj duši nije se moglo začeti. Ono je došlo sa strane vaših zakletih neprijatelja, ali ujedno i neprijatelja naše države...Namjera im je, ako ih poslušate, da dopadnete teških kazna vi i vaše obitelji, pače da i glavom platite...BRAĆO KRAJIŠNICI! Mi kao vaši predstavnici, vaša braća, krv vaše krvi upozoravamo vas na vrijeme na zlo na koje bi vas mogli navući vaši neorijatelji i molimo vas da ovih dana pazite tko dolazi u vaše mjesto i što govori. I ako čujete ili doznate, da je tko došao u takovom poslu molimo vas, javite nam, u vašoj vlastitoj koristi, i mi ćemo mu dati prigode da dokaže svoju ljubav prama vami i prama državi...“ U potpisu općinski predsjednik Jure Jerović. AJ-14, 229-oko 55.

na građane je izazvala neraspoloženje i gledalo se kao na komisiju neprijateljske o civilnim vlastima u Imotskom se pisalo da „ne izvršuju, i dalje, naređenja vojna bez naloga Pokrajinske vlade za Dalmaciju. Ovim stanovništvo vidi da nema opredeljenosti u upravo i goni ga da ne izvršuje naređenja, i učini da ih ne prima.“[330] Slično stanje je vladalo u cijeloj Dalmaciji. Prema istom izvješću regrutirnje nije bilo povoljno niti u Metkoviću, Makarskoj i Pelješcu.

Problem vojnih bjegunaca se pokušao riješiti i dogovorom ministra vojske i ministra unutarnjih poslova kada je ovaj posljednji pismom od 26. studenoga 1919. naredio svim lokalnim vlastima da ne smiju izdati putovnici muškarcima između 21. i 31. godine života ako im ne dokažu da su odslužili vojni rok.[331]

Za vojne su bjegunce vrlo često znali urgirati i zagovarati njihovo nekažnjavanje i lokalni svećenici zbog čega je primjerice Katoličko odjeljenje Ministastva vjera 1922. godine prečasnom kapitularnom vikarijatu u Splitu, na izričiti zahtjev Ministarstva vojske i mornarice, oštro pisalo: „u posljednje su se doba stali da ponavljaju slučajevi gde dušobrižno sveštenstvo posreduje bez ikakvoe zakonske podloge kod vojnih vlasti za svoje župljane, vojne obveznike, da budu oslobođeni od vojne dužnosti ili da kao vojni begunci ostanu nekažnjeni. takovi sveštenici rfade uprao protivno od onoga, na što su kao prirodni vodje i savetodavci narodni po svom epoložaju obvezani: Da u svakoj priogodi upućuju svoje vernike na savesno vršenje državljanskih dužnosti uopšte, a napose vojno – obranbene kao jedne od prvih i najsvetijih dužnosti svakog svesnog gradjaina oslobođene i ujedinjenje nam otadžbine oni time bude u nemarnih vojnih obveznika neosnovanu nadu, da se zgodnim posredovanjem mogu da i oslobode vojne dužnosti, a u vonih begunaca, da uplivnim zagovorom mogu da ostanu i nekažnjeni, pa kad se i jedni i drugi razočaraju ostaje im u duši neporavdani osećaj petrpljene krivice i neraspoloženjea spram vlastite države. Katoličkom odelenju Ministarstva Vera čast je stoga na molbu ministarstva vojnog i mornarice, učtivo zamoliti prečasni naslov, da izvoli upozoriti područno si dušobrižništvo sveštenstvo na štetne posledice takova neumesnoga posredovanja i ozbiljno ga opomenuti da se ne mešaju u poslove koji ne spadaju u njegovu nadležnost…”[332]

[330] AJ-14, 229-53.
[331] Putovnice za odlazak u inozemstvo su se do 1923. izdavale vojne vlasti, a tek otada su to činile policijske i civilne službe (DASB 7, Vojna referada 1924.-1932., 101009).
[332] Nadbiskupijski arhiv Split, 2, 154/1922.

Četujući su odredi bili zaduženi za poduzimanje izvanrednih, iznenadnih akcija u potrazi za vojnim bjeguncima, pretresima i sl. Služili su se metodama terora i zastrašivanja pučanstva da bi ih pokorili i dobili traženo. Zapovjedništvo IV. oružničke brigade (Petar Radošević) je tako 21. srpnja 1921. izvijestio predsjedništvo Zemaljske vlade u Zagrebu o rezultatima jednog četovanja u Podravini u potrazi za vojnim bjeguncima. Zapovjednik četujućeg odreda Božidar Ž. Maković je potanko opisao svoju taktiku. Četa je bila u stalnom pokretu, a djelovala je iznenadno uvijek na drugom mjestu. Tim je akcijama prethodilo psihološko zastrašivanje koje je Maković provodio držeći govore seljacima o posljedicama skrivanja bjegunaca na primjeru seljaka iz Prugovca kojem su žandari ubili sina. Prema njegovim riječima taj je primjer dobro uticao na seljake. Takvom taktikom mu se „na lep način" predao u jednom trenutku 31 vojni bjegunac.[333] Toj je predaji prethodila „energičnom akcijom odreda i hapšenjem njihovih roditelja".[334] Uhićenim roditeljima je bilo obećano da će ih se pustiti iz pritvora uz uvjet da u određenom vremenu trebaju dovesti svoje sinove oružništvu. I pustilo ih se, ali uz Makovićevu prijetnju da će ih, ako mu ne dovedu sinove, „ponovno uhapsiti, a za njihovim sinovima povesti hajku u najvećem stepenu."[335]

Ovoj taktici je smetnju predstavljala samo Radićeva stranka koja je oružnike stalno „potkopavala", a da nije bilo njenih aktivnosti Maković je procijenjivao da bi u 10 dana cijela Podravina bila 90 % očišćena od bjegunaca.[336] Osim ovakve taktike, oružnici su pomagače nastojali otkrivati i preoblačeći se u civilno odijelo i predstavljajući kao bjegunci pred žandarima, a posebno bi im izlazili u susret na području Slavonije.[337] Zapovjednik 2. bataljuna u Osijeku je predlagao IV. žandarmerijskoj brigadi žestoke represivne mjere protiv bjegunaca, rođaka, pomagača i sl.[338]

Zbog nerazvijenoti oružničkog aparata u ovim, kao i u akcijama razorućanja stanovništva odmah nakon ujedinjenja, sudjelovala je srbijanska vojska. Svojim postupanjem prema civilnim vlastima kao i pojedincima vrlo brzo su postali nepopularni. Dodatni razlog tome je značilo i proširenje srbijasnskih vojnih zakona na sva područja nove države, što je uvelo i neke, u Hrvatskoj odavno zaboravljene metode, poput batinanja.Osim prebijanja neposlušnika

[333] AJ-14, 179-641
[334] *Isto*
[335] *Isto*
[336] AJ-14, 179-642
[337] AJ-14, 179-628
[338] AJ-14, 179-629

cijelim pa i hrvatskim prostorima nove države zavladala su uhićenja, pretresi, otmica rođaka vojnih bjegunaca i njihovo držanje kao taoca.[339]

Otpor služenju vojnoga roka je bio veliki problem vlastima pa su bili uhićivani svi koji su u bilo kakvom kontekstu taj postupak osporili. Takav je slučaj bio i sa Francom Vlahom iz Trinajstića kod Kastva kojega su oružnici uhitili nakon što je izjavio „da njihovi mladići neće služiti u Srpskoj vojsci i da oni ne priznaju Srbije a niti Jugoslavije, te da njima ne treba vojske, a Srbija ako treba neka je drži, neka ne misli Srbija da će njih primorati u vojsku pa da ih šalje u Albaniju da su oni dost služili u pod Austrijom pet šest godina a Srbija ako hoće imati vojsku neka plati ko hoće da služi, a oni ako budu morali ići u vojsku, da će prebjeći u Italiju".[340] Ovakvo blasfemično govorenje je odmah prijavljeno i Zemaljskoj vladi u Zagrebu, a kotarsko poglavarstvo je oružničkoj postaji u Kastvu naredilo opširu istragu o Vlahu. Uz izvješće o njegovoj obitelji, imovini i osobnom životu stanica je trebala paziti kakvu će mu kaznu pripisati sud. U slučaju da ga se oslobodi na sudu Pokrajinsko namjesništvo je naredilo kotarskom poglavarstvu da ga odmah kazni preko policijskih vlasti.

Takvim je načinom zaštita države bila dvostruko osigurana. Ukoliko bi tu zadaću propustile sudske vlasti, policijske su trebale djelovati.

Nemiri 1920. su bile prve ozbiljne manifestacije nazadovoljstva učinjenim promjenama u novoj državi, a neposredan uzrok je bilo žigosanje stoke. O ovome je opširno izvješće podnio Milan Mizler, tadašnji v.d. zapovjednika IV. žandarmerijske brigade.[341] I nakon svršetka ovih nemira još je godinama u vlasti stalno praćeno ovo područje da se slično ne bi ponovilo. O tome je brigu vodila i Savska divizijska oblast koja je naređivala vojnim okruzima, a ovi opet redarstvu da se pomno prati svaki pokret koji bi upozoravao na mogući štrajk.[342]

U svom izvješću od 9. prosinca 1920. američki vleposlanik u Beogradu Dodge je brifirao Washington o svom razgovoru s predsjednikom vlade Vesnićem o stanju u Zagrebu nakon

[339] I. BANAC, *Nacionalno pitanje*, 120. O ovome je pisao i R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 82., 83. Mile Bjelajac naprotiv iznosi mišljenje da se u slučajevima uzimanja taoca radilo samo o manjoj policijskoj mjeri (M. BJELAJAC, Vojska Kraljevine SHS, ??).
[340] HDA 1214, kt. 17, 041.
[341] AJ-14, od 160.
[342] Npr. Slučaj osječkog vojnog okruga osječkom redarstvu da prati radnike na željeznici koji možda pripremaju štrajk te da javi vojnim vlastima koliko bi vojnika trebalo i kod kojih objekata da se štrajk ne proširi (AJ-14, 471).

Radićevog govora o Neutralnoj seljačkoj republici.[343] Prema njemu upravo su ti događaji uveli napetost u vladi zbog čega se nije prišlo predviđenom formiranju nove vlade nego je zadržana Vesnićeva do početka siječnja 1921. kada je preuzima Nikola Pašić.

Odgovor Ministarskog savjeta na Radića bila je objava i deklaracije u kojoj je napomenuto da nema razbijanja SHS u kojoj se reklo da je „Vlada (je) odgovorna za održavanje reda u cijeloj državi i neće dopustiti njegovo remećenje u Zagrebu na skupu seljačke stranke, a u njihovom slučaju ćemo provokatore i organizatore smatrati odgovornima".[344] Radićev odgovor Vesniću obavijestio je bilo obećanje da na planiranom skupu u Zagrebu (Borongajska skupština) neće biti nemira.[345] Međutim, unatoč Radićevoj riječi ban Hrvatske i Slavonije Laginja je dobio obvezujuće instrukcije iz Beograda da ima spriječiti nerede te da se ne smije dogoditi da se ikakav memorandum sa skupa dogodi, a vojska i oružništvo su samo za tu prigodu bili stavljeni pod njegovo zapovjedništvo.[346] U Zagreb je tada otišao i Mate Drinković koji je trebao iskoristiti svoj utjecaj da ne dođe nereda.[347]

Na skupu (7. i 8.12.1920) nije došlo do nemira, najviše zbog velikog broja srpske vojske u Zagrebu, ali je rezultirala izjavom što je za Beograd značilo da Laginja nije izvršio zadaću zbog čega je došao na „tanak led".[348] Nakon Laginje za bana je postavljen Tomljenović za kojega se govorilo da je energičan i da je to znak da će se Vlada ozbiljno uhvatiti u borbi sa protivnicima državnoga jedinstva.[349]

Američki veleposlanik, iako nije vjerovao u ozbiljnost Radićevog pokreta[350], je shvaćao veliko nezadovoljstvo Hrvata čemu je razloge vidio i u tome što su na hrvatska područja bili prošireni zakoni bivše Kraljevine Srbije kao i oštrim i netaktičnim metode „srpskih žandara".[351]

---

[343] M358, r 2, 0302
[344] M358, r2, 0304
[345] M358, r2, 0304
[346] Postavljanje oružanih jedinica pod izravnu vlast civilnih uprav nije bila rijetkost. Takva izvanredna situacija je bila praksa pred svim događajima koji su bili procijnjeni kao politički opasni.
[347] M358, r2, 0304
[348] M 358, R 2, 0304
[349] M 358, R 2, 0400
[350] Tadašnji američki konzul u Zagrebu Alfred Thompson je ipak smatrao da će Radića trebati strogo kontrolirati i „da će srbijanska vlada trebati biti pažljiva u ovom slučaju jer bi 20% stanovništva Jugolavije moglo napraviti velike probleme". M 358, R 2, 0322
[351] M 358, R 2, 0305

U Zagrebu je 25. siječnja 1921. policija izvršila neka uhićenja zbog protudržavnog djelovanja. Bili su uhićeni supružnici Vidak zbog veze s Frankom, a bio je uhićen i dr. Ante Pavelić – Mlađi zbog istog razloga.[352]

U Dalmaciji je stalno dolazilo do sukoba s Talijanima što državi nikako nije bilo po mjeri. Tako je po drugi puta Zemaljska vlada za Dalmaciju 25. siječnja 1921. proglasila jednu objavu (Obznanu) u kojoj je izjavila da će, ukoliko incidenti ne prestnu, preduzeti nastrože mjere. Objava je izdana jer pučanstvo nikako nije moglo shvatii ozbiljnost političkog momenta u kojem se država nalazila (prema Italiji). Zbog jednog napada na jednog talijanskog dočasnika u Splitu šef splitske policije je naredio i zatvaranje svih lokala u 20.45 i policijski sat od 21 nadalje. Kao dodatak je MUP proglasio izvanredno stanje u Dalmaciji da ne bi došlo do nemira zbog vijesti o „rđavom postupanju ardinta prema našem stanovništvu“.[353]

ČETOVANJA - MODEL REPRESIVNOG DJELOVANJA

Ban dr. Matko Laginja[354] je nakon primitka izvješća i usvojio sve prijedloge i proslijedio ih svima koje je smatrao odgovornima. O problemu vojnih bjegunaca Laginja je izdao nalog svim civilnim vlastima „da i savjetom narodu i djelotvornim represalijama državne vlasti“ rade na smanjenju broja dezertera, a u nastavku izvješća je i upozorio vojne vlasti da vojne regrute ne nazivaju „dobrovoljcima“ zbog čega se dobiva dojam da mogu onda u svakom trenutku iz vojske mogu i otići.

Ne zna se stav vojnih vlasti na ovakvo Laginjino upozorenje, ali se može zamisliti kakav je bio ako se u obzir uzme navika i držano pravo vojnih vlasti da one rukovode civilnima. Inače, Laginja nije bio po ukusu Beograda, a umirovljen je nakon jednog „propusta“ s Radićem u vezi njegova skupa 7. i 8. prosinca 1920 (već opisano niže). Točnije, njegova smjena je elegantno riješena tako da je on s mjesta bana otišao uz obrazloženje da je izabran za zastupnika u Ustavotvornoj skupštini.[355] Tome sigurno nije pridonijelo ni njegovo puštanje

[352] „Hapšenja u Zagrebu“, *Politika* (Beograd), 26.1.1921., 1.
[353] „Uzrujanost u Dalmaciji“, *Politika*, 27.1.1921., 1.
[354] Na dužnost je imenovan 22. veljače 1920. do 11. prsinca 1920. Inače, samo 5 dana od imenovanja pustio je Radića iz zatvora koji je prvi put u Kraljevini bio zavoren od 25. ožujka 1919. B. Janjatović, Radićevi sukobi s režimima Austro-Ugarske Monarhije i Krlajevine Jugoslavije, Radovi zavoda za hrvatsku povijest, 32-33./ 1999.-2000., 241-249., 246.
[355] B. Janjatović, Politički teror, 22.

Radića iz zatvora u kojeg je dospio 1919. godine bez optužbe niti ikakvog službenog razloga.[356]

Laginja je ozbiljno pristupio rješavanju navedenih pitanja i u tom smislu je obavijestio (vidi AJ-588 i dalje), ali su njegove mjere, prijedlozi i naredbe no naredbi ministra unutarnjih poslova početkom prosinca 1921. proglašene bespredmetnima i arhivirane. Razlog je bio da se toj problematici prišlo drukčijim rješenjenjima odnosno donošenjem Obznane, preduzimanjem mjera protiv vojnih bjegunaca, proširenjem srbijanskog Zakona o državnoj bezbednosti i na austrougarske krajeve i donošenjem Zakona o zaštiti države.[357]

Otpočetka su na vidjeli izlazile nepovoljni uvjeti u žandarmeriji. Prvi je bio mala plaća, zatim loši uvjeti stanovanja uzrokovan nedostatkom oružničkih postaja (pogotovo na području Makedonije i Crne Gore). Široko je bio poznat odgovor oružnika koji su istupili iz službe: „Slaba plata, a teška služba".[358]

Tijekom 1922. godine u časopisu Policijaje bila pokrenuta rasprava o razlozima loše kvalitete policije. U raspravi je istaknuto da su stalne kritike policije opravdane, pogotovo nakon većih pljački i razbojstava. Osnovni razlog tome su bile nedostatak opreme za rad, odnosno novca. svi imaju potebnu opremu a samo se „sa policajcima postupa na drugi način, ne daju im se sredstva pomoću kojih bi mogli da rade i taj rad krunišu uspehom....Ima još jedan važan uzro koji je od velike štete po uspeh policajaca. taj je uređenje žandarmerije, odnosno vrlo je negativno to što se žandari nalaze pod upravom vojske, a ne ministarstva kojem pripadaju. autor napominje da je vrlo čest slučaj da žandari samo pozdravljaju, odaju počast i čine sve na molbu vojnih časnika, dok se na naređenja predstavnika političkih vlasti oglušuju i otvoreno im se suprostavljaju neposluhom..„Među glasvnim smetnjama radu policije su: novčana oskudica, u organizaciji žand, po kojoj oni spadaju pod vojnu upravu, na mesto da su pod upravom min."[359]

Svojevrsan odgovor na članak Žarka ružića zašto nam policija ne valja, autor je Mir. Višnjić. o se isto slaže da bi žandarmerija trebala biti pod MUPom. ali i nastavlja: „sada žandarmeriju pod ovim okolnostima u svemu podčiniti pod policiju i njezine organe, opet je nemoguće iz

[356] O ovome piše Bosiljka, Tomasevich, 13. tvrdi da je najvjerojatniji razlog bio prikupljanje potpisa za memorandum mirovnoj konferenciji. Vidi i Maček, Struggle for freedom.
[357] AJ-14, 587
[358] Policija, 1923., 361.
[359] *Policija*, 1922., 460, 461.

razloga što se naša predratna, tako i nasledne austo-ugarska žandarmerija i žand od našeg ujedinjenja pa do sada vaspitana prvenstveno u vojničkom duhu....“ dalje navodi još dva razloga za opravdanu kritiku: „Prvo, što u redovima žandarmerije ima lica kojima nije mjesto u njoj (što će priznati svaki prijatelj ove ustanove) i drugo, što se žandari upućuju u službu bez ikakve prethodne spreme. ako se potraži uzrok ovoga, naći će se jedino u posve slaboj novčanoj nagradi i ostalom snabdevanju žandarma...žandarmerija je uvijek u deficitu, uvek je veći odliv nego priliv te prema tome nema dovoljno sposobnih kandidata. težnja, da se sa ovim prinadležnostima žandarmerija popuni do svoga formacijskog stanja ide samo na štetu same žandarmerije, jer se sa time otvaraju vrata da se u nju uvuku i oni koji nisu dostojni toga poziva. pa i sama sadanja praktika sa: privremenim žandarmima, žandarima kadrovcima i žandarima-rusima ide više na štetu nego na korist žandarmerije i javne bezbednosti.“[360]

Sljedeću grešku autor vidi u otvaranju žandarmerijskih stanica jer se nije čekalo da se potrebni protori urede nego ih se otvarali i nespremne samo da bi se postigao broj, forma ali ne i sadržaj.

U otvorenu raspravu u *Policiji* uključio se i dr. Dragoljub Aranđelović, profesor na Pravnom fakultetu u Beogradu, Radikal, koji je zauzeo stav da redarstvo (policija), ali ne i žandarmerija, ne valja, jer je previše pod stranačkim utjecajem. Političku borbu za piostavljanje redarstvenih činovnika ovako je opisao „Treba samo videti onu ljutu borbu, koju poslanici narodni vode sa odgovornim ministrima policije u pogledu postavljanja policijskih činovnika u svojim krajevima”.[361] Nasuprot tome dr. Aranđelović je podržavao organizaciju oružništva koje je u pogledu postavljanja osoblja bila pod vojnom upravom jer je, po njemu, samo vojska bila „van partijskih uticaja”.[362]

Na loš materijalan položaj su se žalili i 1. čete u Splitu VI. žandarmerijske brigade u Splitu. Oni su se žalili da im svaki mjesec plaće kasne, da je ukinuto pokrivanje putnih troškova, da su ukinuta sredstava za održavanje vojarne (za vodu, struju, čišćenje, uredski materijal).

[360] Isto, 738, 739.
[361] *Isto*, 534.
[362] *Policija*, 1922, 535.

STVARANJE DRŽAVNE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE

ODJEL ZA DRŽAVNU ZAŠTITU

Odjeljenje za državnu zaštitu je osnovan 11. studenoga 1920. godine. To je bilo u izravnoj vezi s nizom atentata koji su u to vijeme bili pokušani, a neposredno je prethodilo i donošenju Obznane 29. prosinca te godine.

Budući da je jedan od osnovnih razloga osnivanja Odjela za državnu zaštitu bilo u skladu s donošenjem Obzane ovaj je odjel pokrivao poslove brige o unutarnjoj i vanjskoj antidržavnoj djelatnosti i propagandi, razvijanju obavještajne službe. Odjel je obavljao nadzor nad strancima, nad putnicima i ostalim pograničnim prometom. Oni su nadgledali pisanje tiskovina kao i rad političkih stranaka te udruženja.[363] Jedno do istaknutnih objašnjenja osnutak ovog odjela u dokumentima se može pronaći i ovakva izjava: „Radi bržeg i potpunijeg savlađivanja poslova i povoljnijega uspeha na polju zaštite javne bezbednosti, u Ministarstvu Unutrašnjih Dela ustanovljeno je, pored Opšteg Odelenja za zaštitu unutrašnje lične i imovne bezbednosti i Odelenje Državne zaštite /Odelenje za spoljnu zaštitu/ kao zasebno, sa zadatkom, da prikuplja informacije, vodi nadzor i preduzima potrebne mere protivu sviju lica, bilo naših podanika ili stranaca, koji rade protivu integriteta naše države, koji vrđe propagandističku akciju u koristi ma koje druge države i na štetu naših državnih interesa i koji su ili svojim ranijim ili sadašnjim držanjem u tome pogledu sumnjiva".[364]

Planirana zadaća Odjela je bila da svojim radom, u kojem će imati prikupljene sve podatke s terena, „na najbrži način stavi na raspoloženje svima nadležnim državnim vlastima potpuna i iscrpna obaveštenja o svakoj takvoj ličnosti, koja je ma po čem i ma kada osumnjičena za dela takve prirode i na taj način balgovremeno odstrani mnoge zablude, koje su se, u oskudici tih podataka, do sada mogle događati i događale na štetu opštih interesa".[365]

Od Odjela za javnu bezbednost iz kojeg je Odjel za Državnu zaštitu nastao izdvajanjem prenešeni su u njegov rad svi dotada prikupljeni dokumenti ispisi o takvim pojednicima.[366]

---

[363] 86., 87.
[364] AJ 14, 88-189, 212.
[365] AJ 14, 88-190, 213.
[366] Namjera je bila centralizirati i objedniniti sve dotada prikupljene podatke o sumnjivim osobama koje su se do tog trenutka nalazila „u evidencijama nadležnih Ministarstava, kod Pokrajinskih vlada, kod naših Poslastava i Konzulata na strani, kod Armijskih komanda, kod Policijskih nadleštava u zemlji i po sačuvanim arhivama raznih Delegacija, Povereništava i nekih specijalnih komisija". Nakon prikupljanja i sređivanja podataka s terena

Petrović navodi da je mreža represijskog aparata stvarana od 1918. do 1921. godine.[367] U tom je razdoblju vodeću ulogu imala vojska koja je raspolagala ljudstvom i potrebnom silom. Ona je imala izraženi srbijanski predznak jer je to bio jedini temelj na kojem je osnovana nova vojska kraljevstva SHS. Zbog istih razloga, ali zbog nepostojanja srbijanskih temelja koji bi poslužili za novo stvaranje su oružništvo (žandarmerija) i redarstvo (gradsko) bili na drugom, odnosno trećem mjestu. Žandarmerija je tek stvarana, a na redarstvo se nije obraćala pozornost u smislu da bi se posebno organiziralo njezino ustrojavanje. Ovdje opisati stanje za vrijeme Austro-Ugarske. Zbog nerazvijenosti gradskih redarstava koji su bili na lokalnim proračunima došlo je do pojave žalbi u oružništvu. Ovdje navesti primjer iz Splita i Makarske gdje su navodili da su oružnike koristili za čuvanje igrališta i slično. Redarstvo sve do 1921. ili 1922. (provjeri) nije bilo uređeno kada su sva redarstvena povjereništva potpala pod zapovjedništvo Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu. Budući da je redarstvo bilo na gradskim proračunima nekim gradovima u nekim trenutcima nije nij

Odjeljenje za državnu zaštitu je 26. studenoga 1923., u vrijeme ministrovanja radikala Milorada Vujiića objavilo, Uputstva za suzbijanje antidržavne propagande i špijunaže koja su detaljno propisivala ono što će obilježiti rad svih državnih tijela u trajanju Kraljevine. Prema njima je objašenjno sve ono što je i dotada bilo ustrojeno, odnosno to su bila formalno uspostavljena pravila državnih obavještajnih službi.

Vanjska služba je ustrojena da bi MUP dobivao pravovemene rezultate o svim centrima i podružnicama antidržavne propagande i u zemlji i u inozemstvu te što većoj koncentraciji podataka o takvim organizacijama.[368] Prikupljeni podaci su se trebali i proširiti da bi se moglo utvrditi koje veze ima neka organizaciju u Kraljevini i posebno utvrditi načine njihove korespondencije, dogovora i izvore obavještavanja.[369] Posebno su se trebale utvrditi granična područja i točke na granici na kojima su članovi tih organizaciju ulazili u zemlju.[370] Uz rad takvih prganizacija poseban je zadatak bilo prikupiti i sve obavijesti o njihovim skupovima, odnosno što se na njima dogovaralo, govorilo i planiralo.

Drugi dio zadaće vanjske obavještajne službe je bio stalno prikupljanje podataka o stranim

---

trebalo su se tiskati posebne knjige s podacima sumnjivih i nepoćudnih osoba koje bi se onda u određenim vremenskim razdobljima osvježivala. (AJ 14, 88-189, 212.)

[367] B. BOGDANOVIĆ, *Dva veka policije u Srbiji*,, 152.

[368] Ciljevi, metode, planovi o akcijama, imena članova i krugove koji se kreću oko članova takvih oragnizacija, tko ih financira ili moralno podržava. Ukoliko je organizacija bila u inozemstvu da li ih novčano potpomaže dotična država ili privatna lica uz toleriranje države. Uputstva za suzbijanje, 3-5.

[369] *Uput za suzbijanje antidržavne propagande i strane špijunaže*, Beograd 1923., 4.

[370] „Agenti, agitatori, terorističke čete (komitska akcija) i atentatori“. (*Isto*, 4.)

državama, pogotovo susjednih država.[371] U smislu praćenja stranih država posebno se trebalo nadgledati rad svih diplomatskih predstavništva u zemlji, a pogotovo neprijateljskih država. MUP je želio podatke o stranim predstavnicima u Kraljevini, njihovim izvješćima, te ljudima s kojima su se nalazili ili bili u ikakvoj povezanosti, pri čemu se posebno pazilo na strane državljane u zemlji.[372] Osim praćenja diplomata podaci su se prikupljali i o bilo kakvoj diplomatskoj akciji stranih država koje su imale veze sa Kraljevinom.[373]

Po pitanju nadgledanja stranih država primarno je to bio posao vojne obavještajne službe „koja za to ima svoju veliku organizaciju“,[374] a policijske snage su trebale „u svemu ovome, pored samostalne radnje, svima sredstvima pomagati vojne za to određen organe (oficire i njihove pomoćnike, agente i poverenike)“.[375] Djelatnici MUP-a su trebali s vojnim organima imati što tijesniju vezu i usmenu komunikaciju, a da bi bili na usluzi vojnoj obavještajnoj službi u sustav su bili uključeni i pogranična žandarmerija, carinski i željeznički činovnici i službenici.

Suradnja s vojskom je trebala biti vrlo tijesna, a bilo je predviđeno i razmjenjivanje podataka „jer vojska – radeći svojom velikom organizovanom obaveštajnom službom u stranim državama i na teritoriji naše države – pribira mnoge podatke i vrlo korisne kako o špijunima, tako i o antidržavnim elementima“.[376] Uz navedenu suradnju oko izmjene obavještajnih podataka policijske vlasti su bile dužne „da izlaze na susret svima opravdanim zahtevima vojnih vlastii da ih u cilj vršenja njihove obaveštajne službe svesrdno pomažu.“[377]

Svi djelatnici državnog aparata su trebali što veću pažnju usmjeriti na život u pograničnim područjima kao i na dvovlasnike.[378] Dvovlanici, dakle civili, su trebali biti uključeni u rad obavještajne službe i to tako da policija s onima „koji su nam odani i poverljivi“ održava „što tešnje veze“ kako bi ih iskoristila za prikupljnje podataka.[379]

Zadaci Unutarnje obavještajne službe su bili puno šireg opsega. Osnovna zadaća je bila

---

[371] „Da stalno i bez prestanka prikuplja podatke o političkoj moći i vojnoj snazi“. (*Isto,* 4.)
[372] *Isto,* 5.
[373] „Sa kojim državama imaju ugovore za uzajamno potpomaganje na polju političkog i diplomatskog delanja, protivu kojih su država specijalno upravljeni ti savezi i jesu li oni stvoreni da ometaju i suzbijaju politički i diplomatski rad naše države“. (*Isto,* 5.)
[374] *Isto,* 5.
[375] *Isto*
[376] *Isto,* 11.
[377] *Isto.*
[378] Osobe koje su imale zemlju i na jugoslavenskom i području neke susjedne države (npr. u Međimurju).
[379] Uz prikupjanje podataka od osoba trbalo je iskoristi i sve ostale raspoložive elemente i kojih se moglo nešto saznati o drugim državama: „tuđa zvanična akta, depeše, šifre, pisma, znanja uhvaćenih tuđih špijuna, vojnih begunaca i.t.d...pratiti stalno njihovu štampu i publikacije...“. (*Isto,* 6.)

neprekidno praćenje cijeloga političkog života i pravovremeno obavješćivanje o svim političkim događajima. Trebala je nadzirati rad svih političkih, radničkih, vjerskih i patriotskih društava i organizacija pazeći da bilo što u njihovom radu nema prizvuik protudržavnog djelovanja.[380]

Unutarnja služba je pratila i rad i djelovanje pojedinaca, a na prvom su mjestu bili oni u smislu otkrivanja atentatorskih akcija. Nakon mogućih atentatora pratio se rad svih ljudi koji su su obavljali „komunističku, buntovničku ili drugu rastrojnu propagandu u vojsci i među građanstvom“, a zatim „da pronalazi i goni i sve druge destruktivne i antidržavne elemente u zemlji“.[381] Uz ovakve pojedince unutarnja obavještajna služba je u zadatku imala i „da preduzima sve mere protivu tuđinskih agenata i sprečava im svaki rad koji bi imao za cilj, da se orijentišu o vojnoj i političkoj situaciji kod nas“.[382]

Vanjska i unutaranja obavještajna služba nisu bile tajne organizacije (iako je tajnost bila osnova njihovih zadataka) jer je za njene potrebe radio cjelokupni državni aparat. Sve je bilo podređeno zašti države pri čemu je osobito bitno bilo da „naročito (u) unutarnjoj obaveštajnoj službi učestvuju svima svojim silama i sposobnostima: svi policijski činovnici i organi (žandarmi, agenti i poverenici) i svi opštinski sudovi u zemlji...Na unutrašnjoj obaveštajnoj službi moraju sarađevati bez razlike svi oni, kojima je zakonom određena dužnost da održavju red u zemlji i staranje oko nbezbednosti države i njezinog pravilnog razvoja.“[383]

Iako je služba uključivala sve koji su radili za državu načelo tajnosti je trebalo održavati između ostaloga i da se u svakoj prilici „izbegava pismeno opštenje“, te gdje je god moguće koristiti usmenu komunikaciju. Prema tome trebalo je „izdavati naredbe agentima i poverenicima i sa njima všiti sporazum uvek lično i do krajnjih granica izbegavati pismeno opštenje sa njima.“[384]

Ministarstvo unutarnjih poslva je bio centar svih izvora naredbi prema kojima su funkcionirale i vanjska i unutarnja obavještana služba. Odjel predviđen za glavni ured prikupljanja svih izvještaja i podataka je bio Odjel za državnu zaštitu.[385] Ovaj je Odjel bio osnovan još 11. studnoga 1921. godine, a šef odjela za državnu zaštitu bio je odgovoran za funkcioniranje i vanjske i unutarnje obavještajne službe.

---

[380] *Isto*, 7.
[381] *Isto*
[382] *Isto*
[383] *Isto*, 8.
[384] *Isto*, 9.
[385] *Isto* 12.

Odjel je bio podijeljen na odsjeke, kojima su upravljali šefovi odsjeka podređeni izravno efu odjeljenja i pododsjeci kojima su rukovodili niži činovnici podređeni šefovima odsjeka.

U Odsjeke su dolazila sva izvješća policijskih organa, civilnih vlasti ili drugih ministarstva različito o temi, a na njih je Odsjek odgovarao naredbama s daljnjim uputama o predmetnom slučaju. Dobiveni podaci o osobama su bili iskoišteni za stvaranje dosjea o osobama koje su bile spomijane u izvješćima koji je slagan u „specijanu registraturu". Uz to se pravio i karton (list) osobe koji se ulagalo u „običnu registraturu" (pismohranu) gdje se čuvao za moguću buduću upotrebu.[386] Podaci iz pismohrana, odnosno registara su bili s vremena na vrijeme skupljeni i tiskani u posebnoj knjizi sumnjiih ili takvih lica koja su slana „svima policijskim vlastima radi nadzora ili gonjenja i hvatanja u njima označenih lica".[387]

Središnjica je na niže organe djelovala logičnim putem hijerarhije. Županije, Okružna načelstva, a nakon uvođenja oblasti, oblasna načelstva su bila središta unutarnje obavještajne službe na terenu. Osnovna zadaća okružnih (do 1921.), a onda oblasnih načelnika je bila odgovornost za red, mir i sigurnost na povjernom okrugu, oblasti. Unutar svake oblasti on je trebao organizirati obavještajnu službu koja je strukturno slijedila i političku hijerarhiju. Služba se obalvljala preko svih činovnika oblasnih načelstva, a onda i preko kotarskih načelnika ili komesara sa svim njegovim osobljem, uključujući i redarstvene i žandarske snage.

U tu svhu veliki župani su trebali MUP-u slati petnaestodnevne izvještaje o političkoj situaciji na terenu, a vojnim vlasima su izvješća jednake tematike trebali biti poslani jednom mjesečno, a prema potrebi i hitnosti u svakoj prilici u kojeoj se procijeni da je nešto bitno za zaštitu države.

Administartivna organizacija svake županije trebala je odgovarajučim odjelima brinuti o stvaranju pismohrane na istim temeljima kao i ona u Odjelu za državnu zaštitu u Beogradu. Takva je organizaciju uključivala i izradu posebnih knjiga sumnjivaca i sličnih osoba za područje svake županije ili niže.[388] Osim ovakvih knjiga ured župana je vodio povjerljivi urudžbeni zapisnik, kao i knjigu primljenoga novca za obavještajnu službu i rječnih šifri.[389]

Svaki je činovnik morao stalno promatati i prikupljati sve korisne podatke koji bi pomogli

[386] *Isto*, 13
[387] *Isto*.
[388] Prema propisima trebao je postojati popis i dosjei: stranaca, sumnjivih domaćih državljana, stranih i domaćih vojnih bjegunaca, stranih političkih emigranata, sumnjivih špijuna, antidržavnih agitatora, anarhista, terorista.
[389] *Isto*, 19.

policiji u otkrivanju mogućih protivnika državnog sistema. Kao i na državnoj razini obavještajna služba ne trenu je trebala pratiti i rad svih (sportskih, pjevačkih, humanitarnih i sl.) društava.

Sve strane podanike na posručju kraljevine se preko nižih upravnih vlasti trebalo nadgledati i pratiti bez obzira da li tu žive, bave se „nekim poslom ili se samo nalaze na prolazu“.[390] Posebno se trebalo paziti na strane državljane neprijateljskih zemalja. U slučaju bilo kakve sumnje nad njima je trebalo obavljati neprimjetni policijski nadzor, što se trebalo raditi i nad svim domaćim stanovnicima.

Uz nadzor nad stanovništvom, trebalo je pratiti i rad državnih službenika te ih prema potrebi ili kažnjavati ili premještati ili otpustiti iz službe. Kotarski načelnici su imali ista zaduženja kao i veliki župani, ali na području svog kotara. U svemu su trebali poštvati naredbe velikog župana. Na državnoj granici je nadzor trebao biti potpuno u službi obavještajnih službi kako bi se spriječila bilo kakva protudržavna aktivnost.

Posebnu strukturu izvan državnog aparata, ali u njegovoj službi, su predstavljali razni povjerenici, odnosno konfidenti, osobe od povjerenja koje su vlastima javljale sumnjive pojedince, grupe, planove, akcije. Postojale su tri vrste ovakvih osoba: povjerenici, agenti i detektivi. Povjerenici[391] i agenti su upotrijebljavani samo za vanjsku službu, a među njima je bila razlika u tome što prvi nisu primali plaću za svoj rad dok drugi jesu. Oni su dijeljeni na stalne i putujuće, ovosno o mjestu stanovanja (stalno u nekoj stanoj državi ili povremeno putujući tamo iz Jugoslavije, države stalnog prebivališta). Detektivi su bili plaćene osobe koje su obavljale svoje zadaće samo za unutarnju obavještajnu službu.

Pri vrbovanju za obavještajne službe trebalo je „imati na umu princip najveće štednje pa se što više koristiti besplatnim uslugama, a osobito uglednijih i bogatijih ljudi, koji nam ugled svojih trgovačkih, prijateljskih, rodbinskih i dr. veza u inostranstvu mogu vrlo korisno poslužiti“.[392] Uglavnom, plaće nisu bile baš visoke, a doušnici su se hvatali na sentiment, odnosno domoljublje. Nešto veća zarada je bila ukoliko se radilo za vanjsku, a ne za unutarnju obavještajnu službu za koju su se upotrebljavali i preobučeni oružnici u civilna odjela i drugi

[390] *Isto*, 19.
[391] „Poverenike u principu treba birati među uglednim ljudima, koji se ovoj službi odaju iz čistog patriotizma, iz ljubavi prema opštoj stvari..“. (*Isto*, 45.)
[392] *Isto*, 46.

činovnici MUP-a „koji su potpuno odana(i) našoj državi i opštoj stvari“.[393]

DRŽAVNA TAJNA POLICIJA

Za područje Banata, Baranje i Bačke (Vojvodine)[394] od svibnja 1919. bila je osnovana Državna tajna policija koja je trebala služiti da se upravne i vojne vlasti na tom području što bolje informiraju o stanju na terenu.[395] Ključna je bila činjenica o nacionalnom sastavu tog područja koji je bio ocijenjen kao problematičan, zbog velikog broja manjina. Na području Vojvodine u to je vrijeme udio Mađara u stanovništvu bio 27,7%, a Nijemaca 23,8%.[396]

Sukladno tome, služba Tajne policije za BBB je bila prikazivana kao „naročito rodoljubna u prilikama sadašnjim kad je Banat, Bačka i Baranja prepuna ne samo neprijatelja spolja no i iznutra”.[397] Službena motivacija osnivanja ove policije ovako je objašnjena ovako: „Boljševička akcija širena od Madjara, socialni pokreti i u samim našim srpskim masama, te nemir i nezadovoljstvo u opće kod gradjanstva zbog skupoće, teškoće u saobraćaju i.t. sl. bezuvetno nalaže što bolju informiranost i što tačniju preventivu policajnih vlasti, jer u sadašnjim prilikama nije dovoljno samo prezente sile nego je bezuslovno nužno prema masi pokazivati manir takta i razumevanja”.[398]

Ova je policija odgovarala samo ministru unutarnjih poslova, što znači da su bili neovisni o dbilo koje druge lokalne vlasti.[399] Kadrovsku strukturu su činili Poglavari[400] (vlast u pojednim županijama, okruzima), Vođe[401] (na području kotareva) i Tajni redari.[402] Međutim, svi vladini

---

[393] *Isto.*
[394] Odjel za Banat, Baranju i Bačku pri MUPu je bio osnovan 16. lipnja 1919. *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, 59/1919.
[395] Kao zakonska podloga iskorišten je zakonski akt o organizirnju pogranične policije u Ugarskoj iz 1903. godine. Inače, ugarski zakoni koji su na području Vojvodini propisivali radikalniju organizaciju nadzora stanovništva bila je iskorištena i u Krlajevini SHS kao kada je u studenome 1919. za područje Vojvodine proglašen vojni zakon zbog sve većih nemira.
[396] Zoran JANJETOVIĆ, *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd 2005., 64-67.
[397] *Uputstva o dužnostima tajnih redarstvenika*, čl. 5. (AJ 14, 1-21)
[398] AJ 14, 1-20
[399] *Statut o privremenoj organizaciji tajnog redarstva u Banatu, Bačkoj i Baranji*, čl. 4. (AJ 14, 1-11)
[400] Prema statutu poglavar je upravljao svim pitanjima tajnog redarstva na području okruga (županije), odnosno u financijskom, stručnom pogledu, dogovarajući svoj rad Ministrom unutarnjih poslova.
[401] Prema Statutu trebali su imati završenu barem niži razred srednje škole i imati berem nekakve prakse u službi. On je vodio nadzor nad tajnim redarima svog kotara, ocijenjivao njihov rad i održavao vezu između njih i Poglavara.

komesari odnosno veliki župani su bili izravni opunomoćenici ministra unutarnjih poslova, te su temeljm toga u njegovo ime mogli „tajnim redarstvom u svakom pogledu raspolagati, te dakle sprovoditi organizaciju, vršiti imenovanja, davati pravac službi...”.[403]

Policija je imala ovlasti samo za informativnu prirodu koja nije uključivala „izgredne i krivične istrage, a još manje postupak sudski i suđenje”.[404]

Imala je višestruku i kompleksnu zadaću opisanu u deset točka. Primarno je bilo da „što izbliže i što pouzdanije ispituje raspoloženje u širokim masama narodnim, a naročito u nesrpskim”. Trebala je paziti i nadzirati rad svih nepouzdanih, nemirnih ili sumnjivih elemenata u zemlji ili izvan nje, kao i pratiti odvijanje svih događaja ili postupka koji su procijenjeni kao bitni za državne interese. Obavljali su strogu kontrolu i evidenciju pograničnog i putnog prometa.

Bilo je predviđeno da strogo kontroliraju i sprečavaju ulazak zabranjenih listova, brošura i letaka iz inozemstva, da spriječava špijunažu rada i vojnih i civilnih vlasti. Bili su zaduženi i da sprečavaju i istražuju zlouparebu položaja državne administracije, te da potpomaže rad vojnih, oružničkih, redarstvenih i upravnih vlasti.

Osim ovih zadaća agenti Tajne policije su trebali kontrolirati uvoz i izvoz robe, sprječavati krijumčarenje i lihvarenje, obavlja i policijsku službu na plovilima, vlakovima, da spriječava prostituciju i trgovinu ženama, te da izvrši i svaku dodatnu zadaću koju od njih zatraži Ministar unutarnjih poslova.[405]

Tajni redarstvenik se morao truditi da što bolje upozna mjesto svoje službe i stekne što veća poznanstva (naročito se to odnosilo na „nemirne i nepouzdane ljude”). Pri tome mu je bilo zabranjeno da nastupa kao agent – provokator, koji bi osobu uvlačio u nedjela, nego je isključivo imao dužnost ispitivača koji nije nikako smio utjecati na sugovornika.

Uz mnogobrojna pravila koja su propisivila tajnim redarstvenicima da budu nepotkupljivi i izuzetno moralni bilo je propisano i „najglavnije pravilo za tajnog redara”, a to je da „nikad ne sme gubiti iz vida, da mora svoj inkognitet sačuvati, t.j. mora se truditi da se ni u zvaničnom

---

[402] Prema Statutu redari su morali biti između 20 i 40 godina starosti, biti pismeni i besprijekornog moralnog vladanje (naročito ne kartađije i pijanice) i poznavati mjesta i osobe u svom području. U službu su mogle biti primljene i žene..

[403] *Statut o privremenoj organizaciji tajnog redarstva u Banatu, Bačkoj i Baranji*, čl. 11

[404] AJ 14, 1-11.

[405] *Statut o privremenoj organizaciji tajnog redarstva u Banatu, Bačkoj i Baranji*, čl. 3.

ni u privatnom radu njegovom ne sazna da je tajni redar".[406] Međutim, praksa je pokazala upravo suprotnu realnost.

Njihovo značenje je bilo iznimno, toliko da čak ni Odjel za javnu bezbjednost bez njihove suglasnosti nije smio činiti nikakve poteze i donositi nekakve odluke „koje mogu na toj teritoriji po javnu bezbednost i unutarnju političku situciju imati rđavih posledica".[407]

U realnom okruženju, međutim, Državna tajna policija nije zadoljavala svojim radom. Nakon četiri godine rada policiji njezin tadašnji poglavar u jednom izvješću zapisao „da ista sa sadanjim svojim aparatom i organizacijom apsolutno ne odgovara svrsi radi koje je ustanovljena. Šta više ova je policija usled metode kojom se dopunjuje i nemogućnosti kontrole i održavanja discipline nad rasturenim osobljem; postala sborište problematičnih, a često i kriminalnih tipova – čast malobrojnim izuzecima. Nema smisla više žrtvovati za izdržavanje ove policije ni jednu paru ako se i dalje ostane pri takvom načinu dopunjavanja i organizacija".[408]

U to vrijeme je tajna policija radila vrlo malo, bez ikakvih financiskih izdataka za provođenje kontraoobavještajen ili obavještajne službe u Mađarskoj, a agenti su radili samo „onoliko koliko je potrebno za markiranje rada".[409] U jednom od svojih sljedećih izvješća poglavar se požalio i da „medju agentima ima pijanica i običnih hohštaplera"

Isti poglavar je bio toliko ogorčen da je MUP-u predlagao potpuno raspuštanje ove policije ili njenu potpunu reorganizaciju za čije je planove slao tri puta prijedloge tijekom ožujka 1923. u ministarstvo. Znakovito je da od nadležnog minisatsrtva nije dobio nikakav odgovor.

Godine 1926. je u Subotici povjerenik MUP-a, Rus, general Evgenije Klimović napisao upute za tajne agente prema svojim iskustvima u carskoj Rusiji.[410] Na svim mjestima sam pronašao da je Državana tajna policija bila u Subotici i samo za područje Baranje, Banata i Bačke.[411] Godine 1926. je poglavar bio Josip Stepanović[412], a primjerice Evgenije Klimović je za njih pisao različita uputstva po svom iskustvu iz Rusije. Ljubomir Petrović u članku U okruženju

[406] AJ 14, 1-27
[407] Ovo je bilo osnaženo i naredbom ministra MUPa od 27. rujna 1920. nakon jednog slučaja kada je iz Valjeva iz internacije na zahtjev Odjel za javnu bezbednost na područje BBB pušten kući jedan internirani. (AJ 14, 1-130 211.)
[408] AJ 14, 1-171, 216.
[409] AJ 14, 1-174, 219.
[410] AJ-14, 438.
[411] Ljubomir Petrović u članku govori o Državnoj tajnoj policiji za BBB, ali u smislu da je ona bila zadužena za cijelu državu (Lj. PETROVIĆ, U okruženju unutarnjeg neprijatelja, *Istorija XX veka*, 2/2009, 33.
[412] Jedno vrijeme obnašao dužnost i komesara zagrebačke policije.

unutrašnjeg neprijateljagovori o Državnoj tajnoj policiji za BBB, ali u smislu da je ona bila zadužena za cijelu državu.

Po opsegu obavještajna je služba u svojoj vlasti držala svakog zaposlenika u državnoj administraciji. Ovdje navesti primjere dojava što je u pismima, ona su se redovito čitala i otvarala HDA 144, 36, 031.

ŽELJEZNIČKA I POGRANIČNA POLICIJA

Uredba za službu komesara željezničke i parobrodske policije od 1. listopada 1919. godine je odredila da su njene dužnosti „da se stara o redu na dotičnim stanicama naročito prilikom dolaska i odlaska vozova i parobroda".

Na području Hrvatske, Slavonije i Dalmacije komesarijati željezničke, parobrodske ili pogranične policije su bili organizirani u Zagrebu (državna i južna stanica), Vinkovcima, Virovitici, Gružu, Jesenicama, Koprivnici, Kotoribi, Krku, Metkoviću, Osijeku, Senjskom rudniku, Slavonskom Brodu, Sušaku i Crikvenici.[413] Kasnije je taj broj smanjen pa su od 1929. komesarijati granične i željenzničke policije na području Savske banovine bili u Kotoribi, Koprivnici, Sušaku i Jelačićevu.

Zakon o zaštiti javne bezbednosti

Odmah nakon stvaranja Kraljevstva SHS došlo je do gušenja svih oporbenih razmišljanja od strane vlade. Kraljevski dvor i vlada su od početka posebno pazili na komunistički pokret, a gotovo od istog vremena su pazili i suzbijali i djelovanje i utjecaj HRSS-a. Ubrzo je komunstički pokret došao pod udar Obznanom, a zatim i njenom posljedicom Objavom. U parlamentu je prilikom interpelacije o Obznani rečeno da je ona bila potebna i da će vrijediti do donošenja Ustava ili odgovarajućeg zakona.[414]

Na pitanju donošenja tog posebnog zakona odmah se počelo raditi. Ministarstvo pravde je osnovalo komisiju koja je trebala donijeti Uredbu o zaštiti države od komunizma.[415] Rad povjerenstva je rezultirao elaboratom i prijedlogom naziva „Uredba o zaštiti javnog poretka i

[413] *Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1924., 20.
[414] Provjeriti u Stenografskim zapisnicima.
[415] Povjerenstvo činili Mihajlo P. Jovanović, predsjednik kasacionog društva, dr. Boža Marković, sveučilišni profesor, dr. Nikola Ogorelica, glavni inspektor kaznenih zavoda, Dušan M. Subotić, sudija kasacionog suda i Vasa Lazarević, inspektor Ministarstva unutarnjih poslova.

države“ nekoliko dana prije donošenja Ustava, 14. lipnja 1921. Predstavljen je na tri sjednice kojima su prisustvovali ministri i predstavnici zastupničkih klubova u parlamentu.[416] Međutim, prema riječima člana povjerenstva Dušana Subotića na posljednoj sjednici 26. lipnja ništa nije pomoglo „da se uvidi opravdanost jedne ovakve Uredbe, kad oni (ministri, op.H.Č.) kao ni sam tekst Uredbe nisu bili u celini ni pročitali ni proučeni od izvesnih članova sednica, koji su odlučivali o sudbini zemlje a naročito od jednog člana sednice, koji je svojom negativnom odlučnošću celu stvar upropastio, i sprečio da se Obznana zameni Uredbom sa zakonskom snagom[417]...Otuda je došlo te je član 130 Ustava na brzu ruku - 27.VI. – umetnuta rečenica: „i druga akta i odluke sa određenim rokom trajanja- važe i dalje kao zakon“ da bi „obznana“ mogla i dalje važiti“.[418] Dušan Subotić naveo je da u jednom trenutku došlo u pitanje Ustav ili Uredba. Ustav je izglasan 28. lipnja 1921. u 12.20 dok je Uredba propala.[419]

Predložena Uredba se razlikovala od Zakona o zaštiti države od 2 (4). kolovoza 1921. ipak u nešto blažim sankcijskim odredbama. Po pitanju tih kazni povjerenstvo je u svom obraćanju izjavilo sljedeće: „S toga smo pri izradi našega projekta, imajući u vidu samo dobro naše velike Otađbine, pristupili nešto strožijem formirnju pojmova krivičnih dela, kao i njihovom strožem kažnjenju, kako su to u drugom svetu već uradila njihova zakonodavna tela i osigurala opstanak svojih država“.[420]

Pri sastavljanju ovog prijedloga koristile su se slične zakonske odredbe protiv komunista iz Švicarske i SAD-a. Nakon što je ovaj prijedlog odbačen u korist Ustava došlo je do dva slučaja koji su zakonski prijedlog vrlo brzo iznijeli na ponovno glasanje. To su bili pokušaj atentata na regenta Aleksandra Karađorđevića i ubojstvo Milana Draškovića u Delnicama. Ti su događaji toliko uznemirili vlast da je reagirala tako da je uvela zakon kojim je odmah zapravo bio pogažen nedavni Ustav. Naime, čl. 9 Ustava je predviđao da se za politički zločin ne može izreći smrtann kazna, dok je čl. 2 Zakona o zaštiti države upravo za takva djela predvidio smrtnu kaznu ili robiju do 20 godina. Novi zakon je poslužio da bi se pokazala svemoć države u rješavanju političke oporbe.

---

[416] Sjednice su održane 20., 23. i 26. lipnja 1921.
[417] Nešto kasnije Subotić na određeni način pobliže objašnjava porijeklo ovog člana sjednice: „Trebalo je da se dovede u opasnost život Naslednika Prestola i da pogine jedan Ministar Unutrašnjih dela, da bi se otvorile oči nekim neuviđavnim poslanicima, koji su od rođenja robovali u tuđoj državi, da ne trebaju da ometaju ni nesvesno napredak ove države u kojoj su slobodni“ (*Policija*, 13,14,15,16, 1921., 672.).
[418] *Policija*, br. 13,14.,15., 16., 1921., 671.
[419] *Isto.*, 658.
[420] *Isto.*, 665.

Za njegovo donošenje su, osim komunističkog djelovanja, bili uzrok stanje u Makedoniji kao i u Hrvatskoj u kojoj „besni republikanski pokret za stvaranjem Seljačke republike sa tendencijom odvajanja iz sadašnje celine kako je ona posle vekovnih patnji i borbi stvorena“.[421] Još ubaciti što je sve Zakon donio.

Inače, tajnik Skupštine Janjić je izvijestio 25. srpnja 1921. američkog veleposlanika u Bg da će se donijeti zakon koji će zabraniti komuniste i da će se u tu svrhu upotrijebiti i američka antikomunistička legislativa kao model.[422] U tom vremenu je američkog poslanika konntaktirao i ruski ministar (poslanik?) koji mu je dojavio da vlada organizira Bijelu gardu sastavljnu od civila protiv komunista koja se trebala zvati „Drašković“.

U Osijeku su povodom ubojstva Draškovića organizirane velike demonstracije protiv komunista u kojima su oštećene kuće, a na kraju bio i demoliran Radnički dom. Vlada nije imala ništa protiv toga, a siptomatičan je i komentar Politike u kojem se reklo: „ Osijek je bio leglo komunista i otuda i potiče ogorčenje građana koji su se do sada morali pokoravati komunističkom teroru“.[423] Tom je prilikom napravljena šteta od oko 500.000 kruna pa su dr. Marko Leitner i Jovan Jakšić, osječki gradski zastupnici već na sjednici početkom kolovoza 1921. zatražili da država nadoknadi tu štetu na Radničkom domu jer „su državni i samoupravni organi nepravilno vršili svoju službu“.[424]

Naime, oni su tvrdili da se prilikom tih demonstracija „policija (se) smijala, propuštala toljagaše da ruše i štete radničke domove, a na poziv „uredujte“ nisu se ni makli, već u gor. gradu u radnički dom puštali demonstarnte jednog po jednog.“[425] Traženje odštete zapanjilo je drugog zastupnika dr. Jovana Kockara koji nije htio pristati na takav prijedlog zatjeva „jer je šteta počinjena protudržavnim elementima, pa bi trebalo istima svu imovinu zaplijeniti, a ne još i odštetu davati“.[426] Ovaj je slučaj naravno zanimljiv zbog podudarnosti s riječima ruskoga veleposlanika američkom, ali i da bi se vidjelo djelovanje represivnog aparata kod slučajeva planiranih demonstarcija. Naime, zastupnicima se tada obratio i veliki župan od travnaj 1921. dr. Jovan Božić koji je odmah dao do znanja da on nije tom skupu dužan odgovarati, ali da će

[421] *Isto*., 667.
[422] M 358, R 2, 0453
[423] „Juče u Osijeku“, *Politika*, 1.8.1921., 1.
[424] DAO 6, knj 1072,
[425] DAO 6, knj 1072, 1010049
[426] DAO 6, knj 1072, 1010049

se poduzeti da se redarstvenici kazne ukoiko su pogriješili. Također je napomenuo: „Ja sam po svojoj dužnosti sve poduzeo, a imao sam u pripravi i vojsku.“[427]

Dakle, u tim slučajevima je i žandarmerija i vojska bila u rukama lokalnih vlasti koje su je trebale usmjeravati prema željama vlade. Jednom drugom prilikom je ban Laginja dobio iste ovlasti, ali ih nije do kraja izvršio prilikom Radićevog skupa u Zagrebu krajem 1921. pa je odmah i umirovljen s banske dužnosti.

[427] DAO 6, knj 1072, 1010049

UPRAVNO POLICIJSKI APARAT NAKON VIDOVDANSKOG USTAVA

Vidovdanskim je ustavom bio je legaliziran centralizam koji je bio provođen od stvaranja Kraljevstva SHS.[428] Po njemu je Jugoslavija bila parlamentarna i ustavna monarhija, sadržavala je niz i demokratskih formulacija i garancija, ali ni jedna se nije mogla ostvariti ukoliko to nije želio kralj. Prema tom ustavu uprava se morala obavljati kroz oblasti, kotareve i općine, a imenovanja čelnika kotara i sl. je obavljao baš kralj. Upravo time je bio zagarantiran centralizam, iako je struktura uprave bila decentralizirana.[429]

Kao odgovor na mogući i očekivani otpor stranaka u oživotvorenju oblasti člankom 134. Ustava predviđen je projelazni rok do uspostavljanja oblasti. Tim su člankom ostavljene na snazi sve upravne vlasti koje su bile i prije ustava, jedino je na čelu pokrajinske uprave umjesto predsjednika vlade ili bana od tada bio pokrajinski namjesnik klojeg je na prijedlog ministra MUPa imenovao, opet, kralj.[430] Pokrajinski namjesnik nije imao autonomiju odlučivanje, nego je bio podložan, odgovoran i ovisan o kraljevoj volji, što ga je stavilo u red državnih činovnika, a ne dužnosnika.[431]

Prvi pokrajinski namjesnik je bio proglašen nakon donošenja Vidovdanskog ustava, a bilo je to polovicom srpnja 1921. Prvi namjesnik je bio dr. Juraj Demetrović, član Demokratske stranke.[432] Demetrović je na položaj održan isto koliko i Demokratska stranka u Ministarstvu unutarnjih poslova, do polovice prosinca 1922. Tada ga je smijenila vlada Nikole Pašića, a mjesto je dobio član Radikala dr. Ernest Čimić.

Dakle, vidovdanskim ustavom bila je ukinuta Zemljska vlada, a umjesto nje je bila osnovano Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju (srpanj 1921). Te su pokrajinske uprave bile privremenog karaktera jer su trebali samo prijelazno upotpuniti formu do prijenoa vlasti na nadređena ministarstva, oblasne velike župane ili samouprave. Međutim, te prijelazne uprave su ostale raditi pune četiri godine kada su oblasti zaživjele.

---

[428] Izglasan je 28. lipnja 1921. s 13 glasova više. Na izglasavanju nisu sudjelovali zastupnici Hrvatske zajednice, Hrvatske pučke stranke, Slovenske ljudske stranke, Bunjevačke i komunističke stranke, te od prije HRSS-a i HSP-a.
[429] I. BEUC, *Povijest institucija*, 336.
[430] Usp. I. BEUC, *Povijest institucija*, 336., B. JANJATOVIĆ, *Politički teror*, 20-26.
[431] B. JANJATOVIĆ, *Politički teror*, 28.
[432]

Pokrajinska uprava je djelovala kao ekspozitura, organ pojedinih ministarstava iz Beograda, a većim je dijelom pokrajinski namjesnik bio odgovoran ministru unutarnjih poslova.[433] Međutim, u praksi je pokrajinska uprava imala jednaku strukturu kao i prijašnja zemaljska vlada.

Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju se sastojala od šest odjela:

1. Predsjedništva pokrajinske uprave

2. Odjeljenja za unutarnju politiku

3. Odjeljenja za prosvjetu i vjeru

4. Odjeljenja za pravosuđe

5. Odjeljenja za narodno gospodarstvo

6. Odjeljenja za socijalnu skrb

Represivni aparat je bio pod nadležnošću Odjeljenja za unutarnju politiku čiji su poslovi bili raspoređeni na devet različitih odjela:

1. Odsjek za proračunske i zakladne poslove

2. Odsjek za financijske poslove

3. A. Odsjek za upravne poslove

3. B. Odsjek za disciplinske predmete

4. Odsjek za državljanstvo i zavičajnost

5. A. Odsjek za redarstvene poslove

5. B. Odsjek za vojne i žandarmerijske poslove

6. Odsjek za zadružne poslove

7. Odsjek za Istru

[433] I. BEUC, *Povijest institucija*, 339.

Represivni aparat je bio pod ingerencijom 5. A i 5. B odsjeka. Upravitelj odsjeka za redarstvene poslove je bio dr. Vladimir Havliček,[434] a dodijeljeni mu odsječni savjetnik Dušan Mađerić. On je u svojim zadaćama brinuo o cjelokupnom redarstvu u Hrvatskoj i Slavoniji, o pograničnom redarstvu, redarstvenom nadzoru, popraćeništvu, potragama. Dozvoljavao je oružničke i vojničke asistencije. Rješavao je pravne lijekove u svim redrstvenim predmetima, koji nisu spadali pod neko drugo ministasrstvo. Pod ovim je odjelom bilo i vatogasno redarstvo, a vodio je nadzor i brigu nad eksplozivnim predmetima, barutom i držanjem oružja općenito. U djelokrug Odsjeka je ulazilo i ćudoredno redarsto (bludilišta, konkubinati, javne zabave, javni lokali, svetkovanje blagdana). Vodili su brigu o redarstvenim zavodima, poslovima oko tiska ukoliko nisu spadali izravno pod zemaljsku vladu, o služinskom redu, skupljanju priloga u dobrotvorne svrhe, provođenju zakona o pravu sakupljanja, o rješavanju pravnih lijekova o stanovanju stranaca i konačno, vodilo je puovničke poslove.

Odsjek za vojničke i oružničke poslove vodio je brigu o žandarmerijskim poslovima i poslovima oko regrutiranja novaka, sastavljanju regrutacijskih lista i ostale vojne poslove koji nisu ulazili u djelokrug Ministarstva vojske i mornarice. Upravitej ovog Odsjeka je kroz 1921. i 1922. bio Božidar Žalac.[435]

Do 1924. ova dva odjela su spojena pa u vrijeme likvidacije pokrajinske uprave radio Odjel za redarstvene, vojničke i pružničke poslove čiji je upravitelj u ovo vrijeme Božidar Žalac, jedna vrsta zamjenika Milan Hlava.

Za razliku od Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju ona za Dalmaciju nije imala poseban odjel za unutarnje poslove. Te poslove je pokrivao odsjek za Dalmaciju ministarstva unutarnjih poslova u Beogradu.

Čl. 134. Vidovdanskog sustava je predvidio dulje trajanje Pokrajinskih uprava, a one su trajale sve do 1923. godine kada ih je ukinuo Ministarski savjet.[436] Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju je ukinuta 23. siječnja 1923., a za Dalmaciju 18. srpnja 1923.

Poslove ukinutih uprava su preuzela resorna ministarstva, a dijelom županijske oblasti (kod Beuca veliki župani). Međutim, ukidanje je još uvijek ostalo na papiru. Proces likvidacije, pogotovo pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju je trajao sve do kraja 1924. godine.

---

[434] Vladimir Havliček je prvo bio tajnik bana za pitanje kaznionica, potom perovođa u Narodnom vijeću SHS, a 1924. godine je na mjestu načelnika za Hrvatsku i Slavoniju Ministarstva unutrašnjih poslova (*Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1924, 2. sv., 20.).
[435] *Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* 1921, 1922., 143.
[436] I. Beuc navodi i kraj 1924.

Tijekom 1924. je na čelu uprave bio Ernest Čimić.[437] U tom je razdoblju šef Odjeljenja za unutarnje poslove bio dr. Gavra Gojković.

Osnove represivnog aparata su stvorene tijekom 1919. godine, ali su neki dijelovi očito morali biti stvoreni od početka.

REDARSTVO (GRADSKA POLICIJA)

Redarstvo ili policija je bilo posljednje u nizu jačine tijela represije u državi. Upravo zbog primarnog položaja vojske i oružništva redarstvo, koje je bilo na lokalnim proračunima je trpjelo bez sustavog ulaganja i razvoja. Još od 1922. godine su postojale ideje o stvaranju zakona koji bi unificirao policijsku službu, ali sve do ranih tridesetih on nije bio donesen. Sve dok taj zakon nije zaživio provođenje policijiskog posla je bio na žandarmeriji i dijelom, a to se tiče samo bivših austrougarskih područja, općinskih straža koje su bile izravno od upravnim civilnim vlastima koje su najčešće bile slabo ekipirane i naoružane.

Prvi konkretan potez pri unificiranju policijskih vlasti je bio Zakon o općoj upravi od 26. travnja 1922. koji je predvidio osnivanje „jedno-obrazne" policije u svim oblastima i kotarevima.[438] Međutim, ovaj zakon nije predviđao niti pokušao urediti ništa više niti detaljnije pa je tako način na koji bi se to ostvarilo ostavljen u rješenju nekih budućih zakonskih akata. To je ipak i ulazilo u odgovornost Ministra unutarnjih poslova koji je trebao napraviti Nacrt prijedloa o organizaciji i nadležnosti policije.

Zakon o općoj upravi, uz predviđanje jedinstvene policije na cijelom području Kraljevstva, donio je i niz drugih novina koje su trebalo dodatno centralizirati rad državne uprave. Opća uprava je bila „zbirni pojam za policijske i nepolicijske poslove, odnosno, poslove MUP i ostalih ministarstava koja nisu imala područne organe. Ovim pojmom se zamenjivao nepopularni pojam policije u njegovom širokom značenju iz prethodnog veka".[439] Točnije, opća uprava je bio skupni naziv za sve poslove koji su bili u ingerenciji sljedećih ministarstava: unutarnjih poslova, prosvjete, agrarne reforme, poljoprivrede i voda, građevina,

[437] Nasljedio je Juraja Demetrovića na toj poziciji (7.1921. – 12.1922.). Čimić je na čelu uprve od 12.1922 do 3. 1924. Paulina RADONIĆ VRANJKOVIĆ, Gradski i parlamentarni izbori u Zagrebu 1927., *Radovi zavoda*..
[438] *Službene novine Kraljevine SHS,* 92/1922.
[439] *Ministarstvo i ministri policije Srbiji,* 76., bilj. 171.

trgovine i industrije, narodnog zdravlja, socijalne politike, vjera i djelomično šuma i rudarstva.[440]

Novina ovoga zakona je bila da su se svi poslovi opće uprave u oblastima (još uvijek županijama) i kotarevima centralizirale u rukama velikih župana[441] i kotarskih načelnika koji su u centraliziranom sustavu bili odmah ispod nabrojanih ministarstava pod čijim su nadzorom i upustvima onda djelovali. Također je novost bila da se sukladno tome niti veliki župani niti kotarski načelnici nisu smjeli miješati niti su imali utjecaja na rad ministarstava koji su bili izvan opće uprave.[442]

Veliki župan je bio najviši predstavnik vlade na teritoriju političke jedinice. Kao tijelo opće uprave u njegove su dužnosti onda ulazile i briga o javnom redu i miru, sigurnosti i svim policijskim poslovima, ali pod uputstvima i nadzorom ministra unutarnjih poslova. Zbog toga je prema Zakonu o općoj upravi i bio odgovoran ministru uslijed procjene da je bio neuspješan u provođenju svojih policijskih (redarstvenih) obveza.

Na području banske Hrvatske je bilo osnovano šesnaest predstojništava gradske policije koji su bili podređeni Upravi policije u Zagrebu.[443] U to vrijeme na istom području je bilo devetnaest gradova, što znači da preostala tri grada nisu dobila proedstojništva gradske policije. U njima (Bakar, Križevci, Petrinja) su bila osnovani Policijski odjeli pri gradskim poglavarstvima.

Izvršni policijski organi u SHS su bili oružništvo i policija (policijska straža). Policija je u „svim većim prečanskim gradovima vrši(la) službu na mesto žandarmerije“.[444] Policijska straža postojala je od početka Kraljevine, ali nije prolazila organizacijsku reformu ili oblikovanje kao što je to bilo s oružništvom koje je kao izrazita gotovo vojna sila ponovno bila itekako zanimljivija vlasti u provođenju vlasti represijom. Slabo naoružana policija tu nije značila preveliki interes za vladu, pogotovo što nije pokrivala veći teritorij, a s time i stanovništvo. Zbog toga se u prvoj polovici kolovoza 1928. u tisku pronijela vijest da će

[440] Izvan opće uprave je ostao djelokrug sljedećih ministarstava: pravde, vojno i mornarice, vanjskih poslova, financija, prometa, za izjednačavanje zakona i pošta.
[441] Prema čl. 13 Zakona o općoj upravi za velike župane su mogli biti postavljeni samo diplomirani pravnici s 15 godina državne službe (u prve tri godine od donošenja zakona izuzetno su mogli biti postavljeni i oni sa 10 godina državne službe). Postavljao se na Kraljevim ukazom pristankom Ministarskog savjeta na prijedlog ministra unutarnjih poslova.
[442] Vidi bilj. 76. U ovoj odluci postoji konforntacija sa čl. 96, toč. 4 i čl. 98., toč. 4 Ustava Kraljevine SHS prema kojoj su veliki župni upravljali svim poslovima državne uprave.
[443] Predstojništva gradske policije: Karlovac, Osijek, Bjelovar, Koprivnica, Brod na Savi, Sisak, Varaždin, Sušak, Slavonska Požega, Virovitica, Donji Miholjac, Đakovo, Vinkovci, Vukovar, Gospić, Senj.
[444] *Policija*, 1928, 893.

državna policijska straža u Zagrebu biti raspuštena. Do raspuštanja nije došlo, a unifikacije policije (o kojoj se projekt počeo izrađivati još 1923./1924)[445] u Kraljevini bila je izvršena tek nakon proglašenja diktature.

Policija i oružništvo su se razlikovali dosta međusobno. Dok je oružništvo imalo poluvojnički karakter i predstavljalo je fazu između policije (bili jači) i vojske (bili slabiji), policija je bila isključivo pod nadzorom lokalnih civilnih vlasti, uključujući i njihovo financiranje. Sve do unifikacije ta se državna policijska straža (gradska ili općinska) razlikovala i po izgledu i jačini u svakom mjestu. Problem je bio u tome što se nakon stvaranja Kraljevine nije ništa ulagalo u njihov razvoj, nego su najvećim dijelom ostajali na mrtvoj točki, bez ulaganja lokalnih zajednicau njihov tehnički ili obrazovni sustav.[446] Ipak u većim gradovima je policijska straža bila uključena u strukturu policijskih direkcija što je doprinosilo njihovoj većoj kvaliteti u odnosu na ostale straže. U tom su smislu isticane policijske straže u Zagrebu i Splitu, te Ljubljani i Sarajevu.

Državna politika je bila da se analogno prenese organizacija policije iz zapadnih zemalja zbog lakšeg uključenja u organizaciju i surdnju međunarodne policijske zajednice.[447]

Organizacija i financiranje policijske straže je bilo, dakle, na lokalnoj zajednici, a ono je bilo regulirano odredbama Financijskog zakona i Zakona o općinama.[448] Također, plaće policajca su bile niže od plaće oružnika. Osnovna plaća je tako za policijskog stražara iznosila 1928. 1000 dinara, dok su oružnici mjesečno dobivali od 1100 do 1300 dinara.

INTERNIRANJE KAO MODEL

Dakle, odmah nakon stvaranja Kraljevine SHS je bilo jasno da vlast nikako neće tolerirati komuniste i njihove pokrete. To je bilo u skladu s ostatkom europskih država pa čak i SAD-a čiji su represivni zakoni protiv komunista upotrijebljeni i u vlastitom represivnom

[445] *Policija*, 1928, 895.
[446] *Policija*, 1928, 893.
[447] Zadatak proučavanja inozemnih policiju u svrhu primjene tih saznanja na domaću policiju je imao sekretar MUP-a Vladeta Miličević, kasniji stalni predstavnik Jugosalvije u Interpolu. Na prvom međunarodnom sastanku gdje je odlučeno o stvaranju i međunarodne policije u Monaku 1914. je Kraljevinu Srbiju predstavljao dr. Archibald Reiss.
[448] Prema zakonu o općinama svaka je općina javnu sigurnost na svom području trebala nadzirati putem općinske straže koju sama financirala. To je dodatno objašnjeno odredbama Financijskog zakona (Uslovima za doplaćivanje) u kojem se reklo da svim jedinicama straže općine imaju obvezu dati „besplatne zgrade za kancelarije i kasarne, besplatno u naturi ili novcu: ogrev, osvetljenje, vodu, kancelarijski materijal, takse za telefone, izdržavanje i nadopunjavanje inventara tako, da država ni za jednu jedinicu straže nema materijalnih izdataka. Sem ovoga dužne su opštine, da na ima prinadležnosti, za stručnu obuku i obilazak starešina doplaćuju godišnje 3.000 dinara za svakog tražara prema brojnom stanju". (*Policija*, 1928, 894.)

zakonodavstvu. Međutim, sve do donošenja Obznane nije bilo previše sistemstskih teških kazna za komuniste i sl. Odluke o kazni je bila prepuštena lokalnim vlastima, a treba se i prisjetiti da je u to vrijeme admiistracija bila potpuno neoformljena i radila je kako je do tada znala. Država nije ni uspjela organizirati oružništvo, a kamoli i efikasno sudstvo. Najčešće su komunisti bili oslobođeni ili po ocjeni središnje vlasti ipak premalo kažnjene.[449] Međutim, država je vrlo brzo organizirala svoje službe pa su već 1919. policijski agenti bili zaduženi za praćenje svih skupova političkih protivnika i sl. Oružništvo je, uz vojnu pomoć, često znala gušiti silom prosvjede i štrajkove (i komunista i studenata) što je nerijetko završavalo i smrću i ranjavanjima. Definitivno su ppolicijski nadzor, zatvaranje, praćenje, pretresi i sl. bili metode državnog nadzora ne samo nad komunistima nego i ostalim „protudržavnim" političkim strankama i pojedincima.

Fiksacija represivnog aparata na komuniste je postajala sve izraženija, a do prsnuća tog antagonizma i Obznane, odnosno Objave navedene su se metode samo još jače zaoštravale. Poseban vid komunističke borbe, što istinite, što propagandne bilo je i pisanje komunističkih glasila. Iako je cenzura tiska postojala još od stvaranja KSHS, odnosno nije niti prestajala od Prvoga svjestkog rata, još i 1920. ju je provodila vojska. Međutim, pravno gledajući ona je regulirana tek početkom 1920. godine kada je Ministarski savjet donio Uredbu o vojnoj cenzuri. Pribićević, tada ministar MUP-a tražio i da boljševici, komunisti dobrovoljno prihvate ovakvu cenzuru što je i odbijeno. Petrović opravdava ovakav način dovodeći u pitanje kom literturu, ali i negativno okarakterizirajući kom djelovanje. No, s druge strane je činjenica da su komunisti praćeni od početka, a da im se ovakvom unaprijed neprihvatljivom ponudom nije zapravo samo htjelo dobiti opravdanje za buduće postupke. Petrović tvrdi i da je Radić i HRSS bili separatisti čime ponovno ulazi u već riješene vode, a akcije države i njenog represivnog aparata opravdava. Iznosi tezu da su komunisti i nacionalisti (čime jednostavno sve stavlja u isti koš) radili zajedno i otvoreno na rušenju države.[450] Sva pisanje u glasilima ovih opcija Petrović svrstava u propagandu koja je samo trebala umanjiti i potkopati ugled državnih institucija i policije i represivnog aparata.[451]

Komunisti zapravo nisu bili spremni za ikakvu ozbiljniju akciju protiv vlasti, niti su shvaćali snagu izoliranosti koju je vlast provodila svojim represivnim mjerama.[452] Iako su bili najglasniji u protežiranju revolucije i nasilnog rješavanja nikada se u njoj nisu okušali.

[449] Lj. PETROVIĆ, U okruženju unutrašnjeg neprijatelja, *Istorija XX veka, 2/2009,* 26.
[450] ISTI, 33.
[451] ISTI.
[452] I. BANAC, *Nacionalno pitanje*, 270.

Retorika im je bila glavnom metodom.[453] S druge strane, država ih je nizom metoda uspjela itekako oslabiti, pogotovo nakon proglašenja Obnane. Žestoke metode su uzrokovale da se do 1924. članstvo KPJ manjilo tek a 688 aktivista.[454]

Postupak prema nekadašnjim zarobljenicima u Rusiji koji se vraćali svojim domovima, u jednom razgovoru s američkim veleposlanikom Dodgeom početkom veljače 1919. godine, opisao je i tadašnji potpredsjednik vlade dr. Anton Korošec. U tom trenutku još uvijek nije bilo puno povratnika, ali ih se veći broj očekivao u skoroj budućnosti. Korošec se tada uopće nije bojao širenja boljševizma upravo zbog oštrih i strogih zakonskih odredbi koje je donio MUP. Razlog zbog čega je to mislio se nalazio upravo u logorima za internirane koje je on nazivao „ozbiljnom karantenom".[455] Svi koji dođu na granice prije puštanja kućama ipak će trebati provesti neko vrijeme u ozbiljnoj karnateni tijekom koje će se utvrditi da li zadržani imaju neke boljševističke ideje. Tek kada se utvrdi da i nemaju pustit će ih se kućama, a ukoliko se pokažu boljševicima bit će prognani iz Kraljevine, poentirao je Korošec.[456] Budući da mu je suigovornik bio predstavnik države koja je također imala protukomunističke zakone i, što se toga tiče, bila na istom uvjerenju, čini se da je Korošec otvoreno opisao karakter ovih mjera.

U svibnju 1920. godine za vrijeme ministrovanja Ljubomira Davidovića Ministarstvo unutrašnjih poslova je obavijestilo Zemaljsku vladu u Zagrebu da će tih dana na granicu početi dolaziti „anarhisti i boljševičko – komunistički elementi" koji su deportirani iz SAD-a. Takvi ljudi su na putovnici imali pečat „Anarhist" pod kojim su se prepoznavali. U trenutku dolaska na graničnim točkama, pristaništima, željezničkim stanicama trebalo ih je pretresti i oduzeti „sve sumnjive knjige, spise, plakate, slike, eventualne zabeleške koje se tiču anarhističko-boljševičkog pokreta i propaganda" te sve dostaviti MUP-u. Nakon toga ih je trebalo dalje deportirati (internirati) u mjesta svog rođenja i obavijestiti lokalne vlasti. One su trebale strogo nadzirati njihovo kretanje i paziti da se bez dozvole ne udaljavaju iz mjesta rođenja (interniranje). Nadziranje je trebalo biti stalno, točni i detaljno, a u slučaju odobrenja odlaska iz mjesta rođenja u drugo mjesto radi zaposlenja sve su obaveze nadzora prelazile na oblast novog prebivališta.[457] Ovu je narednu Zemaljska vlada proslijedila sljedećim organima koji predstavljaju nositelje represivnog aparata u Hrvatskoj i Slavoniji: Zemaljskoj vladi –

[453] *Isto.*
[454] To je bilo manje od 2% članstva u odnosu na 1920. (*Isto,* 271.)
[455] M 358, R 6, 0171
[456] M 358, R 6, 0171
[457] AJ-14, 179-594 556. Goran MILORADOVIĆ, Karnatin za ideje: logori za izolaciju „sumnjivih elemenata" u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919-1922, Beograd 1924., 33?.

Povjereništvo za unutarnje poslove, odsjek V., svim velikim župani i građanskom povjereniku za Međimurje, svim kotarskim oblastima, redarstvenim povjereništvima u Zagrebu, Karlovcu, Osijeku i Senju (AJ-14, 563), zapovjedništvu IV. oružničke brigade te komesarima željezničke policije Zagreb, Osijek, Koprivnica, Bakar, Brod, Vinkovci i Čakovec.

Prema riječima Vase Lazarevića, šefa jugoslavenske političke policije (Odjel javne bezbjednosti) koje je izrekao američkom veleposlaniku u Kraljevini SHS, tijekom 1920. je u zemlju bilo ušlo oko 600 bivših zarobljenika iz Rusija, a tijekom prva tri mjeseva 1921. već njih 160.[458]

Osim povratnika koji su već bili okarakterizirani kao komunisti i boljševici vlast je strahovala od svih Rusa. Tako je i pripadnici Bjelogardejaca koji su inače prijateljski primljeni i čak uključivani u vojsku žandarmeriju i obavještajne službe bili pod policijskim nadzorom. Tako je i zemaljska vlada u Zagrebu na samom kraju 1920. povjerljivim pismom svim velikim županima, kotarskim oblastima, redarstvenim povjereništima u Zagrebu, Osijeku i Karlovcu, gradovima, I. i II. reda i zapovjedništvu IV: žandar. brigade naredila da „uslijed smještenja dijelova ruske Wrangelove vojske u našoj državi postoji mogućnost, da bi medju ruskim izbjeglicama mogli biti i boljševički agenti“, te se zato „imade držanje Ruskih izbjeglica stalno nadzirati.“[459]

Granična policija imala je i Odsjek za Ruse kojim je zapovijedao određeni Tarasević, također Rus. On je prema američkim izvorima bio zapravo mozak ruskog odjela u zapovjedništvu policije.[460] Tarasović je bio uhićen po Ninčićevoj naredbi navodno zbog afere s uhićenjem i brzim puštanjem nekog Rusa Mašina u kolovozu 1924. godine.

Odjel za državnu zaštitu čiji je načelnik dugo vremena bio Lazarević je posebno brinulo i pratilo i sve dojave o mogućim špijunskim pokretima i akcijama koje su kretale s područja Mađarske. Tako su vrlo česte bile dojave upućene Pokrajinskoj upravi u Zarebu o različitim ljudima koji su navodno prelazili državnu granicu s ciljem špijunaže ili komunističke propagande. Međutim, upute na koji način se s njima trebalo postupati u slučaju da ih se uhvati. I tu su postiojale razlike. Za neke, ipak većinu čini mi se, uvijek je stjala uputa da s s njima postupa po zakonu.[461] Za neke bjegunce je bilo istaknuto da ih se, u slučaju njihova

[458] M 358, R 5, 0016.
[459] DAO 6, kt 5784, 011.
[460] M 358, R 5, 0038. U izvješću američkog veleposlanika je zapovjedništvo policije Kraljevine SHS nazvanao „srpska prefektura policije”.
[461] DASB PŽ 8, P1010043.

pronalaska, treba pritvoriti, zatim nazvati MUP, Odjel za državu zaštitu da bi se dpobilo daljnje naređenje kako postupati s uhvaćenim.[462] Za razliku od takve prakse za poneke je bilo uobičajeno da ih se pozorno prati, a tek zatim uhvati.[463]

Središte boljševičke propagande i djelovanje je, uz Moskvu kao idejno središte, vlast Kraljevine SHS je vidjela u Bugarskoj, Sofiji odakle su očekivali sve napadne akcije boljševika. Uz ovo, jako su pazili i na pripadnike Vrangelove vojske u Kraljevini jer su očekivali da će komunisti najprije djelovati na njih. Nerijetko su tako bila naređivana i stroga praćenja vojnih osoba Rusa u smislu prevencije komunističkog djelovanja.[464]

Proslave 1. svibnja, Praznika rada, su otpočetka izazvale žestoku protureakciju vlasti, a o mogućim akcijama građana razmišljalo se puno prije toga datuma. I prvi Praznik rada koji se trebao proslaviti u novoj državi u početku je trebao biti spriječen. Za tu su se priliku pojačavale vojarne, preventivno su uhićivali ljudi (mahom komunisti), stranke se upozoravalo da ne agitiraju na svoje članstvo. Na dan praznika bile su zabranjene sve tiskovine, a primjerice okolicu Beograda je nadgledao i avion francuske vojske koji je trebao nadgledati moguća okupljanja građana.[465] I upravo pred taj prvi praznik rada vlada je 30. travnja 1919. objavila služeno priopćenje da se 1. svibnja zabranjuju sva javna okupljanja, proslave i manifestacije, zbog „radikaliziranja socijalističke stranke“. Znakovito je da je u međuvremenu vlada i dodala da će od onog trenutka kada se potpiše mir i potpuno urede granice države, naravno, sve proslave 1. svibnja dozvoliti jer je kraljevska vlada „oduvijk podupilrala radništvo“.[466]

Prvi štrajkovi kao i približavanje prvog Praznika rada vlasti su navele da početkom travnja planiraju poteze u slučaju nekih budućih većih demonstracija. Zapovjedi i postupak u situaciji je za područje banske Hrvatske izdao zapovjednik IV. armijske oblasti a odnosila se na upravno političke i policijske vlasti.[467]Iz dokumenta je jasno vidljivo da je vojska, moguće zbog svih prethodnih izgreda i zbog izbjegavanja lošega glasa, provođenje represivnih mjera usmjerilo privenstveno na lokalne policijske snage. Redoslijed postupanja kod bilo kakvih nemira i naznaka pokreta stanovništva je nalagao političkim vlastima da prvo upotrijebe

[462] DASB PŽ 8, P1010045., P1010054.
[463] DASB PŽ 8, P1010047.
[464] DASB PŽ 8, P1010048.
[465] M 358, R 6, 0276.
[466] M 358, R 6, 0322.
[467] Svi veliki župani, Povjerenik za Međimurje, Redarstvena povjereništva u Zagrebu i Osijeku te gradska poglavarstva u Varaždinu, Zemunu i Karlovcu. (HDA 1214, kt. 17, 013.)

vlastite policijske vlasti i oružništvo, a tek zatim vojsku. Vojska se trebala pozvati[468] samo u slučaju većih nereda ili ako bi vlastitih snaga bilo premalo.[469]

U slučaju pozivanja vojske, prema naredbi Ministarsta vojske i mornarice od 14. siječnja 1919. godine, županijske vlasti su to trebale učiniti preko vladinih odjela za unutarnje poslove, a tek u neodgodivim prilikama se to moglo učiniti izravno od vojnih vlasti. U slučaju upotrebe vojnih vlasti prvo su na teren izlazile „domaće čete“, a tek u slučaju da se uz sve domaće snage koje su trebale provesti represivne mjere su dolazile „srbijanske čete“ u kojem slučaju se nije moglo dogoditi da se potrebne mjere ne izvrše. Srbijanske snage su predstavljale onu ultimativnu snagu na kojima je temeljen „autoritet vojske i čast oružja“.[470] U onom trenutku kada je izašla na teren vojska je imala potpunu vast nad svim ostalim policijskim i oružničkim snagama koji su bili obvezni „bezuslovno da vrše da vrše naloge komadanta odelenja i da rade samo po njegovim nalozima“.[471]

Vojska nije željela, niti je imala namjeru, izlaziti na svaki događaj za koje su naređene represivne mjere iz dva razloga: održavanja udarne snage kod djelovanja i uspostavaljanje straha kojeg je vojska trebala izazvati i tek svojim izlaskom pred stanovništvo.[472]

Posebno je zanimljiva jedna okružnica Odjela za unutarnje poslove u Zagrebu (čiji je šef u to bio dr. Gavra Gojković) od 29. siječnja 1923. br. 196 Prs. prema kojoj se trebalo postupati vezano za proslave Praznika rada. Svim upravnim i policijskim vlastima bila je petnaestak dana prije datuma 1. svibnja slana okružnica u kojoj su se navedeni upozpravali da hitno provjere bilo među radništvom i provedu sve potrebne retorzivne (borbene) mjere. To je bio samo dio koji se trebao prevetivno provoditi. Netom prije Praznika rad dolazile se u posebne upute koje su pokrival kako se ponašati u slučaju nekakvih organiziranih skupova.[473] Te posebne upute su bile u tom smislu da se „manifestacije ni u kom vidu u interesu mira i javne

[468] Samo je kralj kao vrhovni zapovjednik imao načelno pravo upotrebe vojske koji je to mogao učiniti izravnom naredbom ministru vojske i mornarice ili nižem zapovjedniku na terenu. Zahtjevi ostalih molitelja vojne upotrebe su preko ministarstva vojske i mornarice morali prvo dobiti kraljevo odobrenje, koje je u slučaju hitnosti moglo biti dobiveno i kasnije. Čl. 391. – 393. Zakona o vojsci.

[469] Posebnu pozprnost se trebalo učiniti u slučaju većih pokreta stanovništva u okolici Zgreba u slučaju kojeg se stanovištvo treblo presresti na ključnim točkama prije grada (mitnicama). HDA 1214, kt. 17, 013.

[470] „...izaslati će se srbijanske čete, dakle samo u slučaju krajnje potrebe. Za taj posljednji slučaj poduzete su sve mjere, kako bi se uvođenjem tih /srbijanskih/ četa u akciju postigao bezuvjetno uspjeh u svrhu održanja potrebnog autoriteta vojske i osiguranja časti vojske.“ HDA 1214, kt. 17, 013. Čuvanje „časti oružja“ je propisivao i Zakon o vojsci u čl. 394: „Prema oceni pretstavke, on (vojni zapovjednik) odredjuje odelenje tolike jačine, da je izvršenje zadatka i čast oružja u svakom trenutku osigurana“.

[471] Zakon o vojsci prije 1922, čl. 395., „ Upotreba vojske pri održavanju reda i zakonitosti“.

[472] „...čestim nepotrebnim zahtijevanjem (bi se) mogao oslabiti koli nužni oprez sa strane vojnih odijeljenja u slučaju ozbiljne potrebe toli i vrlo koristan i potreban utisak kod pučanstva, što ga izaziva sam pojav vojske“. HDA 1214, kt. 17, 014.

[473] DASB PŽ 8, P1010050.

bezbednosti nedozvoljavajte".[474]

Ministarstvo je radilo preko okružnica, tako je, već smo vidjeli, 29. siječnja 1923. izdana okružnica kako djelovati pri proslavama Praznika rada. Početkom veljače (9.2.1923, br. 1331.) je izdana okružnica svim oblasnim izaslanicima koji prisustvuju javnim zborovima na koji način treba spriječiti vaki istup protiv Dinastije i državnog jedinstva. Posljednja u nizu je bila okrućnica od 3. travnja 1923. koja je bila izravno isprovocirana izborima. To je ona okrućnica u kojoj je naređeno da se najstrožije provode zakoni o okupljnju i zabrane svi politički i javni zborovi.[475] Međutim, ljut zbog toga jer „...područne vlasti ne postupaju prama gornjim instrukcijama, da se gotovo dnevno obdržavaju javni politički zborovi – i što više – da se na tim zborovima u prisutnosti oblastnog izaslanika govori protiv Dinastije, spočitava lojalnim državljanima njiohova odanost prema Njegovom Veličanstvu Kralju, i.t.d., što je nedopustivo", šef Odjela za unutarnje poslove je 2. lipnja 1923. svim upravnim i policijskim vlastima naredio: „Ovakove teške propuste uredovne dužnosti ne mogu ni nesmiju se trpiti pa s toga činim lično odgovornima šefove upravnih vlasti za svaki ovakav slučaj i zahtjevam, da se bezuvjetno odmah stavi pod disciplinarnu istragu svaki onaj činovnik, koji bi u buduće ma kojom zgodom u vršenju funkcije oblastnog izaslanika trpio ovakove prouzakonite ispade i nebi na njih smjesta reagirao raspustom skupštine i prijavom sudu protiv krivca".[476]

Iako je bilo naređeno da se i na ruske izbjeglice pomno obraća pozornost jer bi i među njima moglo biti boljševičkih agenata do lipnja 1923. mišljenje vlasti se promijenilo, odnosno u vremenu kada je MUP preuzela Radikalna stranka.[477] Tada je isto Odjeljenje za državnu zaštitu naredilo i pokrajinskoj upravi u Zagrebu, uz objašnjenje da „mnoge policijske vlasti u našoj Kraljevini bez dovoljno dokaza i proveravanja, a u većim slučajevima, samo na osnovu tendeciozne dostave pojedinih lica, podnete iz lične mržnje. – lišavaju slobode ruske izbjeglice osumnjičene kao boljševike , pa ih kao takve protjeruju iz naše države". Odjel za državnu zaštitu je zatim dodao strogi naređenje ministra unutarnjih poslova „da nijedna policijska vlast nesme proterati ruskog izbeglicu osumnjičenog ka bolješevika pre nego što dobije za ovo progonstvo dozvolu od Gospodina Ministra Unutrašnjih Dela".[478]

Vanjska politika Jugoslavije je uvelike utjecala i na unutarnje prilike u smislu informacija

[474] DASB PŽ 8, P1010053.
[475] DASB PŽ 8, P1010065.
[476] DASB PŽ 8, P1010065. Ovdje je Gojković još dodao da se ni pod kojim uvjetima ne smije dozvoliti održanje političkog skupa za posvećivanje barjaka političke stranke.
[477] Literatura o ruskim emigrantima.
[478] DASB PŽ 8, P1010069.

kojima je raspolagao represivni aparat. Što se tiče komunista informacije su sigurno primali najrazličitijim kanalima preko raznovrsnih i šarolikih izvora. No, pomoć je stizala i izravnim diplomatskim vezama. Tako je primjerice poljska vlada pomagala jugoslavenskoj u informacijama oko komunista i boljševika jer po mišljenju Poljaka beogradska špijunska služba i nije bila toliko uspješna (nije bila „au courant“ sa stvarnim stanjem) kao što je to nasuprot njima bio Antikomunistički obavještajni odjel u Varšavi.[479]

Osim komunista konstantan je strah bio i od Mađara i od Talijana. Mađari su bili stalno praćeni, a dokumenti otkrivaju da su vlasti stalno i pomno pratile sva kretanja na granici, nerijetko očekivajući napade, prelaske špijuna, planirane terorističke akcije. Međutim, nisu samo komniste, boljševike internirali. Prema dokumentima s kraja 1923. godine se vidi da su bili internirani i sve prebjezi iz Mađarske. Tako je jedan prebjeg navodno samo bio špijun koji se interniranjem trebao uvući u neke vojne objekte i navodno uspio vidjeti i pratiti pitomce vojne akademije (danas je tu prometna škola Vojne Akademije Srbije). Bio je interniran u Kraljevu (Šumadija) i Mataruška Banji (okolica Kraljeva).[480]

Vojna pobuna u Varaždinu 23. srpnja 1919. Proglas gradonačelnika na sl novine 1919 hda8 127.

INFRASTRUKTURA U SLUŽBI REPRESIVNOG SUSTAVA

ZATVORI I KAZNIONICE[481]

Austrougarski zakoni kao i oni bivše Kraljevine Srbije u ostali na snazi još dugo nakon stvaranja Kraljevine SHS. U području kazneng zakonodavstva takvo je stanje vrijedilo sve do 1930. kada je na snagu stupio Kazneni zakon i Zakon o izvršenju kazne lišenja slobode.[482] Novi Kazneni zakon je tako predviđao nekoliko vrsta kazni lišenja slobode: robija, zatočenje, strogi zatvor i zatvor. Robija je mogla biti doživotna ili vremenska, a u slučaju posljednje nije mogla biti kraća od jedne godine ili duže od dvadeset godine. Zatočenje je moglo trajati od

[479] M 358, R 5, 0106. Radilo se o njemačkom veleposlaniku koji je tek trebao biti upućen u Beograd, Adolfu Kosteru, koji je tu i umro dvije godine poslije, 1930.
[480] DASB PŽ 8, P1010062.
[481] O povijesti izvršenja kazni i kaznenih zavoda vidi: D. Umićević, Sistem izvršivanja kazni lišenja slobode, Sarajevo, 1938. Iscrpniju faktografiju donosi Ivana DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1934.*, Beograd 2006. Ista, Kazneni zavod u Kraljevini Jugosalviji 1929-1935, Istorija XX. veka, 2006.,
[482] Salih JALIMAN, Prilozi historiji kaznenog zavoda u Zenici, *Društvena istraživanja*, Zenica, 1/2007, 89.

jedne do dvadeset godina, a strogi zatvor od pet do sedam godina. U zatvorima je i dalje prevladavao irski sistem izvršenja kazni.[483]

Upravitelji kaznionica su izgleda imali kružni sistem rada u Kraljevini. Tako je ravnatelj Lepoglave dr. Maksimilan Bohaček 7. kolovoza 1927. prebačen u Zenicu, a na njegovo mjesto je došao dotada zenički ravnatelj Veselin Srdić.[484] Početkom 1928. u čitavoj Kraljevini je bilo 6.355 muških osuđenika i 895 ženskih.[485]

O uvjetima u zatvoru ostalo je puno svjedočanstava, a posebice su bila publicirna i istraživana ona komunistička. Ti su se podaci uvijek, kao i svi drugi, razlikovali od onih službenih, a u pravilu su se isticali navođenjem metoda mučenja kao temelja za ispitivanja.[486] Nakon uvođenja diktature prijašnje metode su čak i pojačane. Kominterna je o uvjetima u jugoslavenskim zatvorima (ovdje dio iz jelića, radnički pokret u Slavoniji).

U Hrvatskoj i Slavoniji su za odsluživanje kazne više od šest mjeseci zatvora postojala dva zavoda, u Lepoglavi i Srijemskoj Mitrovici. Tu je i Stara Gradiška. Formalno su zatvorenici u ovim zatvorima bili raspoređeni teritorijalno. U Lepoglavu su smještani osuđenici koje su osudili kr. sudbeni stolovi u Zagrebu, Petrinji, Varaždinu, Ogulinu, Bjelovaru i Gospiću. U mitrovačku kaznionu su smještani oni koji su osudili sudovi Osijeku, Požegi i Mitrovici.[487]

Najnovije zgrade kaznionica su bile u Lepoglavi, Srijemskoj Mitrovici i Staroj Gradiški koji su bili isključivo muški zatvori.[488] Najveću novost u sustavu izdržavanja kazne je predstavljalo uvođenje *irskog sistema* služenja kazne.[489]

Prema podacima za 1924. godinu kaznionicom u Lepoglavi je upravaljao Josip Šaban, a sudski pristav je bio Maksimilijan Bohaček. Iste godine je za uoravitelja laznionice u Staroj

---

[483] Upravitelji zatvora u Zenici za KSHS: Dragan Matić (opasan), Veselin Srdić (ok), Maksimilan Bohaček (ok strog, prohrvatski, navodno Solunac), Radomir Pašić, Volgemut (kratko), Đorđe Jovanović, Esad Softić, posljednji (prvi Musliman, ok, nikada nije skidao fes s glave). (ISTI, 91.)

[484] Veselin Srdića je, po riječima Jure Kerošovića, bio dobar čovjek (ovo je za vrijeme upravčljanja Zenicom). Pomalo je uvodio nove metode koje nisu toliko bile represivne kao za npr. Matića. Jedna od najbitnijih promjena bila je ukidanje Isusovača, soba u podrumu gdje su lancima vezali ruke i noge osuđenika i razvlačili ih dok ne bi došlo do razdvajanje zglobova. iše u Salih Jaliman, 94. Prema riječima Jure Keroševića (Arhiv u Zenici) zbog takvog odnosa su ga kaznili pa je premješten u Lepoglavu. Navodno su mu to smjestili radikali i zatvorski pop Veljko Grgurović. Jedini dželat u Kraljevini je bio Dragutin Karlo Hart.

[485] ISTI, 92.

[486] Ivana Dobrivojević u knjizi navodi da poznate izjave i Maksimovića i nekih drugih da policija tako i mora reagirati, jer „nisu oni Sestre milosrdnice“. I. DOBRIVOJEVIĆ, Državna represija, ??

[487] *Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca,* 2 sv., 1921., II.-1.9

[488] Ivana DOBRIVOJEVIĆ, Kazneni zavodi u Kraljevini Jugoslaviji 1918.-1941., Historija XX. Veka

[489] Irski (progresivni) sustav izdržavanja je značio da je prva tri mjeseca zatvorenik boravio odvojen od ostatka zatvorenika uz povremene šetnje i vjersku službu. Nakon toga zatvorenik se pripajao ostalim zatvorenicima koji je uključivao dnevni rad i noćni boravak sa zatvorenicima. Treći stupanj je uključivao prebacivanje zatvorenika u odjel za slobodnjake dok je četvrti stupanj predviđao mogućnost uslovnog otpusta. ISTI, 44-46.

Gradiški bio Mate Malinar, a kaznionice u Mitrovici Milan Knezi. Postojali su i popravni domovi, odnosno zemaljska uzgajališta, za djecu između 10 i 14 koja su se ogriješila o zakone. Domovi su postojali u Glini (upravitelj 1924. bio Đorđe Gavrilović) i Požegi (1924. upravitelj bio Milan Pejnović).

O Glavnjači u Politici od 1.3.1928. br. 7127. Pitanje Glanjače je do tada tri puta pokretano u Parlamentu. Toga je zasjedanja vodeću riječ imao dr. Čedo Kosanović i Stjepan Radić. Ovom je prilikom za tuču hapšenika čak bio pretučen i šef komesarijata u Parlamentu (voditelj osiguranja).

BROJ OSUĐENIKA U KAZNENIM ZAVODIMA			
	ZATVORENIKA 1. SIJEČNJA	PRIDOŠLIH U GODINI	UKUPNO
1920	3787	4787	8574
1921	5885	5404	11289
1922	7702	4564	12266
1923	6824	5120	11944
1924	6994	4246	11240
1925	7091	3770	10861
1926	7764	3545	11309
1927	7928	3071	10999
1928	7765	3523	11288
1929	7936	3700	11636
1930	6288	3939	10227
1931	7136	3620	10756
1932	7305	2966	10271
1933	6761	3765	10526
1934	7339	3604	10943
1935	7421	3886	11307
1936	6599	3823	10422
1937	6938	3735	10673
1938	7123	3537	10660
1939	7025	3847	10872

U ukupnom broju stanovnika navedeni brojevi ne iskazuju oštrinu represivnih mjera koje su ipak pogađale širi broj stanovništva. Nastala razlika je u tome što se u navedenim kaznionicama izdržavala kazna tek veća od jedne godine dana zatvora. Iz dokumenata je vidljivo da je država poticala policijsko kažnjavanje ljudi, bez sudskih presuda. Te kazne su najčešće bile kraćeg vremenskog razdoblja, a uhićenici su bili pritvoreni pri kotarskim ili općinskim zatvorima. Time se u službenim statiskima izbjegavala prava slika o stvarnom broju ljudi na koje je bio izvršen pritisak uhićenjem i zatvorom od nekoliko dana po oružničkim postajama.

KAZNENI ZAVODI U HRVATSKOJ				
	ZAGREB (Ž)	LEPOGLAVA	SRIJEMSKA MITROVICA	STARA GRADIŠKA
1920	14	140	113	
1921	14	145	124	12
1922	14	135	125	21
1923	14	142	109	29
1924	14	140	116	48
1925	14	139	120	49
1926	14	131	117	79
1927	14	134	114	77
1928	14	117	98	70
1929	14	123	110	76
1930	14	121	122	77
1931	14	123	119	78
1932	14	125	116	74
1933	14	123	121	77
1934	15	133	122	75
1935	15	126	120	81
1936	15	127	142	73
1937	15	129	138	75
1938	15	127	138	82
1939	16	133	145	83

GLAVNO RAVNATELJSTVO REDARSTVA U ZAGREBU

Pokrajinski namjesnik za Hrvatsku i Slavoniju je 10. siječnja 1922. „u smislu jednoličnoga poslovanja redarstvenih oblast“ izdao Naredbu o unutarnjem ustrojstvu Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu i kraljevskim redarstvenim povjereništvima u Hrvatskoj i Slavoniji.[490] Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu je bilo smješteno na nekoliko lokacija.[491]

Ovoj je naredbi prethodila ona od 29. studenoga 1921. kojom je djelokrug bio znatno proširen i kojim je *de facto* ono postalo nadređeno svim ostalim kraljevskim redasrtvenim povjereništvima u Hrvatskoj i Slavoniji. Na čelu cjelokupne redarstvene uprave stajao je kraljevski redarstveni ravnatelj. Ovom naredbom ravnateljstvo je bilo sastavljeno od predsjedničkog ureda, nekoliko odsjeka zaduženih za različite zadaće i kotarskih ispostava u Hravatskoj i Slavoniji.

Predsjednički ured je trebao obavljati sljedeće poslove:

a) agende proširenoga djelokruga ravnateljstva Naredbom od 29.11.1921.

b) izdavati Dnevne zapovjedi[492]

c) personalije svog ureda

d) suradnja s oružništvom i vojništvom[493]

e) agende višeg državnog redarstva[494]

f) agenda političko-upravnoga redarstva i to:

1. trebalo je pratiti rad različitih skupština i pravilo o okupljanju.

2. pratiti tisak prema zakonskim odredbama

3. nadzor nad strancima

---

[490] *Policija*, br. 1, 2., 1922., 83.
[491] Glavna zgrada je bila u Petrinjskoj 18 gdje su imali 56 soba. Vojarna redarstvene straže se nalazila u Vlaškoj 74, a straža se nalazila i u kući u Petrinjskoj 32 koja je lužila i za stanovanje. U raznim dijelovima grada je bilo smješteno još 8 stražarnica, 4 kotarske ispostave i 3 ekspoziture. (*Policija*, 1924, 675.)
[492] Prema dokumentima iz grupe Vojska i žandarmerija.
[493] Ovo je doslovno iz naredbe. Provjeriti da nije prepisano, sudeći prema jeziku moglo bi biti tako.
[494] Dokaz da nije bilo samostalno.

4. prijavništvo i nadzor nad središnjim priajvnim uredima kr.red. ravnateljstva

5. rukovanje propisima o društvima

6. redarstvo u vjerskim poslovima

7. nadzor i rukovanje nad putnicima u gradu, željeznici i drugi prometnim odredbama

8. praćenje propisa o oružju i ekspliozivnim tvarima

9. izdavanje svjedodžbi o ponašanju i drugih potvrda

Osim predsjedničkog ureda bili su uređeni i Odjsek za kriminalno redarstvo, Odsjek za mjesno redarstvo, Odsjek za zdravstvo.

Prvi ravnatelj redarstva u Zagrebu je bio Franjo Urbani za kojega je učinjena i gore navedena organizacija. Novi ustroj je značio i ogroman obim posla. Policija je pratila sve, a o tome govore i brojčani podaci na godišnjoj razini. Tako je, primjerice, samo tijekom 1923. godini primilo u urudžbenom zapisniku preko 113.000 spisa, a u predsjedničkom uredu njih 14.000. Tijekom iste godine je izdano 2.600 oružnih listova, a vršili su nadzor nad 400 društava i 164 novina koje su izlazile u Zagrebu.[495]

Bilo je uhićeno čak 13.130 ljudi. Redarstvenom uredu su se obraćale i upravne i vojne vlasti za različlite slučajeve, prema iskustvu to je najčešće značilo političku narav slučajeva. Tijekom 1923. je policija odgovorila na čak 162.370 takvih zahtjeva.[496]

Sustav informiranja na području Hrvatske i Slavonije je djelovao taklo da su se obavijesti slale preko Redarstvenog vjesnika, tiskanim dnevnim zapovjedima te redarstvenim i povjerljivim redarstvenim dnevnikom. U to je vrijeme redarstveno ravnateljstvo raspolagalo sa 21 činovnikom VSS spreme, 2 liječnika, 13 časnika straže (uniformi), 5 nadzornika detektiva, 18 manipulativnih činovnika, 2 fotografa, 48 zvaničnika manipulanta i prepisivača. Redarstvena straža je imala 452 nadstražara dok je bilo 74 detektiva.

Od početka nove države policija je imala primarnu zadaću političke policije, odnosno pratiti sve događaje koji su prvenstveno imali karakter sumnjivog protudržavnog djelovanja. U slučaju Kraljevine to djelovanje je bilo bilo koje opozicijsko mišljenje, sastanak ili skup.

[495] *Policija*, 1924., 674.
[496] *Policija*, 1924., 674.

Tako je npr. tijekom 1920. i 1921. (u vremenu kada je nadležnost ureda bila sao na podruju Zagreba) Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu predsjednički ured, primilo i obradilo 2237 predmeta. Većina tih predmeta je bila političke prirode u kojem se radilo o praćenju ili obradama vladine političke opozicije. Ovdje grafikone o ravnateljstvu ubaciti.??

POLICIJSKA DIREKCIJA U SPLITU

Zbog talijanske okupacije dalmatinskih područja tu su se od početka stvaranja represivnog sustava (i šire) nalazili problemi. Za razliku od Hrvatske i Slavonije u kojima je novi sustav u najvećem dijelu bio preslikan na staro stanje, u Dalmaciji je trebalo puno toga raditi novoga. Razlog je bio u tome jer je bivše administrativno i ostalo središte Zadae bio okupiran. Split je dobio ulogu novoga središta gdje se počelo smještati središnjicu represivnog sustava za taj dio Hrvatske. Razvoj političke situacije na dalmatinskom terenu od kraja 1918. godine uzrokovao je, naprotiv, potrebu za što razvijenijim i brojnijim represivnim aparatom. U danima talijanske okupacije i nemira koji se tada javi u Split se slilo i oko 15.000 izbjeglica, mešetara s okupiranim područjima, švercera i sl. pa se hitno nastojojalo poboljšati stanje, poglavito u Splitu. U Dalmaciji je za redarstvene poslove u Splitu najprije ustrojen Kraljevski policijski komesarijat. On je krajem 1920. preimenovan u Kraljevski glavni odsjek državnog redarstva u Splitu, a početkom 1922. je dobio naziv Kraljevska policijska direkcija Split.[497]

Zbog toga je i Pokrajinska vlada za Dalmaciju početkom 1919. godine osnovala i policijsku stražu od 50 ljudi.[498] Na ovom je području osnovnu opasnost za Državu predstavljalo talijansko djelovanje.[499] Kraljevina je bila stiješnjena između realnih i očekivanih mogućnosti djelovanja. Beograd je jako pazio da ne dođe do izljeva i esklaacije protutalijanskih nemira ili reagirnja protiv talijanske manjine. U vremenu dok su se formalno borili protiv okupacije talijanski su ratni brodovi bili tri godine usidreni u splitskoj luci. U tom je vremenu dolazilo do niza incidenata između domaćeg stanovništva i Talijana, a posebno je bio oštar jedan iz

[497] Krunoslav MIKULAN, *Povijest policije u Hrvatskoj,* Varaždinske Toplice 2003.*?*

[498] U istom je vremenu i npr. u Brodu na Savi podignuta policijska straža na oko 50 ljudi. Iako je grad bio pun vojske i imao i oružničku posadu gradskom je poglvarstvu bilo dozvoljeno povećanje policijske straže jer je Brod kao prometno čvorište bio pun ljudi i najrazličitijih krajeva. (DASB 6, ??).

[499] Opširnije u: Ferdo ŠIŠIĆ, *Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu: zbirka akata i dokumenata*, Zagreb 1920., *Jadransko pitanje: od Pariza do Rapala*, Beograd 1924., Bogdan KRIZMAN, *Jadransko pitanje pred našom delegacijom na Pariškoj Mirovnoj Konferenciji do potpisivanja ugovora s Njemačkom (28. lipnja 1919.)*, Zagreb 1958., Vjekoslav PERICA, Međunarodna mirovna misija u Splitu nako Prvog svjetskog rata (1918.-1921.) prema arhivu Ratne mornarice SAD-a i drugim izvorima, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/2010, 127.-156..

noći 11. srpnja 1920. Policija u Dalmaciji je dakle bila na stalnom zadatku sprečavanja nemira protiv Talijana, a što je najviše došlo do izražaja prilikom talijanske evakuacija sa područja iz zona A i B.[500] Kako su se područja evakuirala odmah se širio i represivni aparat. Tako da su odmah ustrojavanje i policijske (ne oružničke) stanice u Šibeniku, na Korčuli u Blatu, na Hvaru u Starigradu, na Visu u Visu i na Rabu u Rabu.[501] Tijekom cijele 1919. policijski stražai (njih 50) nisu imali niti uniforme, nego su radili u civilu sve do 1920. godine. Do 1923. godine taj je broj bio podignut na 70 policajaca i 10 kriminalista (kriminialnih agenata / detektiva) dok je traženi broj ljudi bio čak oko njih 100.[502] Policijska direkcija u Splitu je 1922 (možda i do tada) bila pod upraviteljstvom policijskog savjetnika S. D. Bojanića.

Za što je sve bila zadužena policija? Ovdje su moguće nedoumice jer zbog izmiješanosti i nejasne odijeljenosti od oružništva može biti nejasno šro su zapravo radili policajci i jesu li se oni miješali s žandarmerijskim zadaćama. Oni su dakle, formalno, bili zaduženi za slijedeće zadaće:[503]

1) održanje javne sigurnosti te javnog reda i mira
2) propisi o prjavama, putnicima i strancima
3) policija za društva i sastanke
4) policija za štampu
5) briga za sigurnost lica i imovine
6) briga za sigurnost i olakšicu prometa nad cestama i policijski poslovi kod željezničkog prometa
7) policija za oružje i municiju i rukovanje policijskim odredbama o eksplozivnom materijalu

[500] O povlačenju Talijana je naravno bilo puno pisanja u tisku. Zanimljiv je intervju Momčila Ninčića beogradskoj Pravdi od 17.3.1923. u kojem se kritički osvrće na pisanje zagrebačkog tiska o negativnoj ocjeni rješenja s Talijanima. To se može dovesti u vezi i s dijelom u kojem pišem da vlada nikako nije htjela kvariti odnose s Italijom. (M 361, R 2, 049).
[501] *Policija*, 1923., 685.
[502] *Isto*., 686.
[503] Navedeno se odnosi na Policijsku direkciju u Splitu.

8) pozorišna policija, davanje dozvola za sve javne produkcije i predstave, odobrenje predloženih rasporeda filmova i tekstova, pesama, davale dozvola za maskiranje i javne igranke

9) nadzor krčmi, gostiona i svratišta, kavana, konačišta javnih mesta za sastajanje, zabave i slično; nadglednje igara na javnim mestima i rukovanje propisa za policijsko doba nadziranja.

10) dozvola za javna sabiranja i rukovanje propisima koji se toga tiču

11) policijska kaznena suđenja prema opsegu određen Policijskoj Direkciji

12) prosuđivanje i o izgonu i opravljivanju, a tako i stavljanje pod policijski nadzor

13) policijsko uredovanje prema odredbama kaznenog postupnika i dotičnih propisa

14) vođenje propisa, utjerivanje taksa i izdavanje dozvola za suvozemna vozila

15) nadziranje krijumčarenja

16) provođenje zakona o suzbijanju skupoće i nesavesne spekulacije.

Ovo su bili poslovi i dužnosti policije u Splitu tijeko 1922., odnosno i do tada. U tom vremenu se još uvijek čekao Zakon o policiji pa su neke dužnosti koje su više pripadale policije obnašale i druge ustanove. Tako je splitska općina i dalje obavljala sljedeće dužnosti, koje su više bile u opsegu zaduženih inspekcija:

1) policija za javni moral

2) policija za služinčad i rukovanje služinskim redom

3) zdravstvena policija

4) tržna policija

5) policija nad zgradama i vatrom.

Neodstatak Zakona o policiji je urokovalo i nejasne odnose oko obavaljanja policijske službe koje su ipak ostavljale i prostor izbijanju problema u ispunjenu tih zadaća. Ti su problemi uzrokovali i da se, na papiru, strogo podijeljenje obveze izvršavaju u suradnji sa oružništvom

ili općinskom policijom. Međutim, veće probleme, i ne samo u Splitu, je uzrokovao nedostatak dovoljne i dostatne opremljenosti, što uniformama, uredskim materijalom, ljudstvom i prostorom. Tako se početkom 20-ih godina Direkcija u Splitu sastojal samo od „5 posve uskih soba; za vrijeme kišnih dana u dve činovnici ne mogu u nijednom slučaju da rade...Pritvor kojim raspolažem ne odgovara ama niti zatvoru srednjeg vijeka, to je jedan mali kut pod stubištem u kom se jedva može smjestiti 4 – 5 osoba“.[504]

Direkcija je bila sastavljena od Prezidijalnog ureda, Administartivnog političkog odjela, Odsjeka za putovnice, Kriminalnog odjeljenja i Ureda za očevidnost (evidencije). Prezidijalni ured je pokrivao sve unutarnje poslove direkcije, a njime je rukovodio Ivo Kenteri.[505] Ovaj ured je vodio brigu o kartoteci osoblja direkcije i policijske straže u Dalmaciji. Tu se organizirao rad i oprema policije. Poseban odjel (referada) se bavila političkom aktivnošću koja je suzbijala protudržavnu (prije svega komunističku) propagandu i špijunažu, nadzirao domaći i strani tisak. Taj je odjel vodio i evidenciju zabranjenih stranih novina, a s time i njihovu zaplijenu (sigurno i domačih novina). Ovaj je ured nadalje izricao i kazne „za prekršaje političke naravi“ i bio je zadužen za izdavanje oružnih listova (dozvola). Ovom odjelu je bio dodijeljen i zapovjednik policijske straže za Dalamciju policijski kapetan Ćurković koji je vodio vojnu izobrazbu policijskih stražara i vodio ekonomat direkcije u čijem je djelokrugu bila nabava opreme, uniformi, uređenje vojarni i policijskih stanica.[506]

Političko administarativno odjeljenje je bilo zaduženo za nešto lakše poslove. U njihovom je djelokrugu bilo izdavanje moreplovnih dozvola, ured za putnice (radi li se o putovnicama), prometna policija, nadzor nad društvima i skupštinama, dozvole za različite produkcije, kina, javne zabave, obavljao je nadzor nad javnim radnjama. Odjelom je upravljao pomoćnik šefa policija dr. Vladimir Jakša.[507]

Odjel za kriminalistiku je bio zadužen za obradu svih kriminalnih slučajeva. Imao je uspostavljenu ured evidencije. Ovaj je ured sastavljao i izricao kazne za sudske vlasti, izriče kaznu radi policijskih prekršaja, nedzire kriminalnu službu podređenih komesarijata i stanica. U uredu je bila i ustorjena i središnja podatkovna služba, vjerojatno kao i u ravnateljstvu u Zagrebu (vodile su se evidencije svih prekršitelja, kao i stranaca na prolasku i stalno nastanjenih u Splitu). U tom smislu ured je izdavai i Policijski list za Dalmaciju koji je izlazio

[504] *Policija*, 1923., 690.
[505] *Isto*, 687.
[506] *Isto*.
[507] *Isto*, 687, 688.

najmanje jedanput mjesečno (prema potrebi i češće). Bio je tiskan u 700 primjeraka koji su razašiljani svim policijskim i sudbenim vlastima na području Kraljevine. Ured je vodio Grgo Tukić, policijski oficijat (tajnik?) je bio Ante Anić i zapovjednik policijske stanice Franjo Samarđić.[508]

U Splitu je policija imala uniforme slične oružničkim, uz male izmjene. Grad je bio razdijeljen na četiri policijske stanice (stražarskih soba). Svaka stanica je imala određen broj policajaca koji su bili na ulici, razdijeljeni po rajonima. U gradu su bila 3 konceptna činovnika, 2 kancelarijska činovnika i pisarnice, 1 časnik policijske straže.

Direkcija je u Splitu je imala središnju ulogu u Dalmaciji, a policijski komesarijati su postojali i u Šibeniku, Dubrovniku i Kotoru. U Šibeniku je komesarijat obavljao sve poslove mjesne policije kao i u Splitu. Raspolagalo se sa 20 policajaca i 2 detektiva (policijska agenta). Uredom je upravljao političko-administartivni činovnik koji je prije toga prošao višemjesečnu obuku u Direkciji u Splitu.[509] U Dubrovniku je državnu policiju predstavljao jedan policijski komesar koji je bio dodijeljen gradskom poglavarstvu. Na raspolaganju je imao samo četiri detektiva pa je stvarnu službu obavljala općinska policija i oružništvo.

U 1922. godini je donesen i prvi zakon o žandarmeriji, ali koji nije donio niakave bitne novine u njenoj organizaciji. Sve do donošenja ovog zakona oružništvo je bilo organizirano prema Uredbi od 26. veljače 1919. Dakle, novi zakon je donio samo određene, gotovo neznatne dopune ranije Uredbe pa bi se moglo reći da je Uredba ovim zakonom bila zapravo potvrđena. Zapravo, bio je to bukvalni prijepis Uredbe iz 1919.[510]

Veći utjecaj na oružništvu je bilo donošenje Zakona o vojsci i mornarici u srpnju 1923. godine. Njime su trebale biti ukinute postojeće brigade i uvedeno pukovsko uređenje. Međutim, sve do osnutka 5. armijske oblasti to nije bilo provedeno u praksi.[511] Tek je tada oružništvo bilo organizirano u 9 pukovnija. Zakon o vojsci i mornarici iz 1923. uveo je samo praktično povećanje bataljuna i četa kada je ukupno oružništvo bilo organizirano u 6 brigada, 16 bataljuna i 80 četa.[512]

---

[508] *Isto*
[509] *Isto*, 689.
[510] *Ministarstvo i ministri policije Srbije*, 73.
[511] B. BOGDANOVIĆ, *Dva veka policije u Srbiji*, 77.
[512] *Isto*.

Nakon osnutka nove države želja vlada u Beogradu je postala da se na čitavom državnom prostoru uredi centralizirana jednistvena policijska oranizacija. Ona zbog mnogih razloga nije bila moguća. a razdvojenost se vidjela i u tome što su za policijsku službu postojale dvije vrste zakona, opće i posebno. Opće zakonodavstvo je vrijedilo za cijelu državu, a bilo je proglašeno u Kraljevstvu SHS. U njega u ulazili sljedeći zakoni, i uredbe: Uredba o formaciji, opremi, nadležnostima, dužnostima i nastavi žandarmerije (26.2.1919.), Uredba o ustrojstvu Ministarstva unutarnjih poslova (8.5.1919.), Uredba za službu komesara željezničke i parobrodske policije (1920) i Zakon o žandarmeriji (1922).

Ovaj zakon, donesen 18. veljače 1922. je potvrdio sve odredbe Uredbe o formaciji, opremi, nadležnosti, dužnostima i nastavi žandarmerije od 26. veljače 1919. Znači, samo nešto manje od tri godine je trajala provremenst Uredbe koja je oblikovala rad toliko važne ustanove.

Posebnom uredbom Ministarstva od 31. ožujka 1922. bio je uređen i odnos oružništva s općinskim sudovima.

Budući da je sada već postojala dihotomija između rasporeda oružništva i aktualnog administrativnog uređenja države kralj je Uredbom o žandarmeriji 17. prosinca 1923. to nastojao riješiti i izjednčiti. Tom su uredbom bile ukinute žandarmerijske brigade i bataljuni, a osnovani žandarmerijski pukovi i dva samostalna bataljuna.[513]

[513] *Isto*, 88.

MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA – KLJUČ POLITIČKE BORBE

Za četvrtu vladu Nikole Pašića američki predstavnik kaže da su jedan Hrvat i Slovenac (Đivo Supilo i Niko Župančić) izgleda bili uključeni samo da bi se dobio prizvuk da se uključuju svi narodi, a i da su im oni izgleda osobno najskloniji (Radikalima).[514] Ministar MUP-a u ovoj vladi je bio Milorad Vujičić, nekadašnji visoki dužnosnik u MUP-u Kraljevine Srbije s 25-godišnjim iskustvom.[515]

O interpelaciji ministar Draškovića na upit komunista o antikom mjerama vidi M358, r2, 0419. Tjedno izvješče konzula u Zg u kojem govori kako snaga Radićevog pokreta slabi, a i da nije bilo posebnih reakcija na pokušaj vraćanja Karla Habsb u Mađarsku, ali i da je vojska iz Zg oišla 2.4.1921.[516]

Situacija da upravne vlasti imaju vojsku pod svojom naredbom je bila neuobičanje, odnosno i protuzakonita i sigurno je da je do takvih primjera dolazilo samo navišim naređenjima. Inače, prema „Uredbi o položajima nadležnostim i vlastima starešina u vojsci“[517] zapovjednici divizijskih oblasti „ imaju položaj nad svim državnim vlastima u oblasti, a u svojim odnosima prema jima su, po svom delokrugu, naredjujuća vlast.“[518] Od toga su bila izuzeta samo „ministarstva, arhiepiskop, državni savet, kasacija i glavna kontrola u prestonici“, a za neizvršenje izdanih naređenja upravne su vlasti podlijegale kažnajvanju zapovjednika divizijskih oblasti prema Zakonu o ustrojstvu vojske.[519]

Ovakva je praksa bila nastavljena tijekom cijelog trajaja Kraljevine. O tome govori i naredba ministra unutarnjih poslova od 19. svibnja 1930. banskoj upravi kojom su organi unutrašnje uprave morali hitno i bez „labavosti“ izvršavati naredbe vojnih vlasti.[520]

Na zasjedanju Skupštine koje je započelo 16. siječnja 1922. u debati je ministra unutarnjih poslova Marinković priznao da hrvatsko pitanje postoji u određenoj formi.[521] Vezano za memorandum Hrvatskog bloka Konferenciji u Genovi (tekst na m358, r2, 0571). U tom proglasu Geonoveškoj konferenciji nastojalo se objasniti kako je došlo do balkanizacije

[514] M 358, R 3, 0040.
[515] M 358, R 3, 0045
[516] M 358, R 2, 0425
[517] To je bila uredba Kraljevine Srbije od 16. travnja 1897. godine koja je u tom trenutku kao neizmjenjena vrijedila za cijelu Kraljevinu.
[518] DAO 6, kt 5783, 32
[519] DAO 6, kt 5783, 32
[520] HDA 144, kt. 41, 240.
[521] Do ovo trenutka se postojanje hrvatskog pitanja nije priznavalo.

Hrvatske. Marinković je rekao Dodgeu da neće uopće reagirati protiv toga jer da je to samo dokaz političke nezrelosti članova Hrvatskog bloka kao i da je spreman razgovarati s Radićem[522], ali da srpski narod nije „Hrvatima predložio da uživa sve povlastice slobode koju su oni z njih omogućilio bez podnošenja ikakvih tereta i obveza. Povlastice i tereti moraju biti ravnomjerno podijeljeni“.[523] Memorandum Hrvatskog bloka iako je privukao i pažnju vlasti SAD-a pa je tako State Department 3. lipnja 1922. izdao detaljno uputstvo na koji način treba nadzirati rad Bloka i Radića, a među posljednjima i da li njegov rad predstavlja prijetnju monarhističkom sistemu u Jugoslaviji i jedinstvu naroda.[524] Odgovor je bio da vlada neće tolarirati nikakve smetanje reda uz što je u Zagrebu i smještena „srpska vojarna“.[525] Možda je razlog mira u gradu ji zbog stalnog Radićvog zalagaja za mirni otpor, a čini se i da se njiihovi sastanci i novine slobodno odvijaju i izdaju uz poneki napad loalnih Srba.[526]

POLUVOJNA UDRUŽENJA UZ REPRESIVNI APARAT

Dobrovoljci su od početka nove države imali povlašteni položaj (ovdje koloniste iz Bobetko i nove knjige Bare kao i mišljenje ministarskog savjeta pod Živkovićem o kolonistima). Oni su uvijek bili za i uz vlast pa tako i kada je u pitanju bilo provođenje reda. O karakteru i barem djelomičnom njihovom subjektivnom odnosu moći govori i pismo Redarstvenog povjereništva u Osijeku Zemaljskoj vladi u Zagreb iz lipnja 1921. U njemu se govori o pojavi da dobrovoljci iz Osijeka i okolice često održavavaju sastanke po gostionicama u kojim rješavaju i politička pitanja. Na jednom takom sastanku su izjavili „da će moliti da im ministarstvo dozvoli nositi oružje, pa da če oni onda praviti red i ubijati oni koga hoće“[527] Upravitelj redarstvenog povjereništa u Osijeku Hanžeković je upozorio na ubitačnost ovakovog rješenja te zamolio Vladu da utječe da se dobrovoljcima ne izdaju dozvole za nošenje oružja „jer medju doborovljcima imade dosta osoba obskurne prošlosti i nailne naravi, koji bi nošnju oružja upotrijebili ... u svoja osvetnička djela.“[528]

---

[522] Prema izvješću američkog veleposlanika Dodgea ovo je bio usamljeni stav jer su svi predvođei Pribićevićem ipak bili protiv bilo kakvih ustupaka da bi se došlo do rješenje s Radićem što mu je rekao Ninčić. (M 358, R 2, 0570).
[523] M 358, R 2, 0553.
[524] M 358, R 2, 0587
[525] M 358, R 2, 0631
[526] M 358, R 2, 0631
[527] AJ-14, 226-494, 229, 229, PA080093
[528] *Isto*. Rezultat i jednog i drugog zahtjeva mi je ostao nepoznat.

Orjuna je prema svim svojim karakteristikama bila protofašističko udruženje koje je stremilo nasilnom stvaranju Nadjugoslavena, pri čemu su prvenstveno išli na ruku velikosrpskim težnjama, a protiv ostalih nacija. Međutim, ORJUNA je patila od dosljedne ideoogije kao i organizacije, a najveći dio svojih resursa je upotrebljavala za obračun s političkim neprijateljima.[529]

Četnički pokret je u svojoj cjelokupnoj ideološkoj genezi imao predznak velikosrpske politike. U razdoblju međuraća ona je tek formalno bila zamijenjena tezom o integralnom jugoslavenstvu koje je opet značilo isto. Četništvo se razvijalo na prostoru stare Srbije i pretežno je bilo vezano za pokrete protiv turskih snaga i hajdučiju. Nakon rata četnički je pokret postao jednim od glavnih oslonaca vladajućeg režima i proširio se na velikom dijelu Kraljevine, onome kojeg su smatrali srpskim prostorom. Potporu četničkom pokretu, a videći u njima zaštitare režima, su pružale i Radikalna i Demokratska stranka. To je u jednom trenutku dovelo i do osnivanja zasebnih četničkih udruženja, koja su ipak djelovala prema jednakim principima, borba protiv opozicije i svih protivnika velikosrpske politike.

Te su protivnike najvećim dijelom vidjeli u hrvatskim stranka, koje je predvodio H(P)(R)SS smatrajući njihove članove, što se često projicirali i na sliku čitave nacionalne zajednice, kao „plemenske i sepratsističke pokrete za rušenje Kraljevine Jugoslavije“.[530] U toj borbi četnička udruženja su predstavljala i službene pomoćnice državnom represivnom aparatu. Četnička udruženja su, uz potporu najviših državnih vlasti i kralja, u međuratnom razdioblju znatno napredovala. Tijekom 1935. godine na području Kraljevine je bilo 430 četničkih pododbora na području sa 213.000 članova, a pri tome se u Savskoj Banovini nalazilo 114 podobora. Do 1938. broj pododbora je narastao na 1000, a broj članova na pola milijuna ljudi.[531]

[529] S. DJURASKOVIC, *The Organisation of the Yugoslav Nationalist – ORJUNA 1921-1929*, CEU, Budapest 2007, 7.
[530] Zdravko DIZDAR, Četnici SB, Scrinia Slavonica,
[531] Isto

PODJELA ORUŽJA

Odmah po uspostavi države započela je i podjela oružja i osobama izvan sklužbenog represivnog sustava, dakle civilima.[532] Potreba je bila objašnjena nepooljnim sigurnosnim uvjetim u još uvijek labilnom poluratnom okruženju. Još u prosincu 1918. (27. XII) je pukovskim okružnim komandama bilo odobreno da „ mogu izdavati zaplenjeno oružje i municiju, u granicama stvarne potrebe, opštinskim i policijskim vlastima, a radi održavanja reda u opšte i vršenja stražarske službe po selima i tome slično".[533] Taj je proces nesmetano trajao tijekom 1919. i 1920. godine da bi početkom veljače 1921. godine došlo do preispitivanja ovakvog načina. Primarni razlog za način podjele su bili rezultati izbora 1920. godine nakon kojih je vlast uvijdjela da ipak preko vojnih vlasti ne može kontrolirati tko sve preko civilnih vlasti može dobiti oružje. To je pogotovo bilo zabrinjavajuće za vladajuču politiku jer „danas su mnoge opštine u rukama „Komunista", „Republikanaca" i.t.d. i bojazan je da ovo oružje ne bude stvarno upotrijebljeno na one celji za koje se traži, no za sa svim druge."[534]

U vremenu nekon prvih parlamentarnih izbora proces podjele oružja preko civilnih vlasti sanovništvu se nastiojao preispitati nastojeći da ga dobiju samo provjereni i režimu odani ljudi. Osim toga nakon pobune kod žigosanja stoke se utvrdilo da stanovništvo u pobuni odmah provaljuje u kotarska i općinska poglavarstva odakle uzimaju tu pohranjeno zaplijenjeno oružje. Zbog toga je 1922. naređeno i da se svo zaplijenjeno oružje ne smije držati u lokalanim jdinicima nego da se treba periodički slati u Zagreb.[535]

Zahtjevi za podjelom oručja su bili najjači i izgleda pali na najplodnije tlo tijekom 1923. i 1924. kada je resor unutarnjih poslova držao radikal Milan Srškić. U vrijeme njegova mandata su pritužbe na podjel oružja bile vrlo glasne, a uz to je Srškić dao i četničkom udruženju za nošenje oružja i pomaganje policiji.[536]

U tom je vremenu, dok su civilne vlasti imale zabranu držanja oružja kod svojih nižih vlasti vojne su vlasti na području Like počeli doturati stanovništvu, odnosno općinkim vlastima, oružje. Oružje je općinskim vlastima dostavljeno pod obrazloženjem čuvanja važnih

[532] U jednoj naredbi MUP-a od 19.5.1919. o borbi protiv odmetnika i pojačanju javne sigurnosti gdje se predlaže osnivanje građanskih četa.
[533] AJ 14, 229-305.
[534] Isto.
[535] HDA 1214, kt.3, 92
[536] Branislav GLIGORIJEVIĆ, Uloga vojnih vlasti, Vojnoistorijski glasnik, ??

strateških objekata u slučaju mobilizacije, a bilo je razdijeljeno „jedino općinama, u kojima nastavaju isključivo ili u velikoj većini Srbi. Ni jednoj općini u kojoj su pretežni Hrvati nije oružje slano.“[537] Oružje je podijeljeno samo na području Like, ali ne i na ostatzku Hrvatske i Slavonije, pa čak ni na strateškoj pruzi Zagreb – Sušak.[538]

Tijekom 1923. i pogotovo 1924. godine komanda Vrbaske divizijske oblasti sa sjedištem u Banja Luci je naredila dodijelu oružja (puške sistema Werndl model 67/77 (1867) kalibra 11mm) u sljedećim općinama i mjestima na području Like:[539]

Općinskom poglavarstvu u Medaku 150 pušaka i bodeža, te 15000 komada municije.

Općinskom poglavarstvu 52 puške i 5200 naboja.

Općinsko poglavarstvo u Ličkom Petrovom Selu (kotar Korenica) 44 puške bez municije.

Općinsko poglavarstvo u Udbini 45 pušaka i bodeža i 4500 naboja.

Kotarskoj oblasti Vrginmost 51 puška i 10200 metaka.[540]

Oružje se dijelilo i potrebama redarstvenih oblasti. Tako je na području kotara Slatina podijeljeno u srpnju 1923. ukupno 19 pušaka i 500 metaka. Općina Slatina je dobila 7 komada, općine Nova Bukovica i Voćin po 3 komada, te po dva komada općinama Sopje, Drenovac i Gornji Miholjac.[541]

Način podjele oružja je uzrokovalo i nove probleme između civilnih i vojnih vlasti. Razlog je bio jer je vojska je dala oružje nekim kotarskim oblastima, a da za to nisu znale više civilne vlasti. Zbog takvih slučajeva je Vlada za Hrvatsku i Slavoniju reagirala strogo povjerljivom naredbom svim velikim županima, županijskim oblastima, redarstvenom ravnateljstvu u Zagrebu i svim redarstvenim povjereništima 20. listopada 1924. da joj sve vlasti u roku od tri

[537] Prema istom izvješću jedino je općini Gospić raspisom od 27. prosinca 1923. određeno da 20 obveznika čuva željezničku prugu Gospić – Bilaj i telegrafskih žica ali im do pisanja izvješća u listopadu 1924. još uvijek nije bilo dostavljeno oružje. (HDA 1214, kt. 18., 92.)
[538] Isto.
[539] Iako se u navedenom izvješću iz 1924. godine navodi da i neka čisto srpska mjesta nisu dobila oružje treba takvim je mjestima djelomično podijeljeno oružje tijekom 1920.
[540] HDA 1214, kt. 18, 103.
[541] HDA 1214, kt. 18, 106.

dana moraju dostaviti izvješće u slučaju da im vojne vlasti izdaju bilo kakvu direktnu naredbu.[542]

Po istoj vojnoj komadi Gospić je trebao dobiti 34 puške za čuvanje željezničke stanice, ali ih nije dobio. Također naoružanje nije dobila ni općina Vrhovine, a na čijem se području nalazio najduži tunel u Lici.

Jedno izvješće Odjeljenja za javnu bezbjednost od 24. srpnja 1924. karlovačkom velikom županu se reklo „da se vrlo često dešava, da se oružje i municija na zahtev toga odeljenja izda u većoj količni načelniku okruga ili sreza, za pojedine osobe ili povjerljiva lica.

Oružje je dijeljeno pojeinim općinama i kroz buduće godine uz formalno objašnjenje da se dijeli za naoružanje općinskih ljudi u slučaju mobilizacije.[543]

ZAŠTITA POLITIKE VLADAJUĆEG REŽIMA – OSNOVNA ZADAĆA UPRAVNO POLICIJSKOG APARATA

Ljudi su završavali u zatvoru zbog izjava koje se uopće nisu ni temeljito provjeravale nego uz jednog ili dva zakona su bili zatvarani. Tako je primjerice jedan financijski činovnik iz Crikvenice bio zatvoren jer je na jednoj svadbi na nečiji poklik: „Živjela Velika Srbija“ odgovorio da je on protiv Velike Srbije i protiv države. Zbog toga ga ja je kotarsko poglavarstvo odmah zatvorilo na 14 dana, a tek nakon tog vremena ga predalo kotarskom sudu.[544] Jednom drugom prilikom je stradao vlasnik svratišta „Tačković“ u Osijeku koji nije dao dobrovoljni prilog koji je 1922. prikupljan za rođendan kraljice Marije i uz to navodno dodao: „A kakova Kraljica, nemam ja ništa za Kraljicu“. Ovo je odmah protumačeno kao protudržavno djelovanje i brzo se našao način da ga se kazni. Utvrđeno je da na temelju odredbe od 28. rujna 1921. da svi stranci moraju nabaviti putovnice, optuženi je izgleda nije imao i proglašen je nepoćudnim strancem – mađarskim podanikom. Odmah je osuđen na

[542] Odjel za unutarnje poslove također je istim dopisom od svih podređenih vlasti tražio izvješće da li su od vojnih oblasti dobili kakvo oružje te iscrpno izvješće o navedenome, u koju svrhu je dostavljeno i kome je podijeljeno. (HDA 1214, kt. 18, 108.)
[543] Na ovaj je način općina Slakovci kod Vinkovaca 17. studenoga 1935. za slučaj mobilizacije dobila 12 pušaka i 240 naboja m. Verndl. Međutim, do mobilizacije je oružje bilo zapečaćeno pa je navedena općina od Savske banovine, a ona preko MUP-a, a onda od vojnog ministarstva tražila dozvolu za trenutno naoružanje svoja tri općinska stražara koji su u tom trenutku bilo naoružani jednim američkim revolverom Buldog .44 (6.35 mm). (HDA 144., kt. 68, 337.)
[544] AJ-14, 179-308.

izgon iz države, a hotel mu je zatvoren jer je „točio piće bez financijske dozvole“.[545] Međutim, nakon što se utvrdilo da je i nakon presude osuđeni još uvijek bio u Osijeku veliki župan dr. Božić je naredio kraljevskom redarstvenom povjereništvu u Osijeku da ga odmah prebace preko granice bez obzira na eventualnu žalbu na presudu.[546]

Odmah se velika pozornost posvećivala i proslavama Praznika rada 1. svibnja. Tako je onaj protekao mirno, a razlog tome su bile vladine radikalne mjere jer su radikalni elementi bili zastrašeni prijašnjim suzbijanjem štrajkova u Subotici i Ljubljani.[547] Na sjednici Ministarskog savjeta krajem 1920. bio je usvojen prijedlog ministar unutarnjih poslova Milorada Draškovića o donošenju jedne uredbe „o poštovanju države, reda i rada u noj”.[548] Prema predloženoj uredbi bilo je predviđeno niz mjera, osnovanje vanisnstitucionalnih, prijekih, ustanova koje su se trebale nositi s trenutnim državnim problemima. Sigurnosni problemi su se trebali i rješavati time što bi državne vlasti imale pravo „preseljavati porodice hajduka i odmetnika od vlasti” uz ustanovljenje obvezne straže, patrole i potjere.[549] Te potjere su onda bile osnovane samo u okruzima u kojima je takvu odluku donio Ministarski savjet. Nadalje u kaznene zavode u Srbiji i Crnoj Gori bi se trebali odmah upućivati svi oni za zločine dugotrajih kazni.

Sud dobrih ljudi je trebao kažnjavati zatvorom odmah sve besposličare, kockare i „neupućenu mladež do 20 godina”.[550] U borbi protic skupoće bilo je zamišljeno da se državnim vlastima da pravo da odmah sve krivcekoji bi zarađivali na skupoći odmah osudili na kaznu zatvora do 5 godina, uz oduzimanje prava na trgovinu i rasprodaje robnog asortimanja.

Novčane kazne do visine cjelokupnog imanja su mogle snaći sve krijumčare novca, robe i drugih predmeta čiji bi uvoz i izvoz bio zabranjen. Unutar ove odredbe bie su uključene i mjere protiv korupcije kojima bi krivi činovnici ostali bez službe i mirovine.

Drašković je u prijedlogu uvrstio i borbu protiv svake nasilne pismene ili usmene borbe za promjenu trenutnog državnog i društvenog uređenja je trebalo kazniti s dvije godine zatvora, stranci do pet godina zatvora, dok bi se sve tiskane stvari zapljenilo i zabranilo njihovo daljnje izlaženje, a mogui skup na kojem bi se slično izrekl odmah rastjeran i zabranjen. Također je

[545] *Isto.*
[546] *Isto.*
[547] M 358, R 2, 0187.
[548] *Politika*, 22.12.1920., 3.
[549] *Politika*, 22.12.1920.
[550] *Politika*, 22.12.1920.

kazne u Zakonu o tisku trebalo uvećati za deset puta, a rokove skratiti da bi se još jače pritisnula uredništva koja su imala namjeru pisati protiv državnog uređenja.

Do jedne godine su se treble kažnjavati svako „draženje jednog plemena protiv drugog i isticanje jednog nad drugim, svako unižavanje države i izazivanje razočarenja u nju". Kolektivni štrajkovi, odnosno obustave rada se ne bi smjeli dopustiti, što je pogotovo vrijedilo za sve koji rade na osvjeteljnjima, vodovodu ili u pekarskoj industriji (ukoliko Ministarstvo socijalne politike o tome nije bilo obaviješteno barem 15 dana ranije).[551]

proDodge je izvjestio i o borongajskoj skupštini,a za Radića je rekao da su mu ciljevi nelogični i da ga se ne treba shvatiti ozbiljno.[552] Komentar izbora 1920 je bio da je iznenađujuće da je Narodni klub izgubio izbore jer je osvojio samo 12 od 80 mjesta iz Hrvatske dok je još prije par mjeseci izgledalo da će bez problema osvojiti oko 40 mjesta.[553] Iznenađenje je Radićeva stranka koja je osvojila 47 mjesta u Skupštini. Za Percivala Dodga je to bilo zabrinjavajuće jer su po njemu to bili neuki seljaci koji su slijepo pratili svog vođu Stjepana Radića pa će Dodge pretpostavlja da će ta grupa biti nevolja u Skupštini i oporba razumno centralističkom Ustavu.[554]

Borba protiv komunista bila je jedna od osnovnih ciljeva vlasti pa su svi događaji oko njih praćeni i osujećivani. Uz zabrane zabava na kojima se očekivala djelatnost komunista i sl. pratio se i rad novoosnovane Nezavisne radničke partije. Ona je osnovana nakon zabrane komunista i formalno je slobodno djelovala. Međutim početkom veljače 1923. Vujičić je pokrajinskom namjesniku za Hrvatsku dr. Čimiću poslao strogo povjerljiv brozojav u kojem mu je naložio sljedeće: „Prema članovima Nezavisne radničke partije (NRP) izvolite primjenjivati odredbe zakona o zaštiti države, jer su oni stvarno komunisti."[555]

Dolaskom Milana Vujčića na čelo mogu se primijetiti i daljnje promjene u smislu radikalizacije odnosa prema oporbi. U tom smislu se može iščitati i povjerljiva odredba svim velikim županima od 15. veljače 1923. koja je detaljno opisala kako ubuduće policijiski agenti trebaju reagirati kao izaslanici na političkim skupovima. Problem je bio jer „se na izbornim javnim skupštinam dogadjaju povrede krivičnog zakona, a da policijski izaslanici ne postupaju jednoliku u nastojanju za održavanjem mira i reda kao i u provadjanju izvidnog

[551] *Politika*, 22.12.1920.
[552] M 358, R 2, 0291
[553] M 358, R 2, 0295
[554] M 358, R 2, 0296
[555] DASB PŽ 8, 035. NRP je osnovana u Beogradu 13. i 14. siječnja 1923.

postupka nako izvršenih povreda zakona".[556] Ministarstvo unutranjih poslova nikako nije bilo zadovoljno radom policijskih agenata na terenu pa je primjerice preko Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju činilo pritisak na civilne vlasti u cilju još detaljnijih izvida političkih skupova. Tako je početkom ožujka 1923. poručen svim velikim županima, kotarskim oblastima i redarstvenim povjereništvima da „predsjedništvu pokrajinske uprave stižu opetovano izvještaji i javnim pučkim skupštinama posve manjkavi, jer se u njima samo navadja, da nije govoreno protiv Njegovom veličanstvu kralju i dinastiji ni proti državi".[557]

Međutim, prema ovom dokumentu cilj ndgledanja tih skupova nije bilo utvrditi da li se možebitno krši zakon o uvredi veličanstva nego „svrha izvještaja jest, da se sabirnjem materiala iz cijele pokrajine, odnosno u ministarstvu iz cijele države, dobije jasna slika o izbornoj agitaciji i o načinu i sredstvima, kojima se ona provodi".[558]

Prema ovoj odredbi svim službama koje obavljaju nadgledanje skupova je moralo postati jasno da „u izvještajima navedu po mogućnosti što <u>točnije sadržaj govora pojedinih govornika, naročito pak to treba činiti kod izvještaja, koji se tiču sborova Hrvatske seljačke republikanske stranke, Hrvatske stranke prava, socialista i radničkih</u> stranaka, u koliko takove uopće postoje (potcrtano rukom u originalu)".[559]

Američki konzul u Zagrebu je izvjestio i o Radićevom skupu u Zagrebu 15. travnja 1923. godine u Vukomercu na kojem je prema njemu bilo oko 10.000 ljudi. Kaže da su skup pratila samo dva uniformirana policajca, ali su ga osiguravali i Radićevi ljudi u civilu. Jedini incident je izbio kada je nekoliko mladih komunista pokušalo dijeliti propagndni materijal našto ih je masa prebila, a ona dva policajca jedva spasila.[560] To je vrijeme kada je Radić na izborima osvojio 70 mandata, 23 više nego na prijašnjim izborima, a nakon čega su i radikali došli pregovarati. O tim pregovorima je pisalo i Vreme u kojem je istaknuto da je radikale na pregovore prisililo to što su shvatili „da se nad hrvatskim narodom ne može vladati silom. Onima koji hoće i dalje vladati bajunetama neka bude, ali je kraljevim emisarima pokazano da u budućnosti ni kralj ni vlada neće izravno vladati Zagrebom."[561]

Pred stavaranje pete vlade Nikole Pašića u Beogradu je Narodna obrana okupila oko 10.000 ljudi na demonstracijama koje su iznijele samo jednu poruku kojom se objavljivao nastavak

[556] DASB PŽ 8, 041.
[557] DASB PŽ 8, 042.
[558] DASB PŽ 8, 042.
[559] DASB PŽ 8, 042.
[560] M 358, R 3, 0158
[561] *Vreme*, 16.4.1923. M 358, R 3, 0160

borbe do kraja svih protudržavnih i separatističkih pokreta kao i pozivanje na konačno stvaranje energične vlade koja bi to provela.[562] O Radiću i njegovom oštrom govoru protiv kraljeve obitelji kao i o Markovom protokolu.[563] Učlanjenjem u Internacionalu Radić je navukao Obznanu i na sebe. Ona je potpisana 22. prosinca 1924., ali je proglašena tek nakon 8 dana. Vjeruje se da je razlog bio da bi se propustili božićni blagdani, ali je već nakon njih došlo do uhićenja Mačeka i Predavca te ostalih članova, pretresa kuća, zaplijene pismohrane, pretresa uredništva Slobodnog doma i Hrvata itd.[564] U vrijeme objave Obznane kralj i kraljica su bili u Parizu. Službeno, da bi posjetili bolesnoga princa Arsena, dok je u razlogu za vizu neveden posjet zubaru[565], ali se vjeruje da je pravi razlog bio izbjegavanje optužbi u rekcijama nakon zabrane HRSS-a. Inače, te je mjere već najavio i Ninčić, ali i Pribićević u svom govoru u Zagrebu 28. prosinca 1924. kada je rekao da vlada neće protiv Radića učiniti ništa izvan zakona (mislio je na Zakon o zaštiti javne bezbednost).[566]

Nakon uhićenja Radića vlada je izjavila da je zaplijenila puno inkriminirajućih dokumenta zbog kojih će ih biti nemoguće osloboditi krivnje. Ninčić je američkom predstavniku objašnjavao da nema nikakve šanse da ih sud oslobodi smatrajući da bi ih trebalo osuditi na smrt, ali dodajući da bi ih u tom slučaju kralj ipak pomilovao.[567] Sud u Zagrebu je oslobodio sve osim Radića zbog nenadležnosti Zakona o zaštiti na njih, ali ih je policija odmah nanovo uhitila i to prema zakonu iz Hedervaryeva vremena za koju su Srbi još onda govorili da je tiranski.[568]

Osim ovih uhićenja represijom se djelovalo i na širi sloj ljudi što je bilo toliko izraženo da su Pribićević i Lukinić uvjeravali dva ministra Hrvata Šurmina i Drinkovića da navedene mjere nikako nisu mučenje Hrvata ili ostalih u opoziciji vladi te da su takve akcije rezultat lokalnih dužnosnika koji će biti najoštrije kažnjeni.[569] To je umirilo hrvtaske ministre, a čak je izdana i okružnica lokalnim vlastima da ne smiju činite nikakve pritiske na pripadnike opozicije. Ninčić je objašnjavao da su mjere policijske represije uperene samo protiv Radićevaca koje

[562] M 358, R 3, 0176
[563] M 358, R 3, 0255
[564] M 358, R 3, 0675
[565] Posjeti kralja Aleksandra stomatologu su postali toliko siptomatični da je Time pisao nekoliko članaka na tu temu. Vidi npr. „The Royal Jaw", *Time*, 15.8.1928.
[566] M 358, R 3, 0677
[567] M 358, R 3, 0684
[568] M 358, R 3, 0699. Optužene je branio Trumbić, a dodatni opis represivnog stanja pokazuje i podatak da je Trumbiću, na zahtjev da ide u Moskvu i Beč pronalaziti dokaze za obranu, putovnica bila odobrena, ali mu je odmah nakon toga i prisilno otela policija (M 358, R 3, 0738).
[569] M 358, R 3, 0703

on ne smatra protivnicima države nego samo zavedenim ljudima.[570] Međutim, na terenu se pokazivalo da je teror nad opozicijom nastavljen. U Zagrebu je bio zabranjem skup Hrvatskoj zajednici, socijalisti, muslimani i ostale stranke nisu smjele održavati skupove ili ih je razbijala Orjuna i Srnao, organizacije koje su bile pod utjecajem Pribićevića.[571]

Ninčić tijekom 1924. izražava mišljenje da vlada nije dovoljno čvrsto radila na suzbijanju antidržavnih pokreta i stranaka, prije svega na HRSS i Njemačku i Mađarsku stranku u Vojvodini. Kaže da bi se žestokim djelovanjem protiv njihova rada sigurno polučio uspjeh kao što je to bilo i s komunistima jer da je ovakvo stanje previše liberalno i dovodi do zbunjenosti birača.[572] Ninčić je tu čvrstu politiku htio provoditi samo dok Radić ne popusti i napokon ne uđe u neke pregovore i koaliciju, dok je Pribićević smatrao da bi politiku čvrste ruke prema Radiću trebalo provoditi kroz duže vrijeme, ako ne i stalno.[573]

Kriza vlade 1924. godine je duboko potresala zemlju, a jedna incident je pogotovo pogoršao stvari. Naredbom MUP-a je raspušteno gradsko zastupstvo Ljubljane jer je navodno bilo puno komunista. To je uzrokovalo i da Ljuba Jovanović, istaknuti član Radikala i predsjednik Skupštine, u intervjuu Obzoru izjavi da lokalni predstavnici vlasti i policija nisu uvijek pouzdane i da se prava oporbe često ne poštuju te da će on svoj utjecaj iskoristiti da bi se takvo stanje popravilo.[574] Tijekom krize 1924. nagoviješteno je da Radikali okružuju i vojsku da bi pod njihovim utjecajem došlo do državnoga udara, a američki predstavnik je primijetio da je radikalan stav prisutan i kod Srba izvan radikalne stranke koji smatraju da je žestoki represivni sustav protiv Hrvata treba nastaviti da bi ih se u konačnici dovelo do položaja u kojem bi ispunili svaku želju Srbije.[575]

Veliku je pozornost privukao i slučaj premlaćivanja dvojice pripadnika Njemačke stranke u Sivcu u Bačkoj od strane Orjune.[576] Ovakav težak slučaj premlaćivanja je ministar vanjskih poslova Ninčić prokomentirao davši do znanja da drukčije i nisu mogli očekivati od domoljubnog naroda jer su surađivali s Radićevom strankom.[577] Za američkog predtstavnika u Londonu je glavni inspirator ovakvih drastičnih metoda nesumnjivo bio Svetozar Pribićević

[570] M 358, R 3, 0704
[571] M 358, R 3, 0704. I. BANAC, *Nacionalno pitanje*., 165.
[572] M 358, R 3, 0449.
[573] M 348, R 3, 0450
[574] M 358, R 3, 0506
[575] M 358, R 3, 0576
[576] U literaturi poznat slučaj.
[577] M 358, R 3, 705

koji mu je osobno netom prije rekao da u politici vrijedi samo čvrsta ruka.[578] Ovakva je politika učinila samo da je Radićeva popularnost još više porasla, a za „Hrvate jedina nada protiv srpske represije u tome da glasaju za njega“.[579]

Početkom 1924. godine je policija uhvatila i Jovu Stanisavljevića Čarugu, a nedugo potom i dvojicu njegoviuh pomagača (početak veljače) Valentina i Grgu Prpića. Valentin je bio zatvoren u zatvoru kotarskog suda u Osijeku, a Grgo zbog bolesti u bolnici u Vinkovcima.[580]

IZBORI - POSEBNA ZADAĆA REPRESIVNOG APARATA

I dok izbori 1920. nisu imali prevelikih kršenja ljudskih prava, najvjerojatnije jer vlast nije očekivala da će imati većih problema u osvajanju vlasti, to se nije ponovilo već na sljedećim izborima.[581] Izbori 1923. su već imali veliki niz kršenja prava pogotvo na području Hrvatske. Uz upotrebu represije i državnog administrativno aparata vladajućima, zapravo onima koji su držali MUP je bila omogućena pobjeda. Međutim, problem središnjoj vlasti su predstavljali rezultati opozicije. Šef Odjela za unutarnje poslove tako je 3. travnja 1923. uputio naredbu, cirkularno pismo, svim velikim županima, županijskim i kotarskim oblastima i svim redaratvnim povjereništvima kao i ravnateljstvu u Zg. da „javni interes zahtijeva da nervoze i trzavice, koje su posljedica svake izborne kampanje, što prije nestane, a to će se polučiti ako se registrira broj skupština i sastanaka“.[582] Prema ovome pismu navodno je istim vlastima bilo zapovijđeno da „se zakonski propisi o pravu sastajanja tumače najliberalnije i da se naročito po čl. 4 zakona o pravu sakupljati se ne pravi nikakove smetnje sastancima i zborovima birača i izbornika“.[583]

Međutim, to je moglo biti tako, ali razlog se može naći u želji vlasti da zna za svaki korak oporbe. Ono što je iznenadilo vlast je bio odličan rezultat HRSS na području cijele Hrvatske (Dalmacija, Slavonija, središnji dio). Očekivali su da Radić osvoji ne više od 70 zastupnika, ali njegovih ??? mjesta ih je potpuno razljutilio. Pogotovo je ljutnja bila veća jer su prije izbora bili upotrijebljeni represivni sustavi (zastrašivanje, cenzura, zabrana listova i sl.). Zbog

578 Isto.
579 Isto.
580 AJ-14, 25-262, 545. O početku njihovih djelovanja još u kolovozu 1920. godine. Opširnije u: AJ-14, 179-623, 581. Čaruga je djelovao na području Našica i Virovitice, a Matijević kod Đakova.
581. *Isto*, 59.
582 DASB PŽ 8, 041.
583 Isto.

toga je šef Odjela za unutarnje poslove već 22. ožujka 1923, nekoliko dana nakon izbora 18. ožujka, zatražio detaljna izvješća od lokalnih vlasti koja je trebao do sastajanja skupštine predati ministru MUPa. U izvješćima se naglasak trebao staviti na sljedeće: „da se potpuno objektivno i bez stranačke natruhe iznese sve, što je po uvjerenju izvjestioca uzrokovalo ovakav ispad izbora, pa se naročito skreće pažnja na to, da treba razloge ovog očitog neraspoloženja širokih masa iskreno i otvoreno priopćiti, da bi se tako ovo zlo moglo liječiti postupkom, koji je za to najpodesniji".[584]

I iz ovog cirkularnog pisma se vidi koliko je ljutnje bilo zbog dobrog rezultata HRSS-a. Zbog toga je upravo iz istog Odejla za unutarnje poslove Hrvatske i Slavonije naređeno svim vlastima „da sada (nakon izbora, op. HČ) najstriktnije tumače i drže propise zakona o pravu sastajanja, a naročito da drže pred očima, da sada više nema mjesta neprijavljenim sastancimai zborovima u zatvorenim prostorijama...".[585] Inače, uvijek se pratilo tko je za koga glasao i to se javljalo nadređenim vlastima kao podatak koji je prejudicirao odanost državi ili ne.[586]

Početak 1925. godine i približavanje parlamentarnih izbora obilježila je eskalacija nasilja koje je svakim danom postajala izraženija. Nakon štoje krajem 1924. i HRSS stavljena pod Obznanu represija je postajala sustavnijom i češćom, a mnogi su glasovi upozoravali na teško stanje u kojem se cijeli narod stavio pod etiketu boljševizma i pod čijom ga se izlikom pritišće u političkoj borbi.[587] U tom je smislu, a izgleda da bi opravdao mjere koje se poduzimaju i Ninčić otputovao i u Pariz gdje je objašnjavao kako je Jugoslaviji prijeti opasnost od boljševizma.[588]

Detalj tog stanja se vidi i u analizi posjeta Ljube Davidovića Zagrebu. Skup mu je bio zabranjen jer mu policija nije mogla jamčiti sigurnost, a glasine su bile da ga Pribićevićeva stranka namjerava i napasti.[589] Oni su ga dočekali već na kolodvoru gdje su stajali iza policije i žandara te ga počeli gađati jajima na što ovi nisu reagirali. Svoj obračun s Pribićevićem Davidović je otvorio u svom govoru (u cijelosti objavljen Slobodnoj Tribuni od 3.2.1925.) gdje ga je kritizirao kao ministra i osobu. Naveo je da je u toliko navrata već ministar

[584] Isto, 038.
[585] Isto, 041.
[586] Npr. Kotarsko poglavarstvo u Našicama je 1935. izvješćujući Bansku upravu o jednom sukobu četnika s pučanstvom detaljno je donijelo podatke za koga su glasovali na prošlim izborima svi poimence navedeni u izvješću, od državnih činovnika do privatnih lica. (HDA 1214, kt. 261, 047.)
[587] Np. izjava Ivana Meštrovića u New Yorku.. M 358, R 3, 750.
[588] Isto.
[589] Isto, 754.

prosvjete, ali da uopće ne uspoijeva ništa učiniti na tom planu, za razliku od vremena kada je bio ministar unutarnjih poslova kada je za kratko vrijeme onako organizirao žandarmeriju. Naveo je da je Pribićevićev stvarni cilj zapravo kroz čitavo to vrijeme bilo ministarstvo up-a te da je zapravo ministarstvo prosvjete pravo ministarstvo policije. U svom mandatu kao ministar prosvjete uspio je samo uvesti represiju, proganjajuči ljude na Sveučilištu u Zg (radi se o prof. Poliću, ako je riječ o Ladislau Poliću, on je 1921. bio predstavnik kraljevine SHS pri stalnom Međunarodnom Arbitrarnom sudu u Hagu), otpuštajući profesore i učitelje i sl.[590]

U ovom slučaju radilo se o vremenu dok je Pribićević nio na mjestu ministr prosvjete i kada je odmah po uspostavljanju PP vlade dekretima obustavljao odluke prijašnje Daidovićeve vlade i ponovno udarao na hrvatske zahtjeve. Među odlukama koje su uzrokovale najviše neodovonja su bili dakle ti otkazi trojice sveučilišnih profesora zg sveučilišta koji su bili povezani i simpatizeri Stjepana Radića. Na njihovo je mjesto naravno postavio ljude za koje je znao da neće surađivati s Radićem. Zbog tih odluka među studentima je došlo do demonstracija koju je policijska repreiju brzo ugušila.[591] Atmosfera je bila vrlo napeta. Četiri dana Sveučilište nije radilo, a nakon što je Senat odlučio primiriti situaciju i ostaviti ga zatvorenog preko božićnih i nvogodpšnjih blagdana Pribićević im je telefonski istoga dana naredio da 5. prosinca sveučilište mora biti otvoreno ili će ga on otvoriti silom. Iako su studenti tražili i zagovarali njegovu ostavku preko svog glasila *Reč* ministar prosvjete je samo poručio: !Ni na kraj pameti mi ne dolazi da dajem ostavku ili da promijenim resor. Naprotiv, svom energijom produžit ću svoj rad.“[592]

Akcijom na sveučilištu Pribićević je iz resora prosvjete samo usmjeravao rad i represivnih organa, a akcija proti Radića koja je preventivno započela otpuštanjem sa sveučilišta nastavljena je preko stranačkog gčlasila Reč i dovođenjem u vezu HRSS i Seljačku internacionalu. Članci u reči su upravo prethodili sjednici vlade od 23. prosinca 1924. kada je prihvaćen prijedlog ministra unutarnjih poslova da se zbog komunističkog djelovanja Obznana proširi i nad HRSS.[593] Iako je primjena represije na HRSS trebala odmah započeti ona je zaustavljena na prijedlog Mate Drinkovića dok ne prođu katolički blagdani Božića.

[590] Isto.
[591] H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, 156.
[592] *Isto.*
[593] *Isto.*

Pribićević je na takvu odluku Pašića koji je ipak uvažio osjetljivost trenutka za počinjenje represije širokih razmjera u hrvatskim krajevima, otvoreno pobjesnio.[594]

Što se tiče ostalih ministara također nije imao dobro mišljenje. Za Edu Lukinića također i Samostalne demokratske stranke kaže da utječe na nezavisnost sudova. Navodi i izjavu jednog ministra da će ukoliko se sudovi budu kosili s nacionalnim interesima države vlada naći načine da tu smetnju ukine.[595] Pred izbore 8. veljače 1925. sa cijelog područja SHS su dolazile vijesti o nasilju, a posebno je teško bilo u Makedoniji.

U Hrvatsku su iz Srbije, netom prije izbora, prebačene još tri jedinice vojske kao pojačanje već velikom broju vojnika na što je reagirao i vodeći Ujedinjenje opozicije Davidović tražeći u otvorenom pismu kralja da povuče vojsku i omogući slobodno glasanje.[596] Poster koji je bio zabranjen prije izbora je na m358, r3, 0783. Netom nakon izbora Opozicijski blok je napravio press konferenciju na kjoj su detaljno iznijeli primjere vladine, kako su naglasili, planirane represije koja je provođena prije i tijekom izbora.

U Hrvatskoj su tako predsjednike izbornih komisija zamijenili stranačkim ljudima, a čuvare kutije silom također svojim ljudima. Uz to su uhićene i tisuće ljudi i kandidata, pretežno seljaka, a sve da bi P-P vlada osigurala svoj opstanak na vlasti.[597] Nakon izbora je i zagrebački tisak došao u nevolje. Tipografija, Tonija Schlegela koja je izdavala „Jutarnji list“, „Der Morgen“, „Obzor“ i „Večer“ i Jugoštampa, Dežmana koja je tiskala „Zagreber Tagblat“ i „Novosti“ su ostali bez financijera i novca. Tipografija je podržavala i dobivala donacije od Hrvatske zajednice i HRSS-a dok joj je u vlasništvu bila i Hrvatska štedna banka, a Jugoštampa od Radikala iako je na zadnjim izborima podržavala Demokrate. Budući da i stranke više nisu plaćale Schlegel i Dežman su odlučili zajednički otići u Beograd i ponuditi vladi svoje novine za navodno 30 milijuna dinara. Bili su odbijeni.[598]

Tijekom 1925. godine dogodio se i veliki politički obrat, dogovor Pašića i Radića koji je uzrokovao i odlazak Pribićvića sa političke scene. Milan Stojadinović, tadašnji ministar financija, je početkom srpnja 1925. američkom veleposlaniku u Beogradu H. Percivalu Dodgeu rekao da je u trenutnim uvjetima bilo potrebno „žrtvovati“ Pribićevića da bi se

[594] *Isto.*, M. DRINKOVIĆ, n.dj., 95.
[595] M 358, R 3, 0757
[596] M 358, R 3, 0764
[597] M 358, R 3, 0787
[598] M 358, R 3, 0790

postigao dogovor s Radićem, ali i dodao da je i Pribićević svojim preradikalnim mjerama i napadima na hrvatsku stranu krivo za takav razvoj situacije.[599]

Radić je u svojim novinama *Dom* 11. studenoga objavio članak u kojem se uhvatio Dalmacije, a spomenuo je i Pribićevićev način vladanja Hrvatskom u proteklim godinama. U tom se članku Radić referirao na članak u the Worldu u kojem je rečeno da su nedavno Italija i Sovjetska Rusija dogovorile sfere utjecaja u srednjoj Europi i to tako da je Balkan prepušten Italiji. Razlog tome Radić je pronašao u politici Beograda protiv sovjetske Rusije kao i u greškama na domaćem terenu. Takve su greške bile u tome što su lokalne vlati prcesuirale domaće stanovništvo pogotovo u Dalmaciji gdje dužnosnici Radikala nastavljaju svoju politiku kao što su to činili i prije sporazuma s HSS-om. Nastavlja da su radikali izdali naredbe da se što više maltretira seljaštvo u Dalmaciji, a sve u cilju da dobiju sve više pristaša. Dodao je i da Pašić nije dopustio i ne odobrava ovakav način borbe (to je i više jer je bio u vladi, politički korektan čin unutar sukoba). Kaže da se gotovo ništa nije promijenilo od vremena kada su bivše vlade s Pribićevićem u sastavu vladale Hrvatskom terorom, nasiljem, maltretiranjem i silom.[600]

Na 12. konvenciji Demokratske stranke Ljuba Davidović je izjavio da vlada čini sve u svojoj moći da zakon nikada ne zažive u Jugoslaviji smatrajući posljednje zakone o štampi i porezima silovanjem Ustava. Radić je kao ministar početkom 1926. otpustio devet profesora zagrebačkog sveučilišta koje je godinu prije postavio Pribićević otpustivši prije toga profesore koji misu imali njegovo političko mišljenje. Na prijetnju studenta SDS-a Radić je rekao neka štrajkaju pa će izgubiti stipendije. Sljedeće je bilo da je Radić podnio i interpelaciju i objavio članak u Domu protiv dr. Perovića prefekta Splita zbog zloupotrebe vlasti, a taj je slučaj (Peorvićeve politike) povukao i razmišljanje HSS o podupiranju proračuna MUP-a. Dali su ministru MUP-a da odluči, ili će poštivati dogovor ili će zadržati Perovića. Međutim, radikali Splita su najavili izlazak iz stranke ukoliko Perović[601] ode pa je i ostao.[602] Radić se na ovo osvrnuo i u svom govoru u Sarajevu u travnju 1926. godine kada je rekao da će ministru

[599] M 358, R 3, 0997
[600] M 358, R 4, 0025. Radić je održao i govor u Skupštini 29.11.1925.
[601] Ivo Perović je 1929. postao zamjenikom ministra unutarnjih poslova, a od kraja 1930. bio je banom Savske banovine. Nakon Aleksandrove smrti postao je član regentstva, a na mjestu bana Savske banovine zamijeno ga je Marko Kostrenčić.
[602] M 358, R 4, 0077

MUP-a reći kojih se ljudi mora riješiti, a ukoliko on to ne učini u roku od četiri sata nakon što se on vrati u Beograd, tada HSS neće glasati za njegov proračun i on će morati dati ostavku.[603]

NADZOR, CENZURA, KONTROLA DRUŠTVA

U mnogim izvješćima je spominjano kako se na različite načine izbjegavaju odredbe Zakona o štampi pa se određeni broj novina, poput Doma uspiju poslati i prije pregled državnog odvjetništva.[604]

Zbog toga je Ministarstvo unutarnjih poslova početkom 1930. učinilo zahtjev na Ministarstvo pravosuđa da promijeni zakon u smislu da se to više ne događa. Ministarstvo pravosuđa je odgovorilo da je „u toj stvari moglo (je) Minisatrstvo pravde jedino učiniti to, da uputi državna tužioštva – pošto oni iz predusretljivosti vrše predhodnu cenzuru – neka saopšte listovima, da ne otpočnu sa razašiljanjem i rasturanjem lista pre nego što ga državni tužilac na pregleda, jer da inače neče predhodno list pregledati.“[605]

Primjerice, bio je prijavljen župnik u Brdovcu, Stjepan Stepinac da je na Uskrsni ponedjeljak molio za Hrvatske mučenike Radića i dr.[606] Prijavu je podnijelo kotarsko načelstvo banskoj upravi početkom svibnja 1930. Ovi su se onda na župnika žalili i nadbiskupskom stolu u Zagrebu tražeći da se župnika upozori i od njega traži izvješće jer da banska uprava „ima načina kako da ovakve nepotrebne partijske manifestacije u crkvi spreči.“[607]

Vrhovne vlasti MUP-a su preko bankih uprava na koje su se izravno obraćale dobivale podatke o svim osobama koje su ih zanimale. Banske su uprave preko svojih Odjela za drćavnu zaštitu spuštale zahtjev najčešće na predstavnike gradskke policije ili čak niže do žandarmerijskih postaja. U cijelom procesu nisu bile često izostavljene ni kotarske ili okružne vlasti koje su onda izravnim naredbaam od policije dobivale podatke.

[603] M 358, R 4, 0084
[604] HDA 144, kt. 20
[605] HDA 144, 38, 121
[606] HDA 144, 38, 123
[607] HDA 144, 38, 124.

Razina podataka koje su u svojim izvješćima javljale policijeske vlasti pokazuju vrlo detaljni dugotrajn praćenje osoba, u čemu su se posebno isicali „višeniji ljudi“ nekog mjesta. Pri tome naravno nisu izostavljeni niti svećenici.[608]

UČVRŠĆIVANJE REPRESIVNOG APARATA (1925 – 1929.)

REŽIM BOŽIDARA MAKSIMOVIĆA - KUNDAKA

[608] HDA 144, 42, 252

Božidar Maksimović[609] je tijekom svog službovanja kao ministar unutarnjih poslova od studenoga 1924. do travnja 1927. godine postao personifikacijom državnog autoritarnog režima. Zbog oštrine metoda i djelovanja represivnog aprata ostao je zapamćen po nadimku Kundak. Izjave „Prvo cepaj pa parafiraj“ te da oružnici i redarstvenici nisu „Sestre Milosrdnice“ vjerno prikazuju njegov pogled na ulogu i zadaću represivnog aparata. Da je taj pogled bio usuglašen s općim smjerom državne politike govori i činjenica da se upravo on, na čiji je rad bilo najviše prigovora, najduže zadržao na čelu MUP-a.

Na mjestu ministra MUP-a je preživio čak dva predsjednika vlade što govori u prilog tvrdnji da je, bez obzira na ostale razine političke borbe, svakome trebao upravo takav čovjek na čelu izvršne represije. Tijekom čitavog razdoblja su predsjednici vlada bili iz redova Radikala što mu je davalo dodatnu kontrolu i mogućnost monolitne politike unutar ministarstva jer je ono tom činjenicom bilo lišeno kontrolnih mehanizama koji su proizlazili iz borbe Radikala i Demokrata. Međutim, ono što ga je držalo svo vrijeme u ministarskoj fotelji ga je naposljetku i srušilo. Do travnja 1927. godine Radikalna stranka je doživjela raskol, a loš glas koji ga je pratio zbog oštrine mjera, ga je i dotukao te on od travnja 1927. godine, iako u Radikalskoj vladi, više nije smio biti ministrom unutarnjih poslova.

Protesti protiv njegova režima su najčešće dolazili iz redova opozicije u Skupštini na čije je članove država poslovično najjače i udarala. Tako je četvrtog dana ožujka 1926. godine u Skupštini je počela debata o proračunu MUP-a. Te su debate uvijek bile mučne i duge jer je opozicija stalno naglašavala kontrolu ministarstva nad lokalnim vlastima, žandarmerijom i njezinom upotrebom na izborima.[610] Ministar Maksimović je započeo svoje obraćanje zastupnicima ekspozeom o planovima koji slijede u tekućoj godini, a to je bilo donošenje zakona koji su napokon trebaliriješiti goruće pitanje odnosa samostalnosti pojedinih odsjeka ministarstva koji su zamišljeni Ustavom. Tek nakon pet godina se počelo govoriti o tome. Nadalje je rekao da bi je vlada svjesna da pojedini ljudi u ministarstvu i žandarmeriji nisu dobri, ali i da reagiraju na svaku dojavu službenih vlasti pa je i pročitao koliko je ljudi otpušteno iz službe na temelju prijava. Dodao je i da je u pripremi Zakon o preuređenju kotara (najmanjih političkih jedinica) kao i zakon o državljanstvu.[611]

---

[609] Božidar Maksimović (Knić, 1886. – Beograd, 1969.). Pravnik, član Radikalne stranke, od 1919. u Glavnom odboru stranke. Od 1923.-1925. zastupnik u Narodnoj Skupštini. Ministar unutarnjih poslova bio od 1924. do 1927. godine, a nakon toga u dva navrata bio ministar prosvjete od 1929. do 1932. i 1939. Od 1932. do 1934. bio ministar pravosuđa. Nakon raspada Kraljevine Jugoslavije 1941. emigrirao u London s ostakom vlade.
[610] M358, R 4, 0129
[611] M358, R 4, 0131

Nakon njegova izlaganje je niz opozicijskih političara davalo primjedbe i žaljenja na postupke agenata MUP-a. Tako je zastupnik Mosor (Njemačka stranka) rekao da sastanci manjina nisu mogli biti održani s potrebnim zakonskim slobodama. Opozicija je također naglasila i napala vladu zbog potpore Orjuni koja stalno napada političke protivnike.[612] Međutm, proračun je ipak prošao 8. ožujka zahvaljujući uobičajenim glasovima vladajućih dok je opozicija napustila dvoranu. Američki predstavnik u Kraljevini Jugoslaviji je tom prilikom izrazio mišljenje da je Maksimović ipak ne neki način zadovoljio i opoziciju jer je činjenica da su se nemiri u Makedoniji i Crnoj Gori bili smirili pod udarom represivnog aparata te da je kriminalitet u tim dijelovima rapidno opao.[613]

Američki predstavnik se osvrnuo i na Radićeva obećanja dana u Dalmaciji i Sarajevu o tome da neće pustiti proračum MUP-a ako Maksimović ne otpusti ljude koje će mu on prokazati. Međutim, proračun je ipak prošao, a nitko nije otpušten. Kaže, da su se Maksimović i Radić ipak pomirili na jugoslavenski način. Zajednički su ih prijatelji spojili u kavani gdje su pili dok im se „srca ponovno nisu ugrijala jedan za drugoga“.[614]

I u Uzunovićevoj vladi Boža Maksimović je bio ministrom unutarnjih poslova, a zanimljiv pokušaj udara na njegov način rukovođenja policijom se dogodio za vrijeme njegova izlaganja u parlamentu 24. veljače 1927. godine. Tada je baš u trenutku kada je Maksimović izlagao obranbu o karakteru državne policije u dvoranu je uveden polugoli čovjek s tragovima nasilja kojeg je opozicija uvela da bi pokazala pravi karakter njegove policije.[615] To je ipak na neki način utjecalo da je cjelokupna atmosfera prema Maksimoviću postala negativna tako da je Perić[616] najavio američkom veleposlaniku mogućnost prijevremenih izbora u svibnju ili lipnju te godine.[617]

Na ovakvu atmosferu je zasigurno utjecala i interpelacija, zapravo tužba protiv Maksimovića koju je u veljači podnio Hrvatski seljački klub u Narodnoj Skupštini predvođen Radićem. Podaci iz te tužbe najbolje prikazuju učešće i oblikovanje Državne represije iz ureda Božidara Maksimovića. Ovdje ću iznijeti samo nekoliko najeklatantijih primjera iz optužnice. Svi su opisivali stanje oko izbora za oblasne skupštine raspisane 18. prosinca 1926. godine gdje je po

[612] M358, R 4, 0131
[613] M 358, R 4, 0131
[614] M 358, R 4, 0137
[615] M 358, R 4, 0313
[616] Ninko Perić (Knić, 1886.-Beograd, 1961.). Radikal.
[617] M 358, R 4, 0314

tvrdnjama Hrvatskog seljačkog kluba najviše podataka o pritiscima dolazilo iz Baranje i Bačke.

Tako se Stjepanu Faraho iz Kopačeva (kandidat HSS-a za kotar Batinu) i Stipanu Baćiću i Stipanu Ivanoviću i Baranjskog Petrovog sela (čuvarima kutije HSS) dogodilo „... da im je u kuću provalila četa od 10 oboružanih četnika, koje tamošnje vlasti naročito favoriziraju, da ih je izvukla napolje, poderala im kapute i košulje i silila ih, da se odreknu čuvanja kutija HSS. Kad oni to nisu htjeli učiniti, zaustavili su ih dan prije izbora na cesti i silom ih odvukli u jednu šumu, gdje su ih držali pod strogom paskom sve do izbornog dana navečer.“[618] Kada je dr. Ivan Pernar ovaj slučaj prijavio kotarskom načelniku Darde Željku Jovanoviću on mu je odgovorio: „ To se mene ne tiče, jer ja imam paziti samo na red na biralištima, a u ostalom tim seljacima, neće škoditi da ostanu u šumi sve do sutra“.[619]

Također na intervenciju dr. Pernara o više slučajeva nasilja državnih činovnika nad seljacima Bačke somborski veliki župan Petrović mu je odgovorio: „ Za sva nasilja krivi se mene pod cijenu moga položaja. Treba da znate, da to čine ljudi, koje ja nisam postavio, nego koje mi šalje sam ministar, a to su ovdje u mojoj oblasti najgori službenici, jer se meni šalje razna klatež iz Srbije. Kod ovih izbora već se od mene tražilo i traži se, a naročito traži od mene Ministar Unutrašnjih Dela, da radim ista nasilja i ista bezakonja koja su počinjena u god. 1925. prilikom parlamentanih izbora. Ja sam izjavio da bezakonja neću dozvoliti pa sam radi toa pozvan u Beograd mome resornomu ministru“.[620]

Ovaj prijedlog optužnice protiv Maksimovića zbog nelegalnih postupaka tijekom prošlih regionalnih izbora je rezultirao i glasanjem o povjerenju ministru koje je on ipak preživio sa 152 glasa za i 134 protiv.[621] Međutim, Uzunovićevu vladu je označilo i vrijeme kada su znakovi kraljeve podložnosti vojnom utjecaju postali sve češći, a Prince navodi da mu se čini i da kralj više nema ništa protiv vojnog utjecaja na politiku.[622] Uz to, protiv Maksimovića su se redale optužbe zbog iznimno grubih policijskih mjera pa su Demokrati uzrokovali još jedno glasanje o njegovu povjerenju polovicom travnja 1927. godine. Postojale su glasine da bi ovaj puta Maksimović mogao i otići jer ima previše neprijatelja među vlastitom strankom, a govorilo se i da je Bijela ruka na čelu s Hadžićem ?! baš htjelčo Maksimovića i u tu bi svrhu

[618] AJ 72, PA 418.
[619] Isto.
[620] Isto.
[621] M358, r4, 0316
[622] Isto, 0326

bili bliži stvaranju vladajuće koalicije s Radićem koji nije tražio njegov opoziv nego imao vladu bez njega.[623]

U to je vrijeme u Radikalnoj stranci došlo do raskola pa je uoči glasanja povjerenja Maksimoviću 16. travnja 1927. godine postojala opasnost da dio radikala glasa protiv pa je Uzunović odlučio da je manje zlo ponuditi ostavku nego se izlagati takvom riziku u parlamentu.[624] Novu vladu okuplja Vukićević, također radikal, ali jedan koji se nije kompromitirao prema riječima američkog veleposlanika i koji je uživao veći ugled nego što je to primjerice imao Maksimović koji ga je igubio zbog svoje okrutne i nedosljedne politike, za kojega se jedno vrijeme govorilo da bi mogao u novoj vladi preuzeti i neko drugo mjesto, samo ne unutarnje poslove.[625] U novoj vladi je minsistarstvo unutarnjih držao ministar financija Bogdan Marković, ali u lipnju je već Vukićević na tome mjestu.[626]

Kralj i Pašić se dulje vrijeme nisu slagali pa je Pašić ma kraju i umirovljen s mjesta premijera. Nakon njega mnadat dobiva Uzunović, ali uskoro zbog neslaganja s HSS-om daje ostavku. Zanimljivo da u to vrijeme američka vojna obavještajna agencija izvješćuje da su velikog udjela u posljednjem padu vlade imali pripadnici Bijele ruke, a ponešto je i vezana Crna ruka.[627] Od početka 1926. godine novi američki predstavnik u Beogradu je John Dyleney Prince.[628] Prince je te iste godine u jednom izvješću mišljenje da je očito da Srbi nastoje dominirati nad ostala dva formalno ravnopravna naroda.[629] Kaže da je izraz Velika Srbija u smislu opisa Kraljevine jako čest i uobičajen u Beogradu pa čak i da se formalna zastava Kraljevine puno slabije ističe za razliku od zastave bivše Kraljevine Srbije.[630] Nadalje kaže da Srbi stalno nastoje da nametnu svoju vjeru posebno katolicima što ostvaruju putem političkih benefita pravoslavcima pa čak i zastrašivanjem.[631] U tom smislu opisuje Srpsku pravoslavnu crkvu ne kao živo biće sljubljeno s narodom nego kao propagandni organ srpskog iredentizma (Nešto prije ovoga Prince navodi da se ovakvi postupci i nastojanja Srba čine prejakima čak i najvećim srbofilima strancima). Kaže Prince da ga svi Srbi s kojima razgovara uvjeravaju da

[623] Isto.
[624] Isto, 0329
[625] Isto, 0330
[626] Isto, 0332. Ferdo Čulinović navodi da je ministar unutarnjih poslova do 15. siječnja bio Velimir Vukičević, a zatim Čeda Radović. (Ferdo ČULINOVIĆ, Jugoslavija između dva rata, 2. sv. Beograd 1961., 98)
[627] M 358, R 4, 0177
[628] Henry Percival Dodge je bio veleposlanik u Jugoslaviji od 1921. – 1926. Nakon toga odlazi za američkog veleposlanika u Danskoj gdje je zamijenio Johna Dyneleya Princea koji je pak došao za veleposlanika u Jugoslaviji i ostao do 1932. Tada dolazi W. Perry George.
[629] M358, R 4, 0227
[630] Isto.
[631] Isto.

je centralizacija zapravo srbizacija Kraljevine i da to mora biti jasno svima koji će proučavati upravni sistem Kraljevine.[632] Kako je radila državna administracija, odnosno dokaz da je zakonske odredbe nisu pratile stvarnost, govori i činjenica da je odredba o proširenju Obznane na HSS s početka 1925. godine ukinuta odlukom MUP-a tek dvije godine kasnije, 4. siječnja 1927., iako je bilo jasno da je nitko nije provodio u tom međuvremenu.[633]

Već početkom 1927. su se mogli vidjeti obrisi diktature. Tako Prince navodi i glasine i pisanja u austrijskim socijalističkim krugovima predstavljene novinama Arbeiterzeitung koji su naglašavali da se diktatura približava. Dokaz za to su vidjeli u sastavu nove Uzunovićeve vlade među kojima su bila i dva generala, a da se pomak ka tome može pratiti baš od Pašićeve smrti koji je izgleda bio branitelj parlamentarizma. Članak tako završava u tonu: „ U Italiji Musolinijev autokratizam trijumfira, u Mađarskoj je Horthy na čelu države, u Rumunjskoj Avarescu samostalno vlada unatoč Parlamentu, u Bugarskoj politiku vodi grupa časnika, u Albaniji Ahmed beg Zogu je nesputani vladar. To je izgleda zarazno.“[634]

Na parlamentarnim izborima u studenome 1927. godine Velja Vukićević je odlučio biti pobjednikom i u unutarstarnačkim sukobima jer je bio na vlasti pa si je taj položaj trebao osigurati političkom borbom ili upotrebom žandarmerije koja je uvijek bila jako oružje za stranke na vlasti u vrijeme izbora.[635]

Prema prijedlogu optužnice HSS-a protiv Velje Vukićevića on je kao ministar unutanjih poslova raspustio sva općinska vijeća tamo gdje je „unapred mislio, da bi taj rapust mogao povoljno da djeluje za uspjeh njegovih lista i kao zastršujuća mjera za sve one koji bi radili protiv njegovih lista. Tako je primjerice (navodimo) u oblastima primorsko krajiškoj, zagrebačkoj i osiječkoj raspušteno preko 200 općinskih zastupstva i postavljeni komesari“.[636]

U žaru političke bore u samoj Radikalnoj stranci trojica radikalskih disidenata Dušan Subotić, Pero Jovanović i Risto Odavić su Hrvatskom seljačkom klubu podastrijela raspis predsjednika vlade i ministra unutarnji poslova Vukićevića podređenim tijelima u kojima im je kroz sljedeće točke naredio dužnosti u vrijeme parlamentarnih izbora 1927. godine.

„1. Da smesta i najhitnije dostave velikim županima spisak najvidjenijih agitatora i članova sviju stranaka u svom području sa oznakom imena, prezimena, zvanja i mesta iz koga su;

[632] Isto.
[633] Isto, 0297
[634] Isto, 0299
[635] Isto, 0359
[636] AJ 72, 408.

2. da odmah pristupe izboru po pojedinim glasačkim mestima zgrada u kojima će se glasati (...) imajući u vidu ovo:

a) u mestima u kojima su vladine pristaše, zgrade da budu u centru, lako pristupačne glasačima;

b) u mestima u kojima su opozicione pristaše, zgrade da budu što udaljenije, što nepristupačnije /preko brda, reka, potpoka, i.t.d./ i

v) u mestima, u kojima su izmešene vladine i opozicijone pristaše, zgrada da bude vlasištvo kojeg uglednijeg vladinog pristaša, vodeći računa o tome da bude lako pristupačno vladinim pristašama.

3. Da sreski poglavari i starešine sreskih ispostava utvrde zamenike predsednika biračkih odbora, odbornike i pisare biračkih odbora (...) i o izuzimajući samo isključivo vladine pristalice.

4. Da još odmah preduzmu akciju za suzbijanje svake agitacije opozicionih stranaka i to: kažnjavanjem njihovih pristaša, uterivanjem njihovih dugova kod pripomoćnih zaklada, smenjivanjem sa položaja seoskih starešina, oduzimanje oružnih listova i u opšte, svim onim, što po nahodjenju sreskih poglavara i starešina sreskih ispostava može doneti uspeha.

5. Da sreski poglavari odnosno starešine ispostava usmeno u četiri oka saopšte svima državnim činovnicima i službenicima, da imaju svoju akciju do dana izbora upućivati u pravcu, da vladine liste poluče što bolji uspjeh.

6. Da sreski poglavari odnosno starešine ispostave svakom seoskom starešini usmeno u četiri oka i svakom ponaosob saopšta, predočivši im rezultat iz oblasnih izbora, da imaju svaki u svojoj opštini preduzeti sve , da vladine liste dobiju pto više glasova u njihovim opštinama, pod prijetnjom da će biti gonjeni u toku izborne kampanje ako se ne budu pokazali agilni, i ako broj glasova na izboru ne bude onaj, koji sreski poglavar, odnosno starešina ispostava utvrdi za svako biračko mesto.

7. da sreski poglavari, odnosno starešine ispostave smetaju održavanju opozicionih zborova i konferencija, koje u slučajevima nereda i raspuštati. Po potrebi nereda putem vladinih pristalica provocirati ih.

8. da sreski poglavari i starešine ispostava organizuju uništavanje opozicionih proglasa i plakata.

Izbore 1927. godine veleposlanik Prince karakterizira Pribićevićev SDS kao prvake jugoslavenskog ideala, veće srpske nacionaliste od radikala i demokrata zajedno, a navodi da tu stranku ponekad zovui i fašistička stranka Jugoslavije.[637] U tom e izvješću iznio podatak da je Pribićević uspio učalniti još oko 100.000 Srba iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Vojvodine i nastavio je voditi svoju kroatofobičnu politiku naslijeđenu još iz vremena Austro-Ugarske.[638] Kralj je iskoristio svoje pravo i u travnju 1926. godine raspustio parlament te tako osigurao mir da zapravo on sastavi vladu. Tako je i nakon izbora ostala vlada Velje Vukićevića odnosno sporaumna vlast radikala i demokrata. Ovakvo miješanje kralja u uutarnju politiku nesumnjivo je znak jačanja njegove moći.

Grčki veleposlanik Polihroniadis je u jednom razgovoru s američkim predstavnikom Princeom rekao da je Jugoslavija država u kojoj se živi pod čvrstim velom autokracije.[639] Ovo je bilo znakovito jer je bilo jasno da kralj uživa veliku potporu snažne vojne organizacije i obrnuto, a u prilog tome ide i izjava generala Zečevića i metropolita Varnave u Vranju da Jugoslaviji zapravo treba jedna dobronamjerna diktatura.[640] Ovo je još jedan dokaz da je kralj mislio na uvođenje dikature koju bi, prema mišljenju američkog veleposlanika, odobrila i većina stanovništva.[641]

U parlamentu se krajem 1927. godine vodila i rasprava o brutalnosti policije u Srbiji i Crnoj Gori, Stjepan Radić je žestoko napao Srbe i izjavio da ukoliko se takva situacija ne popravi njegova niti noga ijednog Hrvata više nikada neće kročiti u parlament.[642] Vukićevićeva vlada je bila i pod pritiskom radikala kod izglasavanja prorčuna za 1928. Novoj vladi se prigovaralo da popušta manjinama pogotovo Mađarima i da je to protudržavna aktivnost, a Princu je to bilo dovoljno da zaključi da beogradska klika neće dopustiti nimalo poopuštanje politike koja bi imalo mogla oslabjeti srpsku dominaciju u Kraljevini.[643]

---

[637] M 358, R 4, 0383
[638] Isto.
[639] Isto, 0405
[640] Ovo su američkom veleposlaniku izrekli genral Zečević i Varnava na jednom primanju u kući generala Zečevića u Vranju krajem listopada 1927. Veleposlanik je obavijestio da je zajednočko mišljenje okupljenih uglednika bilo da „zemlju iz šroblema može izvući samo vojni „fašizam“, čvrsto, ali dobrohotno proveden“. (Isto.)
[641] Isto.
[642] Isto, 0426
[643] Isto, 0458

Kriza koja je nastala nakon pada prve vlade Velimir Vukićevića je najviše smetala i bila problematična zbog nedonošenja proračuna kao i odugovlačenje Nettunskih konvencija.[644] Iako se prišlo pregovorima sa širom opozicijom koja je uključivala i Radića, drugu vladu je Vukićević sastavio od starih elemenata. Iznenađenje je bilo samo u ministru unutarnjih poslova. To je postao Anton Korošec koji je tako ostao jedini šef tog ministarstva koji je dolazio van glavnih stranaka, Radikalne i Demokratske. To dakako nije bilo slučajno. Do takvog je raspleta došlo upravo dogovorom između radikala i demokrata jer je bilo poznato da ona stranka koja drži ovaj resor ima ipak veće mogućnosti da dobije izbore.[645]

ODNOS PREMA NACIONALNIM MANJINAMA

U studenome 1919. u Zagrebu je došlo do većih uzbuna kada je vlada proglasil odredbu o protjerivanju stranih državljana, a što se posebno ticalo Austrijanaca i Židova.[646] O izgonu neprijateljskih državljana upustva su se davala i na loklanim razinama. Tako je uz usmeno objašnjenje gradskom redarstvu u Brodu na Savi veliki župan uputio i brzojav u kojem je objasnio na koji se način trebalo djelovati po navedenoj naredbi o izgonu. U tom se pismu „upozoruje da se ova akcija tiče poglaviti većih mjesta gdje socijalna bijeda i nestašice stanova iziskuje strogu provedu na neprijateljske državljane koji su se doselili za vrijeme rata imade se naredba najstrože primijeniti dočim je kod onih koji su ovdje domicilirani još prije rata dopustio liberalnije shvaćanje pa treba glavno izagnati koji su iz političkih ekonomskih i socijalnih razloga nepoćudni...Izagnatima ima se izdati otvoreni nalog da prelaz preko granice uz naznaklu da je povratak zabranjen gornja se naredba ima naj strožije i bez uslovno smjesta provesti pri osobnom odgovornosti i najstrožijim posljedicama za naslovnika“.[647]

Represivni sustav je sumnjao u svaku nacionalnu manjinu. Taka je jedan slučaj bio sa Nazarenima pa ih je krajem 1928. čak 72 završilo u zatvoru, a Kasacioni sud ih je osudio na 19 godina robije.[648] Prema nekim procjenama u Jugoslaviji je bilo oko 25.000 Nazarena. Oni

[644] To je prigodom Stjepan Radić predložio kralju uvođenje diktature s vojnom osobom kao predsjednikom vlade. O tome su se negativno izrazile posebno slovenske novine. U ovo je vrijeme (veljača 1928.) spoznaja o diktauri je postajala sve očitija, pa je i Prince zaključio izvjšće mišljenjem da se može opet očekivati brzi pad vlade, kao i diktature koje je stalno moguća. (M 358, R 5, 0536)
[645] Isto.
[646] M 358, R 8, 0019. O ovome je pisao i Matijević. Beograd su prema odredbi pbjavljenoj poćetkom svibnja 1919. trebali napustiti svi stranci i domaći koji su u Beograd došli subsequent kolovoza 1915. m358, r6, 0276. Ljudi su se istjerivali zbog nedostatka stanova.
[647] DASB - 7, 87, 10112
[648] Više u M 358, R 9, 0246. Vidi i: Bojan ALEKSOV, *Nazareni među Srbima*, Beograd 2010.

su zbog vjerskih razloga odbijali vojnu službu i zato i se sudilo po vojnim zakonima kao dezertrima. Zbog ozbiljnosti situacije tijekom 1929. se razmišljalo o kolektivnom iseljenju jugoslavenskih nazarena u Čile i Brazil što je načelno i bilo dogovoreno s veleposlanstvima tih zemalja.[649]

Primjerice pratili su se i Talijani i domaći Istrijani koje se pratili zbog sumnji na pripadnosti fašista ili Militie Nazionale.[650] Sve osobe s takvih popisa je trebalo samo pomno pratiti i javljati sve podatke Odjelu za unutranje poslove.

U svibnju 1928. godine su u parlament došle Nettunske konvencije na ratifikciju. Odmah nakon njihova objavljivanja došlo je do niza protutalijanskih demonstracija na dalmatinskoj obali, a i do protujugoslavenskih demonstracija u Zadru gdje je ooko 500 Crnih košulja zapalilo jugo zastavu. Na jugoslavenskom priobalju orvo se pobunio Šibenik, 26. svibnja. Istoga dana je došlo i do demonstracija u Splitu gdje je strgnuta zastava s talijanskoga konzulata.[651] Zbog njihovog karaktera puk je smatrao da će Italija time dobiti previše, američki veleposlanik nije dijelio mišljenje. Došlo je do brojnih demonstracija u Splitu i Beogradu 28. do 30. svibnja 1928. Ministar unutrašnjih polsova Antun Korošec je izdao tada strogo naređenje svim policijskim vlastima da se svaka protutalijanska demonstarcija mora ugušiti i razbiti, odnosno da do njih ne smije ni doći.[652] Talijanski veleposlanik je za razliku od toga tvrdio suprotno. Da vlada namjerno organizira prosvjede protiv Talijana, ali da je ostatak stanovništva zapravo na njihovoj strani i gaji i simpatije za Talijane.[653] Represivni aparat je kao i uvijek do tada odmah brutalno počeo gušiti svaki pokušaj demonstracija što je najviše došlo do izražaja u Beogradu gdje su moguće je, komunisti pokušali preuzeti kontrolu nad protestom i usmjeriti ga na rušenje vlasti. Policija je žestoko reagirala i krenula i na zgradu sveučilišta gdje su bili okupljeni studenti, kojom su prilikom i porazbijali prozore na zgradi.[654] Policija je uspješno djelovala protiv takvih demonstracija, a rasprave oko Netunskih konvencija su prekinute 20. lipnja 1928. Korošec je zbog ovih događaja žestoko i napadnut od

[649] M 358, R 9, 0249.
[650] DASB PŽ 8, 037.
[651] M 358, R 5, 0543
[652] M 358, R 4, 0475. Američki izvori otkrivaju da je moguće da su jugoslavenske vlasti pod svaku cijenu gurale Nettunske konvencije jer im u spurotnom London i Pariz ne bi odobrile potrebno vanjsko zaduženje. m358, r5, 0548.
[653] M 1203, R 1, 750.
[654] Ironično, prozori na zgradi su bili osobni dar kralja Aleksandra Sveučilištu. (M 358, R 5, 0543.)

opozicije na zasjedanju parlamenta 31. svibnja 1928. kada mu je iz klupa poručeno da „će Skupštinu napustiti na štakama“.[655]

Toga ljeta politička napetost je dosegnula vrhunac, a početak kraja Kraljevine je označilo ubojstvo i ranjavanje hrvatskih zastupnika u parlamentu. Provoditelj rješenja koje su najvaljivali srpski radikali, uvijek bliski dvoru, je postao Puniša Račić. Njegovim pucnejvima u hrvatske zastupnike u parlamentu i država ulazi u najveću krizu od svog stvaranja. Odmah nakon ovih događaja u obzir je ponovno došla dikatura koju su mnogi u Jugoslaviji i smatrali i najboljim rješenjem.[656] Stanje se potpuno zakuhtalo. U Hrvatskoj je masovno nezadovoljstvo izlazilo kroz sve pore društva. Državna politička elita pretežno srpska je na sve gledala kao na znakove i izraze separatizma za koji su već toliko optuživali Radića. I ponovno je represivni aparat postao okvir u kojem su to htjeli riješiti. Na Hrvate su jednostavno počeli gledati kao na obične pobunjenike koje se ako bude potrebno može dovesti u red uz pomoć vojske „predvođenoj Srbima“.[657]

U Hrvatskoj je nakon atentat nastupilo razdoblje zbijanja redova svih političkih snaga hrvatskog predznaka što je rezultiralo i istupanjem hrvatskih predstavnika iz Narodne skupštine. Nakon ovakovog svirepog čina u parlamentu hrvatske su stranke započele novu borbu protiv državnog režima i na novi način. Osnove te borbe bile su dogovarane na sastanku Seljačko-demokratske koalicije u Zagrebu 1. kolovoza kada je donesena rezolucija kojom se nije prihvaćao rad Narodne skupštine u krnjem sastavu, zatražilo ukidanje Vidovdanskog ustava, kao i teritorijalno redefiniranje državnog ustrojstva (federalizam) poštujući ravnopravnost i nacionalni individualitet.[658]

O ovom je sastanku nešto kasnije dr. Ivan Pernar otkrio i detaljnije na koji je način bila borba dogovorena. On je pimjerice u intervjuu talijanskim novinama *Lambrosia* naveo da je zapravo odmah nakon atentata započeo bojkot svih koji su bili skloni režimu kao i odbjanje plaćanja poreza, što je sve u tom trenutku spadalo u protuzakonitu aktivnost.[659]

---

[655] Stenografski zapisnici Narodne Skupštine Kraljevine SHS, 1928. M 358, R 5, 0549.
[656] M 358, R 5, 0558.
[657] Isto, 0562. Sigurno je da je takvih izraza bilo i u radikalskim i sličnim listovima. Potvrdu da je to na tragu općeg mišljenja može se vidjeti u konstantnoj vladavini Radikala kao i u činjenici da je u staroj Srbiji svaki treći čovjek (birač) zapravo bio Radikal. Ovo se mišljenje spominje i u američkm dok na m358, r5, negdje oko 0560.
[658] J. HORVAT, *Politička povijest 2*, 349.-351.
[659] Zlatko BEGONJA, Ivan Pernar o hrvatsko-srpskim odnosima nakon atentata u Beogradu 1928. godine, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU Zadru*, 51/2009, 212.

DIKTATURA (1929. – 1934.) – REPRESIVNI APARAT TEMELJ DRŽAVE

Dan prije službene objave diktature kralj je izjavio da nastalu krizu nije moguće riješiti uz postojeći parlametarni režim.[660] Sutradan je oglašen proglas Mome narodu. One protudržavne skupine, komunisti i hrvatski nacionalisti su došli do zaključka da borba mora prerasti okvire političke borbe i prijeći i u otvreni sukob koji neće isključivati terorizam. Nakon proglašenja predstavnik prve grupe, Pavelić, napušta Kraljevinu, a komunisti su pak pozvali narod na oružani sukob protiv vlasti.[661]

Znakovito je da prva vlada u kraljevoj diktaturi ipak nije bila izvanstranačka. U nju su ušla i trojica Radikala, a još je bitnije da je ministar prosvjete postao toliko kritizirani Božidar

[660] Prema Tomasevichu to je učinio jer je čekao reakcije policije i oružanih snaga, a tek nakon njihova pristanka je objavio diktaturu. (J. TOMASEVICH, *Rat i revolucija*, 26.) Taj cijeli dan su trajale audijencije na dvoru. (Opširnije u: Svetozar PRIBIĆEVIĆ, Diktatura,)

[661] J. TOMASEVICH, *Rat i revolucija*, 36. F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 2 sv., 36,37.

Maksimović koji je za svoga šefovanja MUP-om zaslužio nadimak i postao poznat samo kao Kundak. Već na prvoj sjednici vlade je odlučeno i istaknuto da je navažnije osnažiti i preurediti državnu administraciju, u kojoj je represivni sustav imao izrazito mjesto.

Ono što je bilo promišljano puno prije, uvođenje diktature, bilo je i ostvareno početkom 1929. godine. Službenu objavu označila je kraljeva adresa Mome narodu u kojoj su objašnjeni razlozi tog postupka. Radi osiguranja većeg utjecaja i autoriteta u stanovništvu prema novom režimu kralj je u adresi obećao suzbijanje korupcije rješavanje gospodarske krize, dakle ekonomski boljitak Kraljevine.[662]

Predsjednik njegove vlade, ali i ministar unutarnjih poslova postao je divizijski general Petar Živković, čime se otvoreno najavljeno kakvo će biti zamišljeno uređenje novoga režima. Istoga dana, u 12.20 sati, održana je i prva sjednica vlade novoga režima. Odmah je zaključeno da se, po tradiciji, nova vlada javnosti obrati izjavom u kojoj bi bio iznesen njezin budući program.[663] U smislu pojašnjavanja uloge policije u novom društvu koje je režim diktature provodio važna je i Deklaracije vlade od 13. siječnja 1929.[664] U toj izjavi / deklaraciji je jasno određen i glavni cilj a taj je bio „da zavede potpun red i punu disciplinu u državnoj administraciji, da izvrši u što kraćem vremenu izjednačenje svog zakonodavstva u celoj državi...“.[665] Proklamacija je jasno pokazala prioritete nove vlade. Osnova je bila donošenje novog zakonodavstva.

Gospodarska kriza je početkom tridesetih snažno pogodila i Jugoslaviju. To je stvorilo plodno tlo za razvijanje aktivne opozicije protiv vlade, pogotovo jer je seljaštvo bilo osiromašeno. Tolika kriza je potkopavala dodatno vladu, a ona je (pogotovo za vrijeme Marinkovića i Srškića) na takva nezadovoljstva odgovarala uvođenjem dodatne policijske kontrole i represije što je samo pogoršavalo nezadovoljstvo u zemlji.[666]

Ovome je prethodila pobuna časnika u Mariboru koja je službeno bila objašnjena kao komunistička aktivnost. Časnici upleteni u događaje su bili osuđeni na smrt. U to je vrijeme

---

[662] *Isto*, 7.

[663] Na istoj sjednici je dano ministrima četiri dana roka (do 10. siječnja 1929.) u kojem su trebali podnijeti detaljne planove budućeg rada svog ministarstva. Pri tome je ministrima naloženo da ne daju nikakve izjave novinarima o budućem radu „jer postoji bojazan, da se obećanaj neće moći uvek u delo privesti, što će praviti rđav utisak i dati štampi materijala za tendeciozno pisanje“. (*Zapisnici Ministarskog saveta 1929.-1931.*, Beograd 2002., 7, 9.)

[664] Radi se o izjavi predsjednika vlade generala Petra Živkovića koja je 13. siječnaj 1929. predana na francukom jeziku okupljenim stranim novinarima oko vlade. *Politika*, 14.1.19129., 1.

[665] *Politika*, 14.1.1929., 1.

[666] M 1203, R 5, 70. Izjave Ninčića i Švrljuge američkom diplomatu na Bledu krajem lipnja 1932.

unutarnjim poslovima upravljao Milan Srškić koji je navodno kralja krivo obavještavao o stanju, uvjeravajučći ga da je smrtna kazna ovih časnika neizbježna.

Jedan drugi, bivši ministar vanjskih polova, Ninčić je pak smatrao da bi kaznu trebalo ublažiti da ne dođe do još većih nezadovoljstava unutar vojske, pogotovo jer su ostali časnici smatrali da to nije nikakva komunistička aktivnost nego samo djetinjasto izveden pokušaj puča. Zanimljivo da je na izravno pitanje američkog diplomata Ninčići je li kralj gluh kad ne čuje i drugu sranu ovaj mu je odgovorio da nije. Ninčić je tada otkrio da kralj ima svoje izvore informiranja, koji su najvjerojatnije i nepoznati „Srškićevoj bandi", a koja ga informira o drugoj strani.[667]

Jedan od Hrvata ministara u prvoj vladi je bio i dr. Stanko Šibenik. Od suvremenika, političkih oponenata, ocijenjen kao izdajica, korupcionaš, nazivan kao hrvatski „šestojanuarac".[668] U jednom osobnom pismu kralju od 25. ožujka 1930., je iznio i neke činjenice o pogrešnosti sustava represije nad Hrvatima. U pismu je ovako kritizirao državni administrativni i upravni aparat: „...organi (...) koji su stajali na najnižim mjestima u direktnom doticaju s narodom, pokazali su da nijesu dorasli svojoj zadaći. Mjesto da su brižljivo nastojali uklanjati svako izazivanje međusobnog nepovjerenja između Hrvata i Srba, koji su se po zloj sreći do jučer borili jedn protiv drugog na bojnom polju, oni su nepotrebnim zapostavljanjem Hrvata na rođenoj grudi izazivali njihovo nezadovoljstvo. Ovo nezadovoljstvo smatralo se neprijateljstvom protiv države i umjesto da se stišava lijepim načinom, ono se progonom povećavalo. Tako su u najodsudnijem času zatajili svi državni organi, jer nisu vodili računa o međusobnom povjerenju, koje je naročito u početku stvaranja ove države a jest jošte i danas jedini temelj zdravog opstanka i razvitka naše države. Hrvati su poznavali Beograd samo po sili koja je odanle dolazila i umjesto zbližavanja nastalo je sve veće otuđenje".[669]

Režim diktature je pojačavao ionako oštar represivni aparat. O tome govore izvješća vojnih vlasti. Na temelju ovih dokumenata vidi se što je najviše predstavljalo problema vlastima. Bili

[667] Isto.
[668] F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 2 sv., 25.
[669] AJ 14, 11-358.

su to komunizam, ali i svi stranci ili manjine u državi. Njihove upute i prijedlozi jako dobro opisuju karakter jačanja represivnog sustava u vrijeme diktature.[670]

„Ministarstvo unutrašnjih polsova

1. vrši već poslove na suzbijanju marksizma, ali da bi imalo ljudi usposobljenih da prođu u sve tajne marksista trebalo bi izvestan broj da naročito školuju.

2. ono bi trebalo da ima nekoliko svojih ljudi sigurnih i pouzdanih koji bi prividno bili marksisti, družili se sa njima, postepeno ušli u njihove ćelije, odavali rad ovih i sa njima bili hapšeni, pa eventualno i manje isuđivani, pa se opet vraćali prividnom komunizmu...taj rad bi bio kao i komunistički – uvlačiti se u nacionalna i ostala društva, pratiti rad njihov i stvarati nesuglasice u upravi društva, kako bi ono što manje davalo u pogledu svoga pravca rada."

razmišljalo se i kako oslabiti moguću suradnju opozicije i komunista. To bi se činilo tako da bi se na nekim demostracijama trebalo „energično istupiti pri svima poklicima protivu Kralja, Otađbine, Vlade i državnih vlasti." Nakon uhićenja trebalo ih je držati u zatvoru nekoliko dana dok se točno ne utvrdi da li su uhićeni pripadnici opozicije ili komunisti. Ukoliko su bili pripadnici opozicije onda im je trebalo dati kaznu zatvora od onolik dna koliko su već u njemu proveli, a ako su bili komunisti onda bi ih se slalo na Državni sud za zaštitu države. „Tim načinom suzbiće se zajednički rad opozicionih stranaka i komunista."

Pream daljnim naredbama ukoliko bi policijske vlasti utvrdile da su neki državni činovnici marksisti povjerljivim putem je trebalo obavijestiti resornog ministra nakon čeka bi ovaj bio premejšten u „najudaljeniji kraj gde ne može svoje ideje širiti, ili se otpusti iz službe".

„5. policijske vlasti energično treba da prate sastanke i skupljanja ljudi ili omladine u pojedinim lokalima, a naročito u privatnim kućama, da proveravaju tko dolazi kod koga i kojim povodom je to skupljanje, bilo ono danju ili noću."

„6. neugušivati rad patriotskih, nacionalnih i viteških organizacija, a zabraniti plemenske i verske."

odnos prema strancima bio je opisan u sljedećim točkama:

[670] DASB, f. 434, Zbirka mikrofilmova snimljenog arhivskog gradiva u raznim arhivskim ustanovama, Vojnoistorijski arhiv u Beogradu signatura njihovog fonda 294, mikrofilm br. 33, IV. armijska oblast, 1930-1940.

„9. Izvršiti reviziju stranaca u zemlji i onde gde ih je više (u preduzećima) no naših, zameniti ih našim ljudima. Novim strancima onemogućiti priliv, a naročito onima koji dolaze radi rada i zarade.

rola 73,

sn. 7

Upute za suzbijanje komunista Predstojništvo gradske policije u Bjelovaru Osječkom županu 21.7.1929.

„1. Najbolje sredstvo i osnovna metoda je pretres stanova i mjesta boravka sumnjivih i provjernih komuista. Pretrese treba obavljati ispred ili za vrijeme nekih važnijih političkih događaja, demonstracija, štrajkova, obljetnica i sl. kada je veća mogućnost uputstva iz ck i sl. Pretrese obavljati inteligentniji i obrazovani ljudi.

2. treba češće provoditi racije u kavanama, gostionama i sl.

3. da sve knjige i isprave koje su legitimirajuće neka budu providene fotografijom

4. prijavni uredi neka paze tko se prijavljuje na stan i sl.

5. tražiti od MUPa-a odjeljenja za državnu zaštitu da se napravi popis kom za cijelu zemlju, abecedni i podijeliti te knjige svim policijskim, općinskim i civilnim vlastima

6. činiti se da tvornice poštuju prava radnika, osigurati radnicima bolji život da ne bi prelazili komunistima

7. (...)

8. policiji omoguićiti besplatnu vožnuju vlakvima jer na žečljeznici ima najviše kom elemenata, nadzor and poštama i pošiljkama

8. svaki predstojnik policije neka ima svog tajnog referenta.

NOVO ZAKONODAVSTVO

Da je diktatura dulje vrijeme pripremana govori i činjenica da je odmah nakon kraljeva ukaza o uvođenju osobnog režima na snagu došlo i nekoliko novih zakona. Istoga dana kada i proglas bili su objavljeni Zakon o kraljevskoj vlasti i Vrhovnoj upravi te Zakon o zaštiti države i javne bezbjednosti.

Provoditelji kraljevih diktatorskih ideja kao i temelj na kojem je trebao počivati cijeli sustav nove Jugoslavije, su trebali biti represivni organi monarhije. Prije svih vojska, a zatim

žandarmerija, policija pa ostatak upravnog i adminisrativnog aparata. U skladu s tim je proglašen i niz zakona koji su bili u manjoj ili većoj mjeri povezani s represivnim aparatom. To zakonodavstvo diktature su činili: Zakon o Kraljevskoj vlasti i Vrhovnoj državoj upravi (6.1.1929.), Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi (6.1.1929.), te Zakon o državnom sudu za zaštitu države (8.1.1929.). Navedenim zakonima je omogućena vrhovna kraljevska vlast jer je on postao vrhovno tijelo državne uprave (Zakon o Kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi). Tim je zakonom kralj postao „nosilac sve vlasti u zemlji".[671] On je proglašavao i izdavao sve zakone, postavljao sve civilne i vojne činovike i dužnosnike. I ono malo demokracije je nestalo. Raspuštene su sve političke stranke, sva društva koja su imala imao nacionalan karakter. To je učinjeno novim Zakon o zaštti javne bezbednosti i poretka u državi. Njime je nadalje još jače udareno protiv bilo koje opozicije, komunista, seljačkog pokreta, ili protudržavne propagande.

Prema Zakonu o uređenju vrhovne državne uprave od 31. ožujka 1929. državna je uprava bila organizirana u 12 ministarstava, isto onoliko koliko ih je bilo i prije uvođenja diktature. Prema njemu su ministarstvu unutarnjih poslova ostale i dalje jednake zadaće: Održavanje javnog reda i poretka, staranje o državnoj, ličnoj i imovnoj bezbednosti, cjelokupna unutaršnaj uprava, policijska obavještajna služba u zemlji (čini mi se da je ovo izmjena), poslovi oko državljanstva i zavičajnosti, posao oko matica, tisak, zborovi i udruženja, žandarmerija te ostali poslovi koji se svojim sadržajem nisu mogli smjestiti u nadležnost nijednog drugog ministarstva.

Prema zakonu od 19. lipnja 1929. Odjeljenje za državnu zaštitu i Odjeljenje za javnu bezbjednost su činili Glavnu policijsku upravu.

[671] *Zakon o Kraljevskoj vlasti i Vrhovnoj državnoj upravi*, 6.1.1929., čl. 2.

Uredba o uređenju MUP-a od 25. srpnja 1929. je potpuno precizno odredila ustrojstvo MUP-a. Najvažnija odredba je bila o rastavljanja, odnosno u vidu unapređenja, Odjela za državnu zaštitu na dva odjela i tri odsjeka (referata)., poznatiji kao 1. i 2. odsjek. Prvi je bio Odsjek za suzbijanja unutaranje antidržavne i razorne propagande i akcije sa obavještajnom službom, a Drugi se zvao Odsjek za suzbijanje spoljašnje antidržavne propagande i akcije sa obavještajnom službom. Odsjeci su bili: za nadzor nad strancima i putničkim prometom, Administartivni odsjek i Odsjek za štampu. U nedostatku bilo kakvih drugih integrativnih elemenata država je velikim dijelom opstajala zahvaljujući ustroju i organizaciji MUP-a.[672]
Odjel javne bezbjednosti se sastojao od tri odsjeka i jednog odjeljka. Bili su to Opći policijski odsjek (Treći odsjek)[673], Istražni odsjek (Četvrti odsjek)[674] i Odsjek javne sile (Peti odsjek)[675], te poseban Administrativni odsjek.

Upravno odjeljenje je činio Kabinet ministra i još šest odjela i jedan odjeljak. Bili su to Personalni odsjek

SUD ZA ZAŠTITU DRŽAVE

[672] *Ministarstvo i ministri policije Srbiji,* 99.
[673] Odsjek je bio zadužen za poduzimanje mjera zaštite osobne imovine, održavanje mira i reda, suzbijanje hajdučije, odmetništva, skitnje, čergarstva i općenito kriminaliteta; policijski nadzor, progonstvo, ekstardikciju; suzbijanje krivotvorenja novca i kažnjavanje krivotvoritelja, kontrolu prema odredbama Zakona o udruženjima i zborovima; primjena Zakona o državljanstvu, nošenju oružja i rukovanja eksplozivima, osiguranju javnih zgrada, brigu o moralno posrnuloj i napuštenoj djeci, brigu nad maloljetnicama radi sprečavanja prostitucije i trgovine ljudima, zaštitu javnog morala, cenzuru filmova, te sigurnost svih vidova prometa i briga o njegovom unapređenju.
[674] Vodio je nadzor cijele istražne službe, brinuo se o policijskim školama i tečajevima uz upotrebu što suvremenijih metoda u istražnom postupku, Vodio nadzor i brigu nad potjerničkom službom, trebao razvijati policijsku tehničku službu, formirati evidenciju profesionlanih zločinaca i kriminalaca, primjenjivati međunarodne konvencije oko suzbijanja kriminaliteta, suradnja na razvoju međunarodne kriminalne policije, pravljenje kriminalne statistike.
[675] Brinuo o provedni svih odredbni koje su Zakon o žandarmeriji I Zakon o državnoj upravi propisivali u djelokrug MUP-a, briga o naoružanju, suradnja tijela javne sigurnosti i građana, djelatnost gradskog redartstva, te rad tijela javne bezbjednosti na državnim granicama i putevima.

Ovaj sud je predstavljao jedan od osnovnih pomagala u borbi s političkim neistomišljenicima od uvođenja diktature.[676] Utemeljen je Zakonom o Državnom sudu za zaštitu države od 18. siječnja 1929., a osnovan je pri Vrhovnom (Kasacionom) sudu u Beogradu. Nešto kasnije je ministar pravde Milan Srškić uredbom odredio da je taj sud samostalan, dakle nije dio nii jednog drugogo suda. Na njegove odluke nije bilo moguće uložiti žalbu, što je značilo da je on ujedno bio i najviši državni sud.
Zakonom ovog suda je bilo propisano i da on ima retroaktivnu snagu, što je značilo da može suditi i za ona krivična djela „počinjena pre njegovog stupanaj na snagu".[677]

OKRUŽNI INSPEKTORATI

Za uspostavljanje institucije okružnih inspektorata važne su odredbe *Zakona o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja 3. listopada 1929.* Tim je zakonom i formalno bilo završeno pravno reguliranje zakonodavstva diktature. Najvažnije su se odredbe odnosile na upravno uređenje zemlje. Država je dobila naziv Kraljevina Jugoslavija, bile su ukinute oblasti, a uvedene su banovine. Devet banovina su podijeljenje na kotareve (srezove), a oni na općine.
Ovim su zakonom oformljeni i okružni inspektorati. Na području banske Hrvatske su postojali u Osijeku, Ogulinu i Varaždinu. Okružni inspektori bili su pomoćna tijela bana „u svim poslovima javne bezbednosti na području njihova inspektorata".[678]

Rješenjem ministra unutarnjih poslova od 23. listopada 1929. godine bilo je izvršeno grupiranje kotareva, u kojima se pokazala potreba za jačim nadzor javne sigurnosti, u okružne inspektorate. Nisu bili uvedeni na cijelom području nego prije svega na prostoru hrvatskih zemalja.

U djelokrug njihovih zadaća su ulazili poslovi iz područja javne sigurnosti. Okružni inspektor je tako bio pod izravnom nadležnošću MUP-a iako su okrućni inspektori bili pomoćna tijela bana. U vidu njihove zadaće svi predstavnici vlasti su im slali redovita izvješća o stanju na

[676] I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra*, 150.
[677] *Uredba za izvršenje Zakona o Državnom sudu za zaštitu države*, Službene novine, 17.1.1929., I. DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra*, 150.
[678] *Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja*, 31.3.1929., čl. 22.

prostotu njihov odgovornosti koja su uobičajeno uključivala najrazličitije situacije iz svih sfera života.

Okružni inspektori su imali vrlo bitnu ulogu u represivnom aparatu, a obavljali su inspekcije nad područjima pod civilnom vlasti i bili podređeni MUP-u i banskoj upravi banovina. Zanimljiva epizoda o radu okrućnog inspektorata je i slučaj iz Gospića kada je na zgradi općinskog poglavarstva u ispiču sve do 14. travnja 1930. stajala ploča s natpisom „Hrvatski sokol“ kao i da je propadnik sokola nosio značku društva sve do toga dana.

Takav previd nije mogao biti oprošten. Zbog toga je provedena istraga o krivcu zbog kojega je jedna ploča mogla stajati na općinskoj zgradi toliko dugo nakon što je bilo naređeno raspuštanje Sokola. „Vrlo je čudna pojava, da opštinski načelnik , koji raspolaže sa jedanaest redara , nije primetio tu ploču i dao ju odstraniti“ – utvrdio je okrućni inspektor iz Gospia zaključivši da bi se zbog toga trebao „općinski načelnik Kolaković Josip dići sa načelničke časti, a na njegovo mesto postaviti osobu, koja je jugoslavenski više orientirana [679]...“

Uz poslove nadgledanja javne sigurnosti, posebice iz domene državne zaštite, ovi su inspektorati obavljali i nadzor nad radom tijala opće uprave. U tom su smislu su od kotarskih načelstava primali redovna izvješća o vlastitom, ali i radu policijskih komesarijata i pogranične policije.

Na području Savske banovine su postojali inspektorati u Osijeku, Varaždinu i Ogulinu.[680]

---

[679] HDA 1214, 144, 38, 199. Zbog ovog slučaja je predskednik vlade Živković napao i bana Savske banovine jer je u svom izvješću o krivcu naveo da se to ne može utvrditi. To je očito razljutilo Živkovića koji je banu naredio da ponovno napiše izvješće i prokaže krivca.

[680] Okružni inspektorat u Osijeku imao je u nadležnosti srezove Brod, Valpovo, Virovitica, Grubišno Polje, Daruvar, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Nova Gradiška, Novska, Osijek, Pakrac, Požega, Slatina. Iz Osiječkog su inspektorata rješenjem predsjednika Ministarskog savjeta od 16.9.1931. izdvojeni srezovi Grubišno Polje i Virovitica i pripojeni Varaždinskom inspektoratu. Krajem 1933. srez je Virovitica pripojen ponovno Osječkom inspektoratu. Bio je ukinut početkom 1934. godine. Okružni inspektorat u Ogulinu imao je u nadležnosti srezove: Brinje, Vojnić, Vrbovsko, Gospić, Gračac, Delnice, Donji Lapac, Kastav, Korenica, Novi, Ogulin, Otočac, Perušić, Senj, Slunj, Sušak, Udbina, Črnomelj, Crikvenica, te otoke u sastavu Savske banovine. Bio je ukinut 1934. godine. Okružni inspektorat u Varažidnu imao je u nadležnosti srezove: Bjelovar, Varaždin, Đurđevac, Zlatar, Ivanec, Koprivnica, Križevci, Ludbreg, Novi Marof, Prelog, Čakovec. Iz Osiječkog su inspektorata rješenjem predsjednika Ministarskog savjeta od 16.9.1931. izdvojeni srezovi Grubišno Polje i Virovitica i pripojeni Varaždinskom inspektoratu. Krajem 1933. srez Virovitica pripojen je ponovno Osječkom inspektoratu. kinut je rješenjem ministra unutrašnjih poslova od 4.5.1933. i njegovo je područje osim sreza Virovitica, koji je pripojen Osječkom inspektoratu, stavljeno pod neposredni nadzor bana. Dio poslova je preuzeo Inspektorski odjeljak pri Upravnom odjeljenju Kr. banske uprave Savske banovine, a poslove državne zaštite preuzeo je Odjeljak za državnu zaštitu koji se i dotada brinuo za državnu sigurnost preko okružnih inspektorata.

Ovdje navesti primjer o zabrani postavljanja ploče u Hrvatskoj Dubici u spomen 1000 godišnjice hrvatskog kraljevstva jer nije „historijski točna“. HDA 144, 36 ili 38.

Jednom drugom prilikom je MUP Odjel državne zaštite je od banske uprave u Zagrebu tražio izvješće o događajima u gostioni „Vinovrh“ na Vrhovcu u Zagrebu. Prema prijavi koja je došla MUP-u tu su se 4. svibnja 1930. zatekli neki „veseli srednjoškolci“ nacionalno opredijeljeni (Za Jugoslaviju se misli, ali u ovom slučaju zapravo srpskih). Problem je bio u drugim okupljenim gostima koji su ih zbog pjevanja „nacionalnih pjesama“ „Orao klikće“ i „Spremite se, spremite četnici“ počeli napadati. „U početku samo protestima: kako se smeju pevati te pesme, ali odmah za tim masa je bila i arogantna prema srednjoškolcima, izazivajući ih i grdeći ih dok nije došlo i do boja“.[681] U ovom slučaju, dakle, nije bilo upitno što su pjevane i četničke pjesme nego upravo „arogancija“ okupljenih građana uvrijeđenih time.

S druge strane, postojala je razlika u slučaju isticanja hrvatskih simbola. Istoga dana, 4. svibnja, na drugom mjestu su stradali Hrvati zbog isticanja hrvatske trobojnice. Zapovjednik Bjelovarske žandarmerijske čete je javio da je petnaest djevojaka iz Kloštra Podravskog u crkvenoj procesiji nosilo hrvatske trobojnice zbog čega su one i njihov župnik Mijo Jurić prijavljeni „državnom tužioništvu u Belovaru, radi zakonskog postupka“.[682]

Trgovac Petar Klobučar je bio uhićen i predan državnom odvjetništvu Požegi zbog prodaje 25 ogledalca i nekoliko naljepnica sa slikom Stjepana Radića.[683]

Radićev lik je zadavao dosta neprilika represivnom aparata koji je vrlo često bio iskorišten radi potrage za takvim predmetima. Jedan primjer je i slučaj s kraja svibnja 1930. kada je povjerljivim dopisom banska uprava u Zagrebu naredila svim kotarskim načelstvima, predstojništvima gradske policije kao i Upravi policije Zagreba potragu i izvješća o prodaji

[681] HDA 144, 41, 206.
[682] HDA 144, 41, 210.
[683] HDA 144, 41, 224. Kotarsko načelstvo Slavonskog Broda o slučaju 25 ogledalaca s likom Stjepanom Radića i tekstom „Slava Stjepanu Radiću“ je upoznalo i Odjel za državnu zaštitu Banske uprav Savske banovine. Uhićeni trgovac Klobučar je na ispitivanju priznao da je ogledalca kupio od trgovca Rudolfa Fuchsa iz Slavonskog Broda, a ovaj da su ogledala kupljeno od tvornice Iris d.d. – tvornice ogledala iz Zagreba. Povodom tih infomacija pretraga za preostalim ogledalcima (7x5 cm) je učinjena i na području cijeloga grada Broda na Savi. O ovome je nešto pisao i Stipica Grgić, Radić nakon Radića, Stvaranje kulta heroja Stjepana Radića, *Časopis za suvremenu povijest* 3/2010, 723.-748.

kutija za duhan sa slikom Stjepana Radića i natpisom: Stjepan Radić 1871.-1928.), kao i džepnih ogledalaca s njegovom slikom i tekstom „Predsjednik Stjepan Radić, 1871.-1928.).[684]

Prilikom jedne zabave u Korivnici koju su 30. prosinca 1930. organizirala pjevačka društva „Podravec“ i „Domoljub“ neki prisutni su primijećeni da nose stare društvene značke koje su imale istaknutu hrvatsku trobojnicu. Bio je to grijeh koji je odmah završio na stolu Odjela z državnu zaštitu u Beogradu. Još je gore bilo što su prema prijavi „pouzdanog izvora“ zabavi prisustvovali i koprivnički upravitelj pošte te kotarski načelnik i jedan policijski agent, dakle državni činovnici koji na viđeno nisu reagirali. Zbog toga je iz Beograda odmah naređeno banskoj upravi u Zagrebu da „odmah pošalje i izveštaj o radu i raspoloženju prema državi i postojećem režimu, za upravnika pošte i policijske organe koji su pisustvovali gornjoj zabavi“.[685]

REORGANIZACIJA ORUŽNIŠTVA I POLICIJE

Novo zakonodavstvo je odmah obuhvatilo i organizaciju represivnog aprata. Tako je 8. listopada 1929. godine donesena Uredba o ustrojstvu i djelokrugu predstojništva gradske policije. Samo mjesec dana kasnije, 4. studenoga 1929. godine, bila je donesena i Uredba o ustrojstvu predstojništva gradske policije u gradovima izvan sjedišta banovine On je precizno odredio svaku vrstu policijskih službenika, a na vanjskom obilježju su bile određene jednake i jednoobrazne uniforme za područje cijele države čime j po prvi puta barem prividno bilo ostvareno unificiranje policijskih sistema, izgleda i praila u Kraljevini Jugoslaviji. Uredba o ustrojstvu i djelokrugu policije od 5. ožujka 1930.

Ovom uredbom je u sjedištu svake banovine predviđeno osnivanje državne mjesne policijesk ustanvove koje su bile podređene izravno ministru MUP-a. Tom uuredbom je predviđeno i da se u okviru banovinskih uprava policije oforme posebni odjeli uniformirane straže kao i dovoljan broj agenata u civilu.

[684] HDA 144, 41, 229.
[685] HDA 144, 93, 101.

Gradovima je bilo propisana organizacija gradske policije, ali to nikako nije bilo lagano za loalne vlasti. Nedostatk novca je jako usporio takve procese pa su često od države tražene i državne subvencije za osnivanje prodstojništva gradskih policija.[686]

Unificiranje policijske službe dodatno je bilo oblikovano Uredbom o centralnoj školi za policijske izvršne službe od 21.siječnja 1931.

Najveće izmjene je donio Zakon o žandarmeriji od 27. rujna 1930. Tako je nakon niza novih zakonskih odredbi poslije 1929. (Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja, Zakona o općoj upravi, Zakona o sudskom krivičnom postupku bilo je vidljivo da će se uskoro morati priči i rješavanju položaja oružništva prema novim zakonima. To se dogodilo donošenjem Zakona o žandarmeriji. Zakon je proglašen 27. rujna 1930. Donošenje ovog zakona nije bilo slučajno i podudara se sa sazrijevanjem mišljenja kod jedng dijela političara u Ministarskom savjetu da jugoslavenska ideologija više „ne može biti dekretirana odozgo".[687] Vidjelo se da se cilj ne ostvaruje i izgleda je još više trebalo pojačati sigurnosni sustav režima, a taj se krio u još jačoj žandarmeriji. Taj je zahvat bio među poljednjima kojima se oblikvao represivni aprat međuratne Jugoslavije.

U novom zakonu posebno su dvije odredbe činile novinu na dotadašnje. Bili su to novi način organizacije te način osiguranja oružničkog osoblja na službi. Potrebna brzina organizranja da bi se izbjegle tromosti na terenu su bile osigurana tome što „formacija, nadležnosti i posebne dužnosti starešina u žandarmeriji nisu propisane zakonom, već se propisuju uredbama."[688] To je omogućilo da se sve izvanredne potrebe, a očito je bilo procijenjeo da će ih biti, izvedu puno brže tako što bi ministar unutarnjih samo donio uredbe.

Za razliku od starog zakona žandarmerija više nije djelovala na području cijele države. Zbog organiziranja uprava policije i gradskih policija oružništo više nije pokrivalo gradove u kojima su oni djelovali. Tek na posebnu potrebu je nadležni ministar mogao proširiti njihovu nadležnost i nad ovim područjima.

Također su precizirani odnosi prema civilnim i sudbenim vlastima. Oružništvu su i dalje bili nadređeni, odnosno imali upravnu vlast, šefovi unutarnje uprave, ali su i sudovi i dravni tužitelji od sada mogli izravno tražiti akciju oružnika, a tek ako je bilo potrebno grupiranje više snaga oružnika trebalo se ići preko civilnih upravnih vlasti. U biti se nastojalo izbjeći

[686] Npr., grad Varaždin je tražio jednu akvu subvenciju 1931. (HDA 144, 93, 132.)
[687] *Ministarstvo i ministri policije u Srbiji*, 106.
[688] *Policija*, 1931, 627

gubljenje vremena pa se mogučnošću izravne naredbe sudskih vlasti oružničkima to osiguralo.

Novim zakonom su bile učinjene još neke izmjene što se tiče unutrašnjeg ustroja žandarmerije. Bilo je to na polju sudske odgovornosti jer oružničkim časnicima više nisu sudili vojni sudovi prema nadležoj divizijskoj oblasti kojoj su pripadali, nego je to pravo prebačeno na zapovjednika oružništva.

Najveće novosti ipak su bile u mirovinskom osiguranju kao i osiguranju u slučaju povrede na radu ili nastanka trajne neposeobnosti za rad. Tek se tada oružnicima omogućio jednaki položaj kao što je on vrijedio za vojsku prema zakonu o Vojsci i mornarici.[689] Dalje se donose odredbe o mirovini. U vremenu diktature žandameriju činila broj 555 časnika, 1492 dočasnika i 14901 oružnik.[690]

POLICIJSKE VLASTI U GRADOVIMA

Nakon podjele Kraljevstva na banovine u njihovim je gradovima također ustrojena i nova policijska vlast. Iako je takav oblik vlasti poznat kao policijska straža postojao i prije od sada je ustroj posebno reguliran. U sjedištima banovina su bile policijske uprave što je na području Hrvatske značilo da je postojala Uprava policije u Zagrebu i Splitu. Ta je uprava bila državna mjesna policijska vlast u središtima banovine koju je imenovao ministar unutarnjih poslova. Uprava je bila podijeljena na pojedine odsjeke, a odsjeci na referade. Na čelu je bio upravnik policije koji je odgovarao banu. Na terenu je uprava policije imala dvije vrste ljudstva, Zbor uniformirane policijske policijeks straže i Zbora policijskih agenata. Policijska straža je pod svojim zapovjednikom brinula o stanju javne sigurnosti i prije svega bila usredotočena na trenutno reagiranje. Drukčiju namjenu su imali policijski agenti. Oni su službu obavljali u civilu i imali su prije svega preventivno represivnu ulogu. To bi značilo da su imali ulogu špijuniranja, tajnog nadzora i pregleda ljudi i nadgledanaj događaja.

U urbanim sredinama izvan sjedišta banovina su od 1929. bila ustrojena Povjereništva gradske policije. Kao i upravu osnivala ih je središnja vlada, odnosno MUP. Za razliku od uprave koja j eišla na teret državne vlasti, predstojništa su bila financirana iz lokalne vlasti. Onse su bile zadužene z aosiguravanje administrativne i izvršne djelatnike.

[689] *Policija*, 1931, 630.
[690] *Ministarstvo i ministri policije u Srbiji*, 106.

Još su postojali i policijski komsarijati kojima je ministar davao ovlasti obavljanja policijske vlasti i na područjima gdje je inače nije bilo (osim oružničke). Takvi komesarijati odmah su dobivali i prefiks koji im je pobliže odmah oznčavao i ulogu (željeznički, pogranični, općinski, kupališni i sl.).[691]

Na cijelom području stanje je bilo daleko od idelnoga. O tome govri i primjer s Krka kada je općinska vlast 1931., dakle nakon donošenja zakona o državnoj policiji, tražila napokon i neke konkretne rezultate na tom planu. Naime iako je još tijekom 1930. okružni inspektor u Ogulinu utvrdio da je stanje represivnog aparata na Krku nedovoljno. Otok je u to vrijeme imao oko 24.000 stanovnika od okojih je bilo oko 700 optanata Italije[692] zbog kojih su vlasti i bile zabrinute jer ih nisu mogle dovoljno kontrolirati. Žandarmerijska stanica je imala samo oko pet ili šest ljudi, a nikada propisanih dvanaest, a općina je imala još samo „jednog nespremnog redara“.[693] Međutim, banska uprava je odgovoila da navedeni razlozi (blizina štetni utjecaj Italije, kao i nedovoljno ljudi koji bi pazili domaće Talijane) nisu dovoljni za uspostavu predstojništva gradske policije u Krku i time dodatno iopterećenje proračuna. Uz to je načeltvu Krka poručeno da „službu pogranične policije vrše žandarmi, a formacijsko stanje svih predviđeno je u dovoljnom broju“.[694]

U ovom slučaju je vojska imala identičan stav kojeg je polako razvijala kroz cijelo razdoblje Kraljevine. Ponovno je predstavnik vojne vlasti imao mišljenje da treba zauzeti vrlo radikalan represivni stav da bi se riješila „kriza”, kako su j evlasti vidjele, u Hrvatskoj. Navedeni major je „prema stanju duhova”, vidio samo dva rješenja: „ili čvrsta ruka, koja će ovom stanju učiniti kraj, ili cepanje.”[695]

Prema Zakonu o općoj upravi policija je ulazila u tijela državne uprave, a dijelila se na nekoliko razina prema važnosti: centralnu, regionalnu i najnižu policijsku vlast.[696] Centralnu je vlast predstavljao MUP, regionalnu banska sjedišta, a najniže policijske vlasti su se opet dijelile na državne i samoupravne.

Državne policijske vlasti su bile uprave policije u sjedištima banovina, uprava policije u Beogradu, predstojništva gradskih policija.

---

[691] AJ-14, 389.
[692] HDA 144, 93, 76. U istom izvješću je navedeno da na području cijele Dalmacije ne posoji više od 7000 optanata.
[693] HDA 144, 93, 76
[694] HDA 144, 93, 76.
[695] AJ 14, 9-811
[696] K. MIKULAN, *Povijest policije*, 279.

DRŽAVNA POLICIJSKA STRAŽA (REDARSTVO)

Izvršni policijski organi u SHS su bili oružništvo i policija (policijska straža). Policija je u „svim većim prečanskim gradovima vrši(la) službu na mesto žandarmerije“.[697] Policijska straža postojala je od početka Kraljevine, ali nije prolazila organizacijsku reformu ili oblikovanje kao što je to bilo s oružništvom koje je kao izrazita gotovo vojna sila ponovno bila itekako zanimljivija vlasti u provođenju vlasti represijom. Slabo naoružana policija tu nije značila preveliki interes za vladu, pogotovo što nije pokrivala veći teritorij, a s time i stanovništvo. Zbog toga se u prvoj polovici kolovoza 1928. u tisku pronijela vijest da će državna policijska straža u Zagrebu biti raspuštena. Do raspuštanja nije došlo, a unifikacije policije (o kojoj se projekt počeo izrađivati još 1923./1924)[698] u Kraljevini bila je izvršena tek nakon proglašenja diktature.

Policija i oružništvo su se razlikovali dosta međusobno. Dok je oružništvo imalo poluvojnički karakter i predstavljalo je fazu između policije (bili jači) i vojske (bili slabiji), policija je bila isključivo pod nadzorom lokalnih civilnih vlasti, uključujući i njihovo financiranje. Sve do unifikacije ta se državna policijska straža (gradska ili općinska) razlikovala i po izgledu i jačini u svakom mjestu. Problem je bio u tome što se nakon stvaranja Kraljevine nije ništa ulagalo u njihov razvoj, nego su najvećim dijelom ostajali na mrtvoj točki, bez ulaganja lokalnih zajednicau njihov tehnički ili obrazovni sustav.[699] Ipak u većim gradovima je policijska straža bila uključena u strukturu policijskih direkcija što je doprinosilo njihovoj većoj kvaliteti u odnosu na ostale straže. U tom su smislu isticane policijske straže u Zagrebu i Splitu, te Ljubljani i Sarajevu.

Državna politika je bila da se analogno prenese organizacija policije iz zapadnih zemalja zbog lakeg uključenja u organizaciju i surdnju međunarodne policijske zajednice.[700]

Organizacija i financiranje policijske straže je bilo, dakle, na lokalnoj zajednici, a ono je bilo regulirano odredbama Financijskog zakona i Zakona o općinama.[701] Tkođer, plaće policajca

---

[697] *Policija*, 1928, 893.
[698] *Isto*, 895.
[699] *Isto*, 893.
[700] Zadatak proučavanja inozemnih policiju u svrhu primjene tih saznanja na domaću policiju je imao sekretar MUP-a Vladeta Miličević, kasniji stalni predstavnik Jugosalvije u Interpolu. Na prvom međunarodnom sastanku gdje je odlučeno o stvaranju i međunarodne policije u Monaku 1914. je Kraljevinu Srbiju predstavljao dr. Archibald Reiss.
[701] Prema zakonu o općinama svaka je općina javnu sigurnost na svom području trebala nadzirati putem općinske straže koju sama financirala. To je dodatno objašnjeno odredbama Financijskog zakona (Uslovima za

su bile niže od plaće oružnika. Osnovna plaća je tako za policijskog stražara iznosila 1928. 1000 dinara, dok su oružnici mjesečno dobivali od 1100 do 1300 dinara.

Odjeljenje državne zaštite je imalo i svoj strogo povjerljivi Bilten kojeg su dobivali svi na terenu. Prema sadržaju su ih i krajem 1930-ih najviše zhabrinajvali komunisti, te hrvatske nacionalne organizacije u inozemstvu, naravno i na području kraljevine. Bili su povezani s većinom europskih tajnih službi čija su iskustvo prenosili i na ovo područje, najviše je bilo riječ o protukomunističkim rješenjima.

NACIONALISTIČKA UDRUŽENJA UZ REPRESIVNI APARAT (MLADA JUGOSLAVIJA, NARODNA OBRANA, ŽELJEZNA GARDA, JUGOSLAVENSKI SOKOL)

Mlada Jugoslavija je bila osnovana nakon uvođenja diktature, a kao udruženje studenata se nalazilo uz bok mnogim sličnim udruženjima prounitarističke orijentacije. Najviše i se dovelu u vezu s ubojstvom dr. Milana Šufflaya 1931. godine. U raznim napisima, emigrantske provenijencije, udruženje se izravno dovelo u vezu s vladajučim režimom od koga su i dobivali pomoć. U tim se interpretacijma posebno ističe ona Slavka Cihlara objavljena u Der Berliner Tagenblattu 26. veljače 1932.. U tom je članku Cihlar napisao da su se u zagrebačkom stanu komadanta mjesta generala Belimarkovića[702] u noći 11. na 12. veljače 1931. kojemu su prisustvovali i Brkić, Marčec, Godler i Nikola Jukić, svi pripadnici Mlade Jugosalvije.

„Ja sam protiv svih ovih jugo - gluposti. Zemlja MORA biti Velika Srbija i samo Srbi moraju dominirati. To je bio smisao namjere imati Karađorđevića za kralja“ izjavio je početkom tridesetih godina Slavko Grujić, nekadašnji veleposlanik Jugoslavije u SAD-u.[703]

---

doplaćivanje) u kojem se reklo da svim jedinicama straže općine imaju obvezu dati „besplatne zgrade za kancelarije i kasarne, besplatno u naturi ili novcu: ogrev, osvetljenje, vodu, kancelarijski materijal, takse za telefone, izdržavanje i nadopunjavanje inventara tako, da država ni za jednu jedinicu straže nema materijalnih izdataka. Sem ovoga dužne su opštine, da na ima prinadležnosti, za stručnu obuku i obilazak starešina doplaćuju godišnje 3.000 dinara za svakog tražara prema brojnom stanju”. (*Policija*, 1928, 894.)

[702] General Danilo K. Belimarković je u ovo vrijeme bio na dužnosti zastupnika pomoćnika komadanta Savske divizijske oblasti, dok je komadant mjesta u Zagrebu bio od 31. listopada 1928. do 28. lipnja 1930. Umirovljen je i preveden u pričuvu 23. prosinca 1934. godine. (Mile BJELAJAC, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918.-1941.*, Beograd 2004., 127.)

[703] M 1203, R 1, 261.

Odmah nakon proglašenja diktature vlada (kralj) je počela s dodatnim ojačavanjem svoje pozicije osnivanjem udruženja na bazi proklamacija diktature i stvaranja novih Jugoslavena. Zakonom od 6. prosinca 1929. su tako osnovani i jugoslavenski sokoli.[704] Nakon proglašenja diktature osnovano je i studentsko udruženje Mlada Jugoslavija koja je, poput Orjune, trebala učvrstiti režim jugoslavenske diktature, pri čemu nisu prezali ni od najtežih fizičkih prijetnji i obračuna.

Naravno Orjuna je i dalje djelovala, a bila je osnovana još 1921. Njezin nekadašnji vođa Berislav Anđelinović je u ovo vrijeme bio u jugoslavenskom veleposlanstvu u Washingtonu. Tu ga je dočekao Hrvatski komitet u Chicagu (predsjednik Nikola Maar i Ivan Horvat, tajnik) koji ga je člankom u američkom glasniku Talijana Corriere d' America u kojem su detaljno opisani svi postupci dikature, a Anđelinovića su optužili i za nekoliko ubojstava.[705]

UPRAVA POLICIJE U ZAGREBU

Sve do ožujka 1930. su postojale redarstvene straže. One su bile ukinute Uredbom o ustrojstvu i djelokrugu uprava policije od 22. ožujka 1930. od kada su u sjedištima banovina osnovane uprave policija. Time je u Splitu i Zagrebu osnovana po jedna uprava, a dotadašnja Ravnateljstva redarstvene straže su bile ukinute.

Upravnik policije je bio potčinjen banu, uprave su bile podijeljene na odsjeke, a oni su se mogli dijeliti na referate. U tom je trnutku u cijeloj Kraljevini u svim sjeditma banovina bilo oko 1500 državnih policijaca.[706]

Izvršna tijela uprave policije su činili Zbor policijske straže i Zbor policijskih agenata. Policijski stražari su bili uniformirane osobe, a obavljao je redovite poslove na održavanju javnog reda i mira. Posebnost su predstavljali policijski agenti koji su u građanskoj odjeći provodili preventivne i represivne zadatke.

---

[704] Protiv sokola je posebno regirala katolička crkva, u tom kontekstu su posebno bitne poslavnice zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera. (M 1203, R 1, 860)

[705] M 1203, R 1, 094. Anđelinović je bio optužen i osuđen na godinu dana za ubojstvo Marka Zovka, ali je odmah oslobođen, poslan u Pariz odakle je i ušao u jugoslavensku diplomaciju. Berislav Anđelinović, vođa ORJUNE, koji je osobno ubio 1922. pravnika Šnidaršića u Zagrebu, 28. srpnja 1924. hercegovačkoga Hrvata Marka Zovku na zagrebačkim ulicama i također godine 1924. dva hrvatska radnika u rudniku Trbovlje u Sloveniji. (R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 151., i 438.; F. MIROŠEVIĆ, *Počelo je 1918.*, 127., Atif Purivatra, nav. dj., 310.)

[706] K. MIKULAN, *Povijest policije*, 279.

Janko Bedeković postao svojim je djelovanjem za vrijeme diktature postao sinoninom represije u Zagrebu i Hrvatskoj. Američki veleposlanik u Jugoslaviji ga je uspoređivao sa Thomasom de Torquemadom, španjolskim inkvizitorom, a njegov sustav izrazito nečovječnim.[707] Na mjesto upravnika zagrebčake policije je došao 1929. i u skladu s usmjerenjem režima provodio nasilje nad stvarnim i nepostojećim protivnicima režima. Bedeković je napustio svoju dužnost 1932. godine. Prema vlastima, pogotovo vojnima, je problem je bio u nedovoljnoj snazi provedbe policijskih metoda. O radu zagrebačke policije jedan generalštabni artiljerijski major u izvješću od 18. svibnja 1936. glavnom generalštabu u Beogradu dojavio sljedeće mišljenje: „Što se tiče nižeg – izvršnog osoblja, zagrebačka policija ima prvoklasan materijal. Sa njima bi se mogao održavati savršen red, kad bi ih se upotrebilo kako valja. Međutim, pri svakoj akciji policije vidi se, da ona „ureduje" mlitavo; onda, kada treba da upotrebi oružje i za kratko vreme da raščisti situaciju, ona upotrebljava „pendrek"...Zagrebačka policija je krvava, samo utoliko, ukoliko ima sama žrtve među svojim osobljem, a što se je moglo izbeći energičnim istupom. Prema raznim obaveštenjima, policija je ukočena u svom radu. Naređeno joj je, da izbegava apsolutno svaku upotrebu oružja. Ovakav postupak stvara kod ulice ubeđenje, da joj policija ne može i ne sme ništa, te da ona može da radi što hoće – bar u „slobodnoj Hrvatskoj"".[708]

POLITIČKA SUĐENJA I UBOJSTVA

Prisustvo političkih ubojstava u Kraljevini SHS / Jugoslaviji je neupitno, a jedino se razlikuju brojevi koji govore o njegovu opsegu. Bosiljka Janjatović navodi ???, dok Ivan Gabelica napominje da su stvarni brojevi i višestruko veći od nabrojanih četiristo.[709] Ta se pojava dodatno pojačala ili proširila kraljevim uvođenjem diktature. Uvjetovanjem neodrživog jugoslavenstva režim je prepoznavao protivnike u svakoj i malo drukčijoj političkoj interpretaciji, a protuteža svim takvim pojavama je bila represija.

Ona je trebala osigurati opstanak Jugoslavije, a kao metodu, po njihovom mišljenju, i legitimen borbe, su je prihvaćali i provodili kralju odani pojedinci ili grupacije oranizirane u

[707] M 1203, R 1 307.
[708] AJ 14, 9-118
[709] Ivan GABELICA, Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država, Zagreb 2007.

različita „nacionalna" udruženja. Neka su bila prisutna i prije (npr. Četnici), a neki su se tek sada razvijali (npr. Mlada Jugoslavija).

Mišljenje da svatko ima pravo ukloniti (pa i doslovno, fizički) protivnika režima bilo je raširenо u društvu Kraljevine. Inzistiranje na krvavim obračunima nije bilo strano.[710]

Razdoblje diktature je snažno udarilo na sve protivnike vladajućeg državnog uređenja, smatrajući ih državnim neprjateljima. Od prvih su dana otpočeli i brojni politički procesi i s njima povezana politička ubojstva.

Kralj Aleksandar je bio zadovoljan jačinom represivnog sustava u diktaturi. Potvrđuje to njegova izjava 8. ožujka 1930. u razgovoru s Johnom Princeom kada je rekao:„Unutarnja situacija u zemlji je ista baš kao što je bila na početku moje diktature, osim nekog osjećaja nezadovoljstva (discontent) u Hrvatskoj, ali je on toliko dobro skriven da ga i moja tajna služba teško može locirati, ali dokle god je tamo predstavlja opasnost miru zajednica i zato moramo biti na stalnom oprezu." [711] Američki veleposlanik je u bilješkama toga razgovora u kojem je kralj naširoko hvalio svoju diktaturu još dodao da ga nikada nije vidio zadovoljnijeg i prijatnijeg u razgovoru i odnosu.[712]

Tijekom 1930. bilo je održano suđenje dvadesetčetvorici Hrvata zbog postavljanja bombe u središtu Zagreba i pucnjave u kojoj je i jedan časnik ubijen. I Maček je bio uhićen. Na tom je suđenju došlo do puno detalja o postupcima zagrebačke policije prema protvorenicima. Begić, koji je inače trebao biti kraljev dokaz protiv Mačeka, je, izgleda neočekivano, ispričao kako je policija dobila takvo priznanje. Rakao je da su ga policajci nekoliko sati mučili tako da su mu ruke svezali iza leđa i nemilosrdno ga udarali po rebrima i stopalima, a istodobno su mu za testise objesili dvije male opeke. Slične postpke su opisala i još tri mladića koji su svi morali biti medicinski zbrinuti i ostati u bolnici čak po dva tjedna prije nego su mogli hodati. Ova je svjedočenja za američko veleposlansvo pratio dr. Markham iz Christian Science Monitora (Boston) koji je reako da svih sedam sudaca nisu mogli sakriti svoj stid ovakvim svjedočenjima. Budući da su svjedočenja bila toliko brutalna američki je veleposlanik upitao i Srškića da mu objasni ovakve postupke.[713] Ovaj mu je zapravo zbunjeno odgovorio da on ne ulazi u policijske metode jer su one u nadležnosti Živkovića (također i ministra unutarnjih

[710] Primjer prijedloga zapovjednika vojne komande iz Splita.
[711] M 1203, R 1, 010.
[712] Isto.
[713] State Department je odmah odgovorio da se ovakve primjedbe moraju izreći kao osobno „zanimanje iz humanitarnih razloga, a nikako kao direktna kritika srpske vlade" (Isto, 036.)

poslova).[714] Srškić je dao pritome dao do znnja da se i čudi popustljivosti sudaca koji su dozvolili da se ove torture iznesu toliko detaljno. To je čudilo i Princea jer su u sudnici bili prisutni mnogi strani dopisnici što sigurno ne može biti dobro za vladu iako je bilo sigurno da nijedno od tih svjedočenja neće biti objavljeno u domaćem tisku.[715]

Iako nije izravno mogla utjecti na pisanje tih stranih dopisnika, država je na njih utjecala neposrednim mjerama. Tako je početkom lipnja policija naredila dopisniku Corriere della Sere da u roku od 24 sata napusti Kraljevinu što je nakon akcije talijanskog amnasadra pomaknuto na 48 sati. Uglavnom, vlada nije bila zadovoljn apisanjem talijanskog dopisnika Morandija o suđenju Hrvatima.[716] Smetala je vlastima i dopisnica Timesa, ruskinja Samonova, ali se ipak protiv Timesa nisu usudili djelovati.[717] Za glavnu osobu u provođenju ovih tortura je navođen Hrvat, Juraj Bedeković.[718] Na suđenju je svoje svjedočenje dao i zatvorski liječnik zagrebačke policije dr. Farkaš koji je potvrdio navode osumnjičenih. To je bila promjena jer su prije toga već jedan liječnik i zatvorski dužnosnici to opovrgnuli. Ovo je bilo još znakovitije jer je dr. Farkaš za ovakvo svjedočenje (i uopće) trebao i dobio, formalnu dozvolu ministra Pere Živkovića. Iako je Prince smatrao da je namjerno dano da zločini zg policije izađu u javnost kako bi se popločao put tome da se takva praksa ne ponovi, osobno mi se čini da je razlog bio u tome da se upravo javno iznese da se Hrvate zapravo mučili Hrvati i to u Zagrebu, a da bi se na taj način izbili argumeti o srpskoj dominaciji.[719]

„Policija u Kraljevini je loša i takva je uvijek bila“ – izjavio je kralj Aleksandar Hamiltonu Fish Armstrongu 26. lipnja 1930.,odgovoriviši mu na pitanja o mučenjima koja su se obavljala u policiji.[720]

Stojadinović – Korošec –Spaho vlada je nakon kratkotrajnog umirivanja narodnog zadovoljstva nakon atentata na kralja ubrzo bila opet osuđivana. Na načine njihove vlade i provođenja represije bili su učestali ilegalni letci komunističke provenijencije, a koji su ih opisivali kao „protunarodni režim”. Represivni sustav je bio opisan kao „zversko nasilje režima današnje policije”, a javnost su nastojali uzbuniti i navođenjem nekih od metoda

[714] M 1203, R 2, 021.
[715] Isto, 022.
[716] Isto, 046.
[717] Isto
[718] Bedeković je na dužnost šefa zagrebačke policije stupio 1. travnja 1929. Bio poznat po svojim torturama. Ostao na tom mjetu do 30. srpnja 1932. kada je prebačen u Beograd u MUP kao šef javne sigurnosti. Na mjestu šefa zg policije ga je zamijenio dotadašnji zamjenik Stanoje Mihalđić.
[719] O ovakvom načinu razmišljanja idu i tekstovi Đorđa Stankovića koji i tako tvrdi da su si Hrvati sami radili većinu loših stvari za koje su optuživali Srbe.
[720] M 1203, R 1, 052.

mučenja uhićenika („prevlačenje usijane pegle duž kičme i preko tabana, vešanje, čupanje nokata i.t.d.”.[721]

U isto vrijeme se u Zagrebu sudilo i potpredsjesniku HSS-a, Josipu Predavcu. Baš je namjera bila da se ovakvim simultanim suđenjima gdje god se moglo suditi hrvatskim vođama nastojalo ublažiti davanjem beznačajnih mjesta u vladi ostalim Hrvatima.[722]

„Sve mi se više čini da se policija u ovoj zemlji sve više formira u nešto što sliči ruskoj Čeki.“ – napisao je američki veleposlanik u svom izvješću State Departmentu od 31. svibnja 1930.[723] Usporedba jugoslavenskog autokratskog režima je nerijetko bila uspoređivana sa Sovjetskim Savezom. Toj je usporedbi i sličnosti je prodonosila politika policije koja je uvijek bila spremnija i pozvanija da rješava političke protivnike režima nego se baviti kriminalnim radnjama i kriminalcima.[724]

F. Tuđman je iznio podatak da je u doba „monarhofašističke diktature (1929.-1931.) bilo je uhićeno i u jugoslavenskim zatvorima zlostavljeno oko deset tisuća ljudi, komunista i nacionalista, od kojih je u zatvorima pobijeno njih oko 400, revolucionara-komunista i nacionalista”.[725] Tuđman piše i da se policija koristila mrcvarenjem i ubijani na redarstvu, bacani su kroz prozore ili pod vlakove.[726] Također je naveo da „izvanredni sud za zaštitu države i drugi sudovi osudili su više od 1500 ljudi na različite vremenske kazne i na dugogodišnju robiju, a nekoliko i na smrt.[727]

Gospodarska kriza. Ona je do 1931. već jako pogodila Jugoslaviju. Izvoz je bio za 33% i 31% „po vrijednosti manji od izvoza u prethodnoj godini, a uvoz za 31% manji). Tuđman navodi i da su „teškoće povećane su prestankom njemačkih reparacija (zbog krize im se izašlo u susret) i ogromnim izdacima za vojsku i redarstvo”.[728]

RADIKALIZIRANJE METODA BORBE PROTIV VLADAJUĆEG REŽIMA

[721] AJ-14, 379. Navesti tko je sve bio potpisnik navedenog članka iz lipnja 1936. Laetak nastao kao reakcija na smrtnu presudu komunisti Đuri Halabarecu.
[722] M 1203, R 1, 024.
[723] Isto, 033.
[724] Isto, 109.
[725] F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj*, 2 sv., 59.
[726] Kao primjer se navode letci koji su dijeljeni građanima. U jednom takvom je rečeno da je tijekom 1929. i 1930. ubijeno 93 komunista, hrvatskih, makedonskih i crnogorskih nacionalista i drugih. (*Isto.*)
[727] *Isto.*
[728] *Isto*, 61.

U Zagrebu su tri dana početkom 1931. godine itekako poremetili planove kralja Aleksandra o preseljenju princa Pavla u Hrvatsku. Tada je 3. siječnja oko 14 sati odjeknula bomba u haustoru na ulazu u Banske dvore, istoga dana oko 23.30 u vagonu 1. klase vlaka između Zagreba i Beograda u kojem je bio ozlijeđen zagrebački poslovnjak prezimena Rimay (Rimac, zanimljivo isto prezime je imao i vođa zagrebačkih detektiva koji su radili uhićenja za Mačekovo suđenje). Nakon samo jednog dana, 5. siječnja odjeknula je još snažnija eksplozija na ulazu zgrade Carine i poreznih ureda, a istoga ili slijedećega dana je ubijen sjekirom s leđa i jedan zagrebački oružnik. Na ove se događaje osvrnuo se i predsjednik vlade Petar Živković kritizirajući zagrebačku policiju rekavši da se u Beogradu ovakve ubilačke namjere nisu dogodile već dugo vremena. Princ Pavle, koji je trebao tih dana i seliti u Zagreb se još ljuće obrušio na zagrebačku policiju zbog nedovoljne čvrstoće u obavljanju svojih zadaća. Ona je tijekom te godine uhvatila tridesetak osoba (Miklaužić, Tot i dr.) koji su nakon već opisanih metoda mučenja priznali povezanost s Perčecom (ustašama) i početkom prosinca 1931. su već bili osuđeni većinom na kazne teškoga rada.[729]

Policija je reagirala tako da je preventivno otkazivala javna okupljanja koja su imala izraziti beogradski pečat. Uobičajena misa u Katedrali 9. siječnja u čast rođendana kraljice Marije, kao i s tim povezano primanje u Banskim dvorima je bilo otkazano. Čanički bal ist večeri u Esplanadi nije bio otkazan, ali je prošao uz dotada neviđene mjere opreza, kada se cijeli dan pregledavao cijeli hotel uz stvari svih gostiju, a tijekom večeri se osim dvorane za bal,hotelom moglo kretati samo uz pratnju policajaca u civilu.[730]

U takvoj atmosferi ipak i kraljevo kretanje se drukčije planiralo pogotovu ako je posjet bio usmjeren prema Hrvatskoj. Za njegova posjeta Zagrebu 25. siječnja 1931. godine policija je poduzela posebne mjere da ne dođe do incidenata. Posjet je javno bio najavljen u tisku te 48 sati prije, a namjerno je bio navedena satnica njegova planirano itinerara, tako da je u Zagreb na jedan način došao u tajnosti.[731] Prije toga policija je naredila svoj školskoj djeci da se jave svojim učiteljima u osam ujutro, a tko ne bude došao bit će isključen iz škole. Mnogi su roditelji protestirali protiv toga jer je bila sezona gripe, ali isprika zbog bolesti se nije uvažila. No, i četvrta bomba tog mjeseca je eksplodirala u Zagrebu. Zgradu i prozore „Omladinskog

[729] M 1203, R 1, 503.
[730] Isto, 138.
[731] Isto, 109.

idruženja Mlada Jugoslavija“ je oštetila eksplozivna naprava 31. siječnja, baš za kraljeva posjeta.

„Vidim da je zagrebačka policija bila jako stroga“ – rekao je kralj Aleksandar jednom od svojih ministara prilikom posjeta Zagrebu siječnja 1931. Pritom je mislio na doček koji je pod strogim policijskim mjerama u konačnici izgledao tako da su ga dočekala samo školska djeca. Svim ostalima, starijima, je prilaz putu kretnja kralja i kraljice bio zabranjen pa je tako i Trg bio zabranjeno područje čiju je prazninu razbijalo samo dva reda školske djece s kartonskim zastavama Kraljevine Jugoslavije.[732]

Kada je francuskim i čehoslovačkim dužnosnicima govorio o uvođenju diktature, Aleksandar je navodno obećao da će to trajati samo godinu dana.[733] S time posebno nije bio zadovoljan čehoslovački ministar vanjskih poslova Beneš kojemu nije odgovaralo da se u nekoj državi Male Antante provodi diktatura.[734] „ Metode kojima se jugoslavenska vlada nosi s opozicijom su okrutne. Većina opozicijskih vođa su uklonjenjem ili atentatima ili utamničenjem. Takve stvari se ne čine u civiliziranim državama. To sam im i rekao u više navrata, ali su mi u Beogradu rekli da se opasne ljude mora držati tamo gdje ne mogu činiti zlo.“ – izjavio je američkom ambasadoru dr. Leon Vokač, otpravnik poslova čehoslovačkog veleposlanstva u Jugoslaviji.[735]

Bombe su stalno uznemiravale Zagreb. Tako su 28. travnja između četiri i šest sati ujutro eksplodirale čak sedam naprava. Tisak je donio vijesti samo za četiri koje su bile na trgu kralja Tomislava, dok su one na Svačićevom trgu i jednu kod vojnih baraka na Savskoj prešutjeli.[736] Bombe su odjekivle cijelom Kraljevinom, a policija i vlada su ih nerijetko i polušavali zataškati da ne bi došlo do potpunog kolapsa u povjerenje sigurnosnog aparata.[737] Međutim, očito djelvanje što ustaša, što komunista, a što makedonskih revolucionara jako je

[732] Isto, 152. Kralj i kraljica su kasnije na svoju ruku automobilom krenuli ulicama pozdravljajući stanovnike grada bez osiguranja.
[733] Isto, 184.
[734] Isto, 185.
[735] Isto, 185.
[736] Isto, 205.
[737] Primjer kada su pri eksloziji dviju naprava u vlaku na beogradskoj stanici policija sve kamuflirala pričom o manjem požaru, iskoristivši vatrogasce na poprištu dok novine nisu ni donijele vijesti o tome. (M 1203, R 1, 150).

uzbunilo i uznemirilo i vrh vojne obavještajne službe (Obavještajnog odjeljenja Glavnog Generalštaba) kojoj je u to vrijeme na čelu bio general Mihajlo Bodi.[738]

Prema njegovim riječima samo od 1. do 15. kolovoza 1931. je bilo čak petnaest slučajeva postavljenih vremenskih bombi u vlakovima koje su bile tempirane da otprilike ekplodiraju u Beogradu. Karakteristično je bilo da su sve bile u međunarodnim vlakovima pa je vlada sumnjala na Pavelića. Kao mjera predostrožnosti je naređeno da se na granici svi putnici prebace u domaće, pregledane vlakove, što je izgleda imalo uspjeha, a kao dodatna i krajnja mjera se razmišljalo i o potpunom zatvaranju granice.[739]

Vlast je shvaćala teško stanje režima u koji je upao krugom terora i represalija, a koji su kritički ocjenjivali i neke strane države. Navodno je vlast već u proljeće 1931. počela određene političke razgovore sa Svetozarom Pribićevićevim, a posredno i Mačekom da bi došlo do njihova priznanja režima i na taj način olakšavanja napetosti. Međutim, ti su razgovori propali, a pritisak unutarnjo i vanjskopolitičkih događaja ipak nije.

Iako su se u diplomatskim kuloarima od proljeća 1931. godine pojavljivale priče da će se u Jugoslaviji „ubrzo" dogoditi ustavne promjene svi visoki džnosnici su do zadnjega to opovrgavali.[740] Iako je čehoslovački veleposlanik još 1. kolovoza 1931. najavio da će jugoslavenski „autokratski režim" uskoro pasti, sve do posljednjeg dana i donošenja Uredbe o ustavu 3. rujna to se ije željelo službeno potvrditi. Tako je kralj Aleksandar samo tjedan dana prije donošenja Ustava američkom, britanskom, francuskom i njemačkom veleposlaniku u privatnim audijencijama.[741]

Ustav od 3. rujna 1931. nije donešen demokratskim formama, nego ga je kralj nametnuo narodu. Zbog toga takav oktroirani ustav zapravo nije donio ništa novoga. Dikatura je opet ostala, samo je promijenila ime, iako je formalno to trebalo označiti novi korak ka uzgradnji Krlajevine Jugoslavije. Međutim, čak se ni formalno ništa novoga nije donijelo tim ustavom. Što se tiče stranaka, prema njegovim odredbama, nijedna od prediktaturskih stranaka nije mogla biti obavljena, a što se tiče javnih okupljanja opet je policija sve mogla kako želi. Na taj su način, a čak pod kišobranom zakona, bili premlaćivani jer su u lokalnim, seoskim

[738] Isto, 290. General Mihajlo Bodi kasnije je postao zapovjednikom Savske divizijske oblasti, a smatralo ga se šefom fizičkog izvršenja vladinih direktnih i indirektnih mjera, akcija i sl. što mu režim naredi, a i da je za Aleksandrova posjeta Zagrebu u prosincu 1933. bio zadužen i za njegovu sigurnost. m1203, r2, 183.
[739] Isto, 292.
[740] Isto, 307.
[741] Isto, 307.

gostionicama raspravljali o političkoj situaciji, točnije o tome kako će Maček reagirati na oktorirani ustav.[742]

U ovakvim novim uvjetima policija i tajna služba su i dalje nesmiljeno obavljali svoj posao za kraljevsku diktaturu, a opozicija nikako nije mogla organizirati ozbiljniju akciju pod takvom prismotrom i represijom. Ovakvo stanje nikako nije bilo kralju nepoznato, a to je nedvosmisleno otkrivao i u svojim govorima i intervjuima.[743] I dok je Europa, posebno Francuska, na neki način gledala s odobravanjem na režim diktature, takvo se stanje počelo mijenjati nakon izbora 1932. godine. I dok su prije samo francuski desničarski listovi donosili kritičke obavijesti o teškoj represiji u Jugoslaviji, nakon izbora su i projugoslavenski listovi počeli izvještavati kritično. List Journales des Debates je uvijek bio za sve vezano uz Jugoslaviju, ali je objavio počeli s objavljivati članke da je policijska represija i nadgledanje opzicije ista kao i u Horhyevoj Mađarskoj.[744] Donošenjem ustava nije se dogodila nikakva promjena, a represivni aparat je postao toliko raširen da se gotovo nije mogao dogoditi javni susret političara izuzev vladinih, a da ih se pritom ne upozori da će ih se uhititi ukoliko se ne raziđu jer se njiho susret smatra političkim skupom.[745]

Mišljenje da je Živković zapravo pokretač i upravljač cjelolokupnog sustava represije javilo se već prije, a u diplomatskim krugovima su se takve sumnje javile nakon izbora 1932. Iz francuskog veleposlanstva je krenula priča da je na jednom privatnom primanju Živković bez susprezanja odgovorio kralju na njegovo pitanje nije li vrijeme da polako napusti vladu: „Da, ti i ja“.[746] Protiv Živkovića su u to vrijeme bila studenstska populacija koja je za to stalno dobivala batine. Veliki su se nemiri događali početkom 1932. na beogradskom sveučilištu, a zanimljiv je primjer bilo i ponašanje Srškićevog ministarstva pri zabrani godišnjeg dobrotvornog bala za siromašne stuenta koji je organizirala, a onda se i osramotila jer je morla vraćati novac ljudima, supruga čehoslovačkog velepolanika. Naime, tijekom dana planiranog održavanja MUP je četiri puta mijenjao odluku o održavaju bala da bi napokon u 18 sati zabranio.

---

[742] Isto, 448. premlaćena sedmorica seljaka u okolici Zagreba.
[743] U govorima Mladoj Jugoslaviji rekao inspirirajući ih u radu da je on već iz parlamenta odstranio one kojima tmo nije bilo mjesto.
[744] M 1203, R 1, 508
[745] Isto, 465. Jedan takav slučaj se odigrao u Hotelu Paris u Beogradu nakon izbora 1931. kada su razgovor u sobi htjeli održati Aleksandar Stanojević i Milan Stojadinović. Ubrzo ih je agent upozorio da tim susretom krše Zakon o okupljanju, a upravitelj hotela je upozoren da će biti uhićen, a hotel zatvoren ukoliko jedan od njih ne ode.
[746] Isto, 509

S tim događajem se u to vrijeme povezivali i samoubojstvo profesora Jovanovića, euro ekspert za rak, koji se borio da poveže studente i vladu, ali se navodno teško porječkao sa Živkovićem i Srškićem dva dana prije samoubojstva.[747]

Iz supsjećaja prema beogradskim kolegama navodno su i zagrebački studenti imali namjeru organizirati prosvjede, ali su brzo odustali nakon Bedekovićevih prijetnji.[748] Prohrvatski i prorežimski studenti su se također sukobljavali. Tako je u Zagrebu na večer, 20. veljače 1932. za vrijeme održavanja Kluba Medicinara u Glazbenom Zavodu eksplodirala eksplozija.[749] Žrtava osim materijalne štete nije bilo. Iako nije službeno utvrđeno u Klubu Medicinara su sumnjali da su bombu postavili prorežimski članovi Jugoslavenske akademske čitaonice. Oko četiri ujuto 6. ožujka je nekoliko desetala hrvatskih studenata zauzelo i zabarakadiralo se u zgadi zagrebačkog sveučilišta i oko osam sati izvjesilo četiri hrvatske zastave na kojima je negdje bio natpis „Za nezavisnu Hrvatsku“. Zgrada je bila napadnuta zajedničkom grupom oružništva i prorežimslih studenata. Ovaj ej podatak vrlo zankovit i opisuje situaciju u kojoj je represivni aparat otvoreno radio s civilima za koje bilo bitna samo politička oprijedijeljenost. Držal su se do 12 sati, oko pedeset je ljudi uhićeno, ali su izgleda bili brzo pušteni. U Splitu je tih dana u redakciji Novog Doba 4. ožujka 1932. eksplodirala bomba, a jedna je pronađena prije aktiviranja u sjedištu splitskog jugoslavenskog sokola.[750]

Prilike su se očito bilo promijenile početkom proljeća 1932. Dokaz je bilo jedno okupljanje građana, njih 300 do 400 koji su od glavnog zagrebačkog kolodvora marširali centrom grada izvikujući pokliče hrvatskoj državi i naciji. Vrlo je znakovito da je ovaj skup pratila policija i dopustila njegovo događanje u pola bijelog dana. To se do samo šest mjeseci nije moglo zamisliti. Bilo je očito da je zagrebačkoj policiji bilo naređeno da popusti u represiji.[751]

Među narodom se kretala priča da je takva, nova politika policije, samo posljedica osjećaja nemoći u vladi što je opet morao biti znak puta prema nekakvoj liberalnijoj vladi.[752] To su bile nade. Nakon što je Živković smijenjen s premijerskog mjesta, a njegovo mjesto zauzeo Marinković, koji je trebao biti širih nazora, svejedno se ništa nije promijenilo. Vrlo bitna karika u Živkovićevom silasku je bilo žestoko nezadovoljstvo represivnim reživom i u samom Beogradu, ali i staroj Srbiji. I nakon što se na neki način uvažilo studentsko „Dolje Živković!“

[747] Isto, 514.
[748] Isto.
[749] Isto, 524.
[750] Isto, 525.
[751] Isto, 549.
[752] Isto, 550.

nakon odlaska je njegovo ime samo zamijenjeno Aleksandrovim. Problem je bilo jer nisu samo Hrvati i Slovenci počeli s negodovanjem protiv režima. Ninčić je jednom prigodom spomenuo da bi bilo bolje da je Živković ostao jer je njegovo mjesto kao uzroka problema sada dobio sam Aleksandar.[753]

Nezadovoljstvo takvim režima kojeg je forsirao kralj provodeći francuski diktiranu diktaturu i neuvažavajući nacionalne osjećaje bilo je multiplicirano i teškom financijskom krizom. Kriza je udarila sve slojeve i režimskog društva pa se i među dotada iznimno lojalnim časnicima pojavilo negodovanje.[754] Tijekom 1932. problem plaća u represivnom aparatu je bio toliki da mogućnost izbijanja nereda uslijed njihova neangažmana nije bio isključen, nego čak i očekivan.[755] Međutim, uz takva očekivanja je stanje u Hrvatskoj bilo status quo. Nereda nije bilo toliko, a režim je preventivnu prijetnju represijom još više podigao. Zagrebom je u to vrijeme patroliralo više oružnika nego ikada prije, svaki naoružan pištoljem i puškom s nabijenim bajunetom.[756] No, već je napisano da je policija ipak labavije provodila svoje reakcije što se vidjel i u studenstskim demonstracijama i u Zagrebu i Boegradu. U Hrvatskoj se čak i Hrvatska počela normalno distribuirati.

Dakle, zbog očigledne nepopularnosti Petra Živkovića, kralj ga je odlučio zamijeniti civilnom, liberalnijom vladom, točnije samo predsjednikom vlade. Tako je Živković 4. travnja 1932. dao ostavk, a na njegovo mesto je došao Vojislav Marinković. U diplomatskim krugovima poštivan kao pripadnik umjerenije politike na ovom je mjstu izdržao samo tri mjeseca. Što se tiče diktature ništa se bitnog nije promijenilo. Nikakav se ozbiljni pomak nije mogao dogoditi jer su agenti bili posvuda. Sve je isto, diktatura je nesmiljeno uvjetovala življenje, a svaki pomak od službene politike platio se zatvorom pa bilo to zaplašivanje uhićenjem na dva, tri dana ili višegodišnjom robijom. Od Živkovićeva vremena ništa se nije promijenilo ponajprije jer je Srškić i u Marinkovićevoj vladi 1932. držao MUP, a policija je već toliko bila organizirana, baš poput nacističke ili fašističke policije. Jedna od korištenih metoda je i bila postavljanje lažnih prosvjednika na nekom političkom okupljanju koji bi svojim djelovanjem otkrili i druge, prave političke protivnike.[757] Vrlo korištena metoda je bila

[753] Isto, 559.
[754] Isto, 556.
[755] Isto, 570. O gospodarskoj krizi I vojsci piše i Mile Bjelajac, ali ne spominjući štrajkove. (M. BJLAJAC, *Vojska 1922-1935*, 270?)
[756] M 1203, R 1, 570.
[757] Isto, 602.

i cenzura. Koristila se još od 1918., a u dikatataturi je dobila takve razmjere da su uspjevali sakriti događaje i ljudima kji su živjeli u blizini mjesta njihova odigravanja.[758]

Uz spomenutu, početak nevidljive pukotine u stabilnom sloju vojske pojavila se afera s uhićenjem časnika u Mariboru, ali i Osijeku i Varaždinu zbog komunizma.[759] U konačnici su uhićena 137 časnika. Ovo je Aleksandru pogotovo bio jak udarac, koji je vojsku smatrao svojim stvarnim osloncem.[760] No, vojska i uz nju režimski organizirana žandarmerija su bili odani kralju.

Ubojstvo francuskog predsjednika Doumera svibanj 1932. Ovaj je događaj izravno utjecao i na živote ruskih izbjeglica u Jugoslaviji koji su nakon toga stavljeni pod strogi nadzor.[761] Događaj je toliko utjeco na stvaranje antiruskog osjećaja da je Marinković iskoristio prigodi i prognao dopisnicu Timesa ruskinju Samsonovu, koja je dulje vrijeme bila smetnja vladi.

MUPovac Srškić je u noći 3. srpnja 1932. zamijenjio Marinkoviča na premijerskoj poziciji. Njegovo bivše ministarstvo preuzeo je Živojin Lazić.[762] Dakle, umjesto liberalnije vlade kralj je formirao još autokratskiju i diktaturi okrenutiju vladu.

Još jedna prijelomnica je bio napad na oružničku postaju u Brušanima u noći 6/7. rujna 1932. Međutim nakon napada je došlo do potpuno opsade like od oružnika i policajac. Gotovo i dva mjeseca nakon događaja područje Gospića je bilo u potpunoj opsadi. O događajima je i među diplomatima u Jugoslaviji bilo različitih mišljenja, a talijanski veleposlanik je govorio da je u Lici bio slučaj velikog otpora Hrvata prema režima koji se držao čak dva mjeseca i koji je vlada uspjela ugušiti tek nakon dovlačenja snaga iz Bosne i Hercegovine. U smislu boljeg uvida u stanje Gospić su tijekom negdje krajem listopada posjetili i dva dopisnika Assosiated Pressa, iz Beča Warner i jugoslavenski Cuningham.[763]

Odmah su primijetili da je ne samo Gospić već i šira okolica prekrivena oružnicima, što pješacima, što konjanicima. Posjetili su tržnicu u Gospiću i posvjedočili postupku oružnika

---

[758] Slučaj s ubojstvima hrvatskih mladića u Omišu na Euharistijskom kongresu srpanj/kolovoz 1932. Cijelo izdanje Jutarnjeg zbog članka o tome bilo zaplijenjeno. (Isto, 734.)
[759] Isto, 604. Osobna istraga američkog vojnog atašea bojnika Hazeltina je zaključila da je moguće da je pobuna nastala glavnim dijelom zbog malih plaća kojima se nije moglo preživljavati. Zatim zbog promaknuća bez selekcije, ustroja Vojne akademije itd. te neprogresivnog vodećeg vojnog kadra (m1203, r1, 651).
[760] Isto, 609
[761] Isto, 619.
[762] Živojin Lazić. Rođen 1876. Završio pravo u Beogradu. Ušao u policijsku službu koju usavršava u Italiji i Njemačkoj. Bio šef beogradske policije 1912., šef u starom srpskom MUP-u, pomoćnik ministra up-a 1927. Ban Vardarske banovine od 1929. Ministar unutarnjih poslova od 3.7.1932.
[763] M 1203, R 1, 786.

prema lokalnom stanovništvu. Svaka seljačka kola koja su dolazila izvan grada je dopratio barem jedan oružnik, a isto je bilo i pri odlasku s tržnice. Tijekom boravka tu policija je strogo držala seljake razdvojene. Na temelju njihova izvješća zato je i američki veleposlanik zaključio da je u Lici izgleda bila riječ o većem pokretu stanovništva, ali koji je uslijed očekivanja nečega takvoga, u začetku vlada uništila.[764]

Isprva, kao i u sličnim situacijama, vlada je nastojala zataškati događaj, ali nakon što su talijanske, austrijske i mađarske novine počele sa svojim pričama naredile su jugo tisku da donosi priču o Brušanima, što su ove vrlo detaljno uradile.[765] Beogradska Politika je primjerice prvu vijest o Brušanima donijela 20. rujna javljajući o velikim demonstracijama u Gospiću „protiv akcije emigranata" u posljednjem „napadu iz Zadra na žandarmerijsku stanicu u Brušanima".[766] Iako je vlada formalno govorila da je ovaj događaj bio izoliran i u njegovom suzbijanju istina, nije korištena vojska (u Gospiću je bio smješten jedam bataljun), događaji nakon toga otkrivaju drugačije. Ipak se nije osjećala sigurno.

Kralj je „svoje" dobrovoljce oduvijek potpomagao što se vidi samo listajuči isplatne liste pomoći kraljeva dvora. Pomoć su dobivala udruženja dobrovoljaca, četnika, sokola ili sličnih društava. Takav odnos je uzrokovao i blisku povezanost navedenih s kraljevom ličnošću. Koristeći takav odnos u dokumentima se mogu naći i vrlo bizarni primjeri poput sljedećega.

Tijekom 1930. provodio se vodovod u jednom ogulimskom kotaru, Prapuče. Međutim, imanje jednog dobrovoljca Ivana Stošića je ostalo van provedenih linija zbog čega je Stošić nezadovoljstvo izrazio kroz sve službene mogućnosti. Međutim, velikog odjeka je dobio tek kada je poslao hitan brzojav Dvorskoj kancelariji u Beograd sljedećeg sadržaja: „molimo ishodite kraljevu zaštitu u selu prapuce ogulin. narod priljubio drzavi. frankovci na narodu prave nasilje. svima vlastima javljeno. cute. zaštite nema. danas narod nasilje odbio bez krvi. ne dodje brzo zastita proliti se ce krv. frankovci hoce da pokaz da su jaci od svega u drzavi. zabranjuju pitku vodu dati jer ih narod napustio i molimo zabraniti nasilje. dozvoliti vodu vecini naroda. narediti resenje pravedno odmah spis kod bana zareb. za seljake ian stosic dobrovoljac."[767]

Iz teksta brzojava je znakovito na koji je način navedeni Ivan Stošić smatrao vlast i činovnike koje je označio odgovornima za svoju situaciju. Svi su oni bili frankovci koji su stanovništvu

[764] Isto
[765] Isto, 790.
[766] *Politika*, 20.9.1932., 4.
[767] AJ 14, 11-365

navodno zabranjivali vodu. Bez obzira u istinost navoda dobrovoljac je od kralja tražio zaštitu i pravedno rješenje na što je krlajev dvor promptno odgovorio. Od nadležnog bana, a onda i od kotarskog načelnika su tražena detaljana izvješća o navedenome, kao i osiguranje zaštite u sčučaju bilo kakvih nereda što je i učinjeno.[768]

POJAČANJE OBAVJEŠTAJNOG APARATA

Već je opisano na koji su način političke upravne vlasti sudjelovale u obavještajnom aparatu Kraljevine. Dakle, na metodi izviđaja svih pokreta, osjećaja i pojava u društvu Ministarstvu unutarnjih poslova država je promatrala svoje državljane. U vrijeme diktature posljedično je takva prismotra bila i pojačana. Izvješća su svakodnevno slana Odjelu za javnu sigurnost MUP-a.[769] Vrlo detaljno su opisivale stanje na nekom terenu.[770] Centarlnu vlast je najviše zanimao stav građana prema režimu dikature, a vlasti na terenu, vjerojatno i radi samoisticanja zasluga, su najčešće odgovovarali vrlo pozitivno o navedenome. Ogledni primjer takvom ponašanju političkih vlasti na terenu otkrivaju i riječi bana Savske banovine u jednom izvješću iz 1930. u kojem se opisuje stav prema režimu: „Raspoloženje pučanstva naročito seljačkoga je vlo dobro. Iz dana u dan i oni najzagriženiji partizani pomalo uvidjaju da je stanje inaugurisano manifestom Njegovog Veličanstva Kralja od 6. januara 1929. bilo jedino moguće i upravo spasonosno rješenje iz onoga kaosa. Veliki dio naroda otvoreno kaže, da nikako ne želi povratak ranijih političkih prilika i borbi...Ima pojedinaca, ranije u politici istaknutih, koji bi voljeli, da je ostalo pristarome ali ti su se u u većini povukli i boje se bilo šta preduzimati u cilju tjeranja politike ili stvaranju neraspoloženja kod naroda”.[771]

---

[768] Isto

[769] AJ-14, 256. Izvješća su uglavnom sadržavala sljedeće rubrike opisa istog redoslijeda: javna sigurnost, politički događaji, socijalna politika, poljoprivreda, veterinarstvo, šumarstvo, prosvjeta, naročiti događaji, elementarne zgode, narodno zdravlje. Mjesečni izvještaji su sadržavali i detaljni opis građevinskih radova, stanje prometnica i vodotoka. Izvješća su banskim vlastima slale sve kotarske oblasti.

[770] Međutim, kroz rezultate koje su pisale vlasti koje su obavljale političku upravu nad istim prostorom se zapravo prikazivao izravni rezulatat njihove vlade. Zbog toga su izvješća stanje vrlo često prikazivala u vrlo povoljnom svjetlu pogotovo oko pistanja koja su najviše zuanimala vrh vlasti, a to su držanje i odanost kralju i dinastiji, te nakon diktature držanje i prihvaćanje jugislavenstva (s tim povezana osnovanja sokolskih društava).

[771] AJ-14, 261. Kao dio ponašanja kojim se dokazivala vjernost režimu diktature su se događale i poklonstvene deputacije kralju istaknutijih ljudi iz političkog života (HSS-a) kojima se trebalo osigurati prihvaćanje režima u pučanstvu. Vrlo često su članovi tih deputacija (posebno s područja Hrvatske) su nailazile na negodovanja pa čak i prijetnje. Međutim, ti se podaci mogu pronaći tek u povjerljivim dokumenima, dok su u javnim izvješćima te deputacije bile opisivane kao pravi uspjeh. Ovome u prilog ponovno govori i jedno izvješće bana Savske banovine od 9. svibnja 1930. u kojem se kaže: „Deputacije bivših istaknutih časnika i pristaša nekadanje

Uvođenjem diktature lokalne vlasti su pojačano nadzirale političare koji su prije ukidanja stranaka predstavljali opoziciju. Stisak aparata je bio toliki da političkih događaja više nije bilo, sve je zamrlo, ali njihov policijski nadzor nije prestajao.[772] I to je bila zadaća lokalni upravnih politilkih vlasti, čiju djelatnost u tom vremenu dobro opisuje rečenica iz jednog izvješća Savske banovine: „Ranije istaknut politička lica nalaze se i dalje pod strogim ali neupadnim nadzorom i njihova kretanja strogo se nadziru".[773]

Isto se događalo i na području Primorske banovine AJ, 274.[774] Tako se i na ovom prostoru „rad i kretanje bivših političkih vodja diskretno se nadzire".[775] Zbog turističkog položaja na području banovine „osobita pažnja se posvećuje u istaknutom pravcu (neprijatljska propaganda i špijunaža, op. HČ) strancima, koji su već počeli jače da posjećuju ove krajeve, a osobito novinarima, diplomatskim i konsularnim činovnicima, te aktivnim i rezervnim oficirima".[776]

Ban Ivo Perović je tako naredio županima u Hrvatskoj i Slavoniji da okupe sve niže dužnosnike, gradonačelnike, načelnike kotareva i ostale i da ih upute u događaje u Lici i spriječenom u Oroslavlju. Vlasti su očito bile nezadovoljne dotadašnjim radom civilnih vlasti jer im je ovim putem ponovljeno da je njihova dužnost prijaviti ili višim vlastima ili najbližoj oružničkoj postaji sve sumnjivo.[777] Ban je naredio da se u svakoj prilici stanovništu mora ponavljati važnost državnpog i nacionalnog jedinstva, a kao najvažniji element toga lanca navedeni su učitelji na koje je trebalo posebno utjecati u širenju jedinstva. Svi dužnosnici i činovnici su morali u ovome sudjelovati jer su, po Peroićevim riječima, za to i plaćeni, a ne za separatističke aktvivnosti. Nakon ovih događaja posebno je napomenuto da treba „voditi račun o radu svakog činovnika i državnog službenika uopšte i ako je koga od njih rad na štet

---

Hrvatske Seljačke Stranke, koje su išle 21. prošlog mjeseca u poklonstvo iz velikog broaj srezova savske banovine vratile su se svojim kućama sa najvećim zadovoljstvom i najljepšim uspomenama. Učesnici su oduševljeni, razdragani i zadivljeni nad ljubeznim primitkom i susretljivošću Njegovog Veličanstva Kralja i Ministra Predsjednika Gjenerala Petra Živkovića te opširno pričaju ostalima u selu o svemu što su vidjeli i čuli. To sve vrlo djeluje i učvršćuje sadašnje stanje i zadovoljstvo. Oni, koji nisu mogli sudjelovati deputacijama vrlo žale što nisu imali sreću da vide Kralja svoje krvi i jezika i jedva čekaju da ga ovdje svečano dočekaju. Narod ima sve više povjerenja u vlasi, traži od njih savjete i pomoć." AJ-14, 261.

[772] Iako je rad političkih stranaka i njihovo djelovanje bilo zabranjeno samo je tijekom ožujka i travnja 1930. na području Savske banovine bilo uhićeno 135 osoba za političko djelovanje. Isto, 262.

[773] Isto, 261.

[774] Izvješća Primorske banovine su sadržavale i rubriku Opažanja o neprijateljskoj propagandi protiv države i opažanja i špijunaži.

[775] Isto, 274. Uz bivše političke vođe su se pratili i Talijani, komunisti kao i „lica, koja nijesu sklona današnjem političkom stanju u zemlji...".

[776] Isto, 275.

[777] M 1203, R 1, 799.

po opšte interese, onda takove predlagati za uklanjanje iz odnosnoga kraja, a eventualno i iz same službe".[778] Već postojeću obavještajnu službu je trebalo razviti po matrici da „sreski načelnici i žandarmerijske stanice treba da razviju obaveštajnu službu do najvećeg stepena. U tu obaveštajnu službu treba da se već po službenoj dužnosti nalaze načelnici opština, opštinski beležnici i seoske starešine. Mimo ovih treba da pridobiju i druga lica iz svakog mesta te da oni jave, kad saznadu da se nešto radi protiv države i reda i bezbednosti. Licima koja se zato angažuju treba zajamčiti potpunu diskreciju kad pomognu da se nešto važnije blagovremeno otkrije, da mogu računati pored blagovolenja i pažnje vlasti i na novčanu nagradu, koju mogu dobiti, a da za to nitko nezna".[779]

Već sljedećega dana ban je uputio i žurni telegram kotarskim načelnicma u kojem je ponovljeno da treba „obaveštajnu službu do maksimuma razviti", ali su uvrđeni i daljni postupci u borbi protiv nezadovoljnika režimom. Kotarskim načelnicima je naređeno da „imadu pozvati najistaknutije protivnike režima i upozoriti ih da lično, krivično i materijalno odgovaraju za sve dogadjaje".[780] Napomenuto je i da treba „za obaveštajnu službu pridobiti najbolje i napouzdanije iz nacijonalnih društava /Sokol, Jadranska straža, Jugoslovenska Matica, Narodna odbrana, streljačke družine/".[781] Ovo je dakako pridonijelo rezultatu da je cijela Hrvatska, Slavonija i Dalmacija i Slovenija ispunjena beogradskim špijunima, uhićenja su bila stalna, a mjesečno je nestajalo dvoje, troje prominentih Hrvata.[782]

Nezadovoljstvo građana zbog sve prisutnije gospodarske krize pojačano i potpomognuto susprezanjem nacionalnih osjećaja i s time povezanih simbola, oznaka kulturnog i svoh ostalih identiteta, tijekom 1932. je uzrokovalo bunt. Bio je izražen od Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore pa i Srbije, a u mnogim je slučajevima doveo do otvorenih sukoba s oružnicima i ostalim represivnim tijelima. U travnju se tako dogodio sukob oko 200 seljaka s oružnicima koje su jedva spriječili da uđu u Ludbreg. U svibnju u perušićkom kotaru, Kosinju, je oko 600 seljaka željelo zbaciti općinsku upravu, a oružnici su tri dana smirivali nerede.[783] Istodobno su se dogodili prosvjedi u Senju i Splitu.[784] Neviđena represija nacionalnih osjećaja i velikosrpske politike prema narodu je prsnulo.

---

[778] Isto, 803.
[779] Isto.
[780] Isto
[781] Isto
[782] Isto, 830.
[783] F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj*, 2. sv., 110.
[784] Isto.

Hrvatske zastave i simboli su posvuda bili isticani uz otvorenu netrpeljivost prema svim prorežimskim osobama, civilnim i službenim. Najveći nemiri su se dogodili u Oroslavju na obljetnicu pogibije hrvatskih zastupniku u skupštini kada je u sukobima s oružništvom bilo mrtvih i ranjenih.[785] Te godine nije bilo nemira samo na selima Kraljevine, bilo je i oko 30 štrajkova u gradivima. Sljedeće odine ih je bilo 40, a 1934. čak 65.[786]

Vlast je na sve ove događaje ragirala represijom, štoviše njenim pojačavanjem. U razdoblju diktature broj oružnika je bio povećan za 4000 ljudi, a politički sudski procesi su bili svakodnevica o čemu govori podatak da je od uvođenja diktature do 30. lipnja 1935 u Kraljevini izrečeno ukupno 18700 osuda za političe delikte.[787]

[785] Isto.
[786] Isto, 112.
[787] Isto, 113.

CENTRALNI PRESBIRO

Narodna skupština je 30. studenoga 1925. godine donijela je odluku da se unutar MUP-a osnuje poseban odjel koji bi nadgledao unutarnje tiskovine, Presbiro. Centralni presbiro Predsedništva Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije osnovan je 1929. godine kao "opšta državna obaveštajna služba".Do tada je pretežan deo poslova obaveštajnog karaktera bio u nadležnostiMinistarstvavanjskihposlova

Centralni presbiro je imao zadatak da za potrebe Ministarskog saveta prati izveštavanje štampe i radija u zemlji i u inostranstvu, da sakuplja sve važnije podatke i informacije političkog, privrednog, finansijskog, kulturnog, a često i bezbednosnog karaktera. Brinuo se o ostvarivanju informativnih funkcija u javnim glasilima sa stanovišta "državnog interesa", organizovano vršio uticaj i u informativnim prostorima stranih država radi realizacije propagandnih ciljeva jugoslovenske države.

Imao je stalna dopisništva u zemlji, značajnijim evropskim i svetskim centrima, informativne agencije sa kojima je ostvarivao saradnju ili bio u poslovnim odnosima; izdavačku delatnost, listove pod svojim uticajem, radio službu...; pripremao je izložbe propagandnog karaktera i ostvarivao druge slične aktivnosti u zemlji i svetu.

Složene i odgovorne podatke Centralnog presbiroa obavljala su i istaknuta imena jugoslovenskog informativnog i kulturnog života kao što su Miloš Crnjanski, Stanislav Vinaver, Predrag Milojević, Jovan Kršić, Hamza Humo...

U periodu pre osnivanja Centralnog presbiroa poslovi "Opšte državne obaveštajne službe" bili su u nadležnosti Ministarstva inostranih poslova KJ, osim u periodu 1920-1921. godine kada su bili u nadležnosti Predsedništva Ministarskog saveta. Zakonom o uređenju vrhovne državne uprave od 31. 03. 1929. Opšta državna obaveštajna služba dolazi u nadležnost Predsedništva Ministarskog saveta.

Centralni presbiro je osnovan Zakonom od 18. 04. 1929. za obavljanje poslova opštedržavne obaveštajne službe. Po tom Zakonu bliže odredbe o organizaciji i radu Centralnog presbiroa treba da propiše predsednik Ministarskog saveta Uredbom kojom se "utvrđuje broj činovničkih mesta, zvanja, položaji, način predstavljanja i kvalifikacija osoblja". Prema Uredbi od 19. 04. 1929. Centralni presbiro je jedno od nadleštava Predsedništva Ministarskog saveta koji vrši poslove opštedržavne obaveštajne službe. Unutrašnja organizacija Centralnog presbiroa utvrđena je Zakonom o uređenju Predsedništva Ministarskog saveta od 1.05.1929. Sve poslove Centralnog presbiroa vodi šef Centralnog presbiroa. Centralni presbiro ima tri

odseka: Administrativni, Informativni i Publicistički. Sa početkom aprilskog rata 1941. Vlada KJ počinje da deluje u emigraciji i u njenim resorima odvija se rad Državne obaveštajne službe. Period u emigaciji prati fond "Emigrantska vlada Kraljevine jugoslavije" i građa Cetralnog presbiroa sastavni je deo tog fonda.

STARE METODE - INTERNIRANJE

Interniranje je ponovno bilo uvedeno nakon atentata u Marseillu. To je bilo moguće prema Zakonu o zaštiti države, čl. 12. Pream izričitoj naredi ministra unutarnjih poslova Živojina Lazića u tom je neposrednom razdoblju iz Primorske u Zetsku banovinu bilo internirano deset prvaka opozicije (Josip Berković prebačen u Valjevo, Ivo Cuzzi u Novu Varoš, Paško Kaliterna u Prijepolje, Šime Poduje u Kosjerić, Blaško Slišković u Srbicu (Kosovska Mitrovica), Bariša Smoljovć u Istok, Marko Suton u Berane, Ivo Šeparović u Istok, Dinko Sarnečić u Prijepolje).[788] Oni su pušteni u drugoj polovici 1935., a bili su zatražili i odštetu od države (aj petak, 464).

Režim Stojadinovića nije nje odgovoarao ni dojučerajšnjim vlastodržcima. Tako je i Budislav Grga Anđelinović, nakon pokušaja atentata na jednog predstavnika njegove stranke, pisao banu Prmorske banovine sljedeće: „Pošto policija širi lažne vijesti, da je narodni poslanik, ing, Paštrović sam „inscenirao" atentat na sebe, to Vam sa blagonaklonošću otklanjam agenta koji je dodijeljen da me navodno čuva. Nisam siguran, da Vaša policija, koja je to kadra, mjesto da me čuva, u slučaju kakvog napada, ne „konstatira" da je atentat „isceniran".[789]

Oko podneva 29. siječnja 1933. podneva ministar dr. Albert Kramer na skupu JRSD je rekao: „Nikako nisam mišljenja da su policijske mere podesne za odgajanje ljubavi prema izrodu i domovini. Česi žive u svojoj republici životom potpune demokratije, ali kad se javi kakav pokret, koji je uperen protiv postojećeg poretka u državi, onda Česi ne znaju za ličnost. U tom slučaju država kod njih diže svoju ruku i udara. (Usklici: Tako je! Tako treba i kod nas.) Pokazati treba svima da se autoritet države i autoritet naroda ni u kom slučaju ne sme da ruši"[790] u predgrađu Ljubljane, Šiški. Obrušavajući se na Koroščeve i Mačekove punktacije

[788] AJ 14, 49-146
[789] AJ.-14, 49-227
[790] Na kongresu stranke 1933. rečeno da ima 1.500,000 članova i 4.496 lokalnih organizacija u državi. (M 1203, R 2, 037.)

koje su procijenjene kao dotada najopasniji čin protiv države Kramer je najavio kako će se vlada obračunavati sa svojim političkim protivnicima.[791]

Zagrebačkim i ostalim punktacijama vlast je bila razljućena. Napadi su krenuli preko tiska, a nije trebalo čekati dugo da Beograd preko represivnog aparata povuče poteze. Netom nakon Kramerovog govora počela su uhićenja viđenijih političara. Prvo je nastradao Korošec. U njegovom domu su ga uhitila dva policijska agenta nakon čega je interniran u Vrnjačku Banju.[792] Uvečer 30. siječnja na red je došao i dr. Maček. Uhićen je u svom domu i prebačen u Beograd odakle je interniran u Čajniće u Bosni.[793] Dan prije njega u Zagrebu su još uhićeni i dr. Kulenović koji je interniran u Višegrad, dr. Natlačen je interniran u Foču, a dr. Ogrižek u Bileću.[794] Uz Mačeka su u Zagrebu uhićeni i dr. Ivan Pernar, Đuka Kemfelja, Viktor Košutić, Petar Posarić, prvaci HSS-a.[795] Osim slovenskih i hrvatsklih političara i dr. Mehmed Spaho je bio osuđen na dvadeset dana policijskog zatvora zbog blaže verzije punktacija.[796] Uz ova uhićenja političara lišeni su slobode i neki vojni časnici u Zagrebu i to nakon posjeta ministra vojske i mornarice generala Stanojevića.[797]

Nove policijske mjere pogotovo je dobrodošlo komentirao veleposlanik Italije u Jugoslaviji Galli koji je u privatnom razgovoru rekao američkom veleposlaniku Princeu da osobno odobrava takve poteze. „Mi to radimo u Italiji s odličnim uspjehom, izoliramo takve ljude na otoke gdje nitko ne može čuti njihovu galamu“ – rekao je Galli tom prigodom diveći se izgleda neprijatelju.[798] Većina ostalih veleposlanike je ipak ovakvu represiju vlasti tumačila samo kao kratkovidnost Beograda koji će time samo kratkotrajno osigurati mir i red u državi.[799] Slične izjave o unutarnjoj politici su izrekli i Ljuba Davidović i Aca Stanojević i zastupnici Bosanac Nikola Preka i Hrvat Šuperina, navodno po kraljevom odobrenju u Skupštini negdje u ožujku 1933 (tada govor održao i Srškić), ali nisu bili uhićeni. Velika je sličnost između Mačekova[800] i Koroščeva uhićenja i zatvaranja Radića netom prije njegova stupanja u vladu. Možda se ovime nastojao osigurati isti potez uhićenih.

---

[791] „G. dr. Kramer o dr. Koroščevim „punktacijama““, *Politika*, Beograd, 30.1.1933., 5.
[792] M 1203, R 1, 854. Kasnije prebačen na Hvar. F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj*, 2. sv., 96.
[793] M 1203, R 1, 854.
[794] Isto 859.
[795] F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj*, 2. sv., 96.
[796] M 1203, R 1, 855.
[797] O tome je obavijestio mađarski vojni ataše Hennyey.
[798] M 1203, R 1, 857
[799] Isto, 857
[800] Suđenje Mačeku u Beogradu počelo 24.4.1933. gdje je temeljem čl. 3 Zakona o zaštiti države osuđe na tri godine zatvora.(M 1203, R 1, 955.)

Interniranje je kao metoda bila pojačana proglasom diktature. Primjer za interniranje manjina je Nikola Cipušev koji je kao Bugarin bio interniran u „jednom hrvatskom mjestu blizu Zagreba“.[801] U to vrijeme su bili prijavljivani i popisi svih Bugara u Kraljevini radi lakšeg nadzora.[802]

Krajem travnja 1933., upravo u vijeme izricanja presude dr. Mačeku, na zagrebačkom sveučilištu je došlo i do pobune studenata koja nije dugo trajala uslijed brze policijeske reakcije i odvoženja uhićenih u marici.[803]

Iako je bilo manje bombaških napada jedan se ipak dogodio u Koprivnici 30. srpnja 1933. kada je policijski komesar pregledao sumnjivi paket i Mađarske kojom su prilikom on i još jedan zaposlenik teško ranjeni, a treći je poginuo.[804]

Ubojstvo Josipa Predavca krajem srpnja 1933. također je nosilo karakteristike političkoga ubojstva. Zanimljivo da se policija i u ovom slučaju držala neutralno kao i u slučaju ubojstva Milana Šufflaya za vrijeme njihova pogreba. Na pogrebu Predavca nisu zaobiđeni i oni koji su po mišljenju govornika bili krivi za njegovo ubojstvo pa je jedan od govornika izjavio i da je za njegovu smrt kriv kralj, te nakon kratke pauze dodao, iz pakla. Iako je policija bila prisutna nije reagirala, ali je zato iste večeri zaplijenila i zabranila čitavo izdanje lista Večer u kojem je trebao biti objelodanjen izvještaj s pogreba.[805]

Posljednji Predavčev dokument u kojem je opisan razgovor i odnos oružnika prema njemu je zanimljiv jer iz strukture govora potvrđuje Perovićeve naredbe da se svaki „protivnik režima“ treba smatrati odgovornim za sva nedjela i vladi nepoželjne događaje na području na kojem se nalaze. Letak u kojem se opisuje njegov razgovor s žandarima koji su mu rekli da se nema pravo kretati van njihova rajona i da će ga se smatrati odgovornim za sve proturežimske

[801] Riječ je o članku u bugarskim novinama Sofija. On je inače živio u Makedoniji pa je oguće da je ovdje bio interniran. (HDA 144, 41, 176.)
[802] Isto, 213.
[803] F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj*, 2. sv., 97. M 1203, R 1, 982. Odmah nakon ovoga je ministarstvo obrazovanja je brzo promijenilo i ubijelo novine u pravilnik koji je pokrivao pojavu nereda među studentima prijetnjom da će svi huškači i oni koji sudjeluju u nemirima momentalno izgubiti stipendije najmanje na jedan semestar.
[804] „Atentatori iz Mađarske“, *Politika*, 31.7.1933., 1. Kasnije su se novine još raspisale o tome, a jugo vlasti su od Mađarsk etražile izručenje Ede Premec i Mije Kralja. Zbg sporosti mađarskih vlasti jugoslavenske su ih u domaćem tisku optužili da štite kriminalce. U oproštajnom privatnom posjetu američkog poslanika Princea kralju na Bledu 4. kolovoza 1933. i Aleksandar se osvrnuo na ovaj događaj ironično mu izjavivši da vidi što je napaćena mađarska manjina neki dan uradila u Koprivnici. Nakon opetovanog zahtjeva mađarskih vlasti Edo Premec je ipak uhićen oko 10. kolovoza. (M 1203, R 2, 070)
[805] Isto, 046.

događaje je tiskala Grafika koja je tiskala i njegovu osmrtnicu. A zbog toga je Većeslav Vilder, a s njim i Tomo Jančiković (zbog distribcije letka) bio i uhićen.[806]

Kraljev posjet Zagrebu. Prosinac 1933. – siječanj 1934.

m1203, r2, oko 200. U to vrijeme su ustaše pokušale atentat na kralja, ali je pokušaj propao. Jedan je policijski detektiv u sukobu poginuo, a trojici uhvaćenih Petru Orebu i dr. je krajem travnja izrečena smrtna kazna vješanjem. Zanimljivo u doba dok se to dogodilo tisak nije izvijestio o otkrivenoj atentatorskoj uroti, ali je sve otkriveno u ovom suđenju.

[806] Isto, 050.

RAZDOBLJE NAMJESNIŠTVA

Iste večerni nakon atentata u Beogradu je ovorena kraljeva oporuka i, zbog maloljetnosti Prijestolonasljednika Petra, proglašeno je Namjesništvo kojeg su činili princ Pavle Krađorđević, Radenko Stanković i Ivo Perović. Namjesništvo je odmah najavilo državno usmjerenje liberalnijih stavova od vremena diktature.

Početkom studenoga 1934. grupa hrvatskih poslovnih ljudi, bankara, intelektualaca, bivših političara predvođena nadbiskupom Bauerom su potpisali zajedničku izjavu / peticiju / kojom su zatražili od novog državnog vodstva da politiku sada usmjeri prema pomirenju i povezivanju naroda u državi. Istaknuli su da su razlozi za diktaturu više ne postoje i da bi se Sud za zaštitu države trebao raspustiti, a uhićenja i konfirmacije političkih protvnika prekinuti. Nadalje, zatražili su da se proglasi amnestija svim političkim zatvorenicima, a posebno da bi se trebalo osloboditi dr. Mačeka. Uz napomenu da se i Skupština trebala raspustiti te raspisati slobodne, tajne izbore, od princa Pavla je zatraženo i da raspusti sve nacionalističke organizacije.[807]

Odgovor se nije prebao dugo čekati. Negdje polovinom studenoga 1934. u Zagrebu su studenti, pripadnici Mlade Jugoslavije, podigli pobunu zauzevši zgradu Sveučilišta i Poljoprivredni fakultet. Zahtjevali su ostavku rektora Stipetić koji je potpisao peticiju princu Pavlu. U prošlosti su Sveučilište zauzimali hrvatski studenti, a Mlada Jugoslavija ih je, zajedno s policijom istjerivala. Stvari su se nekoako promijenile jer je ovaj put policija uhitila i ratjerala Mlade Jugoslavene. Oni su predstavljali neki oblik borbene postrojbe. Imala je oko stotinu članova koje je plaćala i podupirala vlada koristeći ih da dignu demonstracije u nekom, po njih odgovarajućem, političkom trenutku. O ovim prosvjedima domaći tisak, ni zagrebački, ni beogradski nije izvijestio.[808]

Zahtjevi novom vodstu za okretanje državnog smjera su došli i sa 4. Konferenciojse KPJ u Ljubljani u prosincu 1934. Tada su, između ostalih, doneseni i zahtjevi da se iz Hrvatske,

[807] M 1203, R 2, 331. O ovome je članak 10.11.1934. objavio London Times. Na ovo je odgovorila Radikalna stranka, a potpisnici su im uzvratili člankom u Politici od 15.12.1934.
[808] M 1203, R 2, 382 Sveučilište je nakon nasilnih prosvjeda bilo zatvoreno oko tjedan dana i počelo je raditi tek 1. prosinca.

Slovenije, Bosne i Hercegiviune, Kosova i Crne Gore odmah istjeraju svi srpski „okupatori" (vojska, javni službenici i policija).[809]

Jedan od prvih poteza regentstva je bilo pomilovanje dr. Vladka Mačeka 22. prosinca 1934. što su mnogi protumačili kao znak liberalizacije režima.

Tijekom druge polovice tridesetih godina dolazi do promjene i unutarnjo političkoj situaciji i to ponajviše zbog dva razloga. Jedan se ogledao u projekciji promjene Kominterne prema viđenju jugoslavenske države da se više ne treba boriti za njeno razbijanje, nego naprotiv za njezino očuvanje radi efektnije borbe protiv svejačajućeg fašizma.[810] Time je razlog neke suradnje protivnika države, ustaša i komunista, nestali. Drugi je bio u dolasku Stojadinovića na vlast koji je svojim okretanjem silama Osovine okrenuo Jugoslaviju mirnim putem prema Italiji i Njemačkoj s kojom su cvjetali trgovinski odnosi. Istodobno s takvom politikom mijenjala se i represivna praksa i struktura državnoga aparata. Bolja se slika dobiva uvidom u Sporazumu o prijateljstvu i nenapadanju Italije i Jugoslavije od 25. ožujka 1937. godine koji je u svom tekstu sadržao i odredbe o represivnom aparatu. Tim je prijateljskim tekstom dogovorena zajednička borba protiv svih protudržavnih elemenata koju je na svom prostoru provodila svaka od država, a što se prije svega odnosilo sudbinu ustaša u Italiji. Uz rješavanje tih pitanja, a prema navedenom ugovoru, bio je određen i jedan dužnosnik jugoslavenske policije koji će u vezi s talijanskom policijom riješavati te probleme.[811] Taj dužnosnik je bio, već poznati agent među emigracijom, Vladeta Milićević.[812] On je u Italiji nastojao razbiti ustaški pokret prije svega nagovaranjem ustaša na povratak kući pa ih je od njih petstotinjak u Jugoslaviju došlo dvjesto dvadeset. U tom protuustaškom postupku se vratio i Budak. Međutim, Stojadinović je nakon izbora 1938. pao, a Budak i ustaška emigracija su počeli jačati u Hrvatskoj.[813]

Nakon dolaska Jevtića na vlast koji se nastojao predstaviti kao jedini sljednik kraljevog naslijeđa u režimu represije je i nastavljeno. Već u siječnju 1935. godine je veća grupa studenata nakon demonstracija u Beogradu bila uhićena i prebačena u logor u Višegradu. Godina je nastavljena krvoprolićima. Došlo je do pokreta čitavih sela u namjeri da se oslobode zatvorenici, kraljem veljače je došlo do, u literaturi opisanih događaja u Sibinju i

[809] A. DJILAS, *Consteted country*, 89.
[810] J. TOMASEVICH, *Rat i revolucija*, 36
[811] *Isto*, 38.
[812] Vidi Vladeta MILIĆEVIĆ, *Konigsmord von Marseille*. Stalni jugoslavenski predstavnik u Interpolu.
[813] J. TOMASEVICH, *Rat i revolucija*, 39. Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1983, 301 – 309.

pored gradskog groblju u Slavonskom Brodu. Sukobi s mrtvima i ranjenima su se dogodili i u Dalmaciji, u Primoštenu, u Lici (pored Klanjca), u Hrvatskom zagorju (Selnici).[814]

Represivni aprat bio je za vrijem Jevtićeve včade ponovno upotrijebljen u vrijeme izbora. Ministru unutarnjih poslova je na raspolaganju bio čitav upravno politički i represivni sustav koji je trebao osigurati pobjedu Jevtićeve opcije.[815] Međutim, u tom trenutku i nije bilo toliko bitno koliko će Udružena opozicije uspjeti održati predizbornih skupova jer je, za Hrvate, izražavanje nacionalne pripadnosti bilo moguće samo kroz Mačekovu listu.[816]

To je znao i represivni aparat koji je onda djelovao u smjeru sprečavanja izlaska pristaša na izbore. O žestini represije u vrijeme Jevtićeve vlade (20.12.1934.-24.6.1935.) je prema izjavi jednog od tadašnjih ministara dr. Branka Kaluđerića bilo uhićeno oko 50000 ljudi.[817] Posebnu čvrstoću svoje vlade Jevti je nastojao osigurati kro homogenizaciju svih „domoljubnih" društava kao što su bili četnici, udruženje ratnika i dobrovojaca kojima je trebao biti pridružen i njegov Patriotski omladinski front (POF).[818] Ta se organizacija svojom strukturom i djelovanjem savršeno uklapala u već postojeći razgranati sustav udruženja koja su naširoko korištena u službenim represivnim tijelima. Također se uklapala i u širi europski kontekst i pojav sličnih profašističkih udruženja sa sličnim ideološko – retoričkim osnovama. Geslo POF-a je tako glasilo: „Bog, Kralj, Nacija, Rad".[819] Ona je ila razvijena, a svoje djelovanje je nastavila i nakon pada Jevtića o čemu govori i jedno izvješće bana Jablanovića predsjedniku vlade Stojadinoviću da je strah hrvatskih građana u Lici od „pofovaca i četnika" bio toliki da je upravo to dovelo do osnivanja Hrvatske seljačke zaštite u tom kraju.

POJAČAVANJE REPRESIVNIH MJERA PREMA OPOZICIJI I MANJINAMA NAKON ATENTATA U MARSEILLU

Prema jugoslavenskom zakonodavstvu svi su stranci za boravak trebali imati dozvolu boravka u Jugosalviji. Situacija oko produljenja takvih dozvola je promijenjena nakon atentata i od 9. listopada 1934. je u globalu svm strancima bilo odbijeno izdavanje novih (produljenih)

[814] F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj*, 2. sv, 148.
[815] *Isto*.
[816] R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*,
[817] F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj*, 2. sv, 151.
[818] *Isto*, 153.
[819] *Isto*, 153.

dozvola boravka što se posebno odnosilo na Mađare. Do kraja godine je za oko 3000 Mađara uskraćena takva dozvola čime ih se porisililo na odlazak iz Jugoslavije.[820] Sve se odvijalo u sjeni ili u znaku sjednica u Genevi? (povezano s atentatom) pa je američka diplomacija smatrala da će se izgon nastaviti dok Jugoslavija ne dobije zadovoljštinu u Genevi. Dakle većina onih koji su bili prognani nisu imali mađarske putovnice pa su bili primorani ostati u pograničnoj zoni.

Krajem 1934. godine jugoslavenske su vlasti počele deportaciju mađarskih državljana. Zapravo, tu se radilo o stanovnicima na području Jugoslavije još od prije 1918. Razlog su bili mađarska pomoć, odnosno toleriranje ustaškog pokreta na Janka puszti. Prema podacima američke diplomacije do prosinca 1934., kada su deprotacije počele jenjavati je protjerano 2927 ljudi.[821] Iako je odgovor jugoslavenskih vlasti na ove događaje da se samo radi o odmazdi Mađarima koji su prvi počeli protjeravti jugosalvenske državljane, izgleda nije bilo tako jer je tijekom 1934. iz Mađarske prognano 66 osoba s jugoslavenskim državljanstvom.[822] Nakon atentata je došlo do žestokog odnosa prema Ustašama.[823]

Neke su stvari odmah pomijenjene kada su general Dimitrijević, maršal dvora i pukovnik Pavlović, intendant dvora otpušteni zbog propusta koje su učinili u pripremi kraljeva boravka Marseillu. Umjesto da ga dočekaju tamo oni su navodno tjedan dana proveli u Parizu.[824] Dimitrijeviča je na tom mjestu zamijenio Slavko Grujić (64).

Razvijanje stvari nakon prvih izbora bez Aleksandra, onih u svibnju 1935. i jačanja HSS-a vlastima nikako nije odgovaralo. Otvorena pokazivanja snage hrvatskog seljaštva je baš unosila nervozu u onaj ultimativni represivni sloj, vojsku. Vojska, kao temelj države za kojeg su je predstavljali, nije mijenjala stav pod novim političkim utjecajem. Tako joj je bilo i nevjerojatno da su sve češći postajali slučajevi isticanja hrvatskog imena i sl. I dok je policija i žandarmerija po tom pitanju reagirala, kako kada i gdje, kod vojske (kao i dvadesetih za vrijeme četovanja) nije bilo dvoumice.

Tako je i krajem kolovoza regent princ Pavle bio upoznat sa stavom i mišljenjem zapovjednika Jadranske diovizijske oblasti (2. armija) u Kninu koji je bio potpuno

[820] M 1203, R 5, 548.
[821] M 1203, R 5, 544. Prema američkim izvorima mađarske putovnice, dakle mađarskih državljana, je od navedenog broja bilo 15 do 20%.
[822] Isto, 544
[823] Isto, 720.
[824] M 1203, R 2, 303

nezadovoljan političkim razvojem i ispoljavanjem realnosti na podruju svoje vojne nadležnosti.

On je tako svom zahtjevu 15. kolovoza 1935. ovako opisao situaciju na području Primorske banovine: „ Od smrti blaženopočivšeg viteškog Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja izbio je u ovom delu našeg naroda duhovno – duševni preokret, koji je uzeo u svemu određeni pravac i danas, se, u poseldnje vreme, razvija svom snagom u negiranju otađbine i svih njenih amblema...Razgrađivanje otađbine vrši se svom snagom. I javno se radi, govori i javno se pevaju pesme u kojima se vređaju svetinje otađbine...”[825].

U istom je izvješću / zahtjevu zapovjednik Jadranske divizijske oblasti odmah iznio i prijedlog rješenja takve, nezadovoljavajuće, realnosti. Ono je ovako glasilo: „ Pozvan svetom dužnošću da čuvam i razvijam vojnički duh, ja sam izneo gore u karakteristici moje zaključke i molim u interesu svete vojničke zakletve, da se energično i smelo, makar i po cenu krvi, ubijanja i vešanja, stane na put ovom bezumlju te se ne okrnjen sačuva viteški vojnički duh i obezbedi otađbina. Pri tome sam uveren, da ukoliko se to što pre učini, utoliko će to lakše biti, bolje i korisnije.”[826]

Jasno se pokazao smjer u kojem je vojska vidjela izlaz iz sitaucije u kojoj su hrvatski politički ciljevi postajali sve očitiji na njihovom području.

Sitaucija na području Primorske banovine nije bilo zadovoljavajuče po vlasti u Beiogradu niti nakon silaska Jevtića s vlasti. Naime, još godinu dana nakon Stojadinovićevog dolaska na mjesto predsjednika vlade članovi JRZ „iz provincije” Primorske banovine su MUP-u podnosili „bezbroj molbi i žalbi protivu žandarma, koji još uvijek šikaniraju naše pristalice i protežiraju pripadnike JNS., i sve one koji nisu s nami”.[827]

Nakon izbora 1935. i jačanja HSS-a je došlo do uzbunjivanja obavještajne službe. Naime, nisu bile zadovoljavajuće više obavijesti od dotadašnjih puteva. Rad vojne obavještajne službe je postao još izrazitijim. Glavni Generalštab je tako usmenim naredbama naložio svom časničkom koru dostavljanje povjerljivih izvješća o stanju na području Hrvatske.[828]

MILAN STOJADINOVIĆA PREUZIMA VLADU

---

[825] AJ-14, 9-749. Ovaj dokument spominje i Mile Bjelajac u: *Vojska 1922-1935*, 261.
[826] Isto.
[827] AJ 14, 9-751
[828] Potpuni raspored vojarni na području Kraljevine Jugoslavije vidi u: Mile BJELAJAC, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922.-1935*., Beograd 1994., 271.

Princ Pavle nikako nije bio zadovoljan Jevtićem. U prvih deset mjeseci mu nikako nije išlo na ruku i nemirno unutarnje političko stanje u Jugoslaviji koje je dodatno pogoršavalo i stanje nesigurnosti zbog bombaških napada protivnika režima, komunista i ustaša. Jevtić je uspio osnovati vladu, ali nikako nije mogao kontrolirati eskalaciju nezadovoljstva. Konačno, Jevtićeva vlada je pala i to nakon optužbe Jevtićevog hrvatskog kolege na Mačeka da simpatizira Aleksandrove ubojice. Nakon njegove izjave tri su hrvatska minista i dva Srbina dala ostavke.[829]

Pavlova mržnja prema komunizmu je „prerastalo gotovo u maniju" pa je Hitlerovu Nemačku smatrao posljednjim bedemon obrane protiv širenja boljševizma, iako je naciste smatrao „prostačkom družinom".[830]

Pavle se od Aleksandra potpuno razlikovao. Njega su ipak privlačile neke druge, umjetnosti prisnije, stvari. Jeda detalj o tome govori i izvadak iz pisma Bilfur, Princ Pavle, 73.-74. Prem Bilfuru Pavle je inspektora vojske primao jednom tjedno.[831]

U prvoj Stojadinovićevoj vladi ministarstvo unutarnjih poslova je od lipnja 1935. do pred kraj prosinca 1938. godine držao Anton Korošec

Korošec je često bio pod pritiscima koji su nerijetko dolazili od vojske. Jedan je takav bio u primjeru kada su iznervirani časnici učestalim provokacijama građana nako atentata pisali Korošecu „da učini sve sa svoje strane kako bi organi reda i uprave u ovim slučajevima tačno ispujavali dužnosti i zaštitili integritet i čast oficira".[832] U tom su se razdoblju događali brojni neredi i demonstracije koje je opet gušila policija i oružništvo, dok je vojska više bile mirna i bez pokreta.[833] Zbog toga je Bjelajac ocjenio da se od 1929. do 1935. vojska pri svim izrazima nemira držala taktično i smireno.[834] Božidar Maksimović je dao ostavku na mjesto ministra

---

[829] Prema jednom pismu Milana Stojadinovića princu Pavlu on mu je predložio da bi se traženi sastanak Maćeka i Pavla najbezbolnije odigrao ukoliko bi vlada pala, a onda se i razgovori s Mačekom dogodili u okviru razovora s predstavnicima stranaka. Ipak, simptomtično je da su ostavke dali upravo inistri pod najvećim utjecjem dvora, ministar obrane i u ovom slučaju, predlagatelj pada vlade, Stojadinović. Nil Balfur, Knez Pavle, 68. Prema Kolumbija, kt. 113.

[830] Niel BALFOUR, *Knez Pavle Karađorđević: jedna zakašnjela biografija*, Beograd 1990., 70.

[831] *Isto*, 74.

[832] M. BJELAJAC, *Vojska 1922-1935*, 257.

[833] *Isto*, 258. „Cilj je bio da vojska, kao najprisuntiji izraz jedne države, u očima lokalnog stanovništva bude politički nepristrana, pravdena i nekompromitovana".

[834] *Isto*, 260.

pravde i ona je, po nekima na njegovo veliko čuđenje i prihvaćena. Pretpostavlja se da je do ostavke došlo zbog starog rivalstva s novim ministrom vojske Živkovićem.[835]

VARIJACIJE REŽIMSKE REPRESIJE

Sibinjske žrtve 1935. m1203, r2, 487 i malo prije.

„Policijske mjere u Jugoslaviji su jednostavne, izravne i teške. Mauserov karabin na ramenu oružnika podsjeća stanovništvo da nemiri i demonstarcije protiv režima neće biti tolerirani. Izvješća o onima koji se opiru zatvaraju se kratkom bilješkom: „Umro ili smrtno ranjen pri opiranju uhićenju“. I tu sve završava. Nema problematičnih istraga ili mjera zbog pogrešnog utamničenja, a niti prikladne Austro-Ugarske za okriviti“.[836] Ovako je američki vojni ataše kraljem veljače 1935. komentirao sibinjske žrtve i slične nemire u Crnoj Gori.

Iako se na trenutak učinilo da će nakon preuzimanja regenstva doći do liberalizacije unutarnje politike ipak je sve ostalo po starome. O mijenjanju represivnog aparata ništa se nije niti govorilo. Kako su se izbori bližili sve je više bilo događaja koji su govorili da će se i budući izbori odvijati po već naučenom dikatorskom modelu.

Objasni ukratko rezultate izbora, a reagirali su i Maček, a i Bauer koji je bio u rivatnim audijencijama kod Pavla, Živkovića i ministra up-a protestirajuči protiv teroriziranja na izborima.[837]

Rezultati izbora i poslijeizborne scheme su rezultirale dolaskom Milana Stojadinovića na premijersku poziciju. Zanimljivo je da je primijećeno da su novine ipak odjednom mogle lakše disati što se tiče cenzure iako službeno ništa nije oglašeno.[838] Među prvim naredbama nove vlade i Korošca kao ministra unutarnjih poslova je bila naredba u lipnju 1934. (odmah nakon dolaska na vlast) svim kotarskim i policijskim načelnicima da oslobode sve zatvorenike koji su bili utamničeni zbog političke prekršaje u vezi posljednjih izbora.[839] U roku od

[835] M 1203, R 2, 335
[836] Isto, 489
[837] Isto, 590. U Skupštini su se na Mačeka i Bauera obrušili i ministar up-a i pravde. (Isto, 598.)
[838] Isto, 623.
[839] Isto, 624.

dvadeset i četiri sata je pušteno oko tisuću ljudi iz zatvora, a policija je dobila naredbu da suspendira i sve kazne vezane za posljednje izbore.[840]

Kao i svaka vlada, i Stojadinovićeva je svoje namjere i politički cilj uobličila u uobičajenu izjavu povodom stupanja na dužnost. U toj izjavi od 4. srpnja Stojadinovićeva vlada je obećala vjernost Ustavu iz 1931. kao i čuvanje naslijeđa kralja Aleksandra Karađorđevića I., te narodnog jedinstva. Od ostalih obećanja u prvom su planu istaknuti vansjkopolitički i ekonomski radovi, a tek zatim i neki tičući se unutarnje politike (zakon o tisku, o udruživanju, o zborovima).[841]

Liberalizaciju u unutarnjoj politici, iako djelomičnu, je Stojadinović njavio u svom obraćanju Skupštini 4. srpnja 1935.[842]

Krajem srpnja, točnije od 20. do 23., u Zagrebu se proslavio rođendan hrvatskoga političkog vođe dr. Vladka Mačeka. Tih je dana središte grada bilo urešeno hrvatskim zastavama na gotovo svakoj kući i radnji.[843] Marširanja građana, prije svega članova HSS-a su u grupama od pedesetak do stotinjak ljudi najčešće uzvikujući Mačekovo ime, ali se po njegovim uputama u isto vrijeme suzdržavajući opaski na račun vlade i Beograda. I za to vrijeme policija ipak nije reagirala iako je bila sveprisutna i pripravana. Međutim, bilo je to predugo vrijeme a da se ništa ne dogodi. Tijekom prvaga dana, a posebice kasnije ipak je došlo do pojedinačnih sukoba s policijom, kada je primjerice oružništvo prvo pucalo na trgu bana Jelačića, a zatim pretuklo jednog mladića kojeg su odvezli potom u autombilu dok je ostatak okupljnih izviždao. Na glavnom kolodvoru je grupa od dvadesetak oružnika jurila drugu grupu građana, a jedna je mladić je propucan u trbuh ispred kuće dr. Tomašića dok je s okupljnim građanima zahtjevao i da se na njegovoj kući izvjesi hrvatska trobojnica. Ovaj puta policijska represija nije previe znemirila Hrvatsku, ali je nekoliko ubojstava seljaka krajem rujna iste godine itekako uskomešalo duhove.

Prvo je u Oriovcu[844] pokraj Slavonskog Broda oružnik ubio seljaka kroz prozor kuće u kojoj je ovaj pjevao hrvatske pjesme, zatim su 15. rujna u Kokincu[845] kod Bjelovara dvojica ubijena

---

[840] Isto.
[841] Bojan SIMIĆ, *Propaganda Milana Stojadinovića*, Beograd 2007, 31.
[842] M 1203, R 2, 647.
[843] Isto, 690.
[844] Službena verzija: Nakon višekratnih upozorenja oružničke patrole sastavljene od dva oružnika okupljenima u lokalnoj gostionici da prestanu pjevati protudinastičke i protudržavne pjesme došlo je do prepucavanja izvan gostionice jednog od seljaka sa žandarima. Dok je seljak Pavao Sorić pričao sa oružnikom netko ga je iz mraka pogodio kamenom u glavu. Nato je Sorić srušenog kaplara Milana Hacinovića više puta ubo nožem u vrat nakon

i trojica hrvatskih seljaka ranjena, a nekoliko dana prije toga i nekoliko je seljaka ubijeno u Taborskom.[846] Ovo je ipak ponovno unijelo nemire u Hrvatsku, a priče Mačeka i službene politike su se naravno razlikovale. Da bi se nemirni duhovi donekle umirli Beograd je preko bana i Savske i Primorske banovine izdao službeno pripoćenje u kojem su ovi događaji priznati, ali i da su postupci žandarmerije bili opravdani u smislu njihove službene dužnosti.[847] U toj obavijesti je donekle i priznato da su pale nevine žrtve jer su na njih, kaže se, djelovali neodgovrni pojedinci koji su ih uvjeravali da prosvjeduju protiv režima uvjervjući ih da oružnici neće pucai na njih, a zatim pobjegli.[848] Da bi se oprali od budućih sličnih događaja u službenoj se obavijesti navelo sve što se nije smjelo činiti da se ne izazove opet jednaka vatrena reakcija režima.

Nova stranka (koalicija Radikala[849], JMO i SLS) bila je zamišljena i prije uspostavljanja Stojadinovieve vlade, ali je pod njegovim vođenjem vlade formalno započeto. Službeni datum osnutka Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) je bio 19. kolovoza 1935., a poptuno organizianje nije bilo dovršeno ni do kraja 1938.[850] Zanimljivu je prmimjedbu o osnivanju stranke na terenu zapisao 10. lipnja 1936. novinar Milan Jovanović Stoimirović: „Kažu da sa organizacijom JRZ ide sporo i nesigurno. Policija laže o uspesima banu a on dalje, Vladu. Vlada živi u uverenju da je stranka stvorena, u stvari ona nije ni počela da se stvara. Žandarmima nateruju ljude da se upisuju...“[851]

Krajem rujna 1935. došlo je i do smanjenja osobnih dohodaka državnih službenika, u što je ulazila i vojska, vjerojatno i žandarmerija.[852] Vrlo suhoparan tekst u kojem su ponovljena formalna određenja prije svega Zakona o žandarmeriji koje bila su napravljena „da naivan i neupućeni svet ne bi i dalje nasedao nesavesnim provokatorima“ koji su „najčešće bili u

---

čega ga je ustrijelio drugi prisutni oružnik Todor Viđenović. „Zvanično saopštenje o incidentima u Kokincu i Oriovcu“, *Politika,* 18.9.1935., 3.

[845] Događaj se zbio 15. rujna na dan seoskog kirvaja (proštenja) kada je žandarmerijska patrola izašla po službenoj dužnosti provjeriti tko puca po seoskim vrtovima. Naredili su razilaženje i prestanak točenja pića, a otpor je pružila nekolicina mladića. Tom su prilikom nastradali Ante Kovačević i Vinka Antolia (ustrijelio ih oružnički narednik Nasta Mitrović) „Zvanično saopštenje o incidentima u Kokincu i Oriovcu“, *Politika,* 18.9.1935., 3.

[846] M 1203, R 2, 706. O ovome i Gabelica pisao u Političkom zatvoreniku, 7/8 2006

[847] „Saopštenje bana Savske i bana Primorske banovine o pojedinačnim sukobima između žandarmerije i naroda“, *Politika*, 22.9.1935., 2. Tu su i fotke Kostrenčića i Jablanovića.

[848] M 1203, R 2, 706.

[849] Iz strane izašli u prosincu 1935. To je bila prva kriza vlade koja je prevaziđena podrškom kneza Pavla, ali i Korošca i Spahe.

[850] B. SIMIĆ, *Propaganda,* 32.

[851] Milan JOVANOVIĆ STOIMIROVIĆ, *Dnevnik 1936 – 1941,* Novi Sad 2000., 48.

[852] *Politika*, 19.9.1935., 5. objašnjenje *Politika,* 20.9.1935, 4.

pogrešnom uverenju da organi bezbednosti ne smeju da upotrebe vatreno oružje".[853] Iako je malo vjerojatno da se to nije znalo ovom prilikom se stanovništvu Savske i Primorske banovine upozorenje da „organi žandarmerije i ostali bezbednosni organi ne samo da su ovlašćeni , nego su i dužni u interesu javnog mira i poretka da upotrebe oružje u vršenju službe u prilikama i na način kako je to Zakonom i pravilnicima propisano".[854] Prilike i način kako je to Zakon i Pravilnik propisao razlikovao se od svakodnevne reakcije oružnika. Službeno su sutauacije vrlo strogo bile određene, a u biti je dopuštao primenu oružane sile u širokom rasponu situacija. Člankom 23., 2. stavkom Zakona o žandarmeriji tako je svaki oružnik morao i imao pravo upotrijebiti oružje „samo kad na drugi način ne može da: 1. Odbije od sebe ili drugog lica upravljani udar, 2. Savlada otpor, 3. Spreči bekstvo opasnih zločinaca, 4. Spreči begstvo vojnih begunaca u grupi od najmanje tri lica, 5. Odbije napad na objekt koji mu je poveren na čuvanje". Malo uvjeta je tako osiguravalo da se u svakoj prilici u kojoj se oružje i upotrijebi zapravo djeluje prema Zakonu.

Donekle osjetno popuštanje režima ipak je deklarativno objavio i najavio tadašnji ministar unutarnjih poslova.[855] On je u svom govoru na kongresu JRZ-e Dravske banovine u Ljubljani 25. studenoga 1935. istaknuo nekoliko točaka koje su formalno predstavljale unutarnju politiku prve Stojadinovićeve vlade. One su bile, obračunavajući se s režimom diktature „da se usled progona, nasilja i drugih protivzakonitosti stvorena napetost i zategnutost u narodu polako sleže i da nastupe opet stare normalne politike" te „da damo narodu bar one slobode, koje su mu već po sadašnjim zakonima dozvoljene, kao kod zborova, udruženja, štampe, osnivanja partija i tako dalje".[856] U istom je govoru istaknuo da je njihova želja „da ispravimo, ukoliko se još dadu ispraviti, sve nepravde koje su bile učinjene mnogim poštenim građanima". Korošec je u ovom govoru istaknuo određeni stupanj smirivanja represivnog stiska, ali je u isto vrijeme dao do znanja da taj isti aparat ne smatra isključivim krivcima. Rekavši: „Mi ćemo ići na izbore kada budu žandarmi mogli bez brige spavati u svojim kasarnama, kada će sreski načelnici mirno rešavati svoja akta u svojim kancelarijama"[857] dao je do znanja da je državni represivni i administrativni aparat tek u nepovoljnoj političkoj atmosferi bio odvojen od svog svakodnevnog zadatka. Stojadinovićeva vlada je, baš kao i

[853] „Saopštenje bana Savske i bana Primorske banovine o pojedinačnim sukobima između žandarmerije i naroda", *Politika*, 22.9.1935., 2
[854] ISTI.
[855] To je učinio u govoru u Ljubljani 24. studenoga 1935.
[856] „Ministar unutrašnjih dela dr. Anton Korošec izjavio je u Ljubljani da vlada još ne razmišlja o raspisivanju novih izbora", *Politika*, 25.11.1935., 3.
[857] ISTI.

Živkovićeva na početku svog mandata, izrekla zapravo iste stvari zagovarajući čvstu administraciju i stalno ističući potrebu njezine monolitnosti. Korošec je o tome izjavio sljedeće: „Pre nego što idemo na izborepotrebno je da nastupi među stanovništvom potpuno smirenje, poštovanje zakona, uspostava autortieta državne vlasti, jednom rečju zdrava konsoldacija unutrašnjih prilika“.[858] Sličnu je izjavu tako imao i Živković 1929. koji je za osnovni cilj svoje vlade najavio povratak austoriteta džavne vlasti.

Osim Sojadinovića, dva ključna čovjeka u JRZ su bili Koroše i Spaho koji su svojim zategnutim odnosima značili i određeni uteg održavanju stranke na vlasti. Spaho je čak svoje nezadovoljstvo Koroščevim radom u MUP-u iznio u jednom pismu Stojadinoviću. U njemu je zamjerio Koriošcu što po bosni i Hercegovini mijenja i premješta činovnike u državnoj upravi ili postavlja pomoćnika bana, a bez da je Spahu ištao pitao o tome.[859]

Sljedeći znak liberalizacije je označila Uredba o pomilovanju svih osoba koje su bile zatvorene zbog zakona o štampi i šumarskih prekršaja (krađa šume i sl.).[860] Amnestija je proglašena na izmaku 1935. godine i njome su bile obuhvaćene 1253 osobe. O ovome je odmah nakn donošenja Maček dao izjavu stranim novinarima u kojima ih je obavijestio da je ta amnestija zapravo samo trik i da većina ljudi ipak nije puštena iz zatvora. U jednom proglasu HSS-a je priznato vladi donošenje amnestije, ali je istovremeno i rečeno da je vlada „propustila istaknuti, da u tome dosta velikom broju ne nalaze se politički krivci, nego uglavnom ljudi koji su se ogrješili o šumski zakon”.[861] Sljedeća amnestija je bila objavljena 21. ožujka 1936. kojom su bile obuhvaćene 172 osobe. Od ovog broja njih 99 je bilo osuđeno prema Zakonu o zaštiti države i bili su pušteni odmah dok je za njih 65 bila smanjena kazna, trojica su primili osobna pomilovanja, a petorica su ih dočekali u izgnanstvu.[862]

Ipak, Stojadinovićeva vlada nije bila demokratska, iako su neke naznake u početku išle u tom pravcu. Todor Stojkov je o njegovoj vladi rekao „da je vlada išla obrnutim smerom od onoga što je prilikom obrazovanja obećala“.[863] Iako je na početku tumačenje zakona iz razdoblja bilo

---

[858] ISTI.

[859] U nedatiranom pismu Spaho je zaprijetio i ostavkom ukoliko se „njegove želje ne ispune“. (B. SIMIĆ, *Propaganda*, 36)

[860] M 1203, R 2, 765

[861] AJ 14, 103-148. Politička amnestija pak nije obuhvaćala dva najčešća člana osuda ljudi, 1. i 2. član Zakona o zaštiti države.

[862] M 1203, R 3, 11.

[863] B. SIMIĆ, *Propaganda*, 38.

tolerantnije, ali je do kraj vlade ponovno izgledao na režim diktature, ali sada koristeći i iskustva iz Rima i Berlina.[864]

Djelovanje opozicionih grupa protiv režima uzrokovao je i dodatne organizacijske inovacije u sprečavanju njihovog djelovanja. Tako je krajem 1936. godine odlučeno osnivanje Komiteta ministara i njegovo izvršno tijelo Savjetodavni odbor koje je djelovalo u okviru ministarstva unutarnjih poslova. Navedena tijela su bila osnovana „za borbu protiv komunizma i svih ostalih defetističkih akcija i struja".[865]

Iako je MUP imao unutar Odjeljenja za državnu zaštitu i posebne odjele za navedene ciljeve, u tom je trenutku odlučeno da to nije bilo dovoljno jer je problematika opozicije režimu očito uhvatila korijen u širem društvenom sloju. Zbog toga je odlučeno da je potrebno kordinirati rad vlo različitih ministarstava, a da bi se tek preko Komiteta ministara mogao „obrađivati plan za akciju na svima područjima javnog života...".[866]

Upravo su u tom vremenu pobune sveučilištaraca bile česte i vlastima je to predstavljalo novi problem u političkim odnosima, kojemu su prišli rješenjem reprsije. S tim u vezi i proglas hrvatskih sveučilištaraca od travnaj 1936. na aj, aj-14, 454.

ORGANIZACIJSKI I POLITIČKI OTPOR HSS-a VLADAJUĆEM REŽIMU

Nakon svibanjskih izbora 1935. HSS je pokazao snagu najutjecajnijeg političkog predstavnika hrvatskoga naroda. Od tog trenutka pa sve do osnivanja Banovine Hrvatske 1939. započelo je grananje politike HSS i stvaranje „svojevrsne „države u državi"".[867] Jedna od grana ovakvog političkog djelovanja je bilo i osnivanje zaštitnih jedinica Hrvatske seljačke i građanske zaštite. Međutim, osim osnivanja širokog raspona društava koji su u temelju imali narodnu prosvijećenost i pomoć stanovništvu (Gospodarske sloge, Seljačke sloe, organizacija žena HSS-a, Hrvatskog radničkog saveza i Sudova poštenih i dobrih ljudi), HSS je od ljeta 1935. započeo i borbu u praktičnoj politici i to na razini najnižih upravnih jedinica – općina.

[864] *Isto*, 38-39.
[865] AJ 14, 259-297.
[866] AJ 14, 24-290
[867] Suzana LEČEK, Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936-1939, *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2008), 999.-1039., 999

Ta promjena državne uprave malim koracima je tada drugi puta ponovljena. Prvi puta je bilo tijekom 1920.-ih godina kada je HSS pokušao organizirati vlast u oblastima u kojima je imao vlast.[868] Preuzimanje vlasti na razini općina od 1936. godine je imalo puno više uspjeha. Nakon općinskih izbora HSS je preuzeo većinu općina s hrvatskom većinom i u Savskoj i u Primorskoj banovini. Prema stranačkim uputama HSS-ovi načelnici su imali drugačiju ulogu nego ju je propisivao Zakon o općinama od 14. ožujka 1933.

Zakon je propisivao da je općinski načelnik podređen kotarskom načelniku dok je prema stranlakim uputama HSS-ovim načelnicima propisano da su oni prije svega odgovorni općinskom odboru koji ih je i birao.[869]

Aktivnost na ovm najnžim razinama su bili usmjereni na nekoliko razina, prije smjerova. Prvi zadatak je bio uvođenje reda u općinskim financijama koje je su se uvodile mjerama štednja. Drugi je bio zapravo pokazivanje stvarne vlasti tako da su se otpuštali općinski službenici kojih je bilo previše zaposleno, kao potora režimu, za vrijeme diktature.[870] Na udaru su bili svi režimski ljudi kao i općiska policija, odnosno stražari koji su se dezavuirali batinjanjem i nepotrebnom represijom prema seljaštvu u prošlosti. Rezultati općinskih namjera su bili polovični, jer je u trenutku otpuštanja došlo do upravnog natezanja s vipim vlastima. I treći smjer je bilo simbolično pokazivanje hrvatske vlasti.

Taj dio novog organiziranog otpora državnom centralizmu se ogledala u preimenovanju naziva općinskih dužnosnika, bojkotiranjem državnih blagdana ili isticanjem hrvatskih simbola. Novost prema ovakvom otvorenom suprostavljanju državnom režimu je bilo da ga državne vlasti više nije gušilo reoresivnom silom iako se o njoj i razmišljalo.

Da navedeni otpor nikako nije bio bezazlen u očima govori i pismo Milana Stojadinovića banu primorske banovine. O izigravanjima zakona kod HSS općina u Aj petak, 504 i dalje. Zbog nepostojanja energičnih mjera bukvicu od Stojadnivoća je dobio i ban Jablanović. Stojadinović je 14. lipnja 1937. u pismu banu Primorske banovine uputio sljedeće riječi: „ Gospodine Bane, (...) pročitao sam prepis Vašeg pisma upućenog Ministarstvu unutrašnjih poslova (...) od 25. maja i bio sam veoma iznenagjen sa kavom lakoćom Vi otstupate na celoj

[868] Nakon uvođenja oblasti 1924. godine Banska Hrvatska je bila podijelje na četiri oblasti. Predsjednik oblasnog odbora Zagrebačke oblasti je bio Stjepan Radić, a bitno je da je vanjski pokazatelj otpora centralizmu bio upravo slućbeni pečat oblasti. Hrvatski karakter Zagrebačke občasti tako se ogledao u okruglom pečatu na čijim je rubovima bio vijenac žitnog klasja, a u sredini šahirani hrvatski grb s 25 polja. (Mario JAREB, *Hrvatski nacionalni simboli*, Zagreb 2010., 192.

[869] S. LEČEK, Borba Hrvatske seljačke stranke, 1005.

[870] ISTI, 1014.

liniji pred nezakonitim postupcima opštinskih uprava, koje se potpuno odmetnule od vlasti. One rade šta hoće, a Vi predlažete Vašem Ministarstvu mere kako da se, mimo zakona, ipak udovolji tome nezakonitom radu opština. Ceo mi Vaš predlog liči na „Nojevsku politiku"".[871]

Još jedan dokaz jačanja okupljanja oko Mačeka je pružio i ban Jablanović u jednom izvješću ministru vlade o Političkoj situaciji na području Primorske banovine. Poznat po tolerantnom stavu koji je izvirao iz činjenice „da su izbori (dodati koji) pokazali da se je 80% hrvatskog pučanstva u Primorskoj banovini javno, odlučno i kompaktno svrstalo taboru dr. Mačeka".[872] Otvorenu politiku represije nije se skrivalo u službenim izvješćima pa je o evidentnom jačanju hrvatskog pokreta ban pisao u Beograd: „Vlada g. Dr. Stojadinovića imala je, izmegju ostaloga, i veoma krupno pitanje kakav stav da uzme naprama hrvatskom seljačkom pokretu u hrvatskim oblastima, da li naime da produži represivnim postupcima i gušenjem toga pokreta, ili da mu liberalnom primenom zakona, pusti da se slobodno i javno manifestuje. Stanje duhova kod hrvatskih masa bilo je takovo da bi represivna politika nesumnjivo dovela do najtežih posledica".[873]

U tom se trenutku otvoreno razmišljalo na koji način spriječiti sve izrazitije jačanje hrvatskoga pokreta. Naravno, put represije nije nikako bio isključen. Ban Primorske banovine je tu opet imao nešto blaži stav iz kojeg se daje iščitati karakter važeće represije. Tako je u svom prijedlogu on ovako opisao svoje viđenje mogućeg rješenja hrvatskog pokreta politikom čvrste ruke: „Medjutim trebalo bi na svakako biti i na čistu kakav i u čemu bi imao da bude taj režim jake ruke. Ako bi taj režim imao da bude u zatvaranju, konfiniranju, batinanju, monopolisanju političkih prava i slobode za izvesne povlašćene partije ili ličnosti, onda, mislim, da nema toga istinski savesnog rodoljuba koji bi mogao da preporuči i zagovara zavogjenje takovoga režima."[874] Ban Jablanović je izražavao mišljenje da Stojadinovićev režim ide u pravcu demokratizacije društva u kojem je trebala biti zajamčena sloboda političkog djelovanja.

---

[871] U odgovoru na pismo Jablanović je ponudio ostavku Stojadinoviću. Ban Jablanović je zauzeo stajalište da je „...napram ovoj teškolj stvarnosti koja je stvorena fatumom ovog hrvatskog pitanja, sitnica je to što predednici opština b. HSS hoće da se titulišu načelnici i što vaspostavljaju stare opštinske pečate, ili što opštine izjavljuju da ne mogu i neće da plaćaju kirije za sreska načelstva, niti bi bilo politički da se zbog ovoga ide u rat sa Hrvatima, niti da im se daje povod za novo strastveno manifestovanje svoje snage". (AJ 14 49-358).

[872] AJ 14, 49-418

[873] Isto.

[874] Isto, 49-422.

HRVATSKA SELJAČKA ZAŠTITA

Razdoblje osnivanja Hrvatske seljačke zaštite (HSZ) Mile Bjelajac navodi kao vrijeme pogoršanja političke situacije u zemlji navodeći kao glavne krivce: nerede, osnivanje ilegalne seljačke i građanske zaštite, šverc oružja, atentate, odnosno samo drugu stranu medalje, a Fikret Jelić Butić navodi da je organizacija zpočela s djelovanjem 1934. godine.[875] Također, tome u prilog je Bjelajac rekao da od 1929. do 1935. a području Savske i Primorske banovine nije „bilo nezakonite upotrebe vojnih jedinica u uspostavljanju narušenog javnog reda i mira ili ugroženosti poretka".[876]

Vlastima je Zaštita dugo bila nekakvom nepoznanicom. Ona je postojala u tajnosti, a podaci o njoj su se skupčjali konfodentskim izjavam i prijavma. Tako jedno nepotpisano izvješće jednog prijavitelja iz vremena suđenja zbog Kerestinca, dakle 1936. zabrinuto prijavljuje stanje u Zagrebu. U to vrijeme su se informacije o Zaštiti još uvijek nalazile na razinama prijava ljudi koji su tvrdili da su npr. „u Sv. Klari kod Zagreba vidjeli (su) ljudi na svoje oči kako za mjesečine seljaci vežbaju stare austrijske vojničke vežbe i kako od tih vežbi imaju sve uređeno na vojničku zajedno sa komadantima".[877] Zaštita je djelovala i u sklopu vatrogasnih jednici po mjestima koje su se u tom vremenu već smatrale hrvatskim vojnim jedinicama.

Srpnja 1935. je vlast u Beogradu dobila nekih saznanja o osnivanju zaštite, ali u tom trenutku su je nazivali „domobranskim odredima". U isto vrijeme su s terena dolazile negativen informacije o njihovom osnivanju, naglašavajući da „se dr. Maček protivi osnivanju bilo kakvih borbenih organizacija".[878]

Inače, još krajem 1938. policijske vlasti su imale problema sa dokazivanjima postupaka i djelovanja HSZ-a. Naime, otvoreno se znalo za njihovo postojaje, žandarmerijske su vlasti potanko opisivale njihove pokrete, ali se problem pronalazio kod dokazivanja pripadnosti Zaštiti. Tako je prilikom oružničkih izviđaja oko navodnih postrojavanja i vježbanja HSZ u okolici Varaždinskih toplica zabilježeno da je „bezbroj svedoka (je) dokazivalo, da navedeni vežbači nisu bili pristaše HSZ, nego vatrogasci, te da su izvodili vatrogasne vežbe, koje gledište je zastupao i sreski načelnik iz Novog Marofa, g. Kolesar Stjepan...".[879]

---

[875] M. BJELAJAC, *Vojska 1922-1935,* 261. Fikreta JELIĆ BUTIĆ, Hrvatska seljačka stranka, ??
[876] M. BJELAJAC, *Vojska 1922-1935,* 262.
[877] AJ 37, 9-810
[878] AJ 138, 20-81
[879] AJ 37, 9-869

Jedno drugo izvješće otkriva i stav policijskih i žandarmerisjkih vlasti kojima prijave protiv ovakvih postupaka nisu ništa vrijedile. Sami su za sebe pričali: „Policijske vlasti i žandar kažu da sada imaju samo noge, a ruke su vezane poslije izbora 1935. pa da i oni moraju čuvati svoju glavu![880] Dakle, protiv otpora pristaša HSS-a su se ustajali očito najviše, u najvećem dijelu, predstavnici oružništva i vojske

Jedan događaj na području ove banovne s početka 1936. u Livnu, kada su pripadnici četnika Rujanima izveli neka ubojstva[881], s toliko pogoršali stvari da je ban Josip Jablanović potaknut napadima četnika u pismu predsjedniku vlade Milanu Stojadinoviću napisao da utječe na ministra unutarnjih poslova da „uopšte raspusti Četničko udruženje ili mu zabrani rad na teritorijama savske, vrbaske, primorske i još koje banovine", navodeći da „u ovim krajevima četnička udruženja nemaju danas svoga oprvdanja, a predstavljaju stalnu opasnost."[882]

Vojne i civilne vlasti su pisale izvješća vladi, odnosno MUP-u o istim pitanjima. Jednom prilikom, početkom 1937. ban Primorske banovine je zbog te činjenice došao u probleme. U svojim izvješćima on naime nije uopće spomenuo brojno i dejlovanje HSZ na području svoje banovine. Vojska je, upravo suprotno, MUP-u prijavila postojane i izrazitp djelpvanje na području splitkog, sinjskog i bugojanskog kotara.[883]

Prema Jablanovićevu izvješću Zaštita je nastala nakom umorstva Karla Brkljačića u Gospiću, „kad su Hrvati u Lici strahovali da će Pofovci[884] i Četnici pristupiti nasilnim delima".[885] Iako je na području Savske banovine Zaštita djelovala od tog trenutka na području Primorske su vlasti neke njezine pojačane aktivnosti bile zabilježene tek u siječnju 1937.[886] No, neka oružnička izvješća iz studenoga 1936. su govorila o postojanju Zaštite u splitskom, sinjskom i bugojanskom kotaru.[887] Formalno, Zaštita, odnosno u gradovima građanska garda (zaštita) je osnovana 22. travnja 1936.

---

[880] AJ 37, 398
[881] AJ 37, 454
[882] Isto, 451.
[883] Isto, 492. Značenje koje je MUP pridavao ovome pitanju opisuje i to da je ban Primorske banovine napisao svoje izvješće u jednom danu na telefonsko hitno traženje iz Beograda.
[884] Radi se o Jevtićevoj organizaciji Patriotski omladinski front. Više Dušan ALEKSIĆ, *Teroristička organizacija POF*, Bg 1936., *Komunizam na BG sveučilištu 1929-1940*, Beograd, 1940.
[885] AJ 37, 492.
[886] To izgleda odgovara istini jer je tek na jednom okupljanju pristaša HSS.a 7. prosinca 1936. dr. Berković u svom govoru naglasio potrebu hitnog organoziranja Zaštite i na području Primorske banovine. (Isto, 493.)
[887] Isto, 494.

U tom su trenutku vlasti smatrale da je vođa oko 60 članova Zaštite u Splitu (gradu) dr. Edo Bulat, a da i je osnovni cilj borba protvio komunizma i „kriminalnih tipova".[888] Zbog toga su civilne vlasti javljale u Beograd da „Zaštita nema neke konspiratorne ciljeve protivu države i državnog poretka".[889]

Prema dokumentima je vidljivo da su zaista prvi tragovi osnutka HSZ bili iz polovice siječnja 1937. kada je u govoru otvarajuči jedan ples pristaša HSS-a Paško Kaliterna između ostaloga rekao: „Neka gospoda su mislila da će se ovde dogoditi neznam šta, pa su dovela oružanu silu, ali mi kažemo, da nama ta ne treba, jer mi imamo našu narodnu hrvatsku zaštitu. Živila naša narodna hrvatska zaštita".[890]

Vlasti su velikim uspjehom smatrale pronalaska „Vježbenika za hrvatsku seljačku zaštitu i gradjansku gardu HSS" od Mačeka prilikom jedng pretresa u Dicmu 12. siječnja 1937.[891]

Brojnost Zaštite u Banovini se rapidno povećavala, pa je splitski kotarski načelnik izvjestio bansku vlast da na podrulju njegova kotara ima 9 organizacija i 175 članova, dok je u Sinju bilo dvije organizacije i 43 člana.[892]

U slučajevima nezadovoljstva pisanja banovi su održavali sastanke sa državnim tužiteljima i dopisnicima Presbiroa i upravnicima policija da bi u tim slučajevima došlo do „disciplinovanja mesne štampe", odnosno gdje bi im se naložilo u kojem smjeru treba ići njihovo pisanje.[893]

Krajem srpnja 1938. Stojadinović je posjetio i Split. Međutim, nakon njegova odlaska izbile su demonstracije. Jablanović je u istom izvješću isprva napisao da su ih organiziorali Mačekovci, da bi nešto kasnije zaključio da su organizatori: „komunisti, ološ, klatež". Naravno, pitanje autoriteta države je odmah riješeno primjenom sile. Ona se dogodila kada u masi istaknute hrvatske zastva i krenuli povici: „Živio Maček, dole Stojadinović". Prema banovom telegrafskom izvješću „policijski organi odmah energično nastupili silom oduzeli zastvave rasturili i apsili".[894]

---

[888] Navodno prema njegovom priznanju splitskom kotarskom načelniku Ljubomiru Tecilaziću. (Isto, 492.)
[889] Isto, 492.
[890] Isto, 493. I Novi Dom je br. 14, 18.1.1937. u članku u kojem je opisao navedeni ples naveo da je red čuvala HSZ.
[891] AJ 37, 494. To je bilo i prvi put na području Primorske banovne pronalazak doaza postojanja HSZ.
[892] Isto, 494, Izvješće od 20.1.1937.
[893] Npr. jedan takav sastanak bana Primorske banovine u travnju 1938. (AJ 37, 541.)
[894] Isto, 547.

U sukobu je nožem bio povrijeđen i nadzornik policijske straže Bajović, a „policija je energično ubrzo uspostavila red u gradu ali u predelu Veliki Vidoje podno Marjana demonstracije i otpori produženi su u tesnim i mračnim ulicama do u 2 časa po ponoći".[895] U konačnici su demonstracije ugušene, uhićeno je osamdest ljudi, a dvadeset najviđenijih komunista je odmah predano Sudu za državnu zaštitu, uz prethodno „storgo policijsko kažnjavanje".[896] Ovom prilikom policijske snage nisu bile potrebne pa su u pomoć došli i šibenski policijaci, zbog čega je na izravan Stojadinovićev zahtjev ministru MUP-a osiguran povećanje broja policajaca, najvjerojatnije na državni trošak.[897]

Slične demonstraciju su istodobno očekivane i u Šibeniku, ali „je vlast dostavila kome je potrebno da će represalija biti nemilosrdna pak dalje demonstracije nije bilo mir i red obezbjeđen asistencijom žandarmerije.

Početkom 1937. je na području Savske banovine pisanim i telefonskim naredbama tri puta naloženo kotarskim načelnicima da se svi pripadnici seljačke zaštite trebaju strogo kazniti policijski ako „bez odobrenja vlasti održavaju vježbe, pozivaju na uzbunu ili priredjuju bilo kakove druge neprijavljene javne priredbe i manifestacije".[898]

SAVSKA BANOVINA

U srpnju 1935. Zagrebom se pročule vijesti o pronalasku nekih grobova na Maksimiru, skupilo se oko 2.000 ljudi. U nedjelju 21. srpnja 1935. u Zagreb je došao četnički vojvoda Kosta Pećanac,koji je taj dan samo proputovao za Koprivnicu na posvećenje zastave. Na stanici su ga dočekali zagrebački četnici u uniformama, koji „su se prirodno pojavljivali i kretali u gradu i pobuđivali izvesnu pozornost u politički elektrizivanim opozicioni masama".[899]

Tih je dana u Zagrebu proslavljen Mačekov rođendan nakon koje je bilo stao kod opisa žrtava i sukoba. Prema obavijestima banovinskih agenata u ponedjeljak 22. srpnja su se u Zagrebu sastali vođe osam nacionalističkih udruženja (najznačajniji Udruženje četnika, Narodna

[895] Isto, 547.
[896] Isto.
[897] Isto, 548. Povećanje je inače bilo moguće, ali samo na uzdržavanje lokalne uprave, pto u slučaju zbog nedostatka proračuna nije bilo moguće.
[898] Isto, 087. Teže krivce je trebalo izravno privesti Upravi policije u Zagrebu radi daljnjeg predavanja Sudu za zaštitu države u Beogradu.
[899] AJ 14, 009. Pećanac se iz Koprivnice vratio 22. srpnja, te je isti dan posjetio u njegovom stanu u Deželićevoj 6 metropolita Dositeja., U Zagreb je bio do utorka, 22. srpnja, navečer.

odbrana, Jadranska straža, Streljačka družina, Dobrovoljno udruženje) raspravljajući o „prošlim separaističkim ispadima protiv nacionalnih ljudi i njihove imovine".[900]

To su se prilikom čak i telefonski čuli s dr. Mačekom. S njim je, prema podacima kojima je arspolagao ban Kostrenčić, razgovarao vođa Narodne odbrane u Zagrebu novinar Ivo Malinar. To ga je prilikom upozorio da će navedena udruženja „u slučaju da padne ma i jedna glava kojeg nacionaliste sebi sami (navedena udruženja, op.a.) tražiti zadovoljština tako, da će za jednu glavu od naših pasti 5 sa Vaše strane i to onih koji su na čelu ovakvih događaja".[901]

Tih je dana na različitim stranama Zagreba dolazilo do izgreda između četnika „nacionalnih ljudi" i „opozicionih ljudi" kojima su se u dokumentima nazivali svi iz hrvatskog pokreta. Tako je 21. srpnja 1935. godine oko podneva na Preradovićevom trgu nekoliko četnika[902] dobacivalo i provociralo manifestante (Valjda Mačekove). Sve je rezultiralo reakcijom ostaloga pučanstva, te razbijanja prozora na kavani „Metropol" i školi u Bogovićevoj 7. Naposljetku su se ona petorica četnika s Preradovićeva trga sklonila u Metropolu odakle ih je „policija izbavila prevezavši ih svojim kolima na policiju".[903]

Tih je dan apuno nemira i izazivanja učinio i donedavni policijski agent i pripadnik četnika (iako je bio prisutan u uniformi pri dolask Pećanca u Zagreb). Tako je on sam 20. srpnja oko 18 sati izazivao i dobacivao Mačekovim pristalicama „pa ga je celi odred policiske straže morao odatle spašavati, inače bi bio linčovan".[904]

U noći 20. srpnja oko 4 ujutro je u gostioni u Branimirovoj 5 došlo „jedno društvo nacionalista (...) pa su uz svirku harmonike plesali srpsko kolo. Bili su vrlo raspoloženi i pripiti pa su u tom raspoloženju izvikivali nacionalne parole i klicali „dole hrvatski idioti", „dole krvava Hrvatska", „Živila Velika Srbija", „Živila komitska Jugoslavija", „živio Kosta Pećanac vođa četnika"".[905] I tu je naposljetku došlo do sukoba Đure Pavičića, konobara i Koste Repovića koji su noseći jugoslavesnki barjak izvikivali „Dole Maček" s „opozicionim

[900] AJ 14, 010.
[901] Isto.
[902] Vodeći bili: Milorad Starović b. novinar iz Bg, Petar Aćimović, činovnik, Alija Alibegović, mehaničar; Lazar Čorković, trgovčki pomoćnik, Bogdan Radanović, bravarski pomoćnik.
[903] Isto, 011.
[904] Isto. Iste večeri je pušten kući, da bi na policiji završio odmah dan nakon jer je u kavani „Zenić" u Ilici trgao nekim gostima hrvatsku trobojnicu s prsa.
[905] Isto, 011.

ljudima". Ova dvojica su bili i završili na policiji, ali su odmah i „pušteni kući da bi mogli nastupiti posao".[906]

Čak je i Kostrenčić priznao da su tih dana u mnogim događajima sudjelovali četnici, ali je isto tako i zaključio da je „preterana haranga od strane opozicionih ljudi kao da su jedini četnici krivi za sve događaje, a drugi t.j. njihove pristalice ništa".[907]

U službenoj eri „smirivanja tenzija" i liberalizaciji političkog života na hrvatskih su se podučjima događala ubojstva i sve češći nemiri. U tim su događajima prednjačile akcije četnika, koji su bili pomoćnici policiji, oružništvu i vojsci. Nakon takvog niza te neposrednog članka u Vremenu od 18.1.1936. u kojem je rečeno da Frankovci na hrvatskom selu prave nerede i krvoprolića te da se uvodi razdor među Hrvatima HSS-a i frnakovca uslijedile su dvije reakcije koje nikako nisu bile po volji vlastima. Prva je bila odgovor dr. Mačeka dana stranim novinarima (čini mi se da američki diplomati to otkrivaju), ali koja je odmah bila i zabranjena. U njoj je Maček iznio i neke slučajeve u kojima je došlo do pogibije hrvatskog stanovništva. Budući da je ta izjava naišla na zabranu odmah nakon nje je Sava Kosanović napisao pismo upućeno „Srbima seljacima". Navedeno pismo koje je u obliku letaka trebalo biti prošireno Likom ban je odmah „preduzeo potrebito da se letaci zaustave rasturanje po državnom tužilaštvu zabrani".[908]

Podaci Save Kosanoviće koje je iznio u tom pismu su duboko zaprijetili vlasti, a započeli su slijedećim riječima: „Od 5. maja 1935. do danas poginulo je u Hrvatskoj i Dalmaciji devedesetšest ljudi u raznim sukobima od žandarske ili četničke ruke. (...) A sve to pod vladavinom proglašene „ere smirivanja". Nigdje nije saopšteno kako su ispale odredjene istrage, jeli gde krivac kažnjen? Dok su izdavana rešenja da se naplate od sina kuršumi s kojima je zvanično ubijen otac."[909]

U svom obraćanju srpskim seljacima Kosanović se dotaknuo i problematike formalno izvaninstitucionlanih odreda četnika koji su provodili ubijanja. O njima je zapisao: „Stoji, medjutim, činjenica da postoje četnička udruženja sastavljena iz žandarskih poverenika u narodu. Da su oboružani puškama, revolverima, bombama, da ih je štitila vlast. Neke je vlast

[906] Isto, 011.
[907] Isto, 012.
[908] Isto, 042.
[909] Isto, 043. Ovdje se i navode pojedinačni primjer ubojstava.

morala raspustiti, ali nekima j i posle toga ostavljeno oružje. Ali, samo to, da se kraj policije, žandara i vojske podržavaju na selu još i ovakve čete, govori najporaznije za režim."[910]

Stojadinović je od početka 1936. imao protivnike i u vlastitim redovima. Tako je Aca Stanojević tražio da se makne od JRZ jer dobiva vlast ne „na narodnim idejma, nego policijskom silom".AJ petak, 049.

Napadi četnika su bili sveprisutni u to vrijeme. Polovinom travnja 1936. se u Kerestincu, u dvorcu bivšeg bana Mihalovića, tadašnjeg predsjednika JRZ Zagreb, je došlo do sukoba lokalnog stanovništva i pripadnika JRZ (četnika, kako ih je pučanstvo prepoznalo). Oko događaja ima različitih verzija, uglavnom je narod bio ponukan posjetom sedmorice četnika koji su se sklonili kod Mihalovića. Zanimljivo je da ja na Mihalovićev poziv okupljenima oko dvorca (podaci od 100 do njih 2000) dobio odgovor da „zašto bi se umirili, kad ih četnici napadaju i po danu i po noći".[911]

Kasnije je vladalo mišljenje da je Kostrenčić prema svim pokazateljima imao previše popustjivu politiku prema opoziciji. Vrlo dobar opis kako su se stvari odvijele dao je krajem studenoga 1938, upravo prije izbora, pomoćnik bana Savske banovine, St. Mihaldžić? (pomoćnik Viktora Ružića). On je o uputstvima državnom aparata za koga glasati ovako pisao Stojadinoviću: „Stupio sam u lični kontakt sa šefovima raznih nadleštava pa sam svakome od njih u četiri oka dao potrebna uputstva za postignuće povoljnog rezultata. Izmedju ostaloga preporučio sam da se sa najotpornijima postupi najstrože...čast mi je napomenuti da je upravni aparat na teritoriju Savske banovine za vreme mog pretšasnika bio instruisan u pravcu popuštanja i da sam ja u toku ova dva meseca imao da izvršim jednu veliku reorganizaciju u protivnom pravcu pa držim da je postignuto barem to da organi vlasti vrše svoju dužnost sa mnogo više sigurnosti i odlučnosti negoli što su to ranije činili.[912]

Na planu unutarnje politike ključno je ipak bilo rješavanje hrvatskog pitanja do kojeg nikako nije došlo što je kao posljedicu imalo i sklanjanja Stojadinovića s mjesta predsjednika vlade. Stojadinović je u kontinuitetu bio predsjednik vlade s najduljim stažem, a u isti je rang ulazio i minstar unutarnjih poslova u toj vladi Anton Korošec. Katolički svećenik na čelu unutarnjih poslova, naposljetku nije zadovoljio Stojadinovića koji je unutarnju politiku vodio u diktaturu

[910] Isto, 043.
[911] Isto, 060.
[912] Isto, 092.

čvrste ruke. Smjenom Korošeca u prosincu 1938., koja je i uzrokovala pad vlade, Stojadinović i pokazao ono što je mislio, a to je da se za njegovo vrijeme policijski aparat „rasklimatao i počeo da tone u blato“.

S druge strane, u ljeto 1937. Korošec je žestoko bio napadnut u Parlamentu zbog događaja na beogradskim ulicama kada su se policija i oružništvo sukobili, između ostalih i s pravoslavnim svećenicima. Bio je to rezultat i prsnuće napetosti koja je pratila izglasavanje Konkoradata, a protiv koje se dignula Srpska pravoslavna crkva, a time i dio pravoslavnog stanovništva.[913]

Događaj u Beogradu koji je završio sukobom s policijom i nizom ozlijeđenih organizirala je SPC kao zajedničku molitvu na ulicama za ozdravljenje, tada bolesnoga, eppiskopa Varnave.[914]

Od banova na području banske Hrvatske i Dalmacije, kao i od svog ministra unutarnjjih poslova, Stojadinović je tražio sve čvršću ruku, a budući da nije bilotraženih rezultata i smjenjivao ih je. Dakle, izbori 1938. su označili i potpuno radikalizirnje represivnih mjera prema neposlušnima.

Novi ministar i posljednji za Stojadinovićevo vlade je bio nekdašnji radikal Milan Aćimović koji je odmah prišao pooštravanju mjera, pogotovo protiv neposlušnika na posljednjim izborima 1938.[915] Stojadinović je utjecao i osobno na primjenu represije nakon posljednjih izbora jer je osobnim naređenjima određivao strože kazne za verbalne prekršitelje.[916]

Pogreb Stjepana Javora koji je 27. ožujka 1936. preminuo u zatvoru u Mitrovici opet je donijelo i nemire u Zagrebu. Javor je bio optužen da je bio među organizatorima neuspjelog atentata na Aleksandra za vrijeme njegovo posljednjeg posjeta tom gradu krajem 1933. godine. Pogreb je bio održan na Mirogoju 30. ožujka kojem je prisustvovao i veliki broj građana, a Maček je i tom prilikom pokazao svoj autoritet u narodu.

---

[913] Konkordat je bio započet još 1933., a tekst je donijela još Jevtićeva vlada. U Rimu je potpisan 1935., a tek je 1937. došao na ratifikaciju u Parlament.
[914] Varnava je nedugo zatim i preminuo, a u javnosti su se pojavile i priče da ga je vlast otrovala. B. SIMIĆ, *Propaganda*, 42.
[915] *Isto*, 38.
[916] Npr. Psovanje kneza Pavla, Stojadinovića i sl. (*Isto*, 40.)

Zamolio je građane Zagreba, obrtnike, da u spomen na preminulog Javora zatvore svoje rdnje u vrijeme održavanja pokopa, između 15 i 16 sati. Većina je svoje radnje zatvorila u podne toga dana.[917] Nemiri su se pojavili tek nakon pogreba u kojem je nastradalo trideset osoba, devetnaest civila i jedanaest policajaca.[918] U službenoj obavijesti policija je rekla da je do nemira došlo kada je oko dvije tisuće okupljnih napalo okupljene policajce kamenjem, a mnoge trgovine su ostale polupanih prozora. Na meti su bili izlozi radnji čiji su vlasnici bili ili prosrpski ili projugoslavenski orijentirani, a netko je bacio i kamenje na kavanu Korzo (bila poznata kao okupljalište židovskih građana), a razbijeni su i prozori uredništva Novosti, prorežimskog lista. Na dan pogreba grad je bio vidno okružen policijom, a u vrijeme povratka s pogreba na trgu je bilo petanaestak dobro naoružanih policajaca. Prosvjedi su počeli na trgu između 18 i 19 sati, ali osim pjesme i uzviku nije bilo pokušaja napada na policiju čemu je svjedočio američki konzul u Zagrebu čiji je ured bio smješten baš na trgu.[919]

Nije se dugo trebalo čekati do ponovne eskalacije sukoba i nemira u Hrvatskoj. Velika su se dogodila 16. travnja 1936. kada je skupina ljudi, Mačekovih pristaša ubila devetoricu Srba, četnika, koji su planirali ubojstvo Mačeka. Služebeni ppodaci su se razlikovali i nisu na veliko objašnjeni, a četnici se uopće nisu ni spomenuli.[920] Izgleda se radilo o osveti za ubojstvo Mačekova zamjenika u Tinovcu 9. travnja.

Nakon izbora 1935. godine HSS je ohrabren rezultatima sve više jačao svoju pregovaračku političku poziciju. Uz pokazivanje snage, što se vidjelo iz očitog autoriteta nad članstvom, dobivao je i sve bolje pozicije i od proljeća te godine se sve više spominjao Maček kao član vlade. Međutim,iako je dobivao razne ponude za ministartva Maček je želio samo jedno, MUP.[921] Ovo je polovinom listopada 1936. nekako najavio i Spaho na jednom skupu u Tuzli kada je dao do znanja da vlada nema ništa protiv pregovora s Mačekom pa ni prekrajanja granica banovina, budući da je Maček sve hrvatske zemlje htio objediniti.

O metodama Opće policije u Beogradu odnosno Glavnjači više u AJ-14,444.

Za vrijeme Stojadinovićeva obraćanja Skupštini 6. ožujka 1936. godine jedan zastupnik Jevtićeve stranke Damjan Arnautović je na njega ispalio četiri metka koji su ga potpuno

[917] M 1203, R 3, 150
[918] „Službena obavijest zagrebačke policije“, *Novosti*, 31.3.1936.
[919] M 1203, R 3, 149
[920] Isto, 172.
[921] Isto, 265

promašili i većinom išli prema stropu.[922] Ovaj neuspjeli atentat bio je iskorišten za micanje Petra Živkovića iz vlade koji je predstavlja latentnu opasnost za preuzimanje mjesta predsjednika vlade.[923] Iako je provedeno i suđenje Arnautović, policija nije širila represiju. U stilu objave banova Savske i Primorske banovine zagrebačka policija je samo objavila oštro upozorenje da će, ukoliko se nešto slično ponovi, poduzeti najstrože mjere represije.[924]

Događaj ponovno unio nemire. Maček je u intervjuu londonskom Telgraphu rekao da Hrvatska traži federalizam, a da se o vojsci može pregovarati. bit je bila da budu hrvatsk eregimente s hrv časnicima i sl.[925]

Sukob Mačekovih i žandra i u Virovitici 1.11.1937.[926]

Izbori 1935. godine su pokazali da HSS ponovno užaiva veliku izbornu snagu u narodu i ubrzo vodstvo odlučuje tom izvoru dati i pružiti i jači oslonac u vidu dviju poluvojnih organizacija, Građanske i Seljačke zaštite. Te su organizacije trebale značiti protutržu već postojećim provladinim organizacijama koje se nisu libile žestokih fizičkih obračuna sa svojim protivnicima, Orjune, Srnao-a, četnika, Narodne obrane. Osim toga te su snage trebale činiti i jezgru hrvatske vojske nakon očekivanog stupnja federalizma i u tom smislu hrvtaske autonomije.[927] Članovi su bili muškarci od dvadeset i pet do pedeset godina koji su prije toga prošli neku osnovnu vojnu obuku. Zapovjednici su bili bivši austrougarski časnici koji nisu našli mjesto ili su bili umirovljeni iz vojske SHS. Priručnik za obuku su napisali Slavko Kvaternik Zvonko Kovačević i Ivan Babić, u to vrijeme član Generalštaba JV. Navodno su koncem 1940. godine obje organizacije imale oko 142.000 članova.[928] stao

Za vrijeme Banovine, posebnom odredbom jedinice Građanske zaštite su dobile staus pomoćnih policijskih snaga čime im je dodatno omogućena nabavka streljiva, oružja i sl.[929]

---

[922] Isto, 805. O ovome i čalanak u Večernjim novostima u kojima se kaže da je iza atentata stajao Živković. Izgleda je tako i bilo. Mnogi s vjerovali da je Živković, inače bliski Jevtićev prijatelj bio iza atentata, a to bi se moglo i potvrditi kada su u novoj vladi Stojadinovića bili svi osim Živkovića i njegovog prijatelja Miškulina, ministra pravosuđa.
[923] B. SIMIĆ, Propaganda, 33.
[924] *Novosti*, 31.3.1936.
[925] M 1203, R 3, 394.
[926] Isto, 452, 459
[927] J. TOMASEVICH, *Rat i revolucija*, 87. bilješka 24. Ove je podatke Tomašević preuzeo iz serije Batušićevih članak u časopisu Drina, Madrid, koji je izdavalo krilo pod Maksom Luburićem.
[928] Isto, 87
[929] Tomasevich, 87

Situacija i pojava variranja represije ponovno je uznemirila vojsku. Krajem studenoga u Zagrebu se dogodila demonstracija studenata u zgradi Sveučilišta. Došlo je do skidanja kraljevske slike i jugo obilježja. Međutim, nije došlo do policijskog odgovora.

Armijski general ??? je zbog toga poslao obavijest Predsjedniku vlade Milanu Stojdinoviću da je policije prema naedbi Banovie morala ostati pasivna, a „ograničila se na to da odalečuje publiku od zgrade, kako ne bi čula ni vidjela što se dešava".[930] Naposljetku je policija kroz špalir propustila demonstrante, a dan nakon je uhitila nekoliko Srba za navedeno, što je još više razljutilo generala koji je upitao Stojadinovića: „Hoće li se možda da prikaže da su to zlodjelo izvršili Srbi?".[931]

HRVATSKO PITANJE SE MORA RIJEŠITI – DRAGIŠA CVETKOVIĆ PREUZIMA VLADU

Nakon silaska s vlasti 4. veljače 1939. Milan Stojadinović je odmah ostao predmetom policijskog praćenja. Iako je u bio u svojevrsnom kućnom zatvoru otada je još pojačao svoje kontakte s njemačkim vlastima, bio je i u stalnom kontaktu s njemačkim veleposlanikom u Jugoslaviji, te je navodno planirao ponovno doći na vlast ukoliko mu to Nijemci omoguće.[932]

Stojadinović se nije lako do skinuti, ali mu je pripriječeno nekim financijskim aferama. Ipak, veljače do prosinca 1939. je bio ispitan čak 56 puta od policije i sudskih vlasi baš u svhu sum,nji u financijske malverzacije za vrijeme dok je bio predsjednikom vlade.[933] Iako je provedena istraga pokazala njegovu neupitnu kriminalnu umiješanost ona je pokazala umiješanost čitavog niza ostalih visokih političara pa se, prema iskazu glavnog urednika Politike Vladimira Ribnikara, vlada ipak nije odlučila za procesuiranje jer bi to značio možda i nepopravljiv unutarnji i međunarodni skandal.[934]

---

[930] Aj petak, 421

[931] Aj petak, 421.

[932] Izjava urednika Politike Ribnikara američkom veleposlaniu Robertu Joyce u Bg prilikom razgvora krajem prosinca 1939. Radi održavanje brojne korespondencije prema istoj izjavi zapoliso je čak i šest stenografa. M1203, r16, 16.

[933] Ribnikar je izjavio da je osobno video reultate istrage u izvješću koje je imalo oko 1000 stranica kao I da je priliko ispitivanje, a preme priznanju visokih policijskih činvnika, Stojadinovič potpuno puknuo rasplakvši se I klečući moleći za milost. Također je izjavio da je dokazano da je u tri I pol godine mandata Stojadinović otuđio oko 300 000 000 dinara (oko 5 500 000 $). M1203, r16, 17.

[934] M 1203, R 16, 17.

BANOVINA HRVATSKA

Utemljenjem Banovine Hrvatske krajem kolovoza 1939. u njenu su politički nadležnost ušli i poslovi unutarnje uprave, pravosuđa, prosvjete, poljoprivrede, trgovine, industrije, šuma, građevina, socijalne politike i narodnog zdravlja, te fizičke kulture. Prijenosom tolikih nadležnoti u njenu političku odgovornost označilo je i osamostaljenje jednog manjeg dijela represivnog aparata, redarstva.

U tom trenutku Banovina je samostalno oblikovala svoje redarstva. Ispostava banske vlasti u Splitu je osnovana Naredbom o njenom djelokrugu i unutarnjem uređenju od 4. kolovoza 1940., a u nadležnosti su joj ostali svi poslovi koje je imao njen prethodnik, uprava Primorske Banovine. Ispostava ej imala sedam odsjeka, a prvi je bio zadužen za poslove unutarnje uprave. Njegov Pododsjek za redarstvo je bio zadužen za široki raspon policijskih poslova kao što su bilo očuvanje javnog reda i mira, čuvanje osobne i imovne sigurnosti, suzbijanje

kriminaliteta, žandarmeriju, gradske policije, obavještajnu službu, nadzor nad strancima, tisak i cenzuru.[935]

Tijekom prve godine Banovine Hrvatske nastojalo se reorganizirati redarstvenu službu tako da se vrati povjerenje u njezin integritet u očuvanju osobne i materijalne sigurnosti. Iako ej razina kriminaliteta ostala na jednakoj razini zabiljžen je porast pronalaska izvršilaca pojedinih kaznenih djela za 30 %.[936]

Polovcom siječnja 1940. Princ Pavle i princeza Olga su posjetili po prvi puta regentstva Zagreb. Posjet je trajao tri dana i bio je na vrlo srdačnoj razini iako se u puku nije osjetio nikakv entuzijazam.[937] Na planu tog poboljšavanja učinjeno je niz organizacijskih promjena koje su trebale učiniti učinkovitijom službu redarstva. Tako je pri Odsjeku za redarstvene poslove Odjela za unutarnje poslove osnovana Centralna kriminalna kartoteka za područje cijele Banovine.

Svi policijski poslovi (opća uprava) su stavljeni u nadležnost Banovine već uredbom o njezinom osnivanju 26. kolovoza 1939. Uprva policije se nije mijenjala još nekoliko mjeseci kada je Uredbom o službenim odnosima banovinskih činovnika od 12. listopada 1939. preimenovana u Redarstveno ravnateljstvo, uz nešto drukčiju organizacijsku schemu.

Redarstveno ravnateljstvo je tada bilo podijeljeno na Politički otsjek, Kriminalni otsjek, Otsjek mjesnog redarstva i pet redarstvenih kotareva u gradu Zagrebu. Na čelu ravnateljstva se nalazio Josip Vragović. Nadležnost Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu je bila proširena na područje cijele Banovine Uredbom o uređenju banovinske redarstvene službe Banovine Hrvatske 8. ožujka 1941. godine.

Nedugo nakon, a neposredno prije raspada Kraljevine, 5. travnja 1941. na snagu je stupila Uredba o razgraničenju posala Ministarstva unutarnjih poslova čija je najvažnija odredba bila da su cjelokupni policijski poslovi Banovine Hrvatske bili u nadležnosti njenoga bana.

---

[935] U poslove su još ulazili i suzbijanje prostitucije, uređenja prometa, pregled motornih vozila, međunarosnu suradnju kriminalističkih policija, profesionalno i dobrovoljno vatrogarstvo, izdavanje isprava i viza, evidenciju osoba, nadzor nad lokalima. *Narodne novine*, 6.8.1940.

[936] K. MIKULAN, *Povijest policije*, 295.

[937] Američki konzul u Zagrebu u izvješću o posjetu. m 1203, r 16, 35

Krajem veljače (27,28) u Zagrebu su bili kraći incidenti i neredi koji su rezultirali uhićenjima frankovaca. Prvi je bio u noći 24/25. veljače kada je u zrak dignuo 6 telefonskih stupova. Nakon događaja su uslijedila i uhićenja frankovačkog vodstva simpatizera.[938] Tom su priliko 26. veljače uhićeni dr. Budak i dr. Buč i 16 simpatizera, a ubrzo je zaprijetio i štrajkom glađu što je posebno zabrinulo Korošeca koji se pribojao da će ga to, ukoliko umre, pretvoriti u mučenika.[939] Nakon toga a sukuobi Mačekovaca i Frankovaca ji su slavili 44 godišnjicu Starčevićeve smrti izbili 28. veljače 1940.

Sve je to navelo i vladu u Bg odnosno princa Pavla da vanjskim silama objasni kako su tu u pitanju provaokacije njemačkih i talijanskih agenata. U razgovoru s Mačekom američki je predstavnik utvrdio da on ovim previranjeima uopće ne daje značenja govoreći da frankovačkih elemenata u gradu ima tek oko200 do 300.[940] Međutim, neupitnio je bilo da je in i dalje neprikosnoveni vođa Hrvata.

Polovicom travnja 1940. američki konzul u Zagrebu je javio o nizu političkih ubojstava u Zgarebu kje se uošpće ne spominju unovinama. U kratkom je vremenu

Iako je bilo različitih prigovora od strane članova HSS-a na sporazum sa Srbima u srcu su njime ipak bili zadovoljni – smatrao je američki predstavnik u Jugoslaviji.[941] Hrvati se nisu bojali pokazovai i prakticirati svoju autonomiju. S druge strane, Srbi su bili puno nezadovljniji jer su smatrali da je njihov san o Velikoj Srbiji ovim dogovorom ozbiljno ugrožen ako ne i uništen.[942] Ovo se pposebno vidi kod srbijanskih časnika koji trebaju očuvati srbijansku vojnu tradiciju.[943]

U to vrijeme njemački veleposlanik u Bg je Viktor von Heeren. On je u jednom svom povjerljivo izvješću oko pitanja rješavnja hrvaskog pitanja izvijestio da je stav njemačke da je potrebno očuvati autoritarni režim u Jugoslaviji kako bi se održala i jaka Jugoslavija.[944]

Iako su neke demokratske osnove uvedene i po prvi puta jugoslavensko društvo dobilo ponešto slobodnije uvjete na političkoj areni, represija je nastavljena u svom jednom dijelu.

---

[938] Isto.
[939] Isto, 49.
[940] S druge je stane Mažuranić rekao da pretpostavlja da ih je u Zg ko 6000 i da se dozvoli tajno glasovanje da bi odnjeli oko 25% glasova. (Isto).
[941] Isto, 57.
[942] Isto, 57.
[943] Isto, 58.
[944] F. TUĐMAN, *Hrvatska II*,.

Izuzećem hrvatskog pokreta iz podređenog položaja na udaru su ostali komunisti i profašističke snage. U Srbiji je odmah zabranjen Ljotićev Zbor, u Hrvatskoj su zabranjene novine Hrvatski narod (urednika Mile Budaka) i Neovisnost (urednik Buć).[945] Uhićivali su se pripadnici tih političkih struja. Milan Stoadinović je također uhićen i prebačen u internaciju u Rudnik, Karanu i Ilidžu, a kasnije izručen Britancima koji su ga držali na Mauritiusu do 1948.[946]

PROMJENE U UPRAVNO POLICIJSKOM APARATU

Od donošenja Zakona općoj upravi policijski su poslovi bili pod njegovom ingerencijom, odnosno unutar područja državne opće uprave. Uvođenjem diktature situacija se promijenila, poslovi održavanja javne sigurnosti su izdvojeni iz tih područja i predani su u ruke novim, policijskim vlastima. Otada pratimo aktivni razvoj policije, koja se u mnogome razlikovala od oružništva. U sjedištima banovina osnovane su Uprave policije, dok su u većim gradovima izvan sjedišta bila Predstojništva gradske policije. Njima su bili podređeni policijski komesari.

Uprava policije

Formalno, ona je predstavljala lokalnu državnu policijsku ustanovu. Osnivač joj je bio MUP. Institucijom je upravljao upravnik policije koji je bio izravno potčinjen banu koji mu je imo povjeravati i određene poslove policijske prirode za područje njegove banovine. Uprava policije je imala rang 1. supnja odluka što je značilo da je sve žalbe na njih uzimao ban.

Uprava se dijelila na odsjeke, a oni, prema potrebi, na referate.

Oružništvo je formalno bilo izvan nadležnosti Banovine, ali je njnim osnivanjem istodobno poleka i njegova reorganizacija. Ona je zaokružena 12. listopada 1939. osnivanjem Žandarmerijske brigade Banovine Hrvatske. Ta je brigada nastala spajanjem Savskog i Primirskog puka, a trebala je značiti korak u podređenju i oružništva banu.[947]

Od trenutka osnivanja samostalne oružničke brigade Banovine Hrvatske na njenog zapovjednika Tartaggliu i bana Šubašića stizalo je niz zahtjeva kojima su oružnici Hrvati koji

[945] *Isto*, 298.
[946] *Isto.*
[947] K. Mikulan, *Povijest policije*, 305.

su se nalazili na službi izvana Banovine tražili premještaj na hrvatske prostore.[948] Međutim, sve do sloma Krljevine vlast nad imenovanjem službenika, a time i premještajima je imala Komanda cjelokupne žandarmerije. Nekakv prešutni dogovor o dozvoli premještaja u smislu dopisa komande žendarmerije je postojao, ali je ostao samo mrtvo slovo na papiru.[949]

VOJSKA POJAČAVA NADZOR NAD UPRAVNO POLICIJSKIM VLASTIMA

Obavještajna služba o događajima, ali koju izrađuje vojska. Vojska je od 1932. izrađivala mjesečna obavještajna izvješća o unutarnjoj situaciji na prostoru svake armijske oblasti. To su činili prema: Uputu za obaveštajnu službu i naredni ministra vojske i mornarice od 20.1.1932.

Izvješća su uglavnom bila podijeljena na poglavlja koja su naječešće imala sljedeću strukturu (rađeno prema izvješću za siječanj 1940. Sastavljan da su divizijske oblasti slale izvješća zapovjedniku armijske oblasti:

1. Unutrašnje stanje i rqad bivših i sadašnjih političkih stranaka

2. Komunistička akcija

3. Separatistička akcija

4. Strana propaganda i špijunaža

5. Protivdržavna dela

6. Uvrede NJ. V. kralja

7. Boravak stranih oficira

Oduzimanje oružja

Zaključak.

DASB, f 494, AVII BG, rola 5.

Izvještaj kmandata IV: armijske oblasti za siječanj 1939.

---

[948] Nikica BARIĆ, O poblemu nacionalnog sastava žandarmerije, *RZHP* 32-33, 1999-2000., 179-189.
[949] ISTI.

Izgleda pream naredbi ministar vojske i mornarice od 25.11.1939. zapovjednici armijskih oblasti podnose i tjedno izvješće. Zanimljivo da se rad HSS-a pokriva kao i rad komunista, odnosno u istom smislu kao i prije sporazuma.

Generalštabno odjeljenje Ministarstva vojske i mornarice je 8.1.1938. povodom prestojećih izbora od 11.12.1938. zbog nezadovoljstva komunističkih i drugih elemaenata mogu očekivati demonstracije, zbog mogućih nereda, nap ada na organe vlasti i sl., da se spriječi širenje tog takvog protudržavnog utjecaja u vojsci naredilo je da „sve truone jedinice i ustanove budu u pripravnosti od 10. o. m. do zaključno 12. t. meseca."

Interniranje se vršilo (podatak za 1940.) prema čl. 12. Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi.

Jugoslavija je zapravo bila primorana potpisati Konvenciju o zaštiti manjina unutar istoga ugovora o miru s Austrijom iz rujna 1919. godine, ali ju je nastojala ne poštivati.[950]

Otpočetka Kraljevine SHS manjine su bile pod posebnim nadzorom vlasti. Tu se većinom radilo o nekadašnjim gospodarima koji su sada odjednom postali manjina (Mađari, Nijemci, Turci).[951] Pitanje odnosa države prema manjnama odnosno strancima također ovisi u neku ruku o represivnom aparatu države i sl. Tako je nakon Prvoga svjetskoga rata za strane državljene ponekad jedini način opstanka postao odlazak u matičnu zemlju. Pri tome je vlast takve ljude dijelila prema 1910. godine odnosno da li su došli prije ili poslije nje. Pream međunarodnim mirovnim ugovorima svi takvi ljudi su se u roku d dvije godine, najčešće, trebali opredijeliti ili za KSHS ili optirati za svoju državu. Međutim, država je sporim rješavanjem tih zamolbi poticala iseljavanje.[952] Pri tome je najviše otišlo Mađara, čak 20.000 ili četvrtina prijeratnih. U ovoj kategoriji se mogu pratiti i naeljavanja i domaćega stanovništva. Tako su Hrvati i nakon rata naseljavali Slavoniju, a dolazili iz Zagorja, Prigorja, Istre, Dalmacije i Like što je bila i oblik lančane migracije (dolazak za članovima obitelji). Uz odlazak Mađara, manje Nijemaca, i Čehoslovaka (prema popisu 1921.) veže se dakle porst Hrvata i Srba na području Slavonije.

[950] O ovome piše i Janjetović u Državotvorne ideje o nacionalnim manjimama, Dijalog, 178. i Đorđe Borozan, O zaštiti prava manjina u KSHS, Dijalog povjesničara.
[951] Janjetović, Državotvorne manjine o nacionalnim manjinama, Dijalog povjesničara, 174.Usp. G. Popi, Rumunji u Banatu između dva rata, Novi Sad 1976., 47-46. Napomena; jugoslavenske vlasti između 2 rata nisu priznavali bugarsku nacionalnost., Janjetović, 180.
[952] Bara, Lajić, Prisilne, organizirane i iznuđene migracije, Migracijske i etničke teme, 2009, br. 4, 344.

Potrebe administartivnog aparat, oružništva i vojske uzrokovala su zanatan porast Srba, a zatim i Hrvata koji su u tim službama kao lojalni građani zamjenjivali austro-ugarski kadar.[953] Kraljevina SHS je najvećim dijelom s nepovjerenjem gledala na nekada povlaštene narode u AU monarhiji, Mađare i Nijemce. Pripadnici tih naroda su su najčešće bili pod nadzorom ili pritiskom represivnog aparata, a najčešće ih se optuživalo za iredentičke namjere i djelovanje.[954] Ovo je samo za Slavoniju. Treba provjeriti što je s Talijanima u Dalmaciji. Uz navode o sigurnosnim razlozima ovakvih represivnih mjera koje su utjecale na odlazak ili asimilaciju manjina, vlasti su kao argumente navodile i represivnu praksu ostalih zemalja prema južnoslavenskim narodima.[955] Dodatni utjecaj na represivni odnos prema manjinama je bila i agrarna reforma. Ona je uzrokovala veliki pritisak domaćega stanovništva na vladu koja je onda njihovu potrebu namirivala posjedima prije svega Nijemaca i Mađara.[956] Ovdje bi bio dobar primjer o protjerivanjima na temelju Odredbe o strancima, a u političke svrhe kao oni što nisu dali novac za rođendan kraljice. I američki veleposlanik je o ovome nešto pisao.

Ovdje će se pokušati objasniti kakav je odnos zauzela vlada prema manjinama. Državljanstvo SHS i protjerivanje stranih državljana

U studenome 1919. u Zagrebu je došlo do većih uzbuna kada je vlada proglasil odredbu o protjerivanju stranih državljana, a što se posebno ticalo Austrijanaca i Židova.[957] O izgonu neprijateljskih državljana upustva su se davala i naloklanim razinama. Tako je uz usmeno objašnjenje gradskom redarstvu u Brodu na Savi veliki župan uputio i brzojav u kojem je objasnio na koji se način trebalo djelovati po navedenoj naredbi o izgonu. U tom se pismu „upozoruje da se ova akcija tiče poglaviti većih mjesta gdje socijalna bijeda i nestašice stanova iziskuje strogu provedu na neprijateljske državljane koji su se doselili za vrijeme rata imade se naredba najstrože primijeniti dočim je kod onih koji su ovdje domicilirani još prije rata dopustio liberalnije shvaćanje pa treba glavno izagnati koji su iz političkih ekonomskih i socijalnih razloga nepoćudni...Izagnatima ima se izdati otvoreni nalog da prelaz preko granice

[953] BARA, LAJIĆ, Prisilne, organizirane i iznuđene migracije, *Migracijske i etničke teme*, 2009, br. 4, 344.
[954] ISTI, 345.
[955] Janjetović, Dijalog povjesničara 2, 2000., 381.
[956] BARA, LAJIĆ, Prisilne, organizirane i iznuđene migracije
[957] m 358, r 8, 0019. Beograd su prema odredbi pbjavljenoj poćetkom svibnja 1919. trebali napustiti svi stranci i domaći koji su u Beograd došli subsequent kolovoza 1915. M 358, R 6, 0276. Ljudi su se istjerivali zbog nedostatka stanova.

uz naznaklu da je povratak zabranjen gornja se naredba ima naj strožije i bez uslovno smjesta provesti pri osobnom odgovornosti i najstrožijim posljedicama za naslovnika".[958]

Ovdje je najbitnije riješiti Ruse, Mađare, Bugare, Talijane, Amerikance, Muslimane, Židove, vjerske manjine. Bio je dosta represivan sustav protiv njih, pogotovo onih koji nisu htjeli držati oružje. Taka je jedan slučaj bio sa Nazarenima pa ih je krajem 1928. čak 72 završilo u zatvoru, a Kasacioni sud ih je osudio na 19 godina robije.[959] Prema nekim procjenama u Jugoslaviji je bilo oko 25.000 Nazarena. Oni su zbog vjerskih razloga odbijali vojnu službu i zato i se sudilo po vojnim zakonima kao dezertrima. Zbog ozbiljnosti situacije tijekom 1929. se razmišljalo o kolektivnom iseljenju jugoslavenskih nazarena u Čile i Brazil što je načelno i bilo dogovoreno s veleposlanstvima tih zemalja.[960]

U ovo poglavlje se može ubaciti i briga nad Talijanima i domaćim Istrijanima koje se pratili zbog sumnji na pripadnosti fašista ili Militie Nazionale.[961] Sve osobe s takvih popisa je trebalo samo pomno pratiti i javljati sve podatke Odjelu za unutranje poslove.

Dobro na m1203, r5, od 735 i malo dalje.

Nakon atentata u Marseillu u Kraljevini su odmah počele stroge kontrole stranaca u zemlji, a posebice Mađara. Svi one koji nisu imali u potpunosti uredne papire odmah su dobili izgon iz države. Cijeli se proces protjerivanja Mađara odvijao kroz čitavo to razdolje bez znanja javnosti, a prve vijesti su donijele strane novine. One su se podudarile s povrakom pprinca regenta Pavla iz Pariza i Londona koji je odmah nakon povratka ukinuo (istoga dana) naredbe o progonu Mađara kojih je do tog trenutka bilo izbačeno oko tri tisuće.[962] Deportacije je naredilo Ministarsvo vojske i mornarice, a vjeruje se da je na njihovo ukidanje zapravo utjecao britanski veleposlanik. Izgon Mađara koji je mahom bio rezulatt osvete za umiješanost u kraljevu smrt kao i ukorijenjei antagonizam se i nastavio, ali pod maskom zaštite radnih mjesta. Zamjenik ministra vanjskih poslova je američkom veleposlaniku Charlesu Wilsonu u povjerljivom razgovoru 20. prosinca 1934. rekao da vlada ima namjeru riješiti se svih 27.000 Mađara iz države, a njihove poslove dai Jugoslavenima.[963]

Vladko Maček 19.8.1936. pisao je u ookružnici svim zapovjednicima (četovođama) HSZ-a

[958] DASB – 7, 1010012
[959] Više u M 358, R 9, 0246.
[960] M358, r9, 0249.
[961] DASB PŽ 8,.
[962] M 1203, R 2, 426
[963] Isto.

„opazio sam u posljednje vrijeme, da je u mnogim kotarevima Hrvatska seljačka zaštita počela kod raznih proslava, zabava i skupština nastupati korporativno. To nema pravog asmisla, jer Hrv selj zaštita nije ustanovljena zato da sudeluje kod raznih proslava kao parada, nego joj je posao da zaštiti život i imetak hrvatskog seljaštva protiv raznih nelegalnih organizacija bilo slijeve, bilo sdesne strane. Osim toga treba da bude seljačjka zaštita usvijek spremna priskočiti u pomoć i prigodom elementarnih (prirodnih) nesreća, koje mogu snaći seljački narod: naročito od požara i poplave.“ Još je dodano da stalno vježbaju djelovanja u slučaju požara ili poplava.

sn. 106

nepotpisanmo vojno izvješće u kojem se indirektno napada i uređenje žandarmerije nakon sporazuma.

Tako se daje prigovor novom žandarmerijskom zapovjedniku varaždniske žendar brigade majoru Stjepanu Tomi što je ocijenio opće stane javne sigurnosti kao povoljno. Progovor je toj ocjeni jer se iz njegova izvješća za studeni 1939. vidjelo da su pripadnici HSZ:

nasilno sprečavali legalne organe žandarmerijskih vlasti u vršenju zvanične službe

povredili ustavni propis o nepovredivosti stana

vršili prijetnje i tuče s nanošenjem tjelesnih ozljeda

lišavali ljude slobode, uhićivaliž

suprostavljali se zvaničnim organima u vršenju zvanične službe

vezali sliobodne građane

tukli ih štapovima po dlanovima

stezanje gvožđem prstiju na rukama

U istom izvješću se kaže i prigovora tome da je netko nepoznat iz štaba Savske div oblasti, a u odsustvu komadanta 3.11.1939. izdao raspis da su se u svakoj mogućoj prilici s upravnim vlastima Banovine Hrvatske vrši komunikacija latinicom.“ Kaže da i vojni krugovi osjeaju netrpeljivost prema tom slavenskom, srpskom pismu.

NOVE ZAKONSKE ODREDBE

Nakon pripojenja Austrije mnogi su austrijski Židovi pokušali bježati i u Jugoslaviji.[964] Oko pitanja njihova ulaska u Jugoslaviju jednom je prilikom i američko veleposlanstvo pitalo za objašnjenje stava i jugoslavensko ministarstvo vanjskih poslova koje je izjavilo da ono formalno neće zabraniti vizu za boravak u Jugoslaviji niti jednom austrijskom Židovu koji ima valjanu putovnicu i vizu za odlazak, ali i povratak u Njemačku.[965] Međutim, vize nisu izdavali onia (a takvih je bilo većina) koji su imali putovnice samo za odlazak iz Njemačke, jer bi to značilo da će u Jugoslaviji naći trajno odredište. Naposljetku je dužnosnik MVP-a (Dr. Lazarević, šef ekonomsko trgovačkog odsjeka) izjavio američkom predstavniku da Jugoslavija nema službenu anti semitsku politiku (kolovoz 1938.), ali da ipak ne želi preuzeti „židovski problem" u svoje ruke.[966]

Još od dolaska Stojadinovića na vlast 25. lipnja 1935. započela je fašizacija države.[967] U skladu s time odmah se prišlo i osnivanju jedne nove stranke kojom se i na državnoj razini trebalo razvto diktatorski modl vladanja. U ovom slučaju, a na primjeru sličnih stranaka u okruženju, bila je osnovana Jugosalvenska radikalna zajednica, stranka utemeljena na unitarizmu i državnom centralizmu s istaknutim profašističkim obilježjima i usmjerenjem. Međutim, može se primijetiti da želje „vođe" Stojadinovića ipak nisu pratile stanje u realnom životu. Osnutak stranke je išao teško i gotovo da nije bio završen niti do kraja 1939.

Unatoč tome, od ljeta 1938. State Departnment je zamijetio „brzo rastuću" anti semitsku politiku navodno prema odredbama ministra unutrnjih poslova, a koje su provodile policijske vlasti uskrčujući vize i stalne dozvole prebivališta židovskim građanima naređujući im odlazak iz države.[968] Osim američkog veleposlanstva koje je dobivalo prijave o naloženom iseljavanju Židova iz Jugoslavije, takve je događaje prijavljivalo i veleposlanstvo Poljske čije

[964] Više u Zlatko BEGONJA, Jug konzulat u zadru i vizni režim za židove.
[965] M 1203, R 10, 55
[966] M 1203, R 10, 56
[967] Zlatko BEGONJA, Konzulat u Zadru i Židovi, 219.
[968] M 1203, R 10, 63. Američko veleposlanstvo je eagirali na slučaj jednog češkog Židova koji je bio oženjen Amerikankom, a koji je 12 godna živio u Zagrebu baveći se unosnim internacionalnim poslom. Vjerojatno zbog takvog položaja je, prema vlastitim riječima, i osobno upitao ministra MUP-a u Beogradu zbog čega mu je u roku od 60 dana od 1. kolovoza 1938. bio naložen odlazak iz Jugoslavije, na što mu je ovaj odgovorio da je „to zato jer je Židov". Isti je prijavitelj izjavio i da je od lipnja 1938. mjeseci jednaka odredba izdana još osamnaestorici židovskih gospodarstvenika (živjeli u Jugoslaviji od 5 do 10 godina) i da je svima od državnih vlasti naloženo da u izjavama ne smiju tvrditi da su im izgoni bili službeno određeni.

je predstavnik od rujna 1938. imao mišljenje da će uskoro svaki Židov strani državljanin uskoro biti preotjeran iz Jugoslavije.[969]

Ministar unutarnjih poslova, dr. Anton Korošec je 12. rujan 1938. na vladi govorio i o Židovima u Jugosalviji.[970] Protiv ministar Korošeca su protestirali i predstavnici Delegacije izbjeglica iz Jugoslavije koji su početkom studenoga 1938. predsjedniku SAD-a Rooseveltu poslali telegram u kojem su ga otužili za protjerivanje oko 10.000 obitelji iz Jugoslavije različite vjerske pripadnosti.[971] Do prosinca 1938. ministarstvu unutarnjih poslova je bio predano oko 32.000 prijava za potvrdu prebivališta stranaca, od čega su većina bile židovske.[972] Problem je bilo jer ih je samo nekoliko bilo odobreno, a to je u skaldu s Koroščevom izjavom da nijedna država na svijetu pa ni Jugoslavija, u tom tenutku ne bi prihvatila nove manjine.

Jugoslavija je antisemitske zakone proglasila tek ?????. Američki State Department je o tome bio obaviješten još u prosincu 1938. Tada je konzulat iz Zagreba javio da su u gradu pronose vijesti da je antisemitski zakon već napisan u Beogradu, a da se samo čekaju izbori da bi ga se objavilo.[973]

Iako nije bilo službene objave antisemitskog zakona na samom početku 1939. godine, 3. siječnja, Ministarstvo vanjskih poslova ej svim konzularnim predstavništima dostavilo naredbu kojom su bile regulirane njihove obveze prema svim pripadnicima židovske narodnosti.[974] Prema toj nardi bilo je propisano da se bez prethodne saglasnosti Ministarstva unutarnjih poslova niti jednom Židovu državljaninu Njemačke, Čehoslovačke, Poljske, Rumunjske i Italje nije smjela izdati ulazna viza u Jugoslaviju.[975] Istom odredbom bilo je propisano i da se niti tranzitne (dakle samo prolazne) vize istim građanima nije smjela izdati bez prethodnog odobrenja lokalnog policijskg čelnika.[976] Za sve ostale Židove koji nisu bili

---

[969] M1203, r10, 64. U naloženim izgonima bilo je i slučajeva da se ono naredilo i Nijemcima koji nisu Židovi, ali je State department zaključio da se tu radilo samo o paravanu da se jugoslavenske vlasti ne bi optužilo da se progone samo Židovi.

[970] više u: M 1203, R 10, 68

[971] M 1203, R 10, 76

[972] Isto. Navedeno je potvrdio šef konzularnog I ekonomskog odjeljenja MVPa, najvjerojatnije dr. Lazarević.

[973] Isto, 77. U navedeno su vjerovali i Židovi iz Zagreba, unatoč Koroščevom govor da u Jugoslaviji nema antisemitizma. Pretpostavljalo se da nijednom Židovu koji je nakon 1919. dobio državljanstvo neće više biti omogućen boravak u Jugoslaviji.

[974] Zlatko BEGONJA, Konzulat u Zadru i Židovi, 223.

[975] ISTI.

[976] ISTI. Nešto blaže tranzitne vize, u trajanju ne više od 21 dana imali su Židovi državljani Mađarske, Bugarske, Grčke i Palestine. Isto.

državljani pd utjecajem bilo kakvih domaćih antisemitski odredbi mogl su nesmetano i bez ograničenja dobiti vize za Jugoslaviju.[977] Upravo se ovkvom odredbom dobro ocrtao i slžbeni stav trenutne politike Jugosalvije, odnosno približavanje profašističko nacističkim državama, ali i istodobno ostajanje u dobrim odnosima s državama koje nisu pratile istu ideološku osnovu i usmjerenje.[978]

U ljeto 1938. upravno policijske vlasti su bile pojačale svoj rad, a u smjeru otkrivanja i popisivanja svih Židova, njihova ispistivanja ili popisa njihovih nekretnina koji su bili slani u MUP u Beograd.[979]

Stojadinovićeva vlada je ovima nastojala udovoljiti Hitlera, a onda i Mussolinija, s kojima je veza bila sve čvršća.[980] Napetost oko primanja židovskih izbjeglica je rasla sve do kraja 1938. godine, a onda je polovinom siječnja 1939. konzul iz Zagreba javio da će vlada produžiti dozvole boravka svima koji su u Jugoslaviji uhodali posao.[981]

O ovom pitanju izrazio se i predsjednik vlade Stojadinovičć intvjeruju u Vremenu od 24. siječnja 1939.[982]

Fašizacija i dodvoravanje fašističkim državama bilo je posebno prisutno u obje Stojadnovićeve vlade, ali nije prestalo niti nakon njegovog silaska s vlasti, odnosno tijekom prve Cvetkovićeve, a onda i Cvetković – Mačekove vlade, nego je u skaldu s europskom političkom situacijom postajalo sve očitije.

Prisni odnosi s Hitlerovom Njemačkom i Mussolinijevom Italijom su bili nastavljeni i od tada. Tako su po njihovom izoru bili preuzeti i neki zakoni i odredbe antisemitskog sadržaja.[983]

---

[977] ISTI.
[978] ISTI, 224.
[979] Slučaj A.M. iz Samobora i priča o jednom policijskom dućnosniku koji je ovo ustvrfio jednom Židovu iz okolice zagreba, inače gospodarstveniku. M 1203, R 10, 80.
[980] Na sve veći broj Židova koji su bježali i pokušavali pronaći spas i u Jugoslaviji vlada u Beogradu je formalno gledala kao na "političke azilante", a ne na rasno progonjene. M1203, r10, 96. Stojan Gabrilović? šef odsjeka za Ligu naroda u MVP-u.
[981] M 1203, R 10, 100.
[982] Isto, 102
[983] „Uredba o mjerama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnji s predmetima ljudske ishrane" iz 1940. godine.

UPRAVNO POLICIJSKI APARAT U ZADNJIM DANIMA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Od uspostavljanja diktature 1929. godine vojska je počela strožiji nadzor nad civilnim vlastima koje su inače bile pretpostavljene oružništvu i redarstvu. Osnutkom Banovine Hrvatske taj se nadzor i pojačao što govori u prilog tvrdnji da Beograd nije vjerovao službenoj prepisci s vlastima u Zagrebu. Do posljednjih dana Kraljevine Juoslavije ta se nepovjerljivost samo pojačala.

Vojska Kraljevine je pojačane pripreme za slučaj rata započela nakon Anchlussa Austrije 1938. godine.[984] Međutim, i puno prije izbijanja Drugoga svjetskog rata na njenom području vojska Kraljevine je i u domaćim i u stranim povjerljivim izvješćima ocjenjivana kao nespremna za bilo kakvu ozbiljniju borbu. U jednom takvom izvješću od 20. studenoga 1938. godine divizijski general Milan Radenković je napisao sljedeće: „Pred ovako opremljenim susedima ne može se ni smisliti da bi naša vojska mogla sa uspehom da se bori, ako se i sama savremeno ne opremi...Naša vojska se danas nalazi u takvom stanju naoružanja i materijalne opreme, da joj nedostaju bitne potrebe za iole dužu borbu i život.“[985]

Nakon puča 27. ožujka 1941. godine, svrgavanja vlade Cvetkovića i Mačeka, te uspostavljanja vojne vlade s generalom Dušanom Simovićevim na čelu, situacija u vojsci nije bila nikako bolja. Zapovjednici na terenu su nakon 27. ožujka još grčevitije počeli nadzirati stanovništvo i upravno političke vlasti. Tako je na području Banovine Hrvatske iz komande mjesta Slavonski Brod direkciji glavnog genralštaba u Beogradu 31. ožujka 1941. javljao da je razmatrao stanje u gradu nakon puča i došao do zaključka da je grad prepun defetističkih elemenata koji su potencijalna peta kolona. Išao je čak provjeravati tko je izvjesio zastave, na kakav način piše Posavska hrvatska i sl. te je zatečenim stanjem bio vrlo nezadovoljan bio nezadovoljan.[986]

---

[984] Izrada ratnih planova izvrsno ocrtava smjerove vanjskopolitičkih situacija i smjerove osjećanoga neprijateljstva prema Kraljevini SHS / Jugoslaviji. Tako su 1924. i 1926. godine izrađeni ratni planovi u slučau rata s Mađarskom, 1926. s Bugarskom, 1930. s Albanijom. Ratni plan u slučaju istovremenog rata s Italijom, Albanijom, Mađarskom i Bugarskom izrađen je 1931., a 1932. i 1935. se razmišljalo o mogućem istovremenom rau s Mađarskom i Bugarskom. Poseban ratni plan u slučaju rata s Italojom izrađen je 1936. godine. Godinu dana prije toga izrađen je i ratni plan koji je pretpostavio rat protiv udružene Italije, Albanije, Austrije, Mađarske i Bugarske. Nakon pripojenja Austrije Njemačkoj Kraljevina Jugosalvija modificira ratne planove i pretpostavlja napad Njemačke i Mađarske uz pasivno držanje Italije, Albanije i Bugarske, ali i mogućnost istovrmeno rata sa svim navedenim državama. Dragan TEŠIĆ, Ratni planovi

[985] ISTI, 38.

[986] DASB 494, R 8, sn. 123.

Isti je vojni zapovjednik nakon opservacija u kojima je primjećivao aktivnije djelovanje ili HSZ-a ili, po njemu, frankovačkih elemenata tražio oštre poteze od kotarskog načelnika i šefa redarstva. Međutim, oni su ga uputili da im pismeno iznese sve primjere koje smatra protudržavnima pa će oni djelovati.[987]. Tako je komadant pitao i da li znaju da po selima idu građani na motociklima i govore ljudima da Maček nije dao zakletvu novoj vladi, da će skoro doći Nijemci i biti će slobodna Hrvatska i kotarski načelnik i šef policije su odgovorili da ne znaju za to, da im je njegova izjava prva vijest o tome. Na još jedno pitanje šefu redarstva da li on uopće provodi cenzuru zbog pisanja Posavske Hrvatske, ovaj mu je odgovorio da list šalje u Požegu, a da nekada preventivno na svoju ruku radi cenzuru. Vojne vlasti učinjenim nikako nisu bile zadovoljne najviše jer su se u Posavskoj Hrvatskoj objavljivali tekstovi o državnim dugovima te o blagodatima u Njemačkoj.

Zapravo se vidi da je Banovina Hrvatska preuzela civilnu vlast, a s njom i redarstvo te da oštrica državne represije više nije djelovala iako je zapovjednik omande mjesta Slavonski Brod iznio vrlo represivne prijedloge što bi trebalo učiniti za boljitak državnog režima. Prema tim prijedlozime trebalo je: 1. pojačati garnizon aktivinim bataljunom ljudi s područja južno od Save i Dunava jer se nije moglo vjerovati lokalnom stanovništvu. 2. smijeniti kotarskog načelnika i šefa policije koji su neaktivni, a k tome posljednji se družio sa sumnjivim defetističkim elementima. 3. da se Banovini u Zagrebu kaže da HSS u Brodu ne radi po njihovim načelima. 4. da se preko biskupa Akšamovića djeluje na svećenstvo te 5. da se u Brod uputi i četa jurišnog bataljuna ili da se na drugi način da puku do znanja da država može i jače udariti ako želi te „eventualno preduzeti kakve nezvanične represivne mere, dozvoliti organizaciju i delanje izvesnih patriotskih organizacija.[988]

Osim što nije vjerovala ponašanju upravno političkih vlasti ili stanovništva na području Banovine Hrvatske, te ih je znala smatrati protudržavnima, vojska nije vjerovala ni svojoj hrvatskoj komponenti. Tako primjerice ni u posljednjim danima Kraljevine, nakon očitog početka sukoba, tijekom provođenja mobilizacije u bjelovarskom kraju, hrvatskim rezervistima nije bila podijeljena municija za oružje koja je dana samo pripadnicima srpske nacionalnosti.[989]

Mobilizacija nije bila ni dovršena, a već potpuno raslojena i nepripremljena vojska Kraljevine Jugoslavije raspala se u tek dvanaest dana travnja 1941. godine. U međuvremenu se u

[987] Isto, sn. 124.
[988] Isto.
[989] Zdravko DIZDAR, Bjelovarski ustanak, 588.

redarstvenim i donekle oružničkim postajama na prostoru Banovine Hrvatske događala prilagodba novim prilikama prema lokalnim karakteristikama.

Taj dio represivnog, pogotovo onaj redarstveni, je do tog trenutka bio u potpunosti u rukama Banovine Hrvatske i nadolazeću ustašku vlast su prihvaćali prema osobnim afinitetima. Ljudi su se zavisno od svog oprijedeljenja ili otvoreno priklonili ustašama ili bio neoprijedjeljen čekajući razvoj situacije. Nakon radijskog proglašenja Nezavisne Države Hrvatske sve institucije Banovine Hrvatske bile su stavljene u njenu službu tako da nije bilo ni dana bezvlašća. Te su institucije do 10. travnja pratile još vrijedeću represivnu politiku Banovine koja je bila usmjerena i protiv komunista, ali i skupina koje su se tih dana upravo spremale osvojiti vlasti. I dok se Slavko Kvaternik od 6. travnja do 10. travnja 1941. morao skrivati od redarstva nakon proglašenja NDH istime je gotovo zapovijedao.

Nakon stavljanja i represivnog aprata Banovine Hrvatske ustaške vlasti su se u prvim danima gotovo u potpunosti oslanjali na poluvojničke jedinice HSZ i HGZ.[990] Uz redarstvo koje je bilo vezano isključivo za civilne vlasti i oružnička brigada Banovine Hrvatske (uvećana za bosanskohercegovačke postrojbe) je nastavila djelovati i u NDH. Izmjene, prvenstveno ljudstva su se dogododile nekon travnaj 1941. godine.

Zapovjedništvo Hrvatskog oružništva, preuzetog iz Kraljevine Jugoslavije, osnovano je 30. travnja 1941. godine, a gotovo anegdotalno djeluje činjenica da je njegov zapovjednik postao oružnički general Milan Mizler. Čovjek koji je u veljači daleke 1919. godine u Beogradu, na početku u tom trenutku propale Kraljevine Jugoslavije, sudjelovao na sastanku o stvaranju oružništva Kraljevstva SHS u funkciji vršitelja dužnosti, a za vrijeme Austro-Ugarske, zapovjednika oružništva Hrvatske i Slavonije.

[990] Nada Kisić Kolanović, Drama vojskovođe, 384.

ZAKLJUČAK

- Kraljevina SHS / Jugoslavija se u svom čitavom trajanju, od prosinca 1918. do travnja 1941., nalazila u političkim režimima koji su imali izrazito autokratske karakteristike. U različitim vremenskim razdobljima mijenjala se samo razina autoritarnosti vladajućeg režima.
- Promatrajući Kraljevinu SHS / Jugoslaviju u ondašnjem neposrednom geopolitičkom okruženju primjećuje se sličnost sa susjednim državama prema postojanju autokracije i u njihovim vladajućim sustavima. Uz određene razlike, približna razina autokracije tako je bila prisutna i u Mađarskoj, Bugarskoj, Rumunjskoj, Italiji i Albaniji. Od država tradicionalne demokracije poput Francuske, Velike Britanije ili tek utemeljene Čehoslovačke, ali sa snažnim demokratskim odlikama, Kraljevina SHS / Jugoslavija se dijametralno suprotno razlikovala.
- Prema razini autokracije i / ili demokracije u povijesti Kraljevine SHS / Jugoslavije mogu se razlikovati četiri razdoblja.
- U prvom razdoblju (od utemeljenja države do uvođenja kraljeve diktature) država je imala tek formalne institucije demokratskoga uređenja koje su u biti značile provođenje političke volje uske političke elite oko kralja. Ovo je razdoblje bilo obilježeno stalnom borbom između centralističko – unitarističkih političkih snaga na vlasti i anticentralističkih na strani opozicije (tek kraće vrijeme, od 1925. do 1927., pri formlnoj vlasti) čiji je orator bio Stjepan Radić. Njegovo okupljanje hrvatskog stanovništva oko anticentralističkih ideja koje su tumačene kao protudržavno djelovanje dovodilo je do stalnog pritiska državnog represivnog aparata na hrvatsko stanovništvo, što je bila osnovna karakteristika upotrebe državnog represivnog sustava sve do 1939. godine.
- Drugo razdoblje (od uvođenja diktature do smrti kralja Aleksandra Karađorđevića) bilo je okarakterizirano izrazitom autokracijom koja je oblikovala u tom trenutku najautoritarniji režim u Europi. Nacistička Njemačka, fašistička Italija i boljševiški SSSR su imali nešto nižu razinu autokracije u tom razdoblju. U razdoblju kraljeve diktature društveno uređenje nije imalo niti jednu odliku demokracije.
- Treće razdoblje (od smrti kralja Aleksandra do pada Milana Stojadinovića) je također bilo okarakterizirano autokracijom koja je bilo nešto blaža, samo jer ????. Tek se posljednje dvije godine vlade Milana Stojadinovića (1937.-1939.) mogu nazvati prijelaznima prema izraženijoj prisutnosti demokracije.

- Četvrto razdoblje (od dolaska vlade Cvetkovića do državnog udara 27. ožujka 1941.) je bio jedini trenutak u kojem je razina demokratskih obilježja neznatno nadmašila one autokratske. Tome je pridonijelo osnivanje Banovine Hrvatske koje je uvelike olakšalo unutardržavne političke odnose i navike.
- Opća je karakteristika autokratskih režima da se njihove političke elite u vladanju oslanjaju na represivni aparat, a tako je bilo i s društvom Kraljevine SHS / Jugoslavije. Taj represivni aprat su predstavljali vojska, oružništvo, redarstvo, državno odvjetništvo sudstvo, a u proširenom značenju i čitav državni upravni aparat.
- Karakteristika Kraljevine SHS je bila da je ona nastala ujedinjenjem nacija koje su se do tada razvijale u potpuno drukčijim kulturnim i političkim uvjetima. Teškoću u tom ujedinjenu nakon Prvoga svjetskog rata je predstavljala i činjenica da je Kraljevina Srbija predstavljala pobjedničku, a Hrvatska (Hrvatska i Slavonija, te Dalmacija), Slovenija i Bosna i Hercegovina stranu poraženih.
- Jednakopravno ujedinjenje, kakvo je bilo proklamirano, u realnosti je ostalo u sjeni gornje činjenice. Bivša austrougarska područja su smatrana osvojenim područjem Kraljevine Srbije koja je u tome prvenstveno vidjela tek svoje proširenje. Očekivanja nesrpskih pripadnika bila su upravo suprotna tome što je, gotovo odmah, dovelo do sukoba tih dviju oprečnih postavki nove države koji se ogledao provođenju centralizma i borbi protiv njega.
- Anticentralistička nastojanja središnja vlast u Beogradu je doživljavala kao protudržavni čin, što je u kombinaciji s razinom autokracije vladanja (kralja) uzrokovalo da je represivni državni aparat gotovo isključivo bio korišten u političkoj borbi, a tek zatim u suzbijanju kriminaliteta.
- Svi dijelovi represivnog aparata u novoj državi nisu bili utemeljeni na jednakim principima.
- Vojska Kraljevine SHS je u potpunosti predstavljala nastavak vojske Kraljevine Srbije iako je, zbog nedostatka kadra, u njen sastav isprva primljeno oko 2500 bivših austrougarskih časnika.
- Oružništvo Kraljevine SHS nastalo je kombinacijom starog austrougarskog i srbijanskog oružničkog sustava. U smislu organizacije oružništvo je utemeljeno na austrougarskom modelu, dok su duh i tradicija bili u potpunosti razvijeni na srbijanskom uzoru. Najbitnija karakteristika bivšeg austrouarskog sistema koja je prenijeta u novi sustav Kraljevine SHS je bila oranizacija oružništva do razina postaje. Iz srbijanske vojne tradicije je pak preuzet

zapovjedni lanac koji je, svojim centralističkim hijerajhijskim postavom, bio nekompatibilan s ovakvim načinom teritorijalne pokrivenosti.

- Redarstvo je ostalo na austrougarskim temeljima.
- Od stvaranja Kraljevine SHS Ministarstvo unutarnjih poslova je imalo ključnu ulogu u pregovorima oko stvaranja vlade jer je prevladavalo mišljenje da oni koji drže državnu unutarnju upravu, administrativni i veći dio represivnog aparata u svojim rukama, nužno imaju i prednost prilikom izbora. U prilog ovakvog mišljenja idu i podaci da su od ukupno sedam održanih izbora za Narodnu skupštinu u Kraljevini SHS / Jugoslaviji svih sedam dobile stranke ili liste čiji su predstavnici bili u vrijeme održavanja izbora na čelu MUP-a.
- Novo oružništvo je svoje teoretsko i praktično ishodište imalo u Oficirskoj školi u Srijemskoj Kamenici osnovanoj 1920. godine. Temelj nastavnog kadra te škole su prvenstveno činili borci sa solunskog fronta koji su prije toga završili dvomjesečne pripremne škole u Beogradu i Zagrebu. Osnovu praktičnog rada škole je predstavljao i Kriminalni muzej koji je 1919. godine u Srijemsku Kamenicu prebačen iz Zagreba gdje ga je bilo osnovalo Redarstveno ravnateljstvo.
- Zbog nedostatka kadra, što stvarnom nestašicom ljudi, više odlaskom starog kadra, u novo oružništvo je primljen i veliki broj ljudi bez ikakve naobrazbe, osnovne pismenosti pa i kriminalne prošlosti. Uslijed takvih uvjeta razina nediscipline u je u oružništvu bila jako visoka čemu u prilog govori i da je više od 90% ukupnih izrečenih disciplinskih kazni oružnicima u prvim godinama države bila viša od 10 dana zavora.Više na 40.
- Oružničke postaje nije gradila država nego su se oružnici pojavom u selu sami brinuli za vlastite prostore. Najčešće su ih iznajmljivali, a ponekad su im potrebne prostorije ustupali građani. Prehranu na manjim, udaljenjijim, oružničkim postajama su oružnici često rješavali obradom vrtova i uzgojem domaćih životinja. Takvi prostori su nisu opremli niti posebno uređivali.
- Osnivanje oružničkih postaja je bilo rezultat molbi lokalnih vlasti MUP-u koje je onada prema vlastitim procjenama donosilo pozitivnu ili negativnu odluku. Najviše zahtjeva za osnivanjem postaja na području Banske Hrvatske je bilo netom nakon svršetka Prvoga svjetskoga rata kada su zbog narušenih sigurnosnih prilika lokalne vlasti htjele imati bilo kakav oblik stalne oružane zaštite.
- Uslijed takve atmosfere u prvim godinama Kraljevine SHS je na području Banske Hrvatske i Dalmacije bilo i najviše oružničkih postaja. Na području IV. i VI. oružničke brigade u Zagrebu i Splitu je do 1924. i osnivanja pukovnija ukupno djelovalo 615 oružničkih

postaja. Za jedan dio tih postaja je bilo kakrakteristična kratkoća i nestalnost djelovanja što je značilo da su poneke radile samo određeno vrijeme, a onda su ugašene.

- Broj oružničkih postaja se ustalio tek nakon osnivanja oružničkih pukovnija pa je tako od sredine 1920.-ih do travnja 1941. na području Savskog i Primorskog oružičkog puka djelovalo je 436 oružničkih postaja.
- Idealan raspored ljudstva u svakoj oružničkoj postaji je bilo pet ili šest oružnika s jasnom časničkom hijerarhijom gdje je oružnički major bio predviđen za zapovjednika postaje. Zbog stalnog nedostatka ljudstva, pogotovo onog školovanoga, u čitavom razdoblju Kraljevine SHS / Jugoslavije taj broj i struktura nisu mogli biti zadovoljeni. Tako je bio čest slučaj da u pojedinim postajama djeluju samo dva ili tri oružnika s tek narednikom kao zapovjednikom.
- Nedovoljno školovani kadar koji je imao formalne ovlasti upotrebe oružja u obrani države, njihovo nepoznavanje i tako neusklađene naslijeđene legislative različitih područja Kraljevine (primjerice, sve do 1931. niti Kazneni zakonik nije bio jedinstven) te potenciranje gušenja svakog protudržavnog pokreta kojim je država tumačila svaku opozicijsku misao dovodili su do proizvoljnog tumačenja zakonskih odredbi i djelovanja oružnika prema vlastitom nahođenju koje je uključivalo nasilje nad stanovništvom, a što je najčešće bilo tolerirano (time i odobravano) od najviših vlasti.
- Vojska je praktično provodila vrhovnu vlast nad ostalim dijelovima represivnog aparata, koji su proizlazili iz civilne političke uprave. Vlast su obavljali temeljem starih srbijanskih zakona koji su na području Hrvatske bili nepoznanica i najvišim civilnim vlastima, a još više ostalim građanima. Najveće nemire u tom smislu je predstavljalo disciplinsko kažnjavanje, koje je uključivalo i fizičku kažnjavanje predstavnika civilnih vlasti.
- Takve kazne su slijedile najviše zbog pojave vojnih bjegunaca. Nevoljkost odlaska na još jedno odsluženje vojsnog roka, nakon već odsluženog u Austro-Ugarskoj, bila je pogotovo izražena na području Hrvatske. Borba represivnog aparata protiv tih pojava bila je obilježena terorom, batinjanjem vojnika, uzimanjem roditelja, supruga i djece kao talaca te prijetnjama smrću.
- Sigurnosne prilike u Kraljevini su u prvim godinama nakon stvaranja bile narušene, što je najviše bilo izraženo u južnoj Srbiji. Jedna od najvažnijih metoda u borbama sa bilo kojim oblikom pobune protiv vlasti (otvorenim ili samo očekivanim) je bio sustav četovanja.
- Četovanja su predstavljala posebne pokrete pretežno oružničkih snaga potpomognutih vojnima, a popunjenima i predstavnicima civilnih vlasti, prema mjestima detektiranih, po definiciji, protudržavnih pokreta. Obuhvaćala su široki raspon metoda počevši opkoljivanjem

sela i primjenom psihološkog zastrašivanja. Sljedeći korak je bio ulazak u selo, pretresi i primjena otvorenog nasilja. Sve navedeno je trebalo pružiti i kao trenutni rezultat, ali i dugoročni primjer. Na ovaj se način postupalo u situacijama od pronalaženja vojnih bjegunaca, oduzimanja oružja ili političkih delikata protumačenih kao protudržavnih, u biti samo opozicionih.

- Cijeli represivni aparat je bio u funkciji političke borbe. U tim uvjetima najvažniju hijerarhijsku razinu je predstavljao Odjel za javnu bezbjednost, a od 1923. godine Odjel za državnu zaštitu MUP-a. Djelatnost tog Odjela se dijelila na vanjsku i unutarnju obavještajnu službu.
- Vanjska je bila zadužena za praćenje svake aktivnosti koju je država osjećala kao protudržavnu aktivnost te u tom smislu organiziranje granične kontrole i policije kao i nadgledanje stranih država te njihovih diplomatskih predstavništva u zemlji.
- Unutarnja služba se sastojala u nadgledanju političkih stranaka, svih vrsta udruženja i pojedinaca. Osnovna zadaća je bila neprekidno praćenje cijeloga političkog života i pravovremeno obavješćivanje o svim političkim događajima. Trebala je nadzirati rad svih političkih, radničkih, vjerskih i „patriotskih“ društava i organizacija pazeći da bilo što u njihovom radu nema prizvuk protudržavnog djelovanja.
- Odjel za državnu bezbjednost / zaštitu je djelovao preko razgranate mreže obavještajne službe koja je uključivalo, neposredno i posredno, čitav administrativni aparat i vrlo široku bazu civilnih doušnika. Na takav je način čitavo društvo nadgledano, a svako iskazivanje bilo kakvog nezadovoljstva bilo primijećeno i najčešće sankcionirano.
- Sustav represivnog aparata nije bio ustrojen od početka Kraljevine, nego je stvaran sve do 1921. godine.
- Redarstvo ili gradska policija je, prema snazi oružja, predstavljalo najniži stupanj. Za razliku od vojske ili oružništva, policija je bila na lokalnim izvorima prihoda što je značilo da se svaki grad ili općina sam brinuo za njeno financiranje. Iako je imalo elemente represivnog djelovanje, njihov rad je bio usmjeren na organizaciju svakodnevice u urbanim sredinama poput prometa ili komunalnih regulacija.
- Djelovanje redarstva je bilo stihijsko sve do donošenja Zakona o gradskoj straži / policiji 1931. godine. Tek je tim zakonom osigurana jednoobraznost organizacije i djelovanja redarstva koje je trajalo do kraja Kraljevine.
- Na području Hrvatske i Slavonije su se iskorištavali već postojeći kapaciteti izgrađeni u vrijeme Austro-Ugarske dok je na području Dalmacije, uslijed talijanske okupacije, došlo do

niza novih organizacijskih pomaka. Najvažniji je bio u novom centru Dalmacije, Splitu, u kojem je došlo do smještanja središnjice represivnog sustava. Tako je, zbog talijanske okupacije Zadra, Split bio središtem i Vlade za Dalmaciju (time i ispostava MUP-a u Beogradu) i sjedište Policijske direkcije koja je u nadzoru držala sve poslove opće uprave.

- Nejednaka razvijenost policijsko oružničke službe prije Prvoga svjetskog rata u Hrvatskoj i Slavoniji i Dalmaciji je nastavljena i u novoj državi. U tom je procesu Dalmacija ponovono zaostajala. Kronična karakteristika tih služi u Dalmaciji je bila nedosatak opreme, školovanog ljudstva i prostora.
- Otpočetka Kraljevine SHS vladajući režim se u provođenju represivnih mjera oslanjao i na civilne poluvojne organizacije. Svojim obilježjima one su se kretale u rasponu unitarisitčkih i srpskih nacionalističkih ideologija. Prvu takvu organizaciju s elementima protofašističke stranke je imala Organizacija jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA), zatim SRNAO, a najdosljedniji predstavnici takvih snaga je bilo Udruženje četnika koji su od 1924. godine bili službeni pomoćnici oružništvu i vojsci.
- Nasilje tih udruženja, društava ili bilo koje grupice koja je zagovarala unitarizam sa srbijanskom premoći nad bilo kojim oblikom opozicije kojeg su prepoznavali u predstavnicima anticentralističkih ideja u čemu je prednjačio hrvatski dio države je uzrokvalo odgovor. Tako je od 1935. HSS započeo organiziranje formacija vojnog karaktera HSZ i HGZ koji su u trajanju Banovine Hrvatske dobiel ulogu pomoćnica policijskim vlastima.
- Kralj Alekandar Karađorđević je u vladanju bio oslonjen na vojsku. Ta je oslonjenost imala velikog utjecaja na primjenu represije u političkom životu. Također, utjecala je na stalnu prijetnju diktature koja je bila i uvedena 1929. godine.
- Od uvođenja diktature do smrti kralja Aleksandra Kraljevina Jugoslavija je imala karakteristike veće, neznatno ali veće, autoritarnosti nego je ona bila primjerice u Sovjetskoj Rusiji koja je tada već bila pod Staljinom.
- U razdoblju diktature je vojska dobila još veću ulogu u hijerarhiji represivnog aparata. Ona je bila oblikovana činjenicom da je na čelu vlade bio divizijski general. U tom je razdoblju vojna obavještajna služba svoj nadzor proširila i nad civilne upravno političke vlasti da bi ih se što čvršće držalo pod kontrolom.
- Vojska je korištena kao vanjski simbol sile i dodatno je pojačavala svoj brojnost na području Banske Hrvatske i Dalmacije, u vrijeme izbora.
- U vrijeme diktature i broj oružništva je podignuz za oko 4.000 pripadnika, koji su osobito u gradovima bili dodatni simbol autoriarne vlasti.

- Državni represivni aparat je dodatno oblikovan i osnažen zakonskim i institucionalnim novinama koji su činili splet kraljeve autoritarne vlasti i provođenja represije na terenu. To je bilo omogućeno zakonskim odredbama: Zakona o vrhovnoj kraljevoj vlasti, Zakonom o državnoj zaštiti te osnivanjem institucija Okružnih inspektorata i Suda za državnu zaštitu.
- Okružni inspektorati su bili izravno podređeni MUP-u iako su nominalno bili pomoćna tijela banskih uprava. Zadaća je bila dodatno nadzirati stanovbištvo, ali i rad upravno političkih vlasti u smislu još većeg jačanja „državne sigurnosti“. Ovi su inspektorati djelovali do 1934. godine.
- Najvažnija institucija diktature koja je ostala djelovati sve do kraja Kraljevine Jugoslavije je bio Državni sud za zaštitu države. Isprva, ovaj sud je, kao i svaki, bio podređen odlukama Vrhovnog suda, od 1932. na njegove presude više nije mogućnosti žalbe što neposredno pokazuje i jačanje diktature i u vremenu nakon uvođenja nametnutoga Ustava.
- Iako je u vremenu diktature, uslijed politike integralnog jugoslavenstva, bilo zabranjeno isticanje nacionalnih simbola, represija u tom smislu je bila usmjerena prema suzbijanju hrvatskih, ali ne i srpskih simbola. Tako hrvatska nacionalna društva nisu mogla djelovati dok je primjerice, Udruženje četnika s izrazitom srpskom nacionalnom ideologijom, djelovalo ravnopravno djelujući sa službenim represivnim aparatom.
- Policija je u razdoblju diktature također organizacijski poboljšana i otada su u gradovima sjedištima banovina uvedene Uprave policije. Policijske vlasti su bile dodatni osigurač državnog političkog režima provodeći nadzor i represiju nad stanovništvom. Najpoznatiji primjer okrutnoga provođenja represije u tom razdoblju je bio režim Janka Bedekovića kao šefa Uprave policije u Zagrebu od 1929. do 1932. godine.
- Represija države i otvoreno nasilje nad političkim neistomišeljnicima u razdoblju diktature je uzrokovalo njihov odgovor. Ekstremne metode koje su uključivale terorističke bombaške akcije su organizirali komunisti u zemlji i ustaško-domobranski pripadnici iz emigracije. Razina njihovih djelovanja je ukupnom režimu nanosila teške posljedice i predstavljale strah u nemogućnosti njihova sprečavanja.
- Atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića i njeova smrt 1934. godine je bio početak državne represije nad pripadnicima nacionalnih manjina, pogotovo Mađara (zbog navodne pomoći Mđarske ustaško-domobranskom pokretu) koji su u tom vremenu masovno protjerivani iz Kraljevine Jugoslavije.
- Sve ostale nacionalne manjine u razdoblju Kraljevine SHS / Jugoslavije, također su bili pod stalnom prismotrom i povremenim udarima državnog represivnog aparata. U prvom redu

se to odnosilo na nacionalne pripadnike poraženih strana u Prvom svjetskom ratu, Nijemce, Austrijance i Mađare. Stalnu kontrolu vlasti su također imali i Rusi, pogotovo pripadnici izbjegle carske vojske nakon ruske revolucije 1917. godine. Njihov je položaj bio poseban. Vladajući režim im je bio naklonjen zbbog osobnog afiniteta kralja Aleksandra. Činili su i posebne jedinice unutar monarhističkog oružništva, imali istaknuta mjesta u obavještajnoj službi koju su i razvijali prema vlastitim iskustvima, ali su istovremeno bili i nadzirani u slučaju pojave boljševizma koji se kod njih stalno očekivao.

- Pripadnici vjerskih manjina su također bili nadzirani, a otvoreno nasilje je provođeno pogotovo nad onim najmanjima. Pri ovome su najveću represiju trpjeli Nazareni koji su zbog odbijanja služenja vojnog roka toliko šikanirani da ih je gotovo nestalo.
- Židovi su trpjeli represivne mjere najviše posljednjih nekoliko godina Kraljevine u sklopu donošenja niza zakonskih odredbi kao razultata približavanja nacističkoj Njemačkoj. Nije bilo otvorene reprsije, ali se suptilnim pokazateljima, ispitivanjima, skupljanjem podataka, sprečavanjem poduzetništva ili obrazovanja dala naslutiti antisemitska politika.
- Nakon smrti kralja Aleksandra na čelo Kraljevine došlo je Namjesništvo u kojem je najvažniju ulogu imao predstavnik Karađorđevića, princ Pavle. U autokratski oblikovanoj državi promjena osobe na takvom položaju označila je i promjenu cijele države politike. Osobne razlike između Aleksandra i Pavla Karađorđevića uzrokovale su određene promjene u vanjskopolitičkoj, ali i unutarnjopolitičkom razvoju Kraljevine.
- Na unutarnjem planu došlo je do značajnog odmaka od čvrste diktature, ali tek na formalnoj razini. U biti je puno toga ostalo jednako. Tako je i dalje djelovao glavni oslonac diktature, Državni sud za zaštitu države, kao i ostalo zakonodavstvo diktature. Promjena se nagovijestila tek u laganom prihvaćanju hrvatskog pitanja koje je bilo istinski balast Kraljevine. Tradicija političkih odnosa ipak nije dopuštala njegovo skoro rješavanje. Upliv vojske u politiku je i dalje bio prisutan, štoviše vojska se prepoznala kao najvažniji osiguravatelj režima pa su kao takvi zagovarali daljnje provođenje politike čvrste ruke i represije prema svakom obliku opozicije.
- Na političkom planu se događaju promjene od svibnja 1935. i izbora za Narodnu Skupštinu od kada HSS potvrđuje svoj položaj najvažnijeg eksponenta hrvatskih interesa u Kraljevini. Od toga vremena i razvijanja djelovanja HSS-a na više razina (gospodarska, kulturna, dobrotvorna društva i stvaranje zaštinog pokreta) je uzrokovalo pojavu ravnoteže prema državnom represivnom aparatu. Preuzimanje vlasti na najnižim razinama, općinama, uz

istovremeno stvaranje obrambenih jedinica pružile se tek u ovom razdoblju primjetnu zaštitu od provođenja režimske represije od vremena nastanka države.

- Od 1935. do 1939. je i dalje dolazilo do najgorih primjera državne represije. Ubojstva seljaka u Sibinju i kod gradskog groblja u Slavonskom Brodu, žrtve na Sinjskoj alci ili žrtve u Omišu na Euharistijskom kongresu jasni su primjeri neupitne otvorene represije nad hrvatskim narodom. S druge strane sukob Hrvatske seljačke zaštite sa monarhističkim oružništvom 1935. i njihovo polvlačenje iz sela oko Virovitice 1937. slikovito je označilo novi trenutak ka potrebi rješavanja hrvatskog pitanja.
- Iako je vlast u Beogradu i dalje od nižih vlasti tražila neupitno slušanje i gušenje sve jačeg pokreta, s terena su sve češće dolazili odgovori da bi bilo kakva upotreba još jače represije samo dovela do eskalacije nasilja. U takvom ozračju, zbog kronično nepovoljnih unutarnjopolitičkih odnosa, nešto vansjkopolitičkih razloga (razlike princa pavla i Milana Stojadinović u odabiru saveznika), kao i osnobna namjera princa Pavla u rješavnju hrvatskog pitanja dovela je do vlade Dragiše Cvetkovića koja je s hrvatskim predstavnikom Vlatkom Mačekom napokon postigla doovor.
- Osnivanje Banovine Hrvatske bio je treći ključan trenutak u povijesti Kraljevine koji je imao utjecaja i na državni represivni aparat. Iako sporazumom o Banovini oružništvo (tada organizirano u posebnu Žandarmerijsu brigadu Banovine Hrvatske-spajanjem nekadašnjeg Savskog i Primorskog puka) i vojska nisu bili u djelokrugu hrvatskih vlasti, redarstvo je postalo izravno podređeno Zagrebu (naredba bila proglašena tek 8. ožujka 1941.). U takvim se uvjetima i oružništvo kojima je izravne naredbe izdavala lokalna politička vlast promijenilo način djelovanja. U mnogim je situacijama došlo i do promjene ljudstva u jedinicama, najviše u redarstvu, ponešto i u oružništvu te se od tog prestalo s otvorenim, organiziranim nasiljem represijom i pritiskom nad hrvatskim seljačkim pokretom, čije je djelovanje u bilo kakvom obliku dotada tumačeno kao protudržavno.
- Iako je državna represija prestala nad znatnim dijelom stanovištva Kraljevine represivni aparat je nastavio djelovati na sličan način, samo u drugom smjeru. Politički obračuni uz upotrebu represivnog aparata su nastvljeni protiv novih, starih neprijatelja države, ekstremne hrvatske desnice i komunista. U ovom razdoblju je došlo do pojačanog nadzora Roma i Židova.
- Hrvatska seljačka i građanska zaštita su legalizirane i postale su od 1939. službena pomoćna tijela policijskim i oružničkim vlastima. Pripadnici HSZ i HGZ su suidjelovali u istragama, održavanju reda po selima, nadziranju i ispitivanjima ljudi.

- Za razliku od redarstva i oružništva, vojska nije mijenjala svoju politiku i zadaće, a u vremenu Banovine Hrvatske bila je glavnim obavještjno represivni osloncem vladajeg režima u Beogradu. Novom civilnom političkom vodstvu se nije vjerovalo, nego je vojska pojačala svoju objavještajnu službu na njenim područjima. U glavni generalštab su tijekom ovog razdoblja i dalje dostavljana povjerljiva izvješća o HSS-u, HSZ i HGZ, manjinama i hrvatskom pitanju.
- Raslojavanje državnog represivnog aparata može se pratiti od uvođenja diktature kada je vojska pojačano počela nadzirati ostale diojelove državnog sustava. U razdoblju Banovine Hrvatske ta je kontrola došla do najviših razina, a vojne se vlasti nerijetko zahtjevale od Beograda smjene civilnih vlasti, uvođenje dodatnih vojnih jedinica i provođenje jake represije na području Hrvatske.
- Raslojavanje koje je preslikalo ukupno političko stanje cijele Kraljevine je obuhvatilo veći dio represivnog aparata, a u vremenu izbijanja Drugog svjetskog rata je dosegnulo vrhunac. Travanjski rat je tako prošao u nizu konfuznosti koji su bili rezultat višegodišnje državne represije, nepovjerenja u hrvatske komponente u vojsci, oružništvu i redarstvu, zastarjelost vojnih doktrina preostalih iz Prvog svjetskog rata. Rezultirao je potpunim raspadom obrane koja je usisala najveći dio proračuna Kraljevine (pojedinih godina je na MUP i Ministarstvo vojske odlazilo oko 50% ukupnog državnog proračuna).
- Organizacijski temelji redarstva i oružništva stvorenih u vrijeme Banovine Hrvatske postali su prednikom novog redarstva i oružništva Nezavisne Države Hrvatske.

PRILOZI

POPIS ORUŽNIČKIH POSTAJA PREMA VODOVIMA, ČETAMA I BRIGADAMA (1919.-1925.)

Redni broj	Broj i garnizon				Naziv postaje
	brigade	bataljuna	čete	voda	
1	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Zagreb
2	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Vrapče
3	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Podsused
4	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Zaprešić
5	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Markuševec
6	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Brezovica
7	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Sesvete
8	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Lužnica
9	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Donja Stubica
10	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Bistra
11	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Marija Bistrica
12	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Sv. Ivan Zelina
13	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Kašina
14	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	Sv. Duh
15	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Sisak
16	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Turić
17	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Martinovka ves
18	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Letovanić
19	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Lekenik
20	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Sisačka ?
21	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Velika Gorica
22	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Kravarsko
23	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Orle
24	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Odra
25	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Novo Čiče
26	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Dugo Selo
27	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Brckovljani
28	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Rugvica
29	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Posavski Bregi
30	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	2. Sisak	Topolje
31	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	3. Jastrebarsko	Jastrebarsko
32	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	3. Jastrebarsko	Zdenčina
33	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	3. Jastrebarsko	Krašić
34	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	3. Jastrebarsko	Kostanjevac
35	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	3. Jastrebarsko	Kalje
36	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	3. Jastrebarsko	Soč???

37	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	3. Jastrebarsko	Samobor
38	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	3. Jastrebarsko	Rakov potok
39	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	3. Jastrebarsko	???
40	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	3. Jastrebarsko	Bregana
41	IV. Zagreb	1. Zagreb	1. Zagreb	3. Jastrebarsko	Sv. Nedelja
42	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Petrinja
43	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Sunja
44	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Bijelnik?
45	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Gora
46	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Blinski kut
47	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Glina
48	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Gornji Klasnić
49	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Kraljevčani
50	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Malo Gradac
51	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Oblaj
52	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Stankovac
53	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Brezovo polje
54	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Vrgin most
55	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Topusko
56	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	1. Petrinja	Bović
57	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Karlovac
58	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Dugaresa
59	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Ozalj
60	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Ozaljsko polje
61	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Mali Modrušpotok
62	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Draganić
63	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Šišljanić
64	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Rubnik
65	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Pisarovina
66	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Lasina
67	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Pokupsko
68	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Vrginmost
69	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Topusko
70	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Perna
71	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	2. Karlovac	Bović
72	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	3. Kostajnica	Kostajnica
73	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	3. Kostajnica	Mečerani?
74	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	3. Kostajnica	Crkveni Bok
75	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	3. Kostajnica	Dubica

76	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	3. Kostajnica	S???
77	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	3. Kostajnica	Dvor
78	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	3. Kostajnica	Rujevac
79	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	3. Kostajnica	Divuša
80	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	3. Kostajnica	Zirovac
81	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	3. Kostajnica	Zrin
82	IV. Zagreb	1. Zagreb	2. Petrinja	3. Kostajnica	Sunja
83	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Bjelovar
84	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Rača
85	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Ivanjska
86	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Kapela
87	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Veliko Trojstvo
88	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Velika Pisanica
89	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Farkaševac
90	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Grubišno polje
91	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Veliki Grđevac
92	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Ivanovoselo
93	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Velika Peratovica
94	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Đakovica
95	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Velika ???
96	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Zrinska
97	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	1. Bjelovar	Sandrovac
98	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	Koprivnica
99	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	Gola
100	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	Sokolovac
101	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	P???
102	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	Drnje
103	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	?
104	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	?
105	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	?
106	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	Đurđevac
107	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	Pitomača
108	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	Virje
109	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	Molve
110	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	Fernardinovac
111	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	Gitalevo
112	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	2. Koprivnica	Ždala
113	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	4. Križevci	Križevci
114	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	4. Križevci	Sv. Ivan Žabno
115	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	4. Križevci	Vrbovec
116	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	4. Križevci	Veliki Raven?
117	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	4. Križevci	Sv. Petar

118	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	3. Garešnica	Garešnica
119	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	3. Garešnica	Hercegovac
120	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	3. Garešnica	Vukovje
121	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	3. Garešnica	Berek
122	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	3. Garešnica	Kutina
123	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	3. Garešnica	Popovača
124	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	3. Garešnica	Stružec
125	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	3. Garešnica	Mikleuška
126	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	3. Garešnica	Čazma
127	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	3. Garešnica	Križ
128	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	4. Križevci	Ivanić grad
129	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	4. Križevci	Kloštar
130	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	4. Križevci	Dubrava
131	IV. Zagreb	1. Zagreb	3. Bjelovar	3. Garešnica	Štefanje
132	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	1. Varaždin	Varaždin
133	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	1. Varaždin	Vinica
134	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	1. Varaždin	?
135	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	1. Varaždin	Ivanci
136	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	1. Varaždin	Bedna
137	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	1. Varaždin	Maruševec
138	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	1. Varaždin	Lepoglava
139	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	1. Varaždin	Novi Marof
140	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	1. Varaždin	Gornja Rijeka
141	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	1. Varaždin	Varaždinske Toplice
142	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	1. Varaždin	Breznički Hum ?
143	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	2. Čakovec	Macinec
144	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	2. Čakovec	Štrigovo
145	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	2. Čakovec	Mursko Središče
146	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	2. Čakovec	Prelog
147	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	2. Čakovec	Dekanovec
148	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	2. Čakovec	Donja Dubrava
149	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	2. Čakovec	Ludbreg
150	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	2. Čakovec	Mali Bukovec
151	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	2. Čakovec	Legrad
152	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	2. Čakovec	Đelekovac
153	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	2. Čakovec	Goričan
154	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	2. Čakovec	?
155	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Krapina
156	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Začretje
157	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Zabok
158	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Zlatar

159	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Zajezda
160	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Mihovljan
161	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Donja Konščina
162	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Pregrada
163	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Desinić
164	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Humski Brod
165	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Krapinske Toplice
166	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Kranjec
167	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Dubravica
168	IV. Zagreb	1. Zagreb	4. Varaždin	3. Krapina	Sela
169	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Osijek
170	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Valpovo
171	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Čepin
172	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Bizovac
173	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Petrijevci
174	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Vladislavci
175	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Tenje
176	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Bijelo polje
177	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Dalj
178	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Đakovo
179	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Semeljci
180	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Vuka
181	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Drenje
182	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Levanjska varoš
183	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Trnava
184	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Vrpolje
185	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	1. Osijek	Gorjan
186	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	2. Našice	Našice
187	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	2. Našice	Koška
188	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	2. Našice	Poganovci
189	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	2. Našice	Podgorač
190	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	2. Našice	Sušane - Đurđenovac
191	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	2. Našice	Orahovica
192	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	2. Našice	Klokočevci
193	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	2. Našice	Crnac
194	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	2. Našice	Bare
195	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	3. Donji Miholjac	Donji Miholjac
196	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	3. Donji Miholjac	Podravska Moslavina
197	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	3. Donji Miholjac	Čađavica
198	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	3. Donji Miholjac	Šljivoševci
199	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	3. Donji Miholjac	Kapelna?
200	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	3. Donji Miholjac	Valpovo
201	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	3. Donji Miholjac	Belišće
202	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	3. Donji Miholjac	Petrijevci
203	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	3. Donji Miholjac	Bizovac

204	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	Brezino polje
205	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	Vukosavljevica
206	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	Gradina
207	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	Suhopolje
208	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	Pivnica
209	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	?
210	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	Slatina
211	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	Sopje
212	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	Voćin
213	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	Drenovac Slatinski
214	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	Ćeralije
215	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	Mikleuš ?
216	IV. Zagreb	2. Osijek	1. Osijek	4. Virovitica	Mikleuš, kriv.??
217	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Požega
218	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Pleternica
219	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Ruševo
220	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Ljeskovica
221	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Kutjevo
222	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Vetovo
223	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Biškupci
224	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Vilićselo
225	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Pakrac
226	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Čaglić
227	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Kukunjevac
228	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Gaj
229	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Badljevina
230	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Buč
231	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Bučko Kamensko
232	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Lipik
233	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	1. Požega	Badljevina
234	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Brod
235	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Sibinj
236	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Orihovac
237	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Bebrina
238	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Garčin
239	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Andrijevci
240	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Klakar
241	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Nova Gradiška
242	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Okučani
243	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Stara Gradiška
244	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Baćindol
245	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Staro Petrovo Selo
246	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Nova Kapela
247	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	Štivica
248	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	2. Brod n/S	?

249	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Daruvar
250	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Blagodarovac
251	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Veliki Bastaji
252	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Đulavec
253	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Novska
254	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Jasenovac
255	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Krapje
256	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Lipovljani
257	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Banova Jaruga
258	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Gornji Rajić
259	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Pakrac
260	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	?
261	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Kukunjevac
262	IV. Zagreb	2. Osijek	2. Požega	3. Daruvar	Lipik
263	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	1. Mitrovica	Mitrovica
264	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	1. Mitrovica	Rača Srijemska
265	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	1. Mitrovica	Martinci
266	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	1. Mitrovica	Kuzmin
267	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	1. Mitrovica	Čazma
268	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	1. Mitrovica	Grgurevci
269	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	1. Mitrovica	Šašinci
270	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	1. Mitrovica	Hrtkovci
271	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	3. Ruma	Ruma
272	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	3. Ruma	Inđija
273	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	3. Ruma	Dobrinci
274	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	3. Ruma	Subotište
275	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	3. Ruma	Grabovci
276	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	3. Ruma	Klenak
277	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	3. Ruma	Nikinci
278	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	2. Zemun	Zemun
279	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	2. Zemun	Beljevci
280	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	2. Zemun	Kupinovo
281	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	2. Zemun	Ašanja
282	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	2. Zemun	Karlovčić
283	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	2. Zemun	Šumanovci
284	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	2. Zemun	Dodanovci
285	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	4. Stara Pazova	Bežanija
286	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	4. Stara Pazova	Surčin
287	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	4. Stara Pazova	Odrež
288	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	4. Stara Pazova	Bečmen
289	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	4. Stara Pazova	Stara Pazova
290	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	4. Stara Pazova	Karlovci
291	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	4. Stara Pazova	Stari Banovci
292	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	2. Zemun	Golubinci
293	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	2. Zemun	Novi Karlovci

294	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	2. Zemun	Krčedin
295	IV. Zagreb	2. Osijek	3. Mitrovica	2. Zemun	Stari Slankamen
296	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Vukovar
297	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Opatovac
298	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Negoslavci
299	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Nuštar
300	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Markušica
301	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Bobota
302	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Bršadin
303	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Ilok
304	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Sot
305	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Neštin
306	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Susek
307	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Čerević
308	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Erdević
309	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Irig
310	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Majdan Vrdnik
311	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Kamenica
312	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	1. Vukovar	Krušedol
313	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Banovci
314	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Nijemci
315	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Otok
316	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Privlaka
317	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Cerna
318	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Stari Mikanovci
319	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Županja
320	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Babina Greda
321	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Drenovci
322	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Rajevo Selo
323	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Šid
324	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Tovarnik
325	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Lipovac
326	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Morović
327	IV. Zagreb	2. Osijek	4. Vukovar	2. Vinkovci	Jamena
328	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	1. Sušak	Sušak
329	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	1. Sušak	Čavle
330	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	1. Sušak	Jelenje
331	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	1. Sušak	Kastav
332	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	1. Sušak	Sveti Matej
333	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	1. Sušak	Hreljin
334	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	1. Sušak	Kraljevica
335	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	1. Sušak	Bakar
336	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	1. Sušak	Crikvenica

337	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	1. Sušak	Novi
338	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	2. Krk	Krk
339	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	2. Krk	Baška Nova
340	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	2. Krk	Aleksandrovo
341	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	2. Krk	Vrbnik
342	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	2. Krk	Dobrinj
343	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	2. Krk	Omišalj
344	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	2. Krk	Malinska
345	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	3. Senj	Senj
346	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	3. Senj	Sveti Juraj
347	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	3. Senj	Jablanac
348	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	3. Senj	Karlobag
349	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	3. Senj	Lukovo šugarje
350	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	3. Senj	Rab
351	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	3. Senj	Lopar
352	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	3. Senj	Pag
353	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	3. Senj	Novalja
354	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	3. Senj	Povljana
355	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	3. Senj	Crikvenica
356	IV. Zagreb	3. Sušak	1. Sušak	3. Senj	Novi
357	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	1. Ogulin	Ogulin
358	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	1. Ogulin	Tounj
359	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	1. Ogulin	Generalski stol
360	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	1. Ogulin	Jasenak
361	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	1. Ogulin	Drežnica
362	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	1. Ogulin	Modruš
363	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	1. Ogulin	Plaški
364	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	1. Ogulin	Saborsko
365	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	1. Ogulin	Josipovdol
366	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	1. Ogulin	Ganirje
367	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Slunj
368	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Cetingrad
369	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Veljun
370	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Cvijanović brdo
371	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Primišlje
372	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Drežnik
373	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Nova Kršlja
374	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Vojnić
375	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Krnjak
376	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Vukmanić
377	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Barilović
378	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Perjasica
379	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	2. Slunj	Krstinja
380	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Delnice

381	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Brodske Moravice
382	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Mrkopalj
383	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Fužine
384	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Mrzla vodica
385	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Skrad
386	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Vrbovsko
387	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Bosiljevo
388	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Severin na Kupi
389	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Ravna Gora
390	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Čabar
391	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Gerovo
392	IV. Zagreb	3. Sušak	2. Ogulin	3. Delnice	Prezid
393	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	1. Gospić	Gospić
394	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	1. Gospić	Široka Kula
395	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	1. Gospić	Vrbac?
396	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	1. Gospić	Medak
397	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	1. Gospić	Brušani
398	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	1. Gospić	Perušić
399	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	1. Gospić	Janjče
400	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	1. Gospić	Kosinj
401	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	1. Gospić	Pazarište
402	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	1. Gospić	Krasno
403	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Gračac
404	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Lovinac
405	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Gornja Ploča
406	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Bruvno
407	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Velika Popina
408	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Cerovci
409	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Zrmanja Vrelo
410	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Udbina
411	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Podlapac
412	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Klapavica
413	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Donji Lapac
414	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Neblju?
415	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Doljane
416	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Srb
417	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	2. Gračac	Tiškovac
418	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Otočac
419	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Sinac
420	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Vrhovine
421	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Dabar
422	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Brlog
423	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Vratnik
424	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Korenica
425	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Plitvička jezera

426	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Liško Petrovo Selo
427	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Zavalje
428	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Pećani
429	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Bunić
430	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Brinje
431	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Jezerane
432	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Letinac
433	IV. Zagreb	3. Sušak	3. Gospić	3. Otočac	Škare
434	VI. Split		1. Split	1. Split	Split
435	VI. Split		1. Split	1. Split	Solin
436	VI. Split		1. Split	1. Split	Klis
437	VI. Split		1. Split	1. Split	Kaštel Stari
438	VI. Split		1. Split	1. Split	Grohote
439	VI. Split		1. Split	1. Split	Trogir
440	VI. Split		1. Split	1. Split	Marina
441	VI. Split		1. Split	1. Split	Omiš
442	VI. Split		1. Split	1. Split	Zadvarje
443	VI. Split		1. Split	1. Split	Katuni
444	VI. Split		1. Split	1. Split	Srinjine
445	VI. Split		1. Split	1. Split	Dugopolje
446	VI. Split		1. Split	2. Sinj	Sinj
447	VI. Split		1. Split	2. Sinj	Han?
448	VI. Split		1. Split	2. Sinj	Trilj
449	VI. Split		1. Split	2. Sinj	Uglanje
450	VI. Split		1. Split	2. Sinj	???
451	VI. Split		1. Split	2. Sinj	Dicmo
452	VI. Split		1. Split	2. Sinj	Ribarić
453	VI. Split		1. Split	2. Sinj	Vrlika
454	VI. Split		1. Split	2. Sinj	Kijevo
455	VI. Split		1. Split	3. Trogir	Trogir
456	VI. Split		1. Split	3. Trogir	Kaštel Stari
457	VI. Split		1. Split	3. Trogir	Grohote
458	VI. Split		1. Split	3. Trogir	Marina
459	VI. Split		1. Split	3. Trogir	Lećevica
460	VI. Split		1. Split	3. Trogir	Prgomet
461	VI. Split		2. Makarska	2. Supetar	Supetar
462	VI. Split		2. Makarska	2. Supetar	Milna
463	VI. Split		2. Makarska	2. Supetar	Bol
464	VI. Split		2. Makarska	2. Supetar	Selca
465	VI. Split		2. Makarska	2. Supetar	Pučišće
466	VI. Split		2. Makarska	2. Supetar	Nerežišća
467	VI. Split		2. Makarska	3. Imotski	Imotski
468	VI. Split		2. Makarska	3. Imotski	Studenci
469	VI. Split		2. Makarska	3. Imotski	Lovreć
470	VI. Split		2. Makarska	3. Imotski	Zagvozd

471	VI. Split		2. Makarska	3. Imotski	Slivno
472	VI. Split		2. Makarska	3. Imotski	Rašćane
473	VI. Split		2. Makarska	1. Makarska	Makarska
474	VI. Split		2. Makarska	1. Makarska	Prelo
475	VI. Split		2. Makarska	1. Makarska	Igrane
476	VI. Split		2. Makarska	1. Makarska	Gradac
477	VI. Split		2. Makarska	1. Makarska	Vrgorac
478	VI. Split		2. Makarska	1. Makarska	Kozica
479	VI. Split		2. Makarska	1. Makarska	Poljica
480	VI. Split		2. Makarska	4. Hvar	Hvar
481	VI. Split		2. Makarska	4. Hvar	??
482	VI. Split		2. Makarska	4. Hvar	Komiža
483	VI. Split		2. Makarska	4. Hvar	Satrigrad
484	VI. Split		2. Makarska	4. Hvar	Jelsa
485	VI. Split		2. Makarska	4. Hvar	Bogomolje
486	VI. Split		2. Makarska	4. Hvar	Sućuraj
487	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Dubrovnik
488	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Gruž
489	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Zaton
490	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Orašac
491	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Trsteno
492	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Mlini
493	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Šipan
494	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Cavtat
495	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Stravča
496	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Gruda
497	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Mrcine?
498	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Pločice?
499	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Ston
500	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Slano
501	VI. Split		3. Dubrovnik	1. Dubrovnik	Ošlje
502	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Erceg Novi
503	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Zelenika
504	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Kameno
505	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Kamenari ?
506	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Bakoči
507	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Peraot
508	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Risan
509	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Ubli
510	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Crkvice

511	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Grkovac
512	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Orahovica
513	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Babunci
514	VI. Split		4. Erceg Novi, kasnije Kotor	3. Erceg Novi	Radović
515	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Kotor
516	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Tivat
517	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Perast
518	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Radović
519	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Ježević
520	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Bratešić
521	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Babunci
522	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Risan
523	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Budva
524	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Grkavac
525	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Pobori
526	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Crkvice
527	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Sveti Stefn

528	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Dragalj
529	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Petrovac
530	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Sutomore
531	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Tivat, POMORSKI ARSENAL
532	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Stolivo
533	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Dobrota
534	VI. Split		5. Kotor, ali zapravo 4. Kotor	1. Kotor	Lovćen
536	VI. Split		Kotor	Risan (samo privremeno)	Risan
537	VI. Split		Kotor	Risan (samo privremeno)	Perast
538	VI. Split		Kotor	Risan (samo privremeno)	Ježević
539	VI. Split		Kotor	Risan (samo privremeno)	Grkvac
540	VI. Split		Kotor	Risan (samo privremeno)	Crkvice
541	VI. Split		Kotor	Risan (samo privremeno)	Ubli
542	VI. Split		Kotor	Risan (samo privremeno)	Dragalj
543	VI. Split		Kotor	Budva	Budva
544	VI. Split		Kotor	Budva	Bratešić
545	VI. Split		Kotor	Budva	Pobori
546	VI. Split		Kotor	Budva	Petrovac
547	VI. Split		Kotor	Budva	Suvomore
548	VI. Split		Kotor	Budva	?
549	VI. Split		Kotor	Budva	Sveti Stefan
550	VI. Split		5. Šibenik	1. Šibenik	Šibenik
551	VI. Split		5. Šibenik	1. Šibenik	Vrpolje
552	VI. Split		5. Šibenik	1. Šibenik	Primošten

553	VI. Split		5. Šibenik	1. Šibenik	Konjevrate
554	VI. Split		5. Šibenik	1. Šibenik	Zlarin
555	VI. Split		5. Šibenik	1. Šibenik	Vodice
556	VI. Split		5. Šibenik	1. Šibenik	Tijesno
557	VI. Split		5. Šibenik	1. Šibenik	Skradin
558	VI. Split		5. Šibenik	1. Šibenik	Rupe
559	VI. Split		5. Šibenik	1. Šibenik	Đeverske
560	VI. Split		5. Šibenik	1. Šibenik	Čista mala
561	VI. Split		5. Šibenik	2. Drniš	Drniš
562	VI. Split		5. Šibenik	2. Drniš	Siverić
563	VI. Split		5. Šibenik	2. Drniš	Kričke
564	VI. Split		5. Šibenik	2. Drniš	Unešić
565	VI. Split		5. Šibenik	2. Drniš	Siratovci
566	VI. Split		5. Šibenik	2. Drniš	Razvođe
567	VI. Split		5. Šibenik	2. Drniš	Ružić
568	VI. Split		5. Šibenik	3. Knin	Knin
569	VI. Split		5. Šibenik	3. Knin	Radučić
570	VI. Split		5. Šibenik	3. Knin	Pađene
571	VI. Split		5. Šibenik	3. Knin	Plavno
572	VI. Split		5. Šibenik	3. Knin	Strmnica
573	VI. Split		5. Šibenik	3. Knin	Polača
574	VI. Split		5. Šibenik	3. Knin	Kosovo
575	VI. Split		5. Šibenik	3. Knin	Oklaj
576	VI. Split		6. Benkovac	1. Benkovac	Benkovac
577	VI. Split		6. Benkovac	1. Benkovac	Nadin
578	VI. Split		6. Benkovac	1. Benkovac	Polača
579	VI. Split		6. Benkovac	1. Benkovac	Pristeg
580	VI. Split		6. Benkovac	1. Benkovac	Bruška
581	VI. Split		6. Benkovac	1. Benkovac	Karin
582	VI. Split		6. Benkovac	1. Benkovac	Kistanje
583	VI. Split		6. Benkovac	1. Benkovac	Kalašanj
584	VI. Split		6. Benkovac	1. Benkovac	Lišane ostrovičke
585	VI. Split		6. Benkovac	2. Brač	Pag
586	VI. Split		6. Benkovac	2. Brač	Novalja
587	VI. Split		6. Benkovac	2. Brač	Silba
588	VI. Split		6. Benkovac	2. Brač	Nin
589	VI. Split		6. Benkovac	2. Brač	Mulat?
590	VI. Split		6. Benkovac	2. Brač	Diklo
591	VI. Split		6. Benkovac	2. Brač	Rab
592	VI. Split		6. Benkovac	2. Brač	Ražance
593	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Biograd
594	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Sukošan

595	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Zemunik
596	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Smilčić
597	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Novigrad
598	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Murvica
599	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Polešnik
600	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Posedarje
601	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Pašman
602	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Sali
603	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Iž Velika
604	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Gorica
605	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Pakoštane
606	VI. Split		6. Benkovac	3. Biograd na Moru	Preko
607	VI. Split		6. Benkovac	4. Obrovac	Obrovac
608	VI. Split		6. Benkovac	4. Obrovac	Stari Grad
609	VI. Split		6. Benkovac	4. Obrovac	Podirač?
610	VI. Split		6. Benkovac	4. Obrovac	Bilišane
611	VI. Split		6. Benkovac	4. Obrovac	Krupa
612	VI. Split		6. Benkovac	4. Obrovac	Zelengrad
613	VI. Split		6. Benkovac	4. Obrovac	Žegar
614	VI. Split		6. Benkovac	4. Obrovac	Ervenik

POPIS ORUŽNIČKIH POSTAJA PREMA VODOVIMA I ČETAMA PREMA PUKOVNIJAMA (1926.-1941.)

Žandarmerijska brigada Banovine Hrvatske				
Redni broj	Žandarmerijski puk	Naziv i sjedište oružničke		Sjedište stalnih žandarmerijskih stanica
		čete	voda	
1	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Zagrebački žandarmerijski vod Zagreb	Šestine
2	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Zagrebački žandarmerijski vod Zagreb	Kustošija

3	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Zagrebački žandarmerijski vod Zagreb	Zaprešić
4	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Zagrebački žandarmerijski vod Zagreb	Sesvete
5	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Zagrebački žandarmerijski vod Zagreb	Donja Stubica
6	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Zagrebački žandarmerijski vod Zagreb	Marija Bistrica
7	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Zagrebački žandarmerijski vod Zagreb	Bistra
8	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Zagrebački žandarmerijski vod Zagreb	Sveti Ivan Zelina
9	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Zagrebački žandarmerijski vod Zagreb	Kašina
10	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Zagrebački žandarmerijski vod Zagreb	Dugo Selo
11	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Zagrebački žandarmerijski vod Zagreb	Vrckovljani
12	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Zagrebački žandarmerijski vod Zagreb	Posavski Bregi
13	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Jastrebarski žandarmerijski vod Jastrebarsko	Jstrebarsko
14	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Jastrebarski žandarmerijski vod Jastrebarsko	Krašić
15	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Jastrebarski žandarmerijski vod Jastrebarsko	Kostanjevac
16	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Jastrebarski žandarmerijski vod Jastrebarsko	Kalje
17	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Jastrebarski žandarmerijski vod Jastrebarsko	Zdenčina
18	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Jastrebarski žandarmerijski vod Jastrebarsko	Samobor
19	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Jastrebarski žandarmerijski vod Jastrebarsko	Rakov Potok
20	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Jastrebarski žandarmerijski vod Jastrebarsko	Brezovica
21	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Kutinski žandarmerijski vod Kutina	Kutina
22	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa -	Kutinski žandarmerijski vod Kutina	Popovača

		Zagreb		
23	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Kutinski žandarmerijski vod Kutina	Čazma
24	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Kutinski žandarmerijski vod Kutina	Križ
25	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Kutinski žandarmerijski vod Kutina	Kloštar Ivanić
26	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Kutinski žandarmerijski vod Kutina	Garešnica
27	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Kutinski žandarmerijski vod Kutina	Hercegovac
28	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Kutinski žandarmerijski vod Kutina	Vukovje
29	Savski	Zagrebačka žandarmerijska četa - Zagreb	Kutinski žandarmerijski vod Kutina	Berek
30	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Ogulinski žandarmerijski vod Ogulin	Ogulin
31	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Ogulinski žandarmerijski vod Ogulin	Drežnica
32	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Ogulinski žandarmerijski vod Ogulin	Generalski Stol
33	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Ogulinski žandarmerijski vod Ogulin	Jasenak
34	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Ogulinski žandarmerijski vod Ogulin	Josipdol
35	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Ogulinski žandarmerijski vod Ogulin	Modruš
36	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Ogulinski žandarmerijski vod Ogulin	Tounj - Zdenac
37	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Ogulinski žandarmerijski vod Ogulin	Plaški
38	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Ogulinski žandarmerijski vod Ogulin	Lička Jasenica
39	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Slunjski žandarmerijski vod Slunj	Slunj
40	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Slunjski žandarmerijski vod Slunj	Cetingrad
41	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Slunjski žandarmerijski vod Slunj	Veljun
42	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Slunjski žandarmerijski vod Slunj	Primišlje

43	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Slunjski žandarmerijski vod Slunj	Rakovica
44	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Slunjski žandarmerijski vod Slunj	Nova Kršnja
45	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Slunjski žandarmerijski vod Slunj	Vojnić
46	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Slunjski žandarmerijski vod Slunj	Krnjak
47	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Slunjski žandarmerijski vod Slunj	Krstinja
48	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Slunjski žandarmerijski vod Slunj	Vukmanić
49	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Slunjski žandarmerijski vod Slunj	Perjasica
50	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Delnički žandarmerijski vod Delnice	Delnice
51	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Delnički žandarmerijski vod Delnice	Brod Moravice
52	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Delnički žandarmerijski vod Delnice	Fužine
53	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Delnički žandarmerijski vod Delnice	Mrkopalj
54	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Delnički žandarmerijski vod Delnice	Vrbovsko
55	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Delnički žandarmerijski vod Delnice	Bosiljevo
56	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Delnički žandarmerijski vod Delnice	Srpske Moravice
57	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Delnički žandarmerijski vod Delnice	Severin na Kupi
58	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Delnički žandarmerijski vod Delnice	Čabar
59	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Delnički žandarmerijski vod Delnice	Gerovo
60	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Delnički žandarmerijski vod Delnice	Draga
61	Savski	Ogulinska žandarmerijska četa - Ogulin	Delnički žandarmerijski vod Delnice	Osilnica
62	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Sušački žandarmerijski vod Sušak	Sušak
63	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Sušački žandarmerijski vod Sušak	Kraljevica
64	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Sušački žandarmerijski vod Sušak	Krasica

65	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Sušački žandarmerijski vod Sušak	Čavle
66	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Sušački žandarmerijski vod Sušak	Jelenje
67	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Sušački žandarmerijski vod Sušak	Kastav
68	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Sušački žandarmerijski vod Sušak	Sveti Matej
69	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Sušački žandarmerijski vod Sušak	Crikvenica
70	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Senjski žandarmerijski vod Senj	Senj
71	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Senjski žandarmerijski vod Senj	Sveti Juraj
72	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Senjski žandarmerijski vod Senj	Jablanac
73	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Senjski žandarmerijski vod Senj	Rab
74	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Senjski žandarmerijski vod Senj	Pag
75	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Senjski žandarmerijski vod Senj	Novalja
76	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Senjski žandarmerijski vod Senj	Novi
77	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Senjski žandarmerijski vod Senj	Ledenice
78	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Krkski žandarmerijskih vod Krk	Krk
79	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Krkski žandarmerijskih vod Krk	Aleksandrovo
80	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Krkski žandarmerijskih vod Krk	Baška Nova
81	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Krkski žandarmerijskih vod Krk	Vrbnik
82	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Krkski žandarmerijskih vod Krk	Dobrinj
83	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Krkski žandarmerijskih vod Krk	Omišalj
84	Savski	Sušačka žandarmerijska četa Sušak	Krkski žandarmerijskih vod Krk	Malinska
85	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gospićki žandarmerijski vod Gospić	Gospić
86	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gospićki žandarmerijski vod Gospić	Široka Kula

87	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gospićki žandarmerijski vod Gospić	Medak
88	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gospićki žandarmerijski vod Gospić	Brušane
89	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gospićki žandarmerijski vod Gospić	Perušić
90	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gospićki žandarmerijski vod Gospić	Janjče
91	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gospićki žandarmerijski vod Gospić	Kosinj
92	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gospićki žandarmerijski vod Gospić	Pazarište
93	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gospićki žandarmerijski vod Gospić	Podlapac
94	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gospićki žandarmerijski vod Gospić	Bunić
95	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gospićki žandarmerijski vod Gospić	Korenica
96	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gospićki žandarmerijski vod Gospić	Karlobag
97	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gračački žandarmerijski vod Gračac	Gračac
98	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gračački žandarmerijski vod Gračac	Lozinac
99	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gračački žandarmerijski vod Gračac	Gornja Ploća
100	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gračački žandarmerijski vod Gračac	Bruvno
101	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gračački žandarmerijski vod Gračac	Otrić
102	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gračački žandarmerijski vod Gračac	Zrmanja Vrelo
103	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gračački žandarmerijski vod Gračac	Udbina
104	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gračački žandarmerijski vod Gračac	Donji Lapac
105	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gračački žandarmerijski vod Gračac	Nebljusi
106	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gračački žandarmerijski vod Gračac	Doljani

107	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Gračački žandarmerijski vod Gračac	Srb
108	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Otočački žandarmerijski vod Otočac	Otočac
109	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Otočački žandarmerijski vod Otočac	Donji Sinac
110	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Otočački žandarmerijski vod Otočac	Vrhovine
111	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Otočački žandarmerijski vod Otočac	Dabar
112	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Otočački žandarmerijski vod Otočac	Brlog
113	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Otočački žandarmerijski vod Otočac	Vratnik
114	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Otočački žandarmerijski vod Otočac	Plitivička Jezera
115	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Otočački žandarmerijski vod Otočac	Brinje
116	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Otočački žandarmerijski vod Otočac	Jezerane
117	Savski	Gospićka žandarmerijska četa Gospić	Otočački žandarmerijski vod Otočac	Krasno
118	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Petrinja
119	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Bijelnik
120	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Gora
121	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Glina
122	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Gornji Klasnić
123	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Kraljevčani
124	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Mali Gradac
125	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Obljaj
126	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Vrginmost
127	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Topusko
128	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Bović

129	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Kostajnica
130	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Petrinjski žandamerijski vod	Mečenčani
131	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Karlovački žandarmerijski vod Karlovac	Karlovac
132	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Karlovački žandarmerijski vod Karlovac	Duga Resa
133	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Karlovački žandarmerijski vod Karlovac	Mahično
134	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Karlovački žandarmerijski vod Karlovac	Netretić
135	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Karlovački žandarmerijski vod Karlovac	Draganić
136	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Karlovački žandarmerijski vod Karlovac	Jurovski Brod
137	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Karlovački žandarmerijski vod Karlovac	Pisarovina
138	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Karlovački žandarmerijski vod Karlovac	Lasinja
139	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Karlovački žandarmerijski vod Karlovac	Pokupsko
140	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Karlovački žandarmerijski vod Karlovac	Barilović
141	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Sisački žandarmerijski vod Sisak	Sisak
142	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Sisački žandarmerijski vod Sisak	Letovanić
143	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Sisački žandarmerijski vod Sisak	Lekenik
144	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Sisački žandarmerijski vod Sisak	Gušće
145	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Sisački žandarmerijski vod Sisak	Velika Gorica
146	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Sisački žandarmerijski vod Sisak	Odra
147	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Sisački žandarmerijski vod Sisak	Sunja
148	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Sisački žandarmerijski vod Sisak	Dubica

149	Savski	Petrinjska žandarmerijska četa Petrinja	Sisački žandarmerijski vod Sisak	Crkveni Bok
150	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Brodski žandarmerijski vod	Slavonski Brod
151	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Brodski žandarmerijski vod	Andrijevci
152	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Brodski žandarmerijski vod	Garčin
153	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Brodski žandarmerijski vod	Sibinj
154	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Brodski žandarmerijski vod	Oriovac
155	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Brodski žandarmerijski vod	Nova Kapela
156	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Brodski žandarmerijski vod	Staro Petrovo Selo
157	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Brodski žandarmerijski vod	Nova Gradiška
158	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Brodski žandarmerijski vod	Okučani
159	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Brodski žandarmerijski vod	Stara Gradiška
160	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Brodski žandarmerijski vod	Rajić
161	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Pakrački žandarmerijski vod Pakrac	Daruvar
162	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Pakrački žandarmerijski vod Pakrac	Miokovićevo
163	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Pakrački žandarmerijski vod Pakrac	Uljanik
164	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Pakrački žandarmerijski vod Pakrac	Pakrac
165	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Pakrački žandarmerijski vod Pakrac	Čaglić
166	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Pakrački žandarmerijski vod Pakrac	Kukunjevac
167	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Pakrački žandarmerijski vod Pakrac	Lipovljani
168	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Pakrački žandarmerijski vod Pakrac	Novska
169	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Pakrački žandarmerijski vod Pakrac	Jasenovac
170	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Pakrački žandarmerijski vod Pakrac	Kamenska

171	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Derventski žandarmerijski vod Derventa	Derventa
172	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Derventski žandarmerijski vod Derventa	Bosanski Brod
173	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Derventski žandarmerijski vod Derventa	Donji Klakar
174	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Derventski žandarmerijski vod Derventa	Podnovlje
175	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Derventski žandarmerijski vod Derventa	Bosanski Kobaš
176	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Derventski žandarmerijski vod Derventa	Lupljanica
177	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Derventski žandarmerijski vod Derventa	Gradačac
178	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Derventski žandarmerijski vod Derventa	Modriča
179	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Derventski žandarmerijski vod Derventa	Srnice
180	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Derventski žandarmerijski vod Derventa	Odžak
181	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Požeški žandarmerijski vod	Slavonska Požega
182	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Požeški žandarmerijski vod	Pleternica
183	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Požeški žandarmerijski vod	Ruševo
184	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Požeški žandarmerijski vod	Ljeskovica
185	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Požeški žandarmerijski vod	Kutjevo
186	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Požeški žandarmerijski vod	Velika
187	Savski	Slavonsko Brodska žandarmerijska četa	Slavonsko Požeški žandarmerijski vod	Vilić Selo
188	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Osječki žandarmerijski vod Osijek	Osijek

189	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Osječki žandarmerijski vod Osijek	Čepin
190	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Osječki žandarmerijski vod Osijek	Tenja
191	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Osječki žandarmerijski vod Osijek	Dalj
192	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Osječki žandarmerijski vod Osijek	Đakovo
193	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Osječki žandarmerijski vod Osijek	Semeljci
194	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Osječki žandarmerijski vod Osijek	Gorjani
195	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Osječki žandarmerijski vod Osijek	Drenje
196	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Osječki žandarmerijski vod Osijek	Levanjska Varoš
197	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Osječki žandarmerijski vod Osijek	Vrpolje
198	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Našički žandarmerijski vod Našice	Našice
199	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Našički žandarmerijski vod Našice	Koška
200	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Našički žandarmerijski vod Našice	Podgorač
201	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Našički žandarmerijski vod Našice	Sušine Đurđenovac
202	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Našički žandarmerijski vod Našice	Orahovica
203	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Našički žandarmerijski vod Našice	Crnac
204	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Donjo Miholjački žandarmerijski vod Donji Miholjac	Donji Miholjac
205	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Donjo Miholjački žandarmerijski vod Donji Miholjac	Podravska Moslavina

206	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Donjo Miholjački žandarmerijski vod Donji Miholjac	Čađavica
207	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Donjo Miholjački žandarmerijski vod Donji Miholjac	Sveti Đurađ
208	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Donjo Miholjački žandarmerijski vod Donji Miholjac	Šljivoševci
209	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Donjo Miholjački žandarmerijski vod Donji Miholjac	Valpovo
210	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Donjo Miholjački žandarmerijski vod Donji Miholjac	Belišće
211	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Donjo Miholjački žandarmerijski vod Donji Miholjac	Petrijevci
212	Savski	Osječka žandarmerijska četa Osijek	Donjo Miholjački žandarmerijski vod Donji Miholjac	Bizovac
213	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Vinkovačka žandarmerijski vod Vinkovci	Vinkovci
214	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Vinkovačka žandarmerijski vod Vinkovci	Nijemci
215	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Vinkovačka žandarmerijski vod Vinkovci	Otok
216	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Vinkovačka žandarmerijski vod Vinkovci	Cerna
217	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Vinkovačka žandarmerijski vod Vinkovci	Stari Mikanovci
218	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Vinkovačka žandarmerijski vod Vinkovci	Vukovar
219	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Vinkovačka žandarmerijski vod Vinkovci	Opatovac
220	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Vinkovačka žandarmerijski vod Vinkovci	Nuštar
221	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Vinkovačka žandarmerijski vod Vinkovci	Gaboš
222	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Vinkovačka žandarmerijski vod Vinkovci	Trpinja

223	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Šidski žandarmerijski vod Šid	Šid
224	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Šidski žandarmerijski vod Šid	Tovarnik
225	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Šidski žandarmerijski vod Šid	Merović
226	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Šidski žandarmerijski vod Šid	Jamena
227	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Šidski žandarmerijski vod Šid	Ilok
228	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Šidski žandarmerijski vod Šid	Susek
229	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Šidski žandarmerijski vod Šid	Čerević
230	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Šidski žandarmerijski vod Šid	Erdevik
231	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Brčanski žandarmerijski vod Brčko	Brčko
232	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Brčanski žandarmerijski vod Brčko	Orašje
233	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Brčanski žandarmerijski vod Brčko	Brezovo Polje
234	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Brčanski žandarmerijski vod Brčko	Čelić
235	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Brčanski žandarmerijski vod Brčko	Dubrave
236	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Brčanski žandarmerijski vod Brčko	Bosanski Šamac
237	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Brčanski žandarmerijski vod Brčko	Gornji Žabar
238	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Brčanski žandarmerijski vod Brčko	Šibošica
239	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Brčanski žandarmerijski vod Brčko	Županja
240	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Brčanski žandarmerijski vod Brčko	Babina Greda
241	Savski	Vinkovačka žandarmerijska četa Vinkovci	Brčanski žandarmerijski vod Brčko	Drenovci

242	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Bjelovarski žandarmerijski vod Bjelovar	Bjelovar
243	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Bjelovarski žandarmerijski vod Bjelovar	Nova Rača
244	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Bjelovarski žandarmerijski vod Bjelovar	Ivanjska
245	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Bjelovarski žandarmerijski vod Bjelovar	Kapela
246	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Bjelovarski žandarmerijski vod Bjelovar	Križevci
247	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Bjelovarski žandarmerijski vod Bjelovar	Sveti Ivan Žabno
248	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Bjelovarski žandarmerijski vod Bjelovar	Sveti Petar Orehovac
249	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Bjelovarski žandarmerijski vod Bjelovar	Vrbovec
250	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Bjelovarski žandarmerijski vod Bjelovar	Dubrava
251	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Bjelovarski žandarmerijski vod Bjelovar	Grubišno Polje
252	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Bjelovarski žandarmerijski vod Bjelovar	Veliki Grđevac
253	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Koprivnički žandarmerijski vod Koprivnica	Koprivnica
254	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Koprivnički žandarmerijski vod Koprivnica	Drnje
255	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Koprivnički žandarmerijski vod Koprivnica	Gotalovo
256	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Koprivnički žandarmerijski vod Koprivnica	Gola
257	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Koprivnički žandarmerijski vod Koprivnica	Ždala
258	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Koprivnički žandarmerijski vod Koprivnica	Sokolovac
259	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Koprivnički žandarmerijski vod Koprivnica	Legrad
260	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Koprivnički žandarmerijski vod Koprivnica	Đurđevac

261	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Koprivnički žandarmerijski vod Koprivnica	Jelačićevo
262	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Koprivnički žandarmerijski vod Koprivnica	Pitomača
263	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Koprivnički žandarmerijski vod Koprivnica	Virje
264	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Virovitički žandarmerijski vod Virovitica	Virovitica
265	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Virovitički žandarmerijski vod Virovitica	Špišić Bukovica
266	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Virovitički žandarmerijski vod Virovitica	Terezino Polje
267	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Virovitički žandarmerijski vod Virovitica	Detkovac
268	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Virovitički žandarmerijski vod Virovitica	Suhi Polje
269	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Virovitički žandarmerijski vod Virovitica	Podravska Slatina
270	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Virovitički žandarmerijski vod Virovitica	Sopje
271	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Virovitički žandarmerijski vod Virovitica	Voćin
272	Savski	Bjelovarska žandarmerijska četa Bjelovar	Virovitički žandarmerijski vod Virovitica	Slatinski Drenovac
273	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Varaždinski žandarmerijski vod Varaždin	Varaždin
274	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Varaždinski žandarmerijski vod Varaždin	Vinica
275	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Varaždinski žandarmerijski vod Varaždin	Ivanec
276	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Varaždinski žandarmerijski vod Varaždin	Bednja
277	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Varaždinski žandarmerijski vod Varaždin	Lepoglava
278	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Varaždinski žandarmerijski vod Varaždin	Maruševec
279	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Varaždinski žandarmerijski vod Varaždin	Novi Marof

280	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Varaždinski žandarmerijski vod Varaždin	Gornja Rijeka
281	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Varaždinski žandarmerijski vod Varaždin	Varaždinske Toplice
282	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Čakovečki žandarmerijski vod Čakovec	Čakovec
283	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Čakovečki žandarmerijski vod Čakovec	Macinec
284	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Čakovečki žandarmerijski vod Čakovec	Mursko Središče
285	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Čakovečki žandarmerijski vod Čakovec	Gardinovec
286	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Čakovečki žandarmerijski vod Čakovec	Donji Kraljevec
287	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Čakovečki žandarmerijski vod Čakovec	Prelog
288	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Čakovečki žandarmerijski vod Čakovec	Donja Dubrava
289	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Čakovečki žandarmerijski vod Čakovec	Mali Bukovec
290	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Čakovečki žandarmerijski vod Čakovec	Rasinja
291	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Čakovečki žandarmerijski vod Čakovec	Ludbreg
292	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Krapinski žandarmerijski vod	Krapina
293	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Krapinski žandarmerijski vod	Začretje
294	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Krapinski žandarmerijski vod	Zabok
295	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Krapinski žandarmerijski vod	Zlatar
296	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Krapinski žandarmerijski vod	Budinšćina
297	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Krapinski žandarmerijski vod	Mihovljani
298	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Krapinski žandarmerijski vod	Pregrada
299	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa	Krapinski žandarmerijski vod	Desinić

		Varaždin		
300	Savski	Varaždinska žandarmerijska četa Varaždin	Krapinski žandarmerijski vod	Klanjec
301	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Splitski žandarmerijski vod Split	Split
302	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Splitski žandarmerijski vod Split	Solin
303	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Splitski žandarmerijski vod Split	Klis
304	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Splitski žandarmerijski vod Split	Srinjine
305	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Splitski žandarmerijski vod Split	Omiš
306	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Splitski žandarmerijski vod Split	Supetar
307	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Splitski žandarmerijski vod Split	Pučišće
308	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Splitski žandarmerijski vod Split	Selca
309	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Splitski žandarmerijski vod Split	Bol
310	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Splitski žandarmerijski vod Split	Milna
311	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Trogirski žandarmerijski vod Trogir	Trogir
312	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Trogirski žandarmerijski vod Trogir	Kaštel Stari
313	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Trogirski žandarmerijski vod Trogir	Lećevica
314	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Trogirski žandarmerijski vod Trogir	Labin
315	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Trogirski žandarmerijski vod Trogir	Marina
316	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Trogirski žandarmerijski vod Trogir	Grohote
317	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Sinjski žandarmerijski vod Sinj	Sinj
318	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Sinjski žandarmerijski vod Sinj	Ribarić
319	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Sinjski žandarmerijski vod Sinj	Vrlika
320	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Sinjski žandarmerijski vod Sinj	Žan

321	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Sinjski žandarmerijski vod Sinj	Trilj
322	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Sinjski žandarmerijski vod Sinj	Tijarica
323	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Sinjski žandarmerijski vod Sinj	Dicmo
324	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Sinjski žandarmerijski vod Sinj	Muć
325	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Hvarski žandarmerijski vod Hvar	Hvar
326	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Hvarski žandarmerijski vod Hvar	Starigrad na Hvaru
327	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Hvarski žandarmerijski vod Hvar	Jelsa
328	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Hvarski žandarmerijski vod Hvar	Komiža
329	Primorski	Splitska žandarmerijska četa Split	Hvarski žandarmerijski vod Hvar	Vis
330	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Makarski žandarmerijski vod Makarska	Makarska
331	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Makarski žandarmerijski vod Makarska	Baška Voda
332	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Makarski žandarmerijski vod Makarska	Igrane
333	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Makarski žandarmerijski vod Makarska	Gradac
334	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Makarski žandarmerijski vod Makarska	Vrgorac
335	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Makarski žandarmerijski vod Makarska	Kozica
336	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Makarski žandarmerijski vod Makarska	Bogomolje
337	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Makarski žandarmerijski vod Makarska	Sućuraj
338	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Imotski žandarmerijski vod Imotski	Imotski
339	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Imotski žandarmerijski vod Imotski	Studenci
340	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Imotski žandarmerijski vod Imotski	Lovreć
341	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Imotski žandarmerijski vod Imotski	Zagvozd
342	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Imotski žandarmerijski vod Imotski	Župa (Biokovka)

343	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Imotski žandarmerijski vod Imotski	Zadvarje
344	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Imotski žandarmerijski vod Imotski	Blato na Cetini
345	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Korčulanski žandarmerijski vod Korčula	Korčula
346	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Korčulanski žandarmerijski vod Korčula	Blato na Korčuli
347	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Korčulanski žandarmerijski vod Korčula	Vela Luka
348	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Korčulanski žandarmerijski vod Korčula	Čara
349	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Korčulanski žandarmerijski vod Korčula	Lumbarda
350	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Korčulanski žandarmerijski vod Korčula	Orebić
351	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Korčulanski žandarmerijski vod Korčula	Trpalj
352	Primorski	Makarska žandarmerijska četa	Korčulanski žandarmerijski vod Korčula	Janjina
353	Primorski	Mostarska žandarmerijska četa	Mostarski žand vod Mostar	
354	Primorski	Mostarska žandarmerijska četa	Ljubuški žand vod Ljubuški	
355	Primorski	Mostarska žandarmerijska četa	Konjički žand vod Konjic	
356	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Dubrovački žandarmerijski vod Dubrovnik	Gruž
357	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Dubrovački žandarmerijski vod Dubrovnik	Kupari
358	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Dubrovački žandarmerijski vod Dubrovnik	Cavtat
359	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Dubrovački žandarmerijski vod Dubrovnik	Gruda
360	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Dubrovački žandarmerijski vod Dubrovnik	Mrcina
361	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Dubrovački žandarmerijski vod Dubrovnik	Pločice
362	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Dubrovački žandarmerijski vod Dubrovnik	Orašac

363	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Dubrovački žandarmerijski vod Dubrovnik	Ston
364	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Dubrovački žandarmerijski vod Dubrovnik	Slano
365	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Dubrovački žandarmerijski vod Dubrovnik	Babino Polje
366	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Dubrovački žandarmerijski vod Dubrovnik	Goveđari
367	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Metkovićki žandarmerijski vod Metković	Metković
368	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Metkovićki žandarmerijski vod Metković	Opuzen
369	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Metkovićki žandarmerijski vod Metković	Nova Sela
370	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Metkovićki žandarmerijski vod Metković	Neum Klek
371	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Metkovićki žandarmerijski vod Metković	Donje Hrasno
372	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Metkovićki žandarmerijski vod Metković	Čapljina
373	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Metkovićki žandarmerijski vod Metković	Domanovići
374	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Metkovićki žandarmerijski vod Metković	Stolac
375	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Metkovićki žandarmerijski vod Metković	Hodovo
376	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Metkovićki žandarmerijski vod Metković	Berkovići
377	Primorski	Dubrovačka žandarmerijska četa	Metkovićki žandarmerijski vod Metković	Rogotin
378	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Šibenski žandarmerijski vod Šibenik	Šibenik
379	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Šibenski žandarmerijski vod Šibenik	Perković Slivno
380	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Šibenski žandarmerijski vod Šibenik	Rogoznica
381	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Šibenski žandarmerijski vod Šibenik	Primošten
382	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Šibenski žandarmerijski vod Šibenik	Zlarin

383	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Šibenski žandarmerijski vod Šibenik	Vodice
384	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Šibenski žandarmerijski vod Šibenik	Tijesno
385	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Šibenski žandarmerijski vod Šibenik	Skradin
386	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Šibenski žandarmerijski vod Šibenik	Đeverske
387	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Šibenski žandarmerijski vod Šibenik	Bribirske Mostine
388	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Šibenski žandarmerijski vod Šibenik	Lozovac
389	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Knin
390	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Radučić
391	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Pađane
392	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Plavno
393	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Strmica
394	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Polača kod Knina
395	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Kosovo
396	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Oklaj
397	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Drniš
398	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Siverić
399	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Ružić
400	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Unešić
401	Primorski	Šibenska žandarmerijska četa Šibenik	Kninski žandarmerijski vod Knin	Širitovci
402	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Benkovački žandarmerijski vod Benkovac	Benkovac
403	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Benkovački žandarmerijski vod Benkovac	Stankovac
404	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Benkovački žandarmerijski vod Benkovac	Polača kod Benkovca

405	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Benkovački žandarmerijski vod Benkovac	Bruška
406	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Benkovački žandarmerijski vod Benkovac	Karin
407	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Benkovački žandarmerijski vod Benkovac	Kistanje
408	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Benkovački žandarmerijski vod Benkovac	Lišane Ostrvica
409	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Benkovački žandarmerijski vod Benkovac	Smilčić
410	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Benkovački žandarmerijski vod Benkovac	Novigrad
411	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Benkovački žandarmerijski vod Benkovac	Posedarje
412	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Biogradski žandarmerijski vod Biograd na moru	Biograd
413	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Biogradski žandarmerijski vod Biograd na moru	Pakoštane
414	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Biogradski žandarmerijski vod Biograd na moru	Pašman
415	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Biogradski žandarmerijski vod Biograd na moru	Gorica
416	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Biogradski žandarmerijski vod Biograd na moru	Sukošan
417	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Biogradski žandarmerijski vod Biograd na moru	Poličnik
418	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Biogradski žandarmerijski vod Biograd na moru	Zemunik
419	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Biogradski žandarmerijski vod Biograd na moru	Murvica
420	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Biogradski žandarmerijski vod Biograd na moru	Diklo
421	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Biogradski žandarmerijski vod Biograd na moru	Nin
422	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Biogradski žandarmerijski vod Biograd na moru	Ražanac
423	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Obrovački žandarmerijski vod Obrovac	Obrovac
424	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa	Obrovački žandarmerijski vod	Kruščica

		Benkovac	Obrovac	
425	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Obrovački žandarmerijski vod Obrovac	Bilišane
426	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Obrovački žandarmerijski vod Obrovac	Zelengrad
427	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Obrovački žandarmerijski vod Obrovac	Krupa
428	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Obrovački žandarmerijski vod Obrovac	Žegar
429	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Obrovački žandarmerijski vod Obrovac	Drvenik
430	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Obrovački žandarmerijski vod Obrovac	Maslenica
431	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Prečki žandarmerijski vod Preko	Preko
432	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Prečki žandarmerijski vod Preko	Iž Veliki
433	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Prečki žandarmerijski vod Preko	Sali
434	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Prečki žandarmerijski vod Preko	Molat
435	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Prečki žandarmerijski vod Preko	Silba
436	Primorski	Benkovačka žandarmerijska četa Benkovac	Prečki žandarmerijski vod Preko	Olib
437	Primorski	Livanjska žandarmerijska četa	Livanjski žand vod Livno	
438	Primorski	Livanjska žandarmerijska četa	Travnički žand vod Travnik	

INVENTAR PREDMETA I ORUŽJA ORUŽNIČKE POSTAJE ILOK 1940. GODINE

Redni broj	Naziv stvari i materijala	Po spisku duguje
1	Pelerina	5
2	Bunda stražarski	1
3	Čebadi suri vojničkih	22
4	Čebadi belih letnih	2
5	Čaršava	30
6	Slamarica	7
7	Jastuka strunatih	2
8	Jastuka za slamu	6
9	Navlaka za jastuke	20
10	Kreveta gvozdenih vojničkih raznih	8

11	Dasaka za krevete okovanih	16
12	Dasaka za krevete neokovanih	10
13	Lampa astalska mesingana	1
14	Lampa astalska staklena	1
15	Lampa zidnih staklena	1
16	Astala kacelariski sa fijokom	2
17	Astala kancelariski raznih	1
18	Stolica drvenih običnih	6
19	Orman jednokrilni	1
20	Ormaniča za odelo i pisanje	3
21	Ormanič za lekove	1
22	Čiviluka nepokretnih zidnih	4
23	Čiviluka gvozdenih stojeći	1
24	Natpisna tabla za kasarnu	1
25	Natpisne table za pojedine prostorije	16
26	Zastava trobojka državna	1
27	Sanduk za paradno odelo	1
28	Stalaža za cipele	1
29	Mastionica	1
30	Pečatnjak mesingani	1
31	Štambil gumeni četvoroglasti	1
32	Sat zidni	1
33	Kutija plehana za novac	1
34	Ramova za slike	14
35	Sanduk za životne namirnice	1
36	Avan gvozdeni	1
37	Stalaža polica za posuđe	1
38	Mesingani pištolj za signale 27. mm. Fran.modela	1
39	Belih signala mod. 27.mm.	10
40	Zelenih signala mod. 27.mm.	10
41	Signalni metaka crvene boje	10
42	Bojevi puščanih metaka 7.9. mm. M.24/SS	630
43	Pištoljski metaka 9 mm. M. 1919/22	200
44	Okvira za municiju 7.9. mm. M. 24/SS	126
45	Kartonski kutija za municiju 7.9. mm. M. 24/SS	42
46	Termeter za merenje vručine	1
47	Ranaca /ruksaka/ za 6 kajiša	1
48	Garantura pribor za čišćenje pušaka	1
49	Pravilo vojne službene prepiske	1
50	Knjiga pištolja 9. mm. M. 10/22 od 1937. god.	1
51	Slika Nje.V. Kralja Petra II.	1
52	Karta Jugoslavije	1
53	Slika Kralja Petra I.	1
54	Slika Kralja Aleksandra I.	1
55	Slika Vožda Karađorđa	1

56	Slika Kneginje Zorke	1
57	Zakon o žandarmeriji	1
58	Zakon o suzbijanju i ugušenju stočne zaraze	1
59	Privremena pravila za vršenje žand.sl. I. deo	2
60	Privremena pravila za vršenje žand.sl. II. deo	2
61	Privremena pravila za vršenje žand.sl. III. deo	2
62	Privremena pravila za vojsku I. I II. deo	2
63	Privremena pravila za vojsku III. I IV. deo	2
64	Privremeno pravilo za regrutovanje mladića	1
65	Dodatak priv.pravilu za regrutovanje mladića	1
66	Pravilo za razdavanje drž.i nošenje drž.oružja	2
67	Pravilo o kasarnama i menažama u žandarmeriji	1
68	Priv.pešad. egzecirna pravila knjiga	1
69	Uredba o odeči žandarmeriji	2
70	Uredba o vojnoj disciplini	1
71	Pravopisno uputstvo	1
72	Podatci o organ. Komun.part. Jugoslavije Br.	1
73	Dresura policiskog psa	1
74	Istražna služba	1
75	Nastava za gađanje	1
76	Oznaka vojnih aeroplana	2
77	Borba nožem	1
78	Srbi i Bugari o prošlosti i sadašnjosti	1
79	Radoljubljive pesme	1
80	Priča o majci	1
81	Prav za novčano i materialno snabdevanje i administriranje u žandarmeriji	1
82	Uput za izvršene pravila za novčano i materijalno snabdevanje u žandarmeriji	1
83	Knjiga obrazaca uz pravilo za novčano i materijslano snabdevanje	1
84	Pravilnik za zaštitu od stočne zaraze	1
85	Pravilo za popunjavanje vojne sile	2
86	Uput za nadzor i kontrolu kod vojno držanih kobila	1
87	Pravilnik za međunarodni vazdušni saobračaj	2
88	Izvod odredaba zakona o vazdušnoj plovidbi	2
89	Uzorak o opisu	2
90	Uzorak o plovidbi	2
91	Uput za administrovanje žand. potpornog fonda	1
92	Diploma za pilota putničkog aeroplana	1
93	Diploma za pilota aeroplana za turizam	1
94	Uredba za suzbijanje slinavek i šapa	1
95	Silueta vojnih aeroplana	1
96	Oznaka zastava Nemačkog Rajha	1
97	Pravilo puš. 7.9.mm M.24 puš. 7.9 mm. M.24 B.Karab. 7.9 mm.M.24, 1 karab. 7.9 mm. M. 24	1

98	Pravilnik o suzbijanju i ugušenja zaraznih bolesti kod pčela	1
99	Prailnik o paušalu za sl.put.u žand. i.t.d. Iz 1935. god.	1
100	Propis o evidenciji ishrane, pregledu - kontroli i rashodu golubova - batoljon golubje pošte	1
101	Uredba o uređenju pozadine i pozadinske službe đ.Br. 17.611/35.za mirno doba	1
102	Dva juriša u Dobrađu. Od Djenerala Novakovića Danila.	1
	Menaža	
Redni broj	Naziv stvari ili predmeta	Po spisku duguje
1	Pegle	2
2	Poslužavnika	1
3	Stoljnjaka	1
4	Sat bidivnik	1
5	Činija	1
6	Tanjira	14
7	Šolja za kafu	6
8	Čaša za vodu	5
9	Flaša za vodu	2
10	Kašika za kafu	2
11	Kašika za jelo	4
12	Šolja za čaj	1
13	Noževa	4
14	Viljuška	4
15	Tanjira veliki	2
16	Motika	1
17	Testera	1
18	Sekira	1
19	Vila	1
20	Grabalja	1
21	Ašova	1
22	Četvreouglasti granični štambilj	1
23	Mušema za astal	2
24	Kuhinjski astal	1
25	Razni flaša za paradajz	46
26	Sveska glasnika - M.U.P. Za 1937. god.	12
27	Salveta	3
28	Peškira	1
29	Četaka za obuču raznih	3
30	Umivaonih	1
31	Lavor	1
32	Bokal	1

33	Kutija za sapun	1
34	Noževa za jelo	1
35	Kašika za jelo	1
36	Viljušaka	1
37	Slanik porculanski	1
38	Rastovo bure /kaca/	1
39	Sveska glasnika - M.U.P. Za 1938. god.	12
40	Sveska glasnika - M.U.P. Za 1939. god.	12
41	Sveska glasnika - M.U.P. Za 1940. god.	12
42	Polovni dr.ormar jednokrilni	1
43	Zimsko novo čebe sa pl. prugama	1
44	Slamarica za krevet k.p.	1
45	Čaršava	2
46	Navlaka za jastuk	2
47	Jastuk	1

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Arhiv Jugoslavije, Beograd

- Centralni presbiro
- Kraljev dvor
- Ministarski savet
- Ministarstvo unutrašnjih dela
- Narodna Skupština
- Zbirka Milana Stojadinovića

Državni arhiv u Osijeku

- Gradsko poglavarstvo Osijek
- Žandarmerijska stanica Ilok

Državni arhiv u Slavonskom Brodu

- Gradsko poglavarstvo Slavonski Brod
- Zbirka preslika iz arhiva Vojnoistorijskog instituta u Beogradu

Državni arhiv u Slavonskom Brodu – Odjel u Požegi

- Sresko načelstvo Slavonska Požega

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

- Grupa XXI, Politička situacija
- Grupa XXVI, Vojska i žandarmerija
- Grupa, Politički teror
- Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju
- Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu
- Savska Banovina

National Archives and Records Administration, Washington

Mikrofilmovi

Microfilm Publications

M 358, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Yugoslavia, 1910-1929

- Svitak (Roll, R) 2, 3, 4 860h.00 Political Affairs, 5 860h.00B Bolsheism, 860h.00MID Military Intelligence, 860h.001 Chief Executive, 860h.002 Cabinet, 6 860h.01 Government, 7 860h.01 Governmet, 860h.02 Executive Departments, 860h.03, Legislative Branch, 860h.04 Judical Branch, 8 860h.10 Public Order, Safety, Health and Works, 9 860h.20 Military Affairs, 860h.30 Naval Affairs

M 361, Records of the Department of State Relating toPolitical Relations between Yugoslavia and other States, 1910-1929

- Svitak (R) 2, 760h Relations, Billateral Treaties

M 1203, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Yugoslavia, 1930-1944

- Svitak (R) 1 – 10, 860h.00 Political Affairs,

OBJAVLJENO GRADIVO, ZBIRKE DOKUMENATA, GODIŠNJACI I STATISTIKA

AVRAMOVSKI, Živko, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izvještaj Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, Zagreb 1988.

Ethnic minorities in the Balkan States 1860-1971, vol. 5: 1927-1938, London 2003.

Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939.-26.kolovoza 1940., Zagreb 1940.

Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak, 1930., Beograd 1933.

Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak, 1931., Beograd 1934.

Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak, 1932., Beograd 1934.

Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak, 1933., Beograd 1935.

Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak, 1940., Beograd 1941.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Almanah, sv. 1, 1921.-1922., Zagreb s.a.

Yugoslav Political Diaries 1918-1941, London

NOVINE

Policija, Beograd, 1919-1941.

Politika, Beograd, 1921-1938.

Službene novine Kraljevstva/Kraljevine SHS/Jugoslavije, Beograd 1919, 1922, 1929, 1930, 1933.
Službeni vojni list, Beograd 1919-1939.
Žandarmerijski vesnik, Kamenica 1926-1941.

LITERATURA

ALEKSIĆ, Dušan, *Teroristička organizacija POF*, Beograd 1936.,
ALEKSOV, Bojan, *Nazareni među Srbima*, Beograd 2010.
ARALICA, Tomislav, ARALICA, Višeslav, *Hrvatski ratnici kroz povijest 2: Razdoblje Kraljevine SHS/Jugoslavije*, Zagreb 2006.
BAJAGIĆ, Dušan, *Ministarstvo prosvjete*,
BALFOUR, Niel, *Knez Pavle Karađorđević: jedna akašnjela biografija*, Beograd 1990.
BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988.
BARA, Lajić, Prisilne, iznuđene i organizirane migracije u etnodemografskom oblikovanju Hrvatske: primjer Slavonije, *Migracijske i etničke teme*, 25 (2009), 4; 337-362
BARIĆ, Nikica, O poblemu nacionalnog sastava žandarmerije, *Radovi Zavoda z ahrvatsku povijest*, 32-33, 1999-2000., 179-189.
BEGONJA, Zlatko Ivan Pernar o hrvatsko-srpskim odnosima nakon atentata u Beogradu 1928. godine, *Radovi zavoda povijesnih znanosti Hazu u Zadru*, 51/2009,
BEGONJA, Zlatko, Jugoslavenski konzulat u Zadru i vizni režim za Židove, *Radovi zavoda povijesnih znanosti Hazu u Zadru*, 51/2009, 219-239
BEUC, Ivan *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527.-1945)*, Zagreb 1969., 331.)
BJELAJAC, *Admirali i generali Vojske Kraljevine Jugoslavije 1918.-1941.*, Beograd 2004.
BJELAJAC, Mile, *Vojska Kraljevine SHS 1918-1941.*, Beograd 1988.
BJELAJAC, Mile, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922-1935.*, Beograd 1994.
BOBAN, LJUBO, Kontroverze iz povijesti Jugoslavije, Zagreb 1989.

BOBAN, Ljubo, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941: iz povijesti hrvatskog pitanja, Zagreb 1974.

BOGDANOVIĆ, Branko, *Dva veka policije u Srbiji*, Beograd 2002.
Bojan SIMIĆ, *Propaganda Milana Stojadinovića*, Beograd 2007
BOROZAN, Đorđe O zaštiti prava manjina u KSHS, *Dijalog povjesničara*.
BOŽIĆ, Sofija, *Srbi u Hrvatskoj 1918-1929*, Beograd 2007.

ČULINOVIĆ, Ferdo, Jugoslavija između dva rata, 2. sv. Beograd 1961

DALLIN, Aleksander, BRESLAUER, George W. *Political Terror in Communist Systems*, Stanford 1970.

DAVIDOVIĆ, Ljubomir, Formiranje zajedničke vlade za KSHS, *Pravda*, (Beograd), 11.4.1939.

DIZDAR, Zdravko, Bjelovarski ustanak od 7. do 10. travnja 1941., *Časopis za suvremenu povijest*, 39 (2007), 3; 581-609.

DIZDAR, Zdravko, Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Osijek u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.). Prvi dio., *Scrinia Slavonica*, 5 (2005); 199-228.

DIZDAR, Zdravko, Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Osijek u monarhističkoj Jugoslaviji. Drugi dio, (1918.-1941.). *Scrinia Slavonica*, 6 (2006.) ; 342-401

DIZDAR, Zdravko, Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.), *Scrinia Slavonica*, 4 (2004); 212-287

DIZDAR, Zdravko, Virovitica u planovima velikosrpske politike tijekom 19. i 20. stoljeća: od ideje do pokušaja proverdbe, *Scrinia Slavonica*, 7 (2007), 263-327

DJILAS, Aleksa *The Contested Country*. *Yugoslav Unity and Communist Revolution*, Cambridge 1991, 57.)

DJURASKOVIC, S. *The Organisation of the Yugoslav Nationalist – ORJUNA 1921-1929*, Budapest 2007,

DOBRIVOJEVIĆ, Ivana, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1934*., Beograd 2006

DOBRIVOJEVIĆ, Ivana,. Kazneni zavodi u Kraljevini Jugosalviji 1929-1935, *Istorija XX. veka*, 2006.

DUJMOVIĆ, Prilog pitanju centralizma: učešće Srba u upravnim tijelima Bosne i Hercegovine 1918.-1941., *Prilozi* 37/2008, Sarajevo, 75.-93ENGELSFELD, Neda, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1989.

GABELICA, Ivan, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, Zagreb 2007.

GLIGORIJEVIĆ, Branislav, Organizacija jugoslavenskih nacionalista, *Istorija XX. veka*, Beograd 1963,

GLIGORIJEVIĆ, Branislav, Uloga vojnih krugova u „rešavanju" političke krize 1924. godine, *Vojnoistorijski glasnik* 23/1972, BR. 1, 161-186

GRGIĆ, Stipica, Radić nakon Radića, Stvaranje kulta heroja Stjepana Radića, ČSP 3/2010, 723.-748.

GURR, *Polity II: Political Structures and Regime Changes 1800-1986*, Limited Revised Edition, web izdanje, 1997., 9.

HENDERSON, Conway, Conditions Affecting the Use of Political Repression, *The Journal of Conflict Resolution, vol. 35*, no. 1, 120.

HORVAT, Josip, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1990., 175, 176.

HORVAT, Rudolf, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992., 64.

Jadransko pitanje: od Pariza do Rapala, Beograd 1924.,

JALIMAN, SALIH Prilozi historiji kaznenog zavoda u Zenici, *Društvena istraživanja*, Zenica, 1/2007, 89.

JANKOVIĆ, Dragoslav, Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke partije Jugoslavije (komunista), Beograd 1959.

JANJATOVIĆ, Bosiljka Politički teror u Hrvatskoj, Zagreb 2002.

JANJATOVIĆ, Bosiljka, Skupštinski izbori na području Kvarnerskog primorja, *Vjesnik DAR*, 1997, 427-471.

JANJETOVIĆ, Zoran, *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd 2005.

JAREB, Mario, *Hrvatski nacionlani simboli*, Zagreb 2010.

JAREB, Mario, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb 2006.

JELASKA MARIJAN, Zdravka, *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.*, Zagreb, 2009.

JOVANOVIĆ, Vladan, *Jugoslovenska država i južna Srbija 1918.-1929.: Makedonija, Kosovo, Sandžak i Metohija u Kraljevini SHS*, Beograd 2002.

KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada, Drama vojskovođe, *Časopis za suvremenu povijest*, 3 (1996).

KOVAČIĆ, Davor, Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne države Hrvatske od 1941. do 1945. godine, Zagreb 2009.

KRIZMAN, Bogdan, Formiranje prve jugoslavenske vlade, *Zbornik Historijskog institua Slavonije*, sv. 5.

KRIZMAN, Bogdan, *Jadransko pitanje pred našom delegacijom na Pariškoj Mirovnoj Konferenciji do potpisivanja ugovora s Njemačkom (28. lipnja 1919.)*, Zagreb 1958.,

KRSMANOVIĆ, Dragan, *Žandarmerija Kraljevine Srbije 1884.-1918.*, magistarski rad, Beograd 2003.

MARKOVIĆ, Lazar *Jugoslavenska država i hrvatsko pitanje*, Zagreb 1935.

MARSHALL, Ted Robert GURR, Keith JAGGERS, *Polity IV Project*. *Dataset Users' Manual*, Center for Systemic Peace, 2010.

MATKOVIĆ, Hrvoje, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature,* Zagreb 1972.

MATKOVIĆ, Hrvoje, *Svetozar Pribičević. Ideolog, stranalaki vođa, emigrant*, Zagreb 1995.

MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević. Ideolog, stranalaki vođa, emigrant*, Zagreb 1995.

McGUFFIN, John *The Guineapigs*, London 1974.

MIKULAN, Krunoslav, *Povijest policije u Hrvatskoj*, Varaždinske Toplice 2003.

Milan JOVANOVIĆ STOIMIROVIĆ, *Dnevnik 1936 – 1941*, Novi Sad 2000.48.

MILIČEVIĆ, Vladeta, *Konigsmord von Marseille*.

MILORADOVIĆ, Goran, *Karnatin za ideje: logori za izolaciju „sumnjivih elemenata" u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919-1922*, Beograd 1924.

Ministarstvo i ministri policije Srbiji, (Miroslav PERIŠIĆ, ur.), Beograd 2002., 41.

MIROŠEVIĆ,Franko, *Počelo je 1918. Južna Dalmacija 1918. – 1929.*, Zagreb 1992.

MIZLER, Milan, *Javna sigurnost. Priručnik za sve organe javne sigurnosti*, Zagreb 1913., 36).

PETROVIĆ, Ljubomir, *Jugoslovensko međuratno društvo u mreži vlasti*, Beograd 2010.

PETROVIĆ, Ljubomir,U okruženju unutrašnjeg neprijatelja. Neki vidovi borbe Kraljevine SHS protiv komunista i antijugoslovenskih nacionalista 1918-1921., *Istorija 20. veka*, 2/2009

PETROVIĆ, Ljubomir, Verbalni delikt u jugoslovenskom društvu 1918-1929, I*storija XX. veka, 2/2003*, 51-76.

Policija grada Zagreba, Zagreb 1934.

POPI, G., *Rumunji u Banatu između dva rata*, Novi Sad 1976.

PRIBIĆEVIĆ, Svetozar, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb 1990.

RADONIĆ VRANJKOVIĆ, Paulina, Gradski i parlamentarni izbori u Zagrebu 1927., *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 40 (2008), 249-274.

RUDOLF, Davorin, Saša ČOBANOV, Jugoslavija: unitarna država ili federacija povijesne težnje srpskoga i hrvatskog naroda – jedan od uzroka raspada Jugosalvije, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 49/2009, br. 2, 287.-314

Suzana LEČEK, Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936-1939, *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2008), 999.-1039.

ŠIŠIĆ, Ferdo, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1920.

ŠIŠIĆ, Ferdo, *Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu: zbirka akata i dokumenata*, Zagreb 1920.,

TEŠIĆ, Dragan, Ratni planovi vojske Kraljevine Jugoslavije, *Vojnoistorijski glasnik*, 1(1991), 27-55.

TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941 – 1945. Okupacija i kolaboracija*, Zagreb, 2010.,

TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, knj. 1 i 2., Zagreb 1993.

UMIĆEVIĆ, D. *Sistem izvršivanja kazni lišenja slobode*, Sarajevo, 1938.

Uput za suzbijanje antidržavne propagande i strane špijunaže, Beograd 1923.

Uredba o fomaciji žandamerije, Beograd 1919.

Ustav Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1931.

Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1921.

VESNIĆ, Radoslav, mlađi, *Dr. Milenko Vesnić. Gransenjor srpske diplomatije*, Beograd, 2008.

Vjekoslav PERICA, Međunarodna mirovna misija u Splitu nako Prvog svjetskog rata (1918.-1921.) prema arhivu Ratne mornarice SAD-a i drugim izvorima, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/2010, 127.-156.

Vladko Maček, *In the Struggle for Freedom*, Pennsylvania University Press, 1957.

Zakon o Kraljevskoj vlasti i Vrhovnoj državnoj upravi, Beograd 1929.

Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja, Beograd 1929.

SAŽETAK

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavija je tijekom cijelog svog postojanja po svojem državnom centralističkom uređenju pripadala krugu nedemokratskih i autokratskih država. Kao posljedica toga državni represivni aparat imao je puno izraženiju ulogu u državnom životu Kraljevine. Ta je uloga prelazila granice uobičajenih zadaća represivnog aparata. pa su političko djelovanje i s tim povezana represija bili osnova rada jugoslavenskog represivnog aparata između dva svjetska rata. Vladajući režim je oštru represivnu politiku provodio nad svim neistomišljenicima. Na iznimno žestokom udaru takvog represivnog aparata se nalazilo i hrvatsko stanovništvo pod vodstvom glavne anticentralističke političke snage Hrvatske (Republikanske) Seljačke stranke. Cilj ovoga rada je, prvenstveno na dostupnom arhivskom gradivu, što potpunije rekonstruirati djelovanje, ulogu, položaj i infrastrukturu državnog represivnog aparata na području Hrvatske od 1918. do 1941. godine.

Ključne riječi: vojska, oružništvo, redarstvo, represija, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavija

SUMMARY

Throughout its existence The Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia according to its centralized system of government belonged to the group of nondemocratic, autocratic states. As a result, the state repressive apparatus had a more prominent role in the political life of the Kingdom. Its role went beyond the boundaries of custom tasks performed by the repressive apparatus. Therefore, political activities and related repression created the basis for the operations of Yugoslav repressive apparatus between the two worl wars. The ruling regime pursued a firm repressive policy against its opponents. Croatian population, led by the main anti-centralist political force the Croatian (Republican) Peasant Party, was extremely oppressed by such an apparatus. The aim of this paper thesis is to reconstruct the activities rates, position and infrastructure of the state repressive apparatus on the territory of Croatia between 1918 and 1941, mainly based on the available archive materials.

Key words: Military, Gendarmerie, Police, Repression, Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia

ŽIVOTOPIS

Hrvoje Čapo je rođen u Slavonskom Brodu 23.4.1981. godine, gdje je završio osnovno i srednjoškolsko obrazovanje. Godine 1999. upisao jednopredmetni studij povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu gdje je diplomirao 2003. s temom *Židovi u Slavonskom Brodu 1941.-1943.* Iste godine se zaposlio u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu - Odjelu u Požegi gdje je radio do kraja 2004. godine. U međuvremenu upisao poslijediplomski znanstveni studij hrvatske povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu gdje je magistrirao 1.3.2007. radom *Svakodnevni život u Požegi od 1910. do 1921. godine - povijesnodemografska analiza.* Tijekom 2005. radio u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu - Odjelu u Novoj Gradiški. U lipnju 2005. položio stručni ispit za arhivista - specijalista za novije arhivsko gradivo. Od početka 2006. godine bio zaposlen u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu, a od rujna 2007. radi u Hrvatskom institutu za povijest kao asistent - znanstveni novak na projektu *Položaj i razvoj Hrvatske 1918.-1941.*